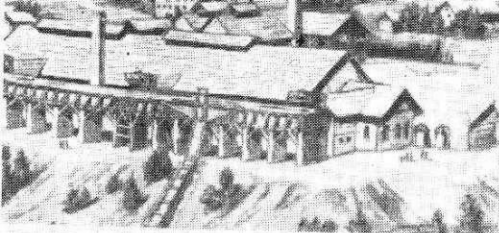

40-LET ZKJ-SKOJ
90-LET ŽELEZARNE

1959
11-12

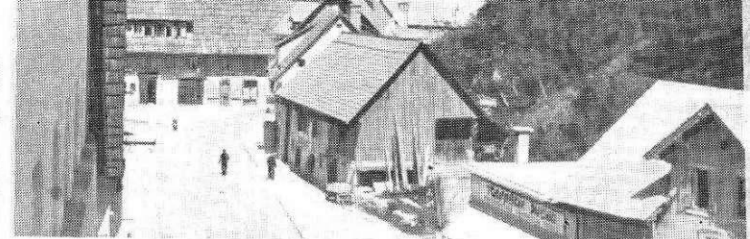
ŽELEZAR

Naša železarna leta 1890

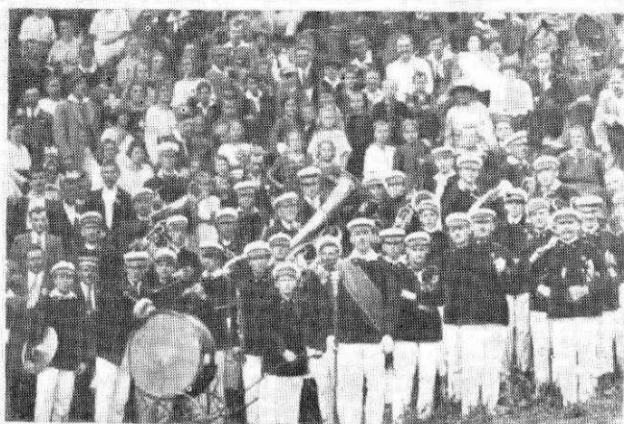
Zbor delavskih zaupnikov SMRJ

Središče Jesenic leta 1940

Martinari leta 1891

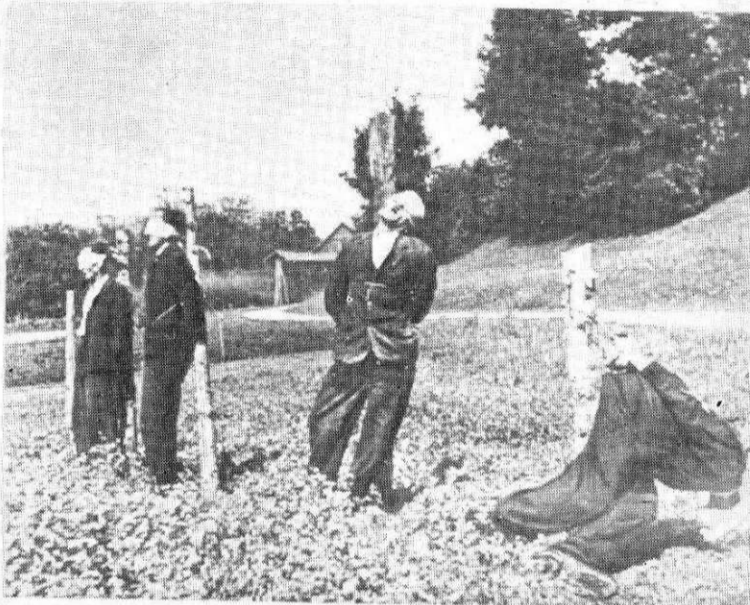
Izlet Svobode Jesenice

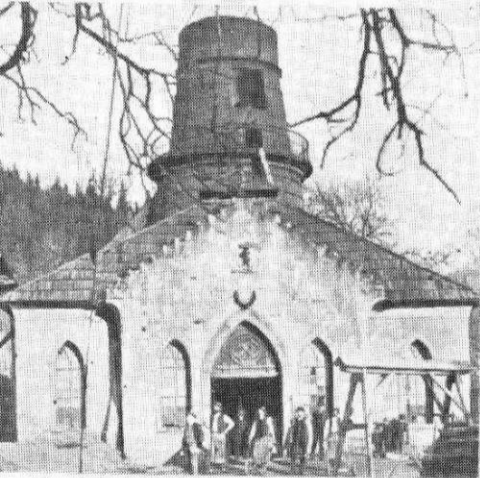
Nemci so okupirali Gorenjsko aprila 1941

Na Jesenicah stavkajo (1935)

Tako so morili svobodoljubne Gorenjce

Plavž na Javorniku (1897)

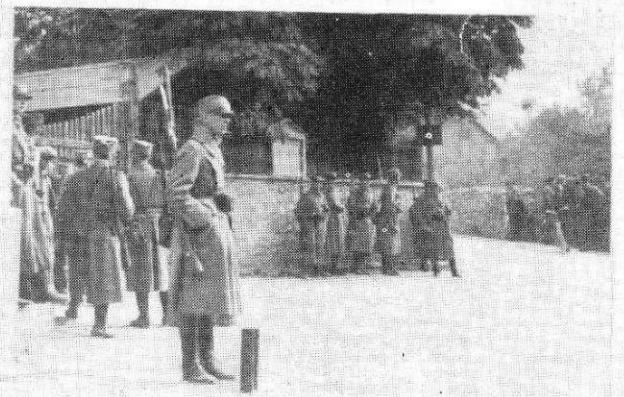
Delavske žene v stavki leta 1935

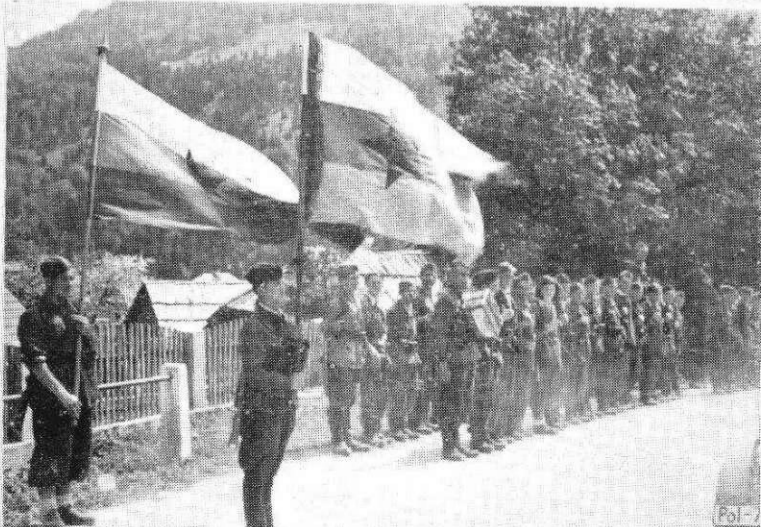
Partizani so uničili sovražno patroljo

rniški plavžarji okoli leta 1900

Žandarji na Javorniku (1. 1936)

Po štiriletnih bojih — osvobojeni

Plavžarji na Javorniku leta 1904

OD DELAVCA - PROLETARCA

TONE SELIŠKAR

Partijska pesem

1932

Razpela mavrica se je v nebo,
pod njo življenje si je trlo svojo pot
in kot danes je sonca sij zalival žive njive,
pa spet oblakom je neurje vilo rdeče grive,
vodovje divje je valilo val za valom v dalje,
jaz pa v prelepe pomladanske zarje
sem bil priklenjen ko na vesla galijot.
Podoba tisočev in tisočev sem jaz,
vkovan in lačen, pretepen v obraz
verige trl sem in kakor blisk
prižigal luč s kresilom punta sem v ljudeh.

Ta svet je naš,
ta svet je naš,
pred nami je življenje, radost, smeh! —
sem rjul v fabrikah in ob črni jami —
ženo je glad med stavko strl —
otroci šli so z nami
in v žarki luči, v sencah hladnih
ta črna vojska srčnih, gladnih
naprej in kar naprej!
In Zaloška je cesta v krvi zacvetela
spet srca novim tisočem ogrela,
jaz pa v Glavnjači škripal sem z zobmi
in skozi rešetko pel:

Po srečo svetlo za menojo,
dovolj nam je gorja!

Mar dvomiš še, tovariš moj?

Glej, te roke rasto nam iz srca,
a v srcu Lenin je in Partija!

1942

Čez domovino ogenj spenja se v nebo.
Mrtvaška ptica na vešalih smrtni spev
kriči nam v lica, rabelj zanko spleta,
se krohoče
in rane vsak dan so bolj žgoče, žgoče.
Joj, domovina, nam je mar umreti?
In spet sem pesem revolucije zapel!
Za mano sosed je korak povzel,
vse ljudstvo se pognalo je v ognjen vihar!
Pojoč omahnil v mlaki sem krvi...
Tema, praznina... Mar me nič več ni?
Že me je vase črna, hladna prst sesala,
srce pa ne ohromi;
v njem kliče, trka, ukazuje:

Nikar, nikar!

Naprej, tovariš, na poslednji udar!

In spet sem v vrsti, spet gremo in spet gremo,
gremo tako kot so nekoč
v oktobru
spev revolucije pojoč
ljudje kot mi
v poslednji, odločilni boj odšli.

Zastavo dvignemo v neba obok,
ko vihra ženemo se spet v naskok,
nasilnika preženemo od vsepovsod,
na oni breg odrinemo zdaj zdaj svoj zadnji brod,
ker te roke rasto nam iz srca,
a v srcu Lenin je in Partija!

1952

Razpenja mavrica se čez nebo,
pod njo življenje kar naprej gre svojo pot
in sonca sij preliva se čez žive njive,
oblakom v vihrav plapolajo rdeče grive,
vodovje divje pelje val za valom v dalje,
pa spet v prelepe pomladanske zarje
zdaj stopam vedro človek — gospodar usod!
Stojim na plavžu ves ognjen
in v ognju dela v silen lik skovan
na svojih plečih svet noseč titan
prepevam pesem novih dni povsodi,
kjer človek misli, dela, ljubi, hodi
in v pesem vpletam zvok kladiva, nakovala,
utrip srca in val ljubezni.

Oj te roke, ko da jih domovina boža!
Še tisoč ton železa, žeblice, jekla,
od rudnika do rudnika bo proga mladih stekla
skoz gore in predore ter zaseke,
mimo morja, skoz mesta in čez reke!

Za srečnega človeka nov in lepši svet
zgradimo si za tisoč let!

Prižgite vse peči!
Rudarji, več premoga!
Naj ogenj plavžev v nas milijonih zagori
in šiht za šihatom noč in dan
bo zmagala ta naša dlan,
ker te roke rasto nam iz srca
a v srcu Lenin je in Partija!

UTRINKI IZ ZGODOVINE JESENIŠKEGA DELAVSTVA

Ti utrinki so le bežen pregled najvažnejših dogodkov iz teške in pester zgodovine jeseniškega delavstva, posvečeni zgodovini njegovih zadnjih devetdesetih let, predvsem pa štiridesetletnemu jubileju Zveze komunistov Jugoslavije, ki je s svojim revolucionarnim delovanjem popeljala delavski razred in delovno ljudstvo vseh naših narodov do resnične ljudske svobode. V tej zgodovini naših narodov zavzemajo Jesenice pomembno mesto in napisati bi morali več sto strani debelo knjigo, da bi vsestransko lahko osvetlili zgodovinsko pot naprednega jeseniškega delavstva v okviru splošne revolucionarne zgodovine jugoslovanskega delavskega razreda. Na tej, z

vseh strani osvetljeni zgodovinski kroniki jeseniškega delavstva, je zgodovinska komisija pri Občinskem odboru Socialistične zveze začela letos delati in bo že prihodnje leto v zborniku, ki ga namerava izdajati, objavila poleg drugega aktualnega gradiva že prvi del te zgodovine, ki bo obsegalo obdobje 1869 do 1920. Pobudo za zgodovinsko sistematično obdelavo tega gradiva pa je dalo prav letošnje jubilejno leto. Tako bo nam in zanamcem ohranjena bogata motranja podoba jeseniškega delavca in človeka, ki bo oplemenitila tudi nas in nam dajala moč za nadaljevanje začrtane poti k cilju — brezrazredni družbi.

Porajanje industrijskega proletariata na Jesenicah

Leta 1869 se je ustanovila Kranjska industrijska družba kot tretja in največja delniška družba na takratnem Kranjskem. Pred njo sta kot delniški družbi delovali le še Družba za plinsko razsvetljavo v Ljubljani, ustanovljena 1863 z delniško glavnico 100.000 goldinarjev, in Obrtna banka, ustanovljena leta 1868 s prav tolikšno delniško glavnico. Obe omenjeni družbi je po vložnem kapitalu prekašala KID z delniško glavnico 600.000 goldinarjev.

Pobudo za ustanovitev KID so dali ljubljanski kapitalisti, lastniki parnega mlina, in za svojo zamisel pridobili dediče barona Zoisa. Nova delniška družba je začela poslovati dne 18. septembra 1869 in je bila kot gospodarska organizacija zelo široko zasnovana, saj se je poleg železarstva ukvarjala tudi z drugo gospodarsko dejavnostjo. Leta 1870 je družba odkupila Zoisovo imetje (Bohinj, Radovna, Javornik) potem pa se na špekulantski način obogatila še z imetjem Viktorja Ruarda (Sava, Mojstrana, Globoko).

Leta 1871 pomeni preokret v gospodarskem in političnem življenju Avstro-Ogrske. Na oblast je prišel nemški liberalizem in povzročil velikanski porast kapitalističnega gospodarstva. — Brezobzirno izkoriščanje in brezpravje delavstva, ki ga je oblast dopuščala, je omogočilo nagel razvoj bančništva in industrializacije. Banke so rasle ko gobe po dežju. Samo leta 1871 je bilo v podomavski monarhiji ustanovljeno 54 novih bank. Že prej obstoječa industrijska podjetja so se širila in

vanje so vložili več kakor dve milijardi goldinarjev kapitala.

Take, za kapitaliste ugodne razmere, so večale pohlep po imetju tudi pri delničarjih KID. Leta 1872 so že segli na Hrvatsko po železarski družbi Petrova gora in Topusko in po sudeležbi pri rudarski družbi Kolpa-Glina. Leta 1873 sta se na gospodarski pritisk KID morala odpovedati fužinarstvu tržiška lastnika fužin knez Sulkowski in plemič Jabornegg. Tako je KID v dobi, ko je prevarantstvo in oderuštvo v avstrijskem cesarstvu cvetelo kakor še nikoli, postala največja industrijska družba na Kranjskem. Njeni lastniki se prav v ničemer niso razlikovali od drugih takratnih oderuhov, špekulantov in grabežev najnižje vrste, ki so — povedano v ilustracijo — zahtevali za kratkoročna posojila 30 do 50 odstotne obresti. Zato ni čuda, da se je socialno stanje tako naglo spreminjalo. Večje ribe so žrle manjše. Tu ne mislim samo podjetnikov, marveč tudi kmetje so maglo propadali, zapuščali svoja posestva in odhajali v mesta ali prekomorske dežele, kjer so se sproletarizirali.

Nagli porast kapitalizma, temelječega na brezobzirnem izkoriščanju, ki ga avstrijska liberalna vlada ni ovirala, je povzročil težke posledice. Že konec leta 1873 je avstrijsko gospodarstvo pretresla težka kriza, znana pod imenom »Wienerkrach«, in povzročila gospodarski zlom mnogih bank in podjetij. Mnoga podjetja, vredna več kakor tri sto milijonov

goldinarjev, so bila prodana na dražbah za smešno nizko ceno. Posledica je bila velika brezposelnost, cene kmetijskih pridelkov so padale, kar je še bolj pospešilo kapitalistično diferenciacijo predvsem na vasl. Delovno ljudstvo se je znašlo v težkem socialnem položaju in ga takratna oblast, ki kapitalistov pri nečloveških špekulacijah in izkoriščanju ni ovirala, ni prav nič ščitila. Značilna za to dobo je izjava nekega dunajskega finančnika, čigar špekulacije in goljufije so bile take, da jih ni moglo spregledati niti sodišče, pred katerimi je na obtožbo izjavil, da »z moralnimi reki, kaj je prav in kaj ne, ni mogoče graditi železnic«.

Taka je bila doba, ko je izbruhnila omenjena kriza. Ta kriza je zaustavila pohlep delničarjev KID, saj jih je prizadela, da so morali prodajati posest za posestjo, fužino za fužino in se osredotočiti samo na Savo (Jesenice), Javornik in na Bohinj. Popolnega propada jih je rešila samo prodaja bogatega imetja in cenena delovna sila, najcemejša v mejah nekdanje podonavske monarhije.

Če je bil v avstrijskih deželah proletariat takrat skoro popolnoma brezpraven, je bil v naših krajih dvakrat brezpraven. Delavstvo KID v tem obdobju ni imelo urejenih niti mejnih odnosov. Družba je izplačevala delavski zaslužek le dvakrat na leto in še to ne vsega v veljavnem denarju, marveč večino v tako imenovanem »žitnem denarju«, ki je veljal samo v kašah, trgovinah, ki jih je KID ustanovila za svoje delavstvo in jih tudi po tej plati izkoriščala. Mnogi delavci, zlasti tisti, ki so imeli večje družine, pa izplačila niti dobili niso, ker so bili v omenjenih kašah prezadolženi in so bili celo podjetju »dolžni«.

Nizek, za življenje mnogo prenizek zaslužek, pa ni bil edina krivica, ki so jo morali okušati delavci v prvem obdobju KID. Tudi orodje so si morali kupovati ali odslužiti sami. Tako so morali na primer rudarji sami kupovati orodje, smodnik, vžigalne vrvice, rudarske leščerbe in olje zanje. Delati so morali v dveh izmenah po dvanaest, včasih pa še več ur dnevno, ne glede na starost in spol. Omenim naj, da so bili v takratnem staležu celo dvanaestletni otroci in žene, ki pa za enako delo niso prejemali enakega zaslužka z moškimi delavci, marveč polovičnega ali pa celo še nižjega. K brezpogojni pokorščini jih je

trdo silil Delovni red in s svojimi paragrafi preprečeval vsak odpor delavstva proti KID, kaj šele, da bi delavec mogel pomisliti na organizacijo, ki bi ga ščitila in se borila za njegove pravice. Zato se ne smemo čuditi, da je razredna delavska misel tako pozno poglala korenine med delavstvom Kranjske industrijske družbe, dasi so prve kali socialističnega gibanja v Sloveniji pognale že leta 1869, torej v istem letu, ko je bila ustanovljena KID, in sicer Delavsko izobraževalno društvo »Slovenska lipa« v Ljubljani in Delavsko izobraževalno društvo v Celju.

Pa ne samo Delovni red KID, ki je preprečeval vsak organiziran nastop delavstva, tudi oblast sama je preprečevala s svojimi ukrepi širjenje razredne delavske misli. Že julija 1870 je avstrijska oblast postavila pred sodišče dunajske socialistične in anarhistične propagatorje (takratno socialistično gibanje v Avstriji je bilo namreč močno pod vplivom anarhistov), med njimi tudi Johana Mosta, ki se je po pomilostitvi leta 1871 mimogrede mudil nekaj časa v Ljubljani, potem pa emigriral iz Avstrije in začel kasneje v Londonu izdajati svoje glasilo »Die Freiheit«. Leta 1874 je zaradi »notranje krize« prenehalo z delovanjem celjsko »Delavsko izobraževalno društvo«. Pa tudi v mednarodnem merilu so po pariški komuni leta 1871 nastopili težki časi. Zaradi vedno močnejše reakcije in vedno hujšega preganjanja revolucionarnega gibanja je leta 1876 morala prenehati z delovanjem celo I. internacionala, ustanovljena na pobudo Karla Marxa leta 1864 v Londonu. Leta 1878 je v Nemčiji izšel tako imenovani »izjemni zakon«, ki je dejansko postavil socialistično gibanje izven zakona in se je morala močna nemška demokracija umakniti v ilegalo. Pa tudi v Avstriji je oblast nenehno ovirala razvoj socialističnega gibanja. Zato ni čudno, da ljubljansko Delavsko izobraževalno društvo ni moglo razširiti svojega delovanja tudi na druge kraje.

Kljub težavnim razmeram je v letih 1880 do 1884 prvo obdobje socialističnega gibanja doživelo svoj prvi višek. L. 1880 se je v ljubljansko Delavsko izobraževalno društvo vključil krojač France Železnikar. Njegov vpis je bil odločilen za nadaljnje delavsko gibanje v Sloveniji. Pod njegovim vplivom in zaradi njegove organizatorske sposobnosti se je društveno življenje razživelo. Društvo je začelo prirejati pogoste

shode v Ljubljani pa tudi po drugih krajih. Železnikar je spretno izrazil tudi polmesečnik »Ljudski glas«, ki je začel izhajati 1. maja 1882 v Ljubljani. Železnikar si je prizadeval, da bi ta list spremenil v prvo slovensko socialistično glasilo. Zato se ga je hotel polastiti, izkoriščajoč listove gmotne težave. V začetku leta 1884 se mu je posrečilo, da je postal njegov upravnik in solastnik, vendar svoje zamisli, da bi list spremenil v socialistično glasilo, ni mogel uresničiti. Avstrijska oblast je namreč pripravljala nove ukrepe proti socialističnemu gibanju in ga dne 30. januarja 1884 sprejela »izjemni zakon«, naperjen proti delavskemu gibanju, potem ko je bila uprizorila januarja istega leta že dva »protiamarhistična procesa« in jih v teku leta pripravila še več, med njimi tudi proti ljubljanskim socialistom.

Dne 21. aprila 1884 so bile v Ljubljani občinske volitve. Medlet težke ječe, ki mu jo je dne

kandidat je bil tudi čevljarški mojster Žitnik, ki mu je France Železnikar oporekel, da ni zmožen zastopati ljubljanskih obrtnikov. Užaljeni Žitnik, ki mu je Železnikar baje leta 1881 ob umoru ruskega carja rekel, da odobrava to dejanje, je sedaj to Železnikarjevo izjavo prijavil oblasti prav v času, ko je le-ta iskala po Ljubljane neke revolucionarne letake. Prav ta dan so našli nekaj socialističnih spisov pri čevljarju Ferdinandu Tumi in ga na podlagi te majhne najdbe zaprli. Istočasno so na podlagi Žitnikove ovadbe napravili preiskavo tudi pri Francu Železnikarju in ga, čeprav niso našli ničesar, zaprli. Kmalu nato je oblast zaprla še nekatere druge ljubljanske socialiste in pripravila 6. decembra 1884 proces proti Železnikarju in soobtoženim, ki je trajal do 11. decembra 1884 in na katerem so bili obtoženi izpuščeni razen Železnikarja, ki ga je sodišče obsodilo na osem letov zapora.

Koncentracija industrije na Jesenicah

Preobširno bi bilo, da bi podrobneje opisoval, kaj je delničarje KID prisililo misliti na gradnjo moderne železarske industrije in na njeno koncentracijo na Jesenicah. Posledice krize, ki je trajala s presledki vse do leta 1885, so prisilile delničarje, da so prodali vse nerentabilne obrate. Njihovo podcenjevanje moderne tehnike se jim je maščevalo in leta 1888 so se morali zateči k dunajski tvrdki Vogel & Noot in jo šele po daljšem oklevanju pridobili za graditev moderne železarne na Jesenicah.

Leta 1890 je nova tovarna na Savi (Jesenicah) pričela obratovati. Ko je oktobra istega leta požar uničil nekdanje Zoisove obrate na Bohinjski Bistrici, se je celotna industrija KID koncentrirala v jeseniški dolini.

Istočasno s koncentracijo industrije se je na Jesenice selilo tudi delavstvo iz opuščenih obratov, pa tudi iz opuščenih železarskih podjetij na Dolenjskem in Štajerskem ter s Koroške, Gornještajerskega in avstrijskih železarn, ki jih je KID potrebovala za delo pri novih napravah. Prav zaradi teh delavcev je bila KID prisiljena, da je nekoliko omilila pravila Delovnega reda.

S koncentracijo industrije pa se je začel oblikovati v jeseniški dolini tudi industrijski proletariat. Kljub temu pa se v tem času razredna zavest jeseniškega delavstva še ni dvignila. K socialistom so se prištevali le redki delavci, ki so bili že pred prihodom na Jesenice socialistično organizirani. Toda o njihovem delovanju

nam ni ničesar ohranjenega, ker v tistem času ni bilo v naši dolini še nobenega socialističnega društva niti strokovne organizacije, dasi je v Ljubljani že delovalo »Kovinarsko društvo za Kranjsko«, ki ga je leta 1893 ustanovil Nace Mihevc in ki ga je kasneje združil Karl Linhart z avstrijsko socialistično strokovno organizacijo »Metallarbeiterverband«. Slovenski socialisti so si sicer prizadevali, da bi organizacijsko zajeli gorenjsko delavstvo, kar priča poročilo s Kranjskega na IV. kongresu avstrijske socialno demokratične stranke (25. do 31. marca 1894 na Dunaju), ki ugotavlja naslednje: »Na Gorenjskem, kjer je znatna množica delavstva, ni mogoče dobiti nobenega lokala. Gostilničarji se nočejo zameriti KID. V Beli peči so vzeli sodrugom zadnji lokal, kjer so prej imeli shode. Okrajno glavarstvo v Radovljici je na shod poslalo kot vladnega zastopnika tovarniškega ravmatelja.« To poročilo nam pove marsikaj, zakaj si je socialistično gibanje tako težko utiralo pot med gorenjsko delavstvo.

Na drugi strani je hotela prodor socialističnih idej zajeti tudi cerkev in na Slovenskem njena predstavnica klerikalna politična stranka. Doktor Janez Ev. Krek je začel propovedovati krščanski socializem, ki je kot protitež socialističnemu tisku začel izdajati svoje glasilo »Glasnik«, naperjen predvsem proti socialističnemu »Delavcu«.

Kljub težavam, ki so jim jih delali lastniki tovarn, oblast in

14. januarja 1885 deželna nad sodnija v Gradcu povišala na deset let in ga poslala v zloglasno kaznilnico v Subnu na Domavi. Z Železnikarjevo obsodbo je bil socialističnemu gibanju v Sloveniji zadan tak udarec, da si ni opomoglo vse do hainfeldskega kongresa, na katerem je bila v dneh od 30. decembra 1888 do 2. januarja 1889 ustanovljena Socialnodemokratična stranka Avstrije.

V opisanem obdobju socialistična misel še ni segla med delavstvo Kranjske industrijske družbe. Jeseniški, javorniški in bohinjski delavci so sicer o socialistih že slišali. Slikala jih jim je duhovščina s prižnic v najbolj umazani in najbolj krvavi luči; zato se ne smemo čuditi, da je ljudstvo takrat govorilo o Železnikarju in soobtoženih kot o »krvavcih« in je prej opisani proces prešel v zgodovino kot proces proti »krvavcem«.

cerkev pa socialisti niso odnehali in so se pogumno spoprijemali s »črnimi« razmerami, ki so vladale na Kranjskem. Njihovo delovanje se je zlasti razmahnilo konec leta 1896 in v začetku leta 1897 v času predvolilne kampanje, ki so se je socialisti v Avstriji takrat prvič udeležili. S prihodom Badenija na oblast je le-ta nekoliko reformiral avstrijski volilni sistem in dodal dotedanjim štirim kurijam peto kurijo, v katero so smeli voliti tudi tisti, ki pred to reformo niso imeli volilne pravice. Tako so se na volitvah prvič v avstrijski zgodovini pojavili tudi delavci. V ta čas spada tudi prvi socialistični politični shod na Jesenicah, ki ga je priredila Jugoslovanska socialnodemokratična stranka, ustanovljena avgusta 1896. Shod, proti kateremu je vodila cerkev že nekaj tednov poprej hud boj, je razbila mahujkana in pijana drhal.

Če je Kranjski industrijski družbi s pomočjo cerkve uspelo razbiti prvi socialistični shod na Jesenicah, so mnjeni lastniki vedeli, da bo prej ali slej gibanje, ki ga je na Jesenicah vodil čevljar Štefan Trojar, našlo ugodna tla. Zato se je generalni direktor Karl Luckmann zatekel k protisredstvu, zavedajoč se, da organiziranje delavstva v delavske organizacije dolgo ne bo mogel prepredovati, in nagovoril jeseniškega župnika, naj bi se na Jesenicah ustanovilo Delavsko katoliško društvo. Župnik, ki ga je pridobil z darili, je prav rad šel temu nemškemu liberalcu na roko in konec leta 1896 ustanovil De-

lavsko katoliško društvo, ki mu je ob ustanovitvi botrovala KID s petdesetimi goldinarji »podpore za premaganje prvih težav«.

Z ustanovitvijo Delavskega katoliškega društva se je prvim socialistom na Jesenicah, ki bi radi ustanovili svojo organizacijo, vrnila pri pridobivanju delavstva nova težava tudi s te strani. Kljub temu pa niso odnehali. Še pred državnozbornskimi volitvami je vodstvo Jugoslovansko socialnodemokratične stranke ponovilo svoj shod na Jesenicah. Dasi shod tudi tokrat ni uspel, je februarja 1897 socialistični kandidat na Jesenicah vendarle dobil nekaj glasov. Zato je JSDS do junija 1897 priredila na Jesenicah še nekaj shodov, zakaj prvi socialisti so bili žilavi in neomajni in po odločnosti podobni kasnejšim komunistom-ilegalcem.

V tem času je KID že segla po Škednju, kjer je zaradi cenejšega dovoza rude po morju leta 1897 zgradila prvi plavž. Tu pa so bile delavske razmere že drugačne. Že prvo leto KID v Škednju so stavkali tamkajšnji livarji, vendar stavka zaradi pomanjkljive organizacije ni povsem uspela.

Leta 1899 je socialnodemokratično politično društvo »Bodočnost« začelo prirejati politične shode na Gorenjskem. Kakor navaja poročilo izvrševalnega odbora JSDS za brnskem kongresu avstrijske socialne demokracije, je to društvo uspešno delovalo po vsej Kranjski. Plod delovanja jeseniških socialistov pa je bilo, da se je to leto na Jesenicah ustanovila podružnica Delavskega izobraževalnega, pravovarstvenega in podpornega društva za Kranjsko. Obenem pa to leto pomeni tudi prvo prelomnico v zgodovini jeseniškega delavstva, ki se je manifestirala v prvi delni stavki jeseniškega delavstva.

*Uredništvo revije
»Železar« izdaja
v počastitev
40-letnice ustanovitve ŽKJ in SKOJ
ter 90-letnice
Železarne Jesenice
slavnostno
številko na osem-
desetih straneh*

Zniževanje delavskih mezd je bilo pri KID nekaj vsakdanjega. S trganjem delavskih zaslužkov je KID zvalila breme škedenjskih obratov na delavska ramena. Delavsko katoliško društvo, od katerega je članstvo pa tudi neorganizirano delavstvo pričakovalo, da bo posredovalo pri podjetju, se za samovoljo KID ni zmenilo, saj so ga lastniki lahko nemoteno kontrolirali. Glavnica, ki so jo ob njegovi ustanovitvi vplačali, se jim je bogato obrestovala.

Leta 1899 je KID znova odtrgala deset odstotkov zaslužka. Tedaj je v žebljarni, kjer so delali socialisti Wrajc, Bergman, Pičman, Križnar, Stroj in še nekateri drugi, zavrelo in prvič v zgodovini jeseniškega delavstva so se žebljarni postavili po robu in začeli stavkati. Njim so se pridružili še žičarji, drugi pa so še vedno stali ob strani in čakali, kaj se bo zgodilo. Stavka je trajala deset

dni in po desetih dneh so lastniki popustili za polovico.

Prva delna stavka je kljub polovičnemu uspehu bodrilno vplivala na razpoloženje in miselnost jeseniškega delavstva. Komaj ustanovljeno »Delavsko izobraževalno, pravovarstveno in podporno društvo« se je okre pilo. Kljub temu pa nihče ni upal dati »rdečkarjem« prostoro v za društveno delovanje. Zato so se člani shajali pri zasebnikih, največ pri čevljarju Trojarju, v letnem času pa tudi v naravi. Tako je leta 1902 klerikalni »Slovenec« pisal: »kitajsko-japonski boksarji (tako so namreč v Evropi imenovali kitajske borce za svobodo, ki so se uprli evropskemu imperializmu) na Savi pri Jesenicah se skrivajo po hostah, kjer zborujejo...«

Da so se jeseniškemu delavstvu, ki je pred leti samo raz-

Oči se odpirajo

bijalo socialistične shode, začele odpirati oči, pričajo tudi rezultati državnoborskih volitev, ki so bile leta 1901 in na katerih so na Jesenicah mašteli 210 glasov za socialno-demokratskega kandidata kljub vsej gonji KID in cerkve proti socialistom.

Jeseniška socialistična vrsta, ki se je zbirala okrog čevljarja Trojarja, se je leta 1902 okrepila z nekaterimi graditelji karavanškega predora, ki so ga to leto začeli graditi. Socialistično gibanje v Sloveniji je v letih 1899 do 1902 zaznamovalo mnogo lepih uspehov. Omenjeno dobo bi lahko imenovali dobo mnogih manjših, pa tudi velikih stavk, ki so jih organizirali socialisti širom po Sloveniji, med njimi je bila tudi druga delna stavka jeseniškega delavstva. Pomladi 1904 pa je izbruhnila prva generalna stavka javorniškega in jeseniškega delavstva, ki so jo sicer organizirali krščanski socialisti, moralno in materialno pa so jo predvsem podprli socialisti, ki so s pomočjo svoje strokovne kovinarske organizacije »Metallarbeiterverband« Kranjski industrijski družbi prepričali, da bi v gornještajerskih in avstrijskih železarnah našla stavkokaže, s katerimi je generalni direktor Karel Luckmann hotel stavko zlomiti. Kljub temu, da je oblast prepovedala socialističnim prvakom prihod na Jesenice, sta med jeseniško delavstvo prišla sodruga Hilari iz Gradca in Breznik iz Ljubljane. Končno se je Luckmann zopet zatekel k jeseniškemu in koroškobelskemu župniku in se z njima sporazumel. Na podlagi tega kompromisa se je stavka po šestih tednih komčala. Poleg te stavke so leta 1904 stavkali še graditelji karavanškega predora.

Solidarnost, ki so jo gornještajerski in avstrijski socialisti v času stavke izkazali jeseniškemu delavstvu, je dvignila tudi ugled jeseniških socialistov. Zato so začeli misliti na ustanovitev politične in strokovne organizacije. Maja 1906 so sklicali shod, na katerem sta govorila Anton Kristan in Ivan Kocmur iz Ljubljane, 2. septembra 1906 pa so ustanovili podružnico strokovne organizacije »Metallarbeiterverband«. V odbor podružnice so bili izvoljeni iniciatorji Simon Ogris, Ignac Pajer, Hrepevnik in Anton Zugwitz.

Kljub temu, da organizacija ni bila številčno močna, je organizirala vrsto akcij, za katere je dala pobudo avstrijska socialna demokracija. Med političnimi akcijami v drugi polo-

vici leta 1906 in v začetku 1907 je bila mimo predavanj, zborovanj in shodov politično najbolj pomembna akcija za splošno volilno pravico. Jeseniški socialisti so organizirali demonstrativno povorko z demonstrativnim zborovanjem na Javorniku. Tako so se tudi jeseniški socialisti pridružili splošni akciji avstrijske socialne demokracije za spremembo volilne reforme in odpravo privilegiranih kurij, ki je bila v tem času tudi izbojevana. Dne 14. maja je v volilnem okraju Kranjska gora — Radovljica — Tržič, v katerega so spadale tudi Jesenice, socialistični kandidat prejel 791 glasov, od teh več kakor šest sto na Jesenicah in na Koroški Beli. K socialistom se je torej magibalo vedno več delavcev, dasi niso bili včlanjeni v socialistični organizaciji. Po takratnem staležu delavstva, zaposlenega pri KID na Jesenicah in Javorniku, bi to zneslo nekaj več kakor štirideset odstotkov vsega delavstva.

Leta 1909 so jeseniški socialisti ustanovili svojo konzumno zadrugo. Njihova organizacija je posegla že globlje v življenje. Dne 4. aprila 1909 je priredila svoje prvo zborovanje pri »Jelenu« (seveda to zborovanje ni bilo prvo) in začela misliti, da bi v to stavbo preselila tudi svoje delovne prostore. Dne 1. maja 1909 (dokažaj pozno v primerjavi z drugimi delavskimi kraji v Sloveniji) so jeseniški delavci prvič praznovali Prvi maj.

Leta 1912 je bilo v socialistični organizaciji na Jesenicah, kakor navaja v »Naših zapiških« (št. 2, februar 1912, str. 61) Anton Kristan, poleg Slovencev »precej Čehov, nekaj Poljakov, Slovakov in — Nemcev«. To leto je oblast zaradi naraščajočega socialističnega vpliva prepovedala na Jesenicah prvič prvomajsko praznovanje.

Leta 1913 so jeseniški socialisti priredili prvo žensko zborovanje. Socialistični vpliv je povsod naraščal, kar so dokazale že državnoborske volitve dne 13. junija 1911, ko je v volilnem okraju, v katerega so spadale Jesenice, socialistični kandidat dr. Dermota dobil 1510 glasov, med temi največ na Jesenicah in na Koroški Beli. Organizacija se je lepo razvijala pod vodstvom, ki so ga zadnje leto pred prvo svetovno vojno tvorili sodrugi Ogris, Moretti in Ramuš.

V obdobju opisanih petnajstih let se je notranja podoba jeseniškega delavstva že popolnoma spremenila. Večina jeseniškega delavstva, dasi je bila organizacija številčno šibka in v primerjavi z vplivom še maloštevilna, se je usmerila proti socialistični bodočnosti.

IVAN CANKAR

O bogatih kočijah

*V bogatih kočijah se vozijo
baroni, tatje, bankirji
mimo mladih kostanjev skozi jasni večer
ob nas siromakov špalirji.*

*Poznam te obraze, te tibe oči,
lokave mežikajoče;
tatu, ki na čelu zapisan jim je,
izbrisati ni mogoče.*

*V glacé-rokavicah se skrivajo
tatinski dolgi prsti —
da kradli so in prešestvali
in ubijali vse po vrsti.*

*In kaj je napravil pravični bog?
Nasul jim je bogastva,
blaga in časti in odel jih povrh
še z glorio veličastva.*

*Tako se vozijo tatje
in hudo mi je siromaku,
ves truden in lačen in ves bolan
se spodtikam ob vsakem koraku.*

*O kaj sem ti storil, pravični bog?
Ali nisem nad tabo dvomil?
Pokaži mi v pismu zapoved svojó,
ki bi je ne bil prelomil.*

*Prešestval sem in kradel sem
in ubijal — preštej vse tiste,
ki so me ljubili; razžalil sem
in ubil njih duše čiste.*

*In svojo dušo, nedolžno vso,
sem bil razžalil, oskrunil,
ubil sem jo — o dolg račun,
ki sem ti ga naračunil!*

*Zdaj prihajam z njim: Plačilo sem!
Kakor drugim tudi meni!
Zdaj trkam na vrata: Plačilo sem,
saldiraj račun pošteni!*

(Iz cikla »Dunajski večeri«)

Prva svetovna vojna

Čas je naglo drvel. Nemiri v Evropi, sklepanje vojaških zvez, lokalne vojne, vse to je zaostrovalo odnose med imperialističnimi silami, ki so se pripravljale na novo delitev sveta. Obdobje dolgega miru, ki je v Avstriji trajalo vse od avstrijsko-pruske in avstrijsko-italijanske vojne, se je iztekalo. Kljub temu pa se delovne množice niso nadejale, da človeštvo stoji pred vojno, kakršne dotlej še ni bilo v zgodovini. Socialistične stranke, združene v II. internacionali, so na svojih in na mednarodnih kongresih mnogokrat govorile o svojih odnosih do buržoazije in o svojih odnosih do vojne, če bi jo buržoazija začela. Kljub temu, da so vse stranke vojno obsojale, je že na socialističnih kongresih prišlo do deljenj mnenj. Vedno bolj očitno se je kazal vpliv Bernsteinovega revizionizma in drugih marksizmu tujih naziranj, ki so spreminjale socialistične stranke iz strank socialistične revolucije v reformistične stranke, ki so v času, ko je bilo za kaj takega najmanj izgledov, verjele v vraščanje kapitalizma v socializem in ki so postavljale končni cilj — socialistično revolucijo in prevzem oblasti po proletariatu — na drugotno mesto, kar jih je pripeljalo ob izbruhu prve svetovne vojne do tega, da so pozabile na proletarski internacionalizem, ki bi edini mogel preprečiti vojno ali pa jo, kar so kasneje storili ruski boljševiki, spremeniti v socialistično revolucijo. Stranke II. internacionale, ki je bila ustanovljena še za Engelsovega življenja leta 1889, so ob izbruhu prve svetovne vojne stopile na stran svojih nacionalnih buržoazij in jih podprle v prizadevnosti za novo imperialistično delitev sveta.

Povod za prvo svetovno vojno je dal sarajevski atentat 28. junija 1914, prav na dan, ko je v Ljubljani začel zasedati IX. redni zbor Jugoslovanske socialnodemokratske stranke. Dne 23. julija, potem ko si je zagotovila nemško zavezništvo, je Avstro-Ogrska izročila Srbiji ultimatum, ki ga Srbija ni mogla sprejeti. Dne 25. julija je vprašanje vojne viselo na noževih konici, saj je dan poprej Avstro-Ogrska pretrgala diplomatske odnose s Srbijo, obenem pa izvedla mobilizacijo, ki je bila objavljena dne 26. julija 1914, dva dni kasneje pa napovedala Srbiji vojno, ki se je dne 1. avgusta z nemško napovedjo Rusiji, dne 3. avgusta 1914 z napovedjo vojne Franciji in dne 4. avgusta z angleško napovedjo vojne Nemčiji spremenila v

svetovni obračun med imperialističnimi državami.

Ob izbruhu vojne je na Jesenicah v tovarni nastala popolna zmeda. Oblast je mobilizirala vse od kraja. Tiste, ki jih niso vpoklicali v vojsko, so mobilizirali za javna dela in za vojni arzenal v Pulju. Tako stanje, ki je popolnoma dezorganiziralo proizvodnjo v tovarni, seveda ni trajalo dolgo. Tovarna je potrebovala ljudi, saj je delala za potrebe vojske. Zato je prišla tudi pod vojno upravo, ki ji je načeloval nadporočnik Müller.

Delavstvo je bilo že v začetku razočarano nad avstrijskim socialističnim vodstvom. Centralno glasilo avstrijske socialnodemokratske stranke je že 5. septembra 1914 zapadlo pravemu izbruhu nemškega nacionalizma v svojem uvodniku »Nach Paris!« (Na Pariz!). Nič bolje, kakor avstrijski se niso zadržali nemški in francoski socialisti. Vse to je pričalo, da je II. internacionala ostala le še na papirju. Že jeseni l. 1914 je Lenin upravičeno poudarjal, da zlom II. internacionale ni naključje in da so II. internacionalo pokopali oportunisti, na katere so že zdavmaj opozarjali predstavniki revolucionarnega proletariata. »Opirajoč se na politiko pomirjenja do oportunitizma je II. internacionala postala sama oportunistična,« je pisal Lenin.

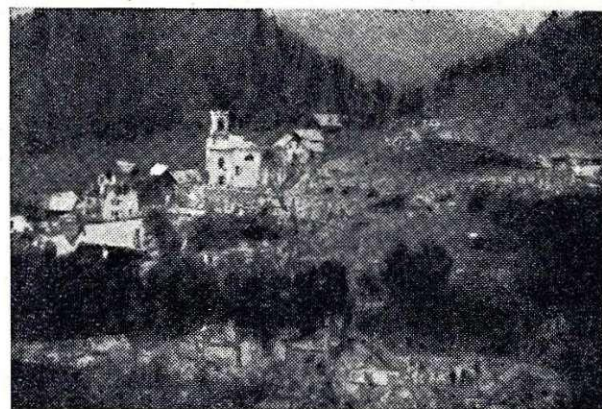
Vojna, o kateri so mislile centralne sile, ko so jo sprožile, da bo kratka, se je zavlekla v nedogled. Posledice tega mišljenja so se kmalu pokazale ob vedno večjem pomanjkanju, ki ga je moralo trpeti civilno prebivalstvo. Konec maja 1915, ko se je antantnim silam pridružila tudi nekda-

nja avstrijska zaveznica Italija, so Jesenice prišle v vojno cono. Kazali so se že prvi večji znaki splošnega pomanjkanja zaradi omeje in neredne oskrbe z živim in drugimi nujnimi življenjskimi potrebščinami. Delavci, boječ se, da bi jih ne vpoklicali na fronto, so to leto težave voljno prenašali. Da bi omilila njihovo bedo, se je strokovna organizacija »Metallarbeiterverband« pod vodstvom Ogrisa, Morettija in Tofa trudila, da bi vsaj delno izboljšala delavski položaj na Jesenicah. Vložila je resolucijo z zahtevo po vojnih dokladah, a brez uspeha. Oblast je prepovedala shode in zborovanja, ki jih je do tedaj dovoljevala, obenem pa poostrila vohunsko službo med delavstvom. Vojno podobo Jesenic so odražali tudi italijanski in ruski ujetniki. Slednji so

njimi tudi Rus Aleksander Sitikov, ki se je s svojim delovanjem zapisal v zgodovino revolucionarnega jeseniškega delavstva.

Leta 1916 so vodstvo strokovne organizacije prevzeli sodruzi Gabriel, Legat in Tof. Življenjske razmere delavstva so postale še slabše. Draginja je nenehno naraščala, delavski zaslužek je ostal isti. Zato je strokovna organizacija v imenu delavstva zahtevala petdesetodstotni povešek, vendar je pri upravi KID naletela na gluha ušesa.

Leto 1917 je glad še povečalo. Strokovna organizacija je to leto delovala pod vodstvom sodrugov Gabriela, Tofa in Morettija. Glavna njena skrb pa je bila, da je poskrbela za kontrolo pri delitvi aprovizacije in pri kuhinji, v kateri so delili

Leta 1917
po italijanskih letalnih
bombardirana
Koroška Bela

to leto zgradili zaradi soške fronte cesto čez Vršič, ki je zaradi naporenega dela, boleznin in premajhnega zavarovanja pri delu, zahtevala med ujetniki mnogo človeških žrtev. Najtežja nesreča na tej cesti se je zgodila februarja 1916, ko je sneženi plaz zasul skupino ujetnikov. Ti ujetniki so kasneje začeli graditi tovarno elektrod na Blejski Dobravi, nekateri pa so prišli na delo v železarno, med

živež za družine in hrano za samce, ki je bila čedalje slabša in čedalje manj izdatna.

V vojnih letih je politično življenje v Avstriji skoro popolnoma zamrlo pod absolutističnim režimom grofa Stürgkha, ki ga je uradno vodstvo avstrijske socialne demokracije podpiralo. S tem pa ni rečeno, da v avstrijski socialni demokraciji ni bilo ljudi, ki se proburžoazni politiki svoje stranke in Stürgkhovemu absolutizmu niso upirali. Med njimi je bil najvidnejši Friedrich Adler, sin ustanovitelja avstrijske socialnodemokratske stranke, ki je s svojim uspelim atentatom, dne 21. X. 1916 na grofa Stürgkha protestiral ne samo proti absolutizmu, marveč tudi proti politiki svoje stranke. Njegovo dejanje in februarjska revolucija v Rusiji, ki je Avstrijo opozorila na nevarnost absolutizma, so maja 1917 znova odprla vrata avstrijskega parlamenta, kar je pospešilo nacionalna gibanja nenemških avstrijskih narodov, med njimi tudi Slovencev, vendar bo vse to, kakor tudi druge dogodke, ki so proti koncu svetovne vojne in v prvih letih po njej vplivali na kasnejši razvoj dogodkov v delavskem gibanju, opisala naša obširnejša zgodovina, ki jo pripravljamo. Omenimo le, da je v tem času, ko se je politična dejavnost v Av-

OTON ŽUPANČIČ

Otroci molijo

Oče naš...
Če bi ti res bil oče naš,
zdaj bi raztrgal svoje dlani,
s križa bi se snel,
da bi otroke uboge objel,
Oče naš...

Oče naš —
on je ob Visli ali ob Drini,
saj sami ne vemo, kje,
in ima prestreljeno srce,
on ima prestreljeno srce,
pa nas objema čez vse goré —
oče naš.

striji znova razživele in so se kazali na obzorju novi usodni dogodki, postalo živahnije tudi delavsko gibanje na Jesenicah. Delavstvo je v poslednjih vojnih letih začelo množično vstopati v socialistične vrste, zlasti konec leta 1917 in v začetku 1918, ko je v svet odjeknila ruska oktobrska revolucija in ko so se delavske stavke in demonstracije v obrambo te revolucije prenesle tudi na Evropo. V tem času so socialistične vrste na Jesenicah zaje-

le že sedem osmin vsega delavstva, zaposlenega na Jesenicah, Javorniku in v novi tovarni elektrod in električnega materiala, ki je začela leta 1917 obratovati na Blejski Dobravi.

Po Leninovi oktobrski revoluciji v Rusiji je kakor drugod tudi jeseniško delavstvo pričakovalo, da bo prišlo do prevrata, a je bilo čedalje bolj razočarano nad politiko JSDS in nad splošno avstrijsko socialno demokracijo. V demonstracijah, ki jih je prirejalo v prvih me-

secih 1918. leta v okviru takratnih splošnih demonstracij in stavkovnega gibanja avstrijskega delavstva, je poleg zahtev po kruhu in miru tudi javno obsojalo sodelovanje voditeljev JSDS z buržoazijo v tako imenovanem Narodnem svetu. Paktiranje vodstva JSDS s slovensko buržoazijo je v jeseniških socialističnih vrstah vzbujalo vedno večje mezaupanje do slovenskega socialističnega vodstva in sprožilo močno levičar-

sko gibanje, ki se je poglobilo zlasti ob razpadu podonavske monarhije 3. novembra 1918, še bolj pa 1. decembra 1918, ko so voditelji slovenske socialne demokracije s svojo udeležbo v Narodni vladi podprli buržoazijo v njenem stremljenju, da si v okviru Karadjordjevičeve monarhije Srbov, Hrvatov in Slovencev zagotovi oblast, ki jo je ogrožalo splošno revolucionarno vrenje med jugoslovanskimi narodi.

Nova država

Dne 1. decembra 1918 — to so delavci prav dobro čutili — ni pomenil uresničitve stoletne težnje najnaprednejših ljudi jugoslovanskih narodov po združitvi jugoslovanskih narodov, marveč zedinjenje jugoslovanske buržoazije, pod katero se je delavstvu obetalo še večje izkoriščanje, saj je bila leta zaradi manjšega bogastva v primerjavi s tujo, ki je ostala lastnik večine podjetij, še bolj grabežljiva in še bolj nenasitna. Prav tako je delavstvo že prve mesece po ustanovitvi nove države občutilo težke posledice vojne, ki je domala uničila vse gospodarstvo na področju kraljevine SHS. Ogromne množice delavstva so ostale brez dela, nova oblast pa se z ničemer ni trudila, da bi olajšala socialni položaj, marveč ga je nasprotno še poslabšala. To in še druga pereča vprašanja, med njimi tudi nacionalno in agrarno vprašanje, so vzmimirjala delovno ljudstvo nove države in ga revolucionirala. Stanje, ki je nastalo, je postajalo nevzdržno. V času, ki je bil prežet z revolucionarnim vrenjem, se je na pobudo srbskih socialistov aprila 1919 ustanovila Socialistična delavska stranka Jugoslavije (komunistov) in se v mednarodnem merilu vključila v III. internacionalo, ustanovljeno na Leninovo pobudo komaj mesec poprej. Na ustanovnem kongresu SDPJ(k) aprila 1919 v Beogradu so bile zastopane vse socialistične stranke in skupine iz Jugoslavije razen JSDS, ki je udeležbo odklonila. Ta odklonitev je razburila levičarski del delavstva v slovenskih sociali-

stičnih vrstah, vendar je kljub desničarski in proburžoazni politiki vodstva, okuženega z »ministerializmom«, še vedno vztrajalo v vrstah JSDS in jih ni cepilo, misleč, da bo vodstvo opustilo dotedanjo politiko in da bo potem stranka kot celota vstopila in se združila s Socialistično delavsko partijo Jugoslavije (komunistov). Potrpežljivo čakanje levice je podaljševalo tudi dvoletje vodstva, ki je kljub sodelovanju z buržoaznimi strankami poudarjalo potrebo po združitvi razredno zavrednega delavstva v emotno socialistično stranko za vso Jugoslavijo. Ohranjeni dokumentarni material je dovolj zgovoren, h kakšnim sredstvom, ki so mejila že na podlost, se je v tistem času zatekalo vodstvo slovenske socialne demokracije, da bi preprečilo revolucionarno hotenje večine svojega članstva. Toda to delovanje, zvijače, dvoletje in celo zatekanje po pomoč k policiji, bo podrobneje razkrila naša obširnejša zgodovina.

Kljub temu, da leta 1919 v vrstah Jugoslovanske socialnodemokratske stranke še ni prišlo do razkola, je prišlo na Jesenicah že v tem letu do močnih levičarskih manifestacij. Že Prvi maj leta 1919 je bil odločna manifestacija levice, na kateri so jeseniški socialisti obsojali politiko vodstva in zahtevali združitev JSDS s SDPJ(k), kar so pričala tudi revolucionarna gesla, ki so jih nosili v sprevodu. Prav tako je jeseniške socialiste v levičarskem duhu vzgajala tudi politična šola, ki je leta 1919 začela delovati v

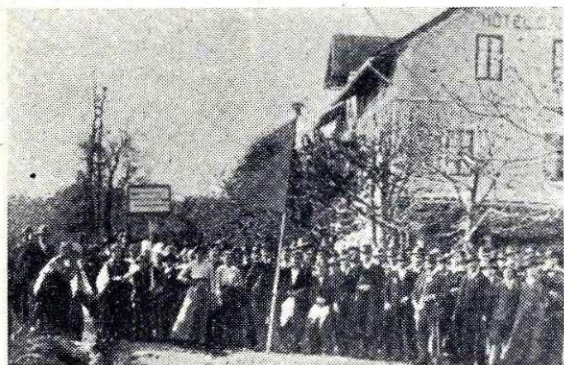
okviru jeseniške »Svobode« in ki so jo vodili najvidnejši takratni levičarji iz Ljubljane, kakor dr. Milan Lemež in drugi. Dokumentarni dokaz takratnega hotenja jeseniškega socialističnega delavstva je tudi notica, s katero so pozdravili prvo številko »Vstajenja«, ki je izšla 11. oktobra 1919 kot glasilo levice: »Vstajenje je naše vstajenje iz letargičnega sna. Novemu borcu kličemo: dobrodošel! Živel razredni boj! Živela Tretja internacionala!»

Razmere med levičarji in desničarji v vrstah slovenske socialne demokracije so se vedno bolj zaostrovale. Komunistično gibanje v Jugoslaviji je oktobra 1919 zaznamovalo nov uspeh z ustanovitvijo Zveze komunistične mladine (Savez komunističke omladine Jugoslavije — SKOJ). Ustanovna konferenca SKOJ, 10. oktobra 1919 v Zagrebu pa je potekala brez slovenske udeležbe. Levica v vrstah JSDS je še vedno upala, da bo prepričala desnico in desničarsko vodstvo za priključitev k SDPJ(k). V ta namen je 20. oktobra 1919 izdala poseben proglas na socialistično delavstvo, ki ga je podpisal Lovro Klemenčič, da bi le-to na XI. kongresu JSDS zahtevalo združitev slovenskega proletariata z ostalim proletariatom Jugoslavije. »Strankin kongres ne sme biti sestanek voditeljev, ki se vidijo vsak dan in ki brez kritike odobravajo lastno taktiko, ampak mora biti resnični izraz volje širokih mas našega socialističnega proletariata,« poudarja proglas in opozarja, naj proletariat Slovenije dobro pazi, komu bo zaupal svoje interese. »Kapitalizem,« — pravi proglas — »bije svojo poslednjo bitko. Pri tem se poslužuje vseh mogočih sredstev. Zlasti hoče na zvit način vnesti razdor v delavske vrste. Posebno si prizadeva podkupiti, omehčati in v spanje zazibati delavske voditelje z demarjem, z dobrimi službami, z ministrskimi sedeži. Na ta način hočejo naši izkoriščevalci doseči, da bi tudi stranka služila kapitalu in go-

spodi, kakor ji služijo vse druge stare in nove stranke v Jugoslaviji.« Ob zaključku delavstvu, oziroma delegatom, ki se bodo udeležili kongresa, predlaga, naj zahteva od XI. kongresa JSDS izpolnitev treh glavnih zahtev in sicer, prvič združitev JSDS s SDPJ(k), drugič združitev slovenskih strokovnih zvez v Centralni delavski strokovni svet, ki je bil ustanovljen v Beogradu takoj po ustanovnem kongresu SDPJ(k), in tretjič, naj delavski in kmečki proletariat prepovesta svojim voditeljem vsako paktiranje z buržoazijo.

Ta proglas je med članstvom JSDS naletel na velik odmev. Vodstvo stranke pa se svoji oportunistični politiki ni hotelo odpovedati. Da bi levici preprečilo uspešen nastop na XI. kongresu, je konec oktobra 1919 Anton Kristan, minister v Davidovičevi vladi, dal preko Žerjava zapreti Lovra Klemenčiča in druge vidne voditelje levice v stranki, da bi ne mogli prisostvovati na XI. kongresu JSDS, ki je zasedal dne 1. in 2. novembra 1919 v Ljubljani.

Kljub temu, da je Kristan dal zapreti za čas kongresa najvidnejše levičarje, ni imel na kongresu svobodnih rok za uveljavitev svoje politike. Tudi sredina, ki jo je zastopal Rudolf Golouh, je nasprotovala Kristanovemu ministerializmu in desničarski taktiki stranke, razen tega pa so prišle do izraza tudi močne levičarske težnje, ki jih je Kristan izigral z dvoletno resolucijo, ki je sicer nalagala izvrševalnemu odboru, da poskrbi za združitev vsega jugoslovanskega proletariata, vendar ni povedala ničesar določnega, v kakšnem okviru naj bi se ta združitev izvršila. Kristan in desničarji v vodstvu JSDS so potrebovali časa, da bi se pripravili na odločilni udarec proti levičarskemu gibanju v stranki. S »političnimi direktivami naše stranke«, ki so jih začeli objavljati 20. febr. 1920 v 41. št. »Napreja«, so napovedali boj levici, dne 22. februarja pa je izvršilni odbor JSDS s koopti-

Praznovanje
1. maja 1919
dobravskih
delavcev

ranjem svojih somišljenikov 2. novembra 1919 v Ljubljani. spremenil sklepe XI. kongresa in formuliral v devetih točkah smernice politike, ki jo je zastopal Kristan in njegov krog. Zdaj so levičarji spoznali, da ni več moč računati na pristop JSDS k SDPJ(k) in da bo morala levica iz JSDS izstopiti. »Ugotovitve« JSDS, formulirane skih social. vrstah pospešile. v 9 točkah, so razkol v sloven-

V času teh notranjih trenj v stranki je v podružnici JSDS na Jesenicah levica narasla v mogočno večino. To se je poznalo tudi pri delovanju strokovne kovinarske organizacije, ki je to leto priborila jeseniškemu delavstvu osemurnik. Razen tega je strokovna organizacija ustanovila dve movi vplačilnici, emo na Javorniku in eno na Blejski Dobravi.

*Delavski dom
na Jesenicah
središče
naprednega
delavstva*

Razkol

Po objavi »ugotovitev« seje izvrševalnega odbora JSDS je do razkola in do izstopa levice iz stranke moralo priti. Levičarji so spoznali, da so že predolgo čakali. Kot prva organizacija je iz stranke izstopila 2. marca 1920 ljubljanska krajevna organizacija JSDS in se obenem proglasila kot sestavni del nove Delavske socialistične stranke za Slovenijo. Dne 6. marca se je v Mahrovi hiši v Ljubljani zbral zaupniški zbor okrožne politične organizacije za Ljubljano in izjavil ponovno, da popolnoma soglašajo s sklepom širšega osrednjega DSS za Slovenijo, ki je »pretrgal vsako vez z lažisocialističnimi, sebičnimi voditelji JSDS«, izstopil iz nje in osnoval novo Delavsko socialistično stranko za Slovenijo, ki naj bi pripravila vse potrebno za združitev s SDPJ/k.

Istega dne, ko je bila seja zaupniškega zbora za Ljubljano, sta se ustanovili tudi krajevni organizaciji DSS za Slovenijo na Jesenicah in na Javorniku. »Ujedinjenje« — list ki ga je 13. marca 1920 začela izdajati Delavska socialistična stranka za Slovenijo, je v svoji prvi številki prinesel naslednjo novico z Jesenic: »Delavstvo na Jesenicah je že dolgo časa z nevoljo sledilo politiki, ki jo je nasledovala socialnodemokratska stranka. Našim ljudem ni šlo v glavo, da na eni strani vedno nastopamo proti kapitalistom, na drugi strani pa sede zastopniki stranke skupaj pri vladnih jaslih s kapitalističnimi strankami. Te dvojne resnice naši delavski možgani niso mogli razumeti. Dolgo je že vrelo na Jesenicah, dosti jih je bilo, ki so zahtevali, da napravi naša organizacija konec tem neznosnim razmeram. Toda potrpežljivo smo zavoljo strankine discipline. Konec pa je bilo naše potrpežljivosti, ko smo čitali zadnje sklepe izvrševalnega odbora, ki je prekršil strankino disciplino. Že takoj po zadnjem strankinem zboru. Ko smo izvedeli, da je ljubljanska krajevna politična organizacija izstopila iz stranke, se je zbral tudi naš politični odbor, da se posvetuje

o položaju. Dne 6. marca je sklenil z vsemi proti nemu glasno, da izstopi naša organizacija iz sedanje stranke in da se priključi Delavski socialistični stranki za Slovenijo. V nedeljo popoldne je sodrug Weiss sklical zbor zaupnikov. Razen enega so glasovali vsi za vstop v novo stranko. Naj živi nova stranka! Naj živi ujedinjenje jugoslovanskega proletariata! Sodrugi, pokažite tudi drugod, da smo ostali zvesti načelom socializma, zberimo se vsi okoli delavske socialistične stranke za Slovenijo.«

Že teden dni kasneje, v nedeljo dne 14. marca 1920, je bila v Mahrovi hiši v Ljubljani 1. zaupniška konferenca DSS za Slovenijo, ki so se je udeležili zaupniki iz vseh pomembnejših industrijskih krajev Slovenije, med njimi delegatje z Jesenic, Javornika, Zagorja, Trbovelj, Kočevja, Kamnika, Kranja, Hrastnika, Borovnice, Ljubljane in drugih krajev. Na konferenci je o vzrokih razkola, o izstopu levice iz JSDS in o ustanovitvi DSS za Slovenijo poročal dr. Milan Lemež. Drugi govornik Rudolf Golouh je poudaril potrebo po čimprejšnjem sklicanju strankinega kongresa, s čimer so se strinjali tudi delegatje in sklenili, da se kongres DSS skliče 11. aprila 1920. V razpravi, ki je sledila po omenjenih referatih, so delegatje predlagali več važnih predlogov, zlasti še jeseniški, kakor poročal »Ujedinjenje« v svoji 2. številki z dne 20. marca 1920. Po tej debati je sodrug Koleča poročal o organizaciji in taktiki stranke, sodrug Vencajz pa o strankinem glasilu »Ujedinjenje«. Ob zaključku konference so sprejeli resolucijo, ki je mimo drugega pozivala članstvo JSDS, naj zahteva takojšnje sklicanje občnih zborov krajevnih političnih organizacij JSDS, na katerih naj bi sklenili o izstopu iz JSDS in o pristopu k DSS za Slovenijo, in določila, da je 8. april zadnji rok za prijavo delegatov, ki se bodo udeležili kongresa DSS za Slovenijo 11. aprila 1920. Proti večeru so prišli na konferenco tudi železarji, ki so

imeli dne 14. in 15. marca 1920 v Ljubljani redni občni zbor »Splošne železničarske organizacije za Jugoslavijo« in sklepe konference DSS navdušeno sprejeli. Železničarske strokovne konference se je v imenu jeseniških železničarjev udeležil tudi Josip Mlakar in bil izvoljen tudi v širši odbor železničarske organizacije.

Obdobje pred kongresom je potekalo v dvoboju med JSDS in DSS za Slovenijo. Razkol v vrstah JSDS se je nadaljeval. Ustanovljale so se nove politične organizacije, med njimi tudi dne 21. marca 1920 v Kranju. Dne 25. marca 1920 sta bila na Jesenicah dva delavska shoda. Dopolodne je bil pri »Jelenu« shod DSS za Slovenijo, na katerem je kot glavni govornik govoril Petrič iz Ljubljane. Pretežni del svojega govora je posvetil naseljevanju pobeglih ruskih kontrarevolucionarjev v naših krajih, med njimi tudi na Bledu. Zborovalci na shodu so izrazili najprisrčnejše simpatije ruski sovjetski vladi in obenem z vso odločnostjo protestirali proti naseljevanju ruskih emigrantov na Bledu in v jeseniški okolici. Razen tega shoda je bil ta dan na Jesenicah tudi shod Narodne strokovne zveze, ki so se ga udeležili tudi vsi člani krajevnih organizacij DSS za Slovenijo na Jesenicah. Zato je ta shod postal demonstracija proti naseljevanju ruskih emigrantov in proti vedno bolj naraščajoči draginji. Kakor je poročalo »Ujedinjenje« v svoji 6. številki 7. aprila 1920, da je resolucija, predložena na shodu, do kraja razkrinkala temeljne socialiste.

Dne 28. marca 1920 je bil v Nomenju ustanovni občni zbor »Splošne železničarske organizacije«, ki ga je otvoril član jeseniške krajevnih organizacij DSS za Slovenijo Josip Mlakar.

Z delom v strokovni in politični organizaciji sta se krajevni organizaciji DSS za Slovenijo na Jesenicah in na Javorniku pripravljali na kongres DSS. Na Jesenicah je bilo v začetku aprila 1920 zborovanje članstva, na katerem so izvolili kot delegate za strankin kongres tovariše Karla Ažmana, Janeza Smoleja, Vinka Ambro-

žiča, Jožeta Knifca in Rudolfa Marklja, za Javornik pa Jožefa Čudna.

Dne 11. aprila 1920 je v dvorani hotela »Tivoli« zasedal kongres DSS za Slovenijo, ki se ga je udeležilo 52 delegatov iz vse Slovenije, med njimi tudi delegatje z Jesenic in Javornika, ki so zastopali okrog devet sto članov svojih krajevnih organizacij DSS za Slovenijo. Zbor je ponovno razčlenil vzroke razkola v JSDS in o potrebi ujedinjenja jugoslovanskega razredno zavednega proletariata v enotno stranko. Najvažnejši sklep kongresa je bil, da se DSS za Slovenijo s tem dnem pridružuje Socialistični delavski partiji Jugoslavije (komunistov). Istega dne je kot odgovor na kongres DSS za Slovenijo zasedal v Mariboru tudi izredni zbor JSDS. Kongres je ugotovil izgubo članstva v najpomembnejših slovenskih industrijskih središčih, kakor na primer na Jesenicah, kjer je krajevna politična organizacija JSDS dne 6. marca 1920 praktično prenehala obstojati. DSS za Slovenijo kljub izstopu iz JSDS stari stranki ni zaprla vrat. Še vedno je želela, da bi se celotno članstvo nove in stare stranke združilo s SDPJ-k. Zato je 13. aprila 1920 navezala stike z JSDS in se z njo sporazumela o nadaljnjih razgovorih za združitev s SDPJ-k. Teh razgovorov pa se JSDS ni udeleževala s čistim namenom, zato so se zavlekli malo da ne do konca maja, dokler komunisti niso uvideli, da je z JSDS nemogoče razpravljati o združitvi jugoslovanskega delavskega razreda v SDPJ-k in so z njo razgovore prekinili. Pokazala pa se je tudi že napaka, da levičarji niso odločneje zahtevali združitev strokovnih organizacij v Centralni delavski svet Jugoslavije in tako preprečili socialnim demokratom ribariti v kalnem. V času teh političnih prizadevanj pa je delavsko gibanje v Jugoslaviji doživelo že prvi udarec s krvoprelitjem na Zaloški cesti v Ljubljani, ki ga je socialna demokracija spretno izrabila. Kakšnih nizkotnih metod se je pri tem posluževala, bo dokumentirala naša širša zgodovina.

Vsejugoslovanska železničarska stavka

Dne 16. aprila 1920 so prinesle »Radničke novine«: »Danes zjutraj sta izbruhnili dve stavki, kakršnih doslej v Jugoslaviji nismo še nikoli doživeli, stavka železničarjev na vseh progah državne in Južne železnice ter stavka broderskega osebja vse rečne plovbe na Savi, Donavi in Dravi.« Ves promet na vseh železniških progah in plovnih rekaj je obstal. Stavkati je začelo okrog petdeset tisoč delavcev. Neposreden povod za stavko je dalo ministrstvo za promet s kršitvijo »Protokola sporazuma, sklenjenega 27. oktobra 1919 med ministrstvom za promet in med Zvezo prometnih in transportnih delavcev in uslužbencev Jugoslavije.« Ministrstvo za promet, ki mu je načeloval dr. Anton Korošec, je samovoljno razveljavilo omenjeni sporazum in hotelo uveljaviti Začasni pravilnik, ki je hkrati določal nižje mezde za delavce pri železnici. V času ko je draginja nenehno naraščala, je razumljivo, da je tak samovoljni ukrep naletel pri delavstvu na ogorčen odpor. Kakor lahko povzamemo iz takratnega časopisja, je vladal posebno težaven položaj med delavstvom in uslužbenci Južne železnice (v Sloveniji), ki je bila v rokah kapitalistov in ki zanjo ni veljal niti protokol sporazuma, marveč so tuji lastniki plačevali delavcem in uslužbencem še mnogo nižji zaslužek kakor pri državnih železnicah. Najhuje so bili zaradi tega prizadeti upokojenec Južne železnice, ki so, kakor poročajo takratni časopisi, morali mnogokrat celo prosjačiti, če so hoteli živeti. Zato je Zveza transportnih delavcev zahtevala, naj ministrstvo za promet prisili delničarje Južne železnice, da bi le-ti izenačili plače delavcem in uslužbencem pa tudi pokojnine z delavstvom, uslužbenstvom in upokojenecmi državne železnice. Toda železničarski sindikat je naletel na gluha ušesa prav tako kakor v zahtevi po ponovni uveljavitvi Protokola sporazuma s to razliko, da bi ta listina uveljavila tudi železničarske zahteve po višjem zaslužku v skladu z naraščajočo draginjo. Zato je bilo delavstvo, zaposleno v prometu primorano svoje pravice braniti s stavko, ki je po svojem razmahu in revolucionarnosti zgedala, da bo prerasla v revolucijo.

Tudi na Jesenicah je tiste dni dišalo po revoluciji. Kakor v Trbovljah, kjer je prišlo do tridnevne trboveljske sovjetske oblasti, so se tudi na Jesenicah pripravljali na prevzem občin-

ske uprave v svoje roke. Na svojo stran so dobili tudi nekaj vojaštva, stacioniranega na Jesenicah, in se pripravljali na spopad z vojaštvom, ki ga je že prve dni stavke poslala oblast na Jesenice, in z nacionalisti, ki so se stavili temu vojaštvu na razpolago. Do revolucionarne akcije pa ni prišlo, ker jo je vodstvo v Ljubljani odklonilo in — kakor lahko povzamemo celo po pisanju »Ujedinjenja« in kasnejšega »Rdečega prapora« — smatralo take akcije kot provokacijo. Jeseniško vodstvo, ki je tajno pripravljalo prevzem oblasti na Jesenicah, je 24. aprila 1920 poslalo v Ljubljano Cirila Koširja zaradi direktiv. Ta pa se je vrnil z novico o žandarmerijskem pokolju nad delavci na Zaloški cesti v Ljubljani, kjer je v krvi obležalo trinajst mrtvih delavcev, 24 težko ranjenih in 40 lažje ranjenih. Med težkimi ranjenci jih je še nekaj umrlo za ranami, tako da se je število žrtev dvignilo na sedemnajst mrtvih.

Kljub terorju, mobilizaciji železničarjev in uporabi vojaškega in žandarmerijskega aparata proti stavkajočim se je stavka nadaljevala in se za-

Kongres SDPJ(k) v Vukovaru bi se imel vršiti že 23. do 27. maja 1920, je bil preložen na 20. do 24. junij prej ko ne zaradi železničarske stavke. V Sloveniji je oblast po dogodkih na Zaloški cesti aretirala več vidnih komunistov in jih izpustila šele 22. maja 1920, o čemer poroča Rdeči prapor v svoji tretji številki dne 29. maja 1920 naslednje: »V soboto 22. maja 1920 so bili izpuščeni iz zaporov ljubljanskega deželnega sodišča sodrugi Golouh, Lemež, Petrič, Perdan, Marcel Zorga in drugi... Tudi nekaj sodrugov iz Trbovelj, Jesenic, Celja je na svobodi.« Kdo so bili jeseniški sodrugi, ki so bili po železničarskem štrajku zaprti, nismo mogli ugotoviti. Prej ko ne pa so bili železničarji, ki so bili kmalu po štrajku odpuščeni z dela.

V času pred Vukovarskim kongresom je JSDS zopet rovarila proti slovenskim komunistom. To rovarjenje so kakor po mnogih drugih krajih obsodili tudi jeseniški delavci na shodu, ki je bil dne 6. junija 1920 in o katerem pravi »Rdeči prapor«, da »je bil impozanten«,

SREČKO KOSOVEL

Ne prosi, brat

Ne prosi, brat, kdor prosi, ne zasluži,
za nas velja parola: naj zahteva.

In ta parola, bratje, naj nas druži
in v naših močnih dušah naj odseva.

In kadar delavnike se odšteva
in naše delavce se podkupa,
naj eno vaše srce ne vzdrhteva,
naj eden izmed vas ne obupa.

Zapremo tvornico. Zapremo plin,
elektriko in vodovod iz gor,
postavimo mejnike svojih straž,
da tam spoznamo, bratje, kdo je naš,
kdo stopa preko naših bolečin.

In takrat mislimo na upor.

ključila šele 29. aprila 1920, ko je ministrstvo za promet moralo pod pritiskom javnega mnjenja popustiti: Korošec je obljubil, da bo upošteval železničarske zahteve in je privolil v takojšnjo pogajanja. Toda ta njegova obljuba je bila samo taktična poteza buržoazije, ki je po-

trebovala časa za svojo konsolidacijo, da bi lahko začela ukrepati proti revolucionarnemu razpoloženju jugoslovanskih množic in zadala odločilni udarec zlasti komunističnemu gibanju, v katerem je videla svojega največjega nasprotnika.

Vukovarski kongres

in na katerem so sprejeli naslednjo resolucijo:

»Proletariat, zbran na shodu dne 6. junija 1920 na Jesenicah, ogorčeno obsoja izdajalsko politiko socialno demokratske stranke Slovenije in odobrava ustanovitev SDPJ(k), ki je združila zavedni proletariat Slovenije s proletariatom Jugoslavije«. Resolucija je zahtevala, da se »proti enotni fronti buržoazije postavi emotna fronta vsega politično in strokovno organiziranega proletariata v okviru SDPJ(k) in centralnega strokovnega sveta (CRSV). Shod, ki je bil sklican kot priprava na Vukovarski kongres, je v svoji resoluciji podčrtal: »Vukovarski kongres naj organizatorično tesneje zveže proletarske organizacije celotne države v svrhu, da se vodi neizprosni razredni boj in vrže breme petletne vojne, militarizma in draginje na glavo buržoazije in jej (resolucija je dobesedno prepisana — op. p.) tako zlomi vrat. Program in taktiko stranke naj se utrdi in spopolni po direktivah nepopučenega komunizma in 3. internacionale. Neobhodno potrebno je tesno ujedinjenje vseh stro-

kovnih organizacij in skladno delovanje v organiz. SDPJ(k).« Mimo tega je resolucija priporočala delavstvu, naj se naroči na »Rdeči prapor«, ki je postal glasilo Socialistične delavske partije Jugoslavije (komunistov) za Slovenijo. Na tem shodu so izvolili Cirila Koširja, Tometa Verglja in Janeza Smoleja kot delegate, ki naj bi zastopali jeseniško delavstvo na Vukovarskem kongresu.

Deset dni pred Vukovarskim kongresom je od 10. do 14. junija 1920 zasedal v Beogradu I. redni kongres SKOJ, ki pa se ga je udeležil iz Slovenije samo ljubljanski delegat, ker v drugih slovenskih krajih pred tem kongresom še ni bilo skofevskih organizacij.

Vukovarski kongres, ki je zasedal od 20. do 24. junija 1920, je sprejel novi strankin program in statut, izvolil novo vodstvo in preimenoval SDPJ(k) v Komunistično partijo Jugoslavije. Odpravil je pokrajinske izvrševalne odbore in jih nadomestil s pokrajinskimi sveti, ki so bili sestavljeni iz zastopnikov krajevnih organizacij. Pokrajinski svet je izvolil iz svojih vrst izvrševalni odbor,

ki naj bi skupaj s centralnim strankinim svetom vodil vse politične akcije v svoji pokrajini. Takoj po kongresu KPJ bi moral v Vukovaru zasedati Centralni delavski sindikalni svet, vendar je moral zaradi šikaniranja s strani oblasti zasedati v dneh od 26. do 28. junija 1920 v Beogradu. Te konference so se udeležili štirje delegatje iz Slovenije, ki so sicer sprejeli pravilnik in resolucije CDSSJ, vendar so se kasneje postavili na socialnodemokratsko stališče in zavlačevali združitev strokovnih organizacij v okviru komunističnih sindikatov. Da so slovenski sindikati ostali v socialnodemokratskih rokah, pa so seveda tudi pripomogli dogodki, ki so se začeli konec leta 1920 z Obznano, ki je pahnila KPJ v ilegalo.

Po Vukovarskem kongresu je dne 4. julija 1920 zasedal na Jesenicah redni občni zbor krajevne organizacije KPJ, na ka-

Ofenziva buržoazije

Pokolj na Zaloški cesti aprila 1920 in prve aretacije komunistov ob tem dogodku, neizpolnitev Koroščeve obljube in odpusti železničarjev, ki so vodili v posameznih krajih stavko, so bili prvi znaki, da se buržoazija pripravlja na ofenzivo proti revolucionarnemu delavskemu gibanju. Pri tem je spretno izrabljala napake vodstva KPJ v različnih vprašanjih, pomagala pa so ji predvsem socialni demokratje, ki so znova začeli zbirati svoje razbite sile. Tako je bilo tudi na Jesenicah. Socialni demokratje, ki so ostali na Jesenicah po razkolu brez stranke, so se naslanjali na ljudi, ki so jih imeli zaposlene v konzumnem društvu in v drugih ustanovah. Že po železničarskem štrajku in po Vukovarskem kongresu pa so našli svoje zaveznike tudi v tistih članih KPJ, ki so se komunističnemu gibanju pridružili v času, ko je kazalo, da bo v Jugoslaviji zmagala revolucija, ko pa je upanje nanjo minevalo so se spet umaknili v socialnodemokratske vrste, kjer so bodisi iskali koristi zase, ali pa so hoteli potešiti svoje težnje, da bi postali »delavski« voditelji. Ena takih osebnosti, ki ji ni moč odrekati vpliva na delavstvo, je bila na Jesenicah utelešena v Juriju Jeramu. Moralno je preteči celo desetletje, da ga je delavstvo spregledalo. Kljub temu pa socialni demokratje na Jesenicah vse do konca leta 1920 niso zaznamovali posebnih uspehov.

Eden najpomembnejših dogodkov v drugi polovici l. 1920 so bile novembrske volitve v

terem je, kakor poroča Rdeči prapor v svoji 13. številki dne 15. julija 1920, po pozdravnih besedah predsednika Štefana Weissa podal tajniško poročilo Ciril Košir. V njem je orisal delovanje organizacije v preteklem letu, ki je narasla od 120 na 790 oziroma 809 članov. Sodrug Bahun je podal blagajniško poročilo, sodrug Čuk pa je podal poročilo kontrole. Po poročilih so izvolili nov odbor. Za predsednika je bil ponovno izvoljen Štefan Weiss z namestnikom Janezom Smolejem, za tajnika Ciril Košir z namestnikom Ivanom Čukom, za blagajnika France Ravnik z namestnikom Jožetom Čopom, za preglednika pa so izvolili Albi- na Kobentarja in Rudolfa Eizelta. Po izvolitvi novega odbora je dr. Milan Lemež iz Ljubljane kongresu KPJ, o njegovem delu podal poročilo o Vukovarskem in pomenu ter o bodočih nalogah jugoslovanskega delavskega razreda.

ustavodajno skupščino. Komunisti so nastopili s svojo listo, na kateri je kandidiral tudi jeseniški komunist Ciril Košir. Značilno za predvolilni boj je bilo, da je buržoazija ovirala predvolilno dejavnost komunistov s prepovedmi in razbijanjem komunističnih shodov, pri čemer se je posluževala žandarmerije. Kljub temu pa je na Jesenicah in na Koroški Beli (Koroška Bela je bila včasih samostojna občina) komunistični kandidat dobil največ glasov, četudi zaradi preglasovanja v drugih krajih okraja ni bil izvoljen. V ilustracijo teh volitev naj navedem, da je KPJ izšla iz teh volitev kot tretja najmočnejša stranka v državi in kot edina, ki je kandidirala na celotnem območju Jugoslavije. To je bil velik uspeh, če upoštevamo, da je oblast uporabljala v času predvolilnega boja žandarmerijski teror proti komunistom, preprečevala volilne shode, izganjala in zapirala komunistične agitatorje. Komunistične volivce je v novem parlamentu zastopalo 59 komunističnih poslancev iz vseh predelov države.

Buržoazija je kljub močnemu zastopstvu komunistov v parlamentu nadaljevala svojo protikomunistično in protidelavsko gonjo. V njeni ofenzivi ji miso bili mar nacionalni interesi Jugoslavije. Da je utrdila svoj notranji položaj, je izdala interese slovenskega naroda na Koroškem in v Slovenskem Primorju in interese slovenskega in hrvaškega naroda v Istri. Ko

se je začutila dovolj močno, je pripravila, izrabljajoč slabosti vodstva KPJ pod Simo Markovičem, odločilni udarec in v moči med 30. in 31. decembrom 1920 z Obznano postavila KPJ, SKOJ in razredne sindikate izven zakona, prepovedala njihov tisk, imetje omenjenih organizacij pa zaplenila.

Na Jesenicah se je buržoazni teror po Obznani manifestiral z

Prehod v ilegalo

Pasivnost vodstva KPJ, ki se je po »Obznani« omejilo le na interpelacijo komunističnih poslancev v parlamentu, je zmedla partijske in skojevske množice. Na Jesenicah je trajalo vse do pomladi 1921, da so se komunisti znašli. Prepoved KPJ je v jeseniški dolini povzročila tudi prvo večjo izgubo članstva, kar so spretno izrabili socialni demokratje za okrepitev svojih vrst. Kljub temu pa je po nekaterih neuspešnih poizkusih jeseniškim in javorniškim komunistom uspelo, da so — največ po zaslugi Franceta Ravnika, Cirila Koširja in Tomaža Wolfa — organizirali trojke po tovarniških obratih, nato pa pripravili tudi prva ilegalna zborovanja.

Pogoji delovanja v ilegali so bili zelo težavni. Oblast je budno bdela nad delovanjem vidnih komunistov. Policija je s svojimi agenti, ki jih je našla nekaj tudi med moralno propadlimi delavci, na Jesenicah opazovala zlasti delovanje Cirila Koširja, kar pričajo ohranjeni žandarmerijski in policijski dokumenti. Tako je policijski oficial Stepišnik registriral dne 24. aprila 1921 ilegalno spominsko komemoracijo ob obletnici žrtev na Zaloški cesti, ki je bila na Poljanah in na kateri je govoril Ciril Košir.

Ker smo delovanje Cirila Koširja in obdobje v zvezi z njegovim delovanjem v »Železaru« že obdelali, se bom omejil le na kronološki pregled dogodkov prvega obdobja ilegalnega delovanja jeseniških in javorniških komunistov. Julija 1921, v tednih pred izglasovanjem zloglasnega Zakona o zaščiti države, s katerim so odvzeli mandat komunističnim poslan- cem, je oblast napravila vrsto temeljitih preiskav pri vseh, za časa legale najvidnejših komunistih, na Jesenicah in Javorniku, pa tudi v Lescah in Radovljici, policijski komisariat na Jesenicah pa je zbiral obtežilni material proti tajniku partijske organizacije na Jesenicah Cirilu Koširju, ki so ga dne 5. avgusta 1921 nameravali aretirati, a se je aretaciji izognil s pobegom v Avstrijo in se v Celovcu povezal s partijsko organizacijo v Celovcu in nato or-

izgonom predsednika jeseniške partijske organizacije Štefana Weissa. Oblast ga je izgnala z motivacijo, da je kot Korošec avstrijski državljan. Posledica tega izgoma je bila, da so se umaknili iz KPJ skoro vsi Korošci, v bojazni, da bodo izgnani in izgubili kruh, ki so ga že desetletja služili pri Kranjski industrijski družbi.

ganiziral ilegalno kurirsko pot Celovec—Karavanke—Jesenice, na kateri je, kakor smo že pisali, opravljaj kurirsko službo do 25. novembra 1921, ko mu je koroškobelska orožniška patrolja pripravila zasedo in ga zajela mi povratku v Avstrijo. Zaradi pisma, naslovljenega na Štefana Weissa, ki ga je orožniška patrolja našla pri njem, so potem aretirali še Franceta Ravnika in ga skupaj s Koširjem postavili pred sodišče. Razprava Ciril Košir — France Ravnik je prva sodna razprava proti komunistom v zgodovini jeseniškega delavskega gibanja. Kakor priča ohranjeni zapismik te razprave, sta se obtoženca dobro branila in sta bila v začetku leta 1922 izpuščena na svobodo. Ravnik je bil oproščen vsake krivde, Košir pa je bil obsojen zaradi ilegalnega prestopa meje in se je po prihodu iz zapora lahko zopet aktivno vključil v delo partijske organizacije na Jesenicah.

V tem času je jeseniška partijska organizacija že razvila svoje ilegalno delovanje. Ustanovljena je bila že tudi ilegalna skojevska organizacija, ki je opravljala predvsem kurirsko službo in prenašala preko meje ilegalno literaturo in drug propagandni material. Komunisti in skojevci so skrbeli za varen prehod vidnih komunističnih funkcionarjev čez mejo, med katerimi je bil nekajkrat tudi sekretar CK SKOJ Dragoljub Milovanović, ki se je septembra 1922, ko je prečkal mejo sam, pod Orličami med Zelenico in Stolom smrtno ponesrečil. Ko so našli njegovo truplo, so ga 10. oktobra 1922 pokopali na pokopališču na Breznici pri Žirovnici.

Jesen 1922 je zasedala na Dunaju 1. konferenca KPJ, na katero so jeseniški komunisti poslali Janeza Smoleja kot svojega delegata. S konferenco se je vrnil z nič kaj razveseljivimi novicami. V vodstvu KPJ so se že začeli frakcijski boji, kar se je seveda negativno odražalo tudi v delovanju osnovnih partijskih organizacij.

Obdobje Neodvisne delavske partije Jugoslavije

Januarja 1923 je bilo na pobudo ilegalne KPJ ustanovljena Neodvisna delavska partija Jugoslavije. Ustanovno konferenco je policija še pred zaključkom razgnala, toda na pritožbo legalnega vodstva Neodvisne delavske partije, je sodišče prve stopnje, ko je ugotovilo, da statut in program NDPJ nimata nelegalne oblike, novo delavsko stranko dovolilo. Toda kljub dovoljenju sodišča je delovanje NDPJ policija stalno ovirala in je bilo zaradi tega njeno delovanje zelo otežkočeno.

Neodvisna delavska partija Jugoslavije je takoj po ustanovitvi osnovala svoje podružnice v vseh industrijskih krajih v Jugoslaviji. Dne 27. maja 1923 so jo ustanovili tudi na Jesenicah. Na občnem zboru so izvolili za predsednika Timeta Vistra, za tajnika Janeza Mlakarja, za blagajnika pa Vinka Malenška. Ob ustanovitvi je stranka štela samo 93 članov, vendar je že v naslednjih mesecih članstvo naglo naraščalo. Stranka je imela svoje zaupnike po terenu. Njihova naloga je bila predvsem agitacijskega značaja, kakor širjenje in kolportaza strankinega tiska.

Z ustanovitvijo Neodvisne delavske partije Jugoslavije so komunisti znova začeli utrjevati stike med delavskimi središči. Tako so jeseniški in javorniški komunisti organizirali dne 15. julija 1923 izlet na Bled in manj povabili trboveljske rudarje, člane »Svobod« in ljubljanske študente-komuniste. Že na predvečer so se na Jesenice pripeljali trboveljski rudarji in ljubljanski študentje ter skupaj z jeseniškimi delavci priredili kulturno-družabni večer.

Izlet na Bledu je bil manifestacija delavske solidarnosti, kljub temu, da je oblast poslala na Bled žandamerijske okrepitve in da so se med udeležence izleta pomešali številni policijski agentje, ki so pazili na vsako besedo in si zapomnili vse, ki so na izletu revolucionarno izstopali. Kot posledica tega so v naslednjih dneh sledile že prve aretacije. Na Jesenicah so aretirali Toneta in Bertija Verglja, Timeta Vistra, Josipa Trebušaka, Lovra Azmana, Ivana Muleja in Franca Regitnika z obtožbo, da so »organizirali na Jesenicah tajno mladinsko komunistično organizacijo.«

Dne 30. avgusta 1923 je NDPJ ustanovila svoje sindikate, na Jesenicah in Javorniku Zvezo delavcev in delavk kovinske obrti Jugoslavije, ki je do kon-

ca leta štela že blizu šest sto članov. Predsedstvo v podružnici Zveze na Jesenicah so delavci zaupali Jožetu Knificu, tajništvo Francu Mohoriču, blagajništvo Francu Simometiju, odborniška mesta pa Francu Ravniku, Vinku Ambrožiču, Nagodetu in Farčniku.

Dne 7. novembra 1923 je Neodvisna delavska partija na Jesenicah prvič javno proslavila spomin na Oktobrsko revolucijo. Ta proslava, na kateri je govoril Jamez Mlakar in na kateri so mladinci Škrlič, Farčnik, Okrogar in Grebenc prvič zapeli jeseniškemu delavstvu delavsko himno Internacionalo, je bila obenem tudi poslednja legalna proslava Lenimovega Oktobra med obema vojnoma.

V tem času pa so jeseniški komunisti opravljali tudi težavne ilegalne dolžnosti. Po razbitju bolgarske revolucije so se v Jugoslavijo zatekli mnogi bolgarski revolucionarji in s pomočjo ilegalnih partijskih organizacij potovali ilegalno skozi Jugoslavijo, dokler se niso rešili čez mejo zopet s pomočjo komunistov. Med tovariši in tovarišicami, ki so prepeljali po tajnih kanalih največ bolgarskih emigrantov čez mejo, so na Jesenicah in Javorniku bili brata Tone in Berti Vergelj, Ciril Košir, Tomaž Wolf, Tilka Prežljeva-Škrlič, Urška Šitikov in Franc Regitnik.

Novembra 1923 je bil pri Brunnerju sestanek Neodvisne, ki sta se ga udeležila tudi Triša Kanclerović iz Beograda in France Klopčič iz Ljubljane. Na tem sestanku so obravnavali primere provokatorjev, ki so se vrivali v partijske vrste in jih notranje razbijali.

Čeprav so jo ovirale stalne šikane s strani oblasti, je Neodvisna delavska partija na Jesenicah in na Javorniku razživela in zrevolucionirala delavsko gibanje. Naraščajoča revolucionarnost se je manifestirala zlasti 27. aprila 1924, ko je jeseniška krajevna organizacija NDPJ razvila svoj prapor. Posledica te manifestacije je bila, da je oblast prepovedala praznovanje Prvega maja.

V obdobju delovanja NDPJ so se v Jugoslaviji pojavile prve fašistične skupine. Med temi skupinami je bila tudi Orjuna, ki je imela svoje pripadnike tudi na Jesenicah. Istega dne, dne 1. junija 1924, ko so njihovi pajdaši napravili zverinski zločin v Trbovljah, so jeseniški orjunaši hoteli požgati gostilno Kobal, kjer je imela NDPJ svoj sedež, in Delavski dom. Komunisti so bili o njihovem namenu pravočasno obveščeni in so

se pripravili na obrambo. Do spopada pa zaradi pijanosti orjunašev, ki so proslavljali »zmago« svojih pajdašev v Trbovljah in odlikovanje njihovega kolovodje, gostilničarja Humra, z »Zelenim zmajem«, ni prišlo.

Delovanja Neodvisne delavske partije Jugoslavije oblast ni trpela dolgo. Že julija 1924 je prišlo do tako imenovane »male obzname«, s katero je Pribičevićeva vlada prepovedala njeno delovanje, obenem pa

razpustila tudi njene sindikate. Članstvo se je strokovno organiziralo ponovno v SMRJ, ilegalna partijska organizacija pa je v tem času znova utrpela močno izgubo članstva, ker je KID odpustila okrog tri sto delavcev, ki so potem večinoma odšli za delom v tujino, ker ga doma niso mogli najti. Največja izguba za jeseniško partijsko organizacijo v tem času pa je bila izguba Cirila Koširja, ki ga je oblast izgnala in je baje odšel v Sovjetsko zvezo.

Predvečer monarhofašistične diktature

Po prepovedi Neodvisne delavske partije Jugoslavije je bila KPJ ponovno navezana na ilegalno delovanje. Na Jesenicah in na Javorniku si je prizadevala, da bi vplivala na revolucionarno vzgojo delavstva v podružnicah SMRJ, zlasti pa mladine, ki je delovala in se izživljala v okviru obeh »Svobod«. Partijski vpliv se je kazal zlasti v jeseniški »Svobodli«.

Teror proti komunistom se je nadaljeval. Leta 1925 je Deželno sodišče v Ljubljani obsodilo Tomaža Volfa z Javornika za-

radj ilegalnega prehoda meje na sedem mesecev težke ječe, poosirene s postom in trdim ležiščem. Tomaž Wolf je bil med najbolj zavednimi in požrtvovalnimi javniškimi komunisti. Kljub temu, da je bila v tistem času direktiva, da je treba pred sodiščem zanikati pripadnost h KPJ, je pred sodiščem na vprašanje, če je komunist, izjavil, da »organiziran komunist ne more biti, ker je komunistična stranka prepovedana, pač pa je komunističnega prepričanja«. Prav ta izjava je bila kriva, da ga je sodišče

SREČKO KOSOVEL

Pravim ti, brat!

*Pravim ti, brat, bodi močan,
delaj in ne morejo te uničiti,
delaj in stremi za tem: uresničiti
jasno resnico najglobljih spoznanj.*

*Poslušaj svoj glas iz velikih sanj,
a se ne daj od njih mrtvočiti,
bodi gorak, ne kakor mrlič ti,
ki je njih stas steklen in hladan.*

*In če je treba, prelij svojo kri,
naj prešumi življenje bregove,
da bo rodila kipeče ljudi,
ki bodo strgali tesne okove
raz sebe, porušili ostre zidove,
v krajino našo prinesli luči.*

označilo za »trmastega« in mu poostriala kazen.

Zaradi razprave proti tihotapcu Potočniku in njegove prijave je oblast leta 1925 aretirala tudi Janeza Smoleja, dasi je ta že dezertiral iz komunističnega gibanja in se pridružil krščanskim socialistom. Omenim naj, da se je v tem času članstvo v ilegalni partijski organizaciji skrčilo na vsega petnajst članov. Upad članstva v KPJ je bil tedaj splošen v vsej Sloveniji. Vzrok upadanja članstva je analiziral tov. Mha Marinko na II. kongresu KPS z naslednjimi besedami: »Ker avantgarda ni bila v zadostni meri oborožena z revolucionarno teorijo, ker svojega dela ni razvijala na revolucionarnih osnovah prave strategije in taktike — kar vse bi bilo nujno, da bi se revolucionarno gibanje ohranilo in dalje razvijalo — je začelo revolucionarno gibanje upadati... V takih okoliščinah so se pokazale nove slabosti takratne partijske organizacije. Ko je bila partija pahnjena v ilegalnost, je prešla na legalizem, namesto da bi krepila svojo ilegalno organizacijo... Iskranje legalnih form kot enega izmed sredstev in oblik delovanja samo na sebi ni bilo napačno. Napačno pa je bilo, da so s temi legalnimi formami skušali nadomestiti partijsko organizacijo. Te vrste oportunitizem je prišel do izraza zlasti v Sloveniji...«

Smolejevi aretaciji je sledila aretacija Alojza in Lovra Kaltenekarja, Jože Kerše pa se ji je izognil s prebegom v Avstrijo. Proces proti tema dvema ni ohranjen in zato ne vemo kaj več o njunem delovanju.

Delovanje šibke partijske organizacije na Jesenicah je bilo otežkočeno ne samo zaradi maloštevilnosti članstva, marveč tudi zaradi stalnega preganjanja s strani oblasti, pa tudi zaradi frakcijskih bojov v vodstvu KPJ kar je v celoti slabilo revolucionarno gibanje v Jugoslaviji. Podoba je bila, kakor da CK KPJ ne zanimajo več partijske množice, ki so nekoč štejele več kakor šestdeset tisoč članov, a so v letih po »Obznani« padle zaradi omenjenih vzrokov na komaj tri tisoč članov v vsej državi.

Jeseniška partijska organizacija je zato iskala možnost delovanja samo v okviru SMRJ in »Svobode«. Delovanje v okviru SMRJ pa je bilo zelo težavno, saj v njenem odboru leta 1925 ni bilo niti enega komuniste. Temu podobna je bila tudi politika podružnice ali bolje rečeno demagoška politika Jurija Jerama. Jeseniški komunisti so zato sklenili, da je treba v odbor s prepričevanjem članstva SMRJ izvoliti

tudi nekaj komunistov, če se že ne dokopati do vodstva v strokovni organizaciji. V ta namen so v začetku leta 1926 obvestili Pokrajinski komite KPJ v Ljubljani in ga vprašali za mnenje, kaj PK KPJ misli o tem, in izrazili željo, da bi kdo od vodstva prišel na Jesenice, da bi skupaj prediskutirali vprašanje taktike, kako se dokopati v odbor strokovne organizacije. Nekaj dni kasneje jih je PK KPJ obvestil, da bo prišel zaradi te zadeve, pa tudi zaradi drugih vprašanj na Jesenice generalni sekretar KPJ Sima Markovič.

Sestanek s Simo Markovičem je bil na stanovanju Vinca Ambrožiča na Stari Savi. Sima Markovič je bil proti organiziranju partijske frakcije v strokovni organizaciji in popolnoma slep za jeseniške razmere. Zahteval je, naj bi jeseniški komunisti pri volitvah v odbor strokovne organizacije postavili svojo listo, na kateri bi bili sami komunisti. Šele po daljši diskusiji je pristal na predlog jeseniških komunistov, ki so hoteli postaviti tako listo, na kateri bi bili tudi socialni demokrati, med njimi tudi Jurij Jeram, in ki bi dobila pri članstvu večino. Ta taktika se je pokazala kot pravilna, kar je pokazal tudi podružnični občni zbor, na katerem je bilo v devetčlanski odbor izvoljeno kar pet komunistov, ki so s svojo večino lahko zavirali Jeramovo diktatorsko in oportunistično politiko. Partijci v novoizvoljenem odboru strokovne organizacije so bili Lojze Ulčar, Janez Mlakar, Lojze Vilman, Janko Vilman in Polde Lomovšek. Vpliv komunistov v podružnici pa se je manifestiral tudi v tem, da so člani med delegati za kongres SMRJ v Celju izvolili kar tri komuniste in sicer Franceta Ravnika, Janeza Mlakarja in Tineta Vistra, ki so s pomočjo materiala, ki ga jim je pripravil PK KPJ za Slovenijo, razkrili Golmajerjevo afero, ki se je okoriščal z demarjem organizacije in zahtevali, naj se izključi iz vrst SMRJ. Tako je delavstvo na kongresu SMRJ v Celju julija 1926 zvedelo za zadevo, ki jo je socialdemokratsko vodstvo SMRJ hotelo pred svojim članstvom prikriti.

Prve dni januarja 1927 je bila v Ljubljani konferenca KPJ za Gorenjsko, ki so se je udeležili Tone Vergelj, Janez Mlakar in Jože Repinc. Konferenca je bila sklicana v zvezi z volitvami v Oblastno skupščino, ki so bile razpisane za 23. januar 1927.

Junija 1927 so člani javorniške »Svobode« organizirali izlet v Bohinj, ki pa ga je oblast preprečila, da je blokirala vlak

v Bohinjski Bistrici in zaprla trideset članov. Na ta postopek oblasti so odgovorili bohinjški komunisti, ki so organizirali demonstracijo pred žandarmerijsko postajo in zahtevali izpustitev zaprtih tovarišev. Podobno je hotela oblast s pomočjo žandarmerije razbiti gorenjski festival »Svoboda« v Lescah avgusta 1928, vendar ji zaradi množične udeležbe in revolucionarnosti delavstva to ni uspelo.

Pomemben dogodek v zgodovini KPJ je bil njen dresdenski kongres, ki je zasedal jeseni leta 1928 v Dresdenu v

Nemčiji. Kongres je odstranil iz vodstva KPJ obe frakciji, s čimer se je KPJ, ki so jo pretresali večletni frakcijski boji, obvarovala razcepa. Na kongresu izvoljeno vodstvo je bilo iz vrst novih ljudi, večinoma delavcev. Duša novega vodstva pa je bil Djuro Djakovič, novi organizacijski sekretar KPJ. Zaradi njegovega prizadevanja se je KPJ začela organizacijsko konsolidirati, dokončno konsolidacija pa je preprečila monarhofašistična diktatura, ki je nekaj mesecev kasneje prevzela oblast v Jugoslaviji.

Monarhofašistična diktatura

Monarhofašistična diktatura, ki jo je 6. januarja 1929 z državnim udarom po naročilu kralja Aleksandra izvedel nacionalistični general Peter Živkovič, je bila plod krize buržoazne demokracije, nesposobne rešiti številna, za državo, kakršna je bila versajska Jugoslavija, nerešljiva vprašanja, medsebojna trenja in nasprotja. Z nastopom monarhofašistične diktature se je opozicionalnim meščanskim strankam maščevalo, ker so od Obznanen in od izglasovanja Zakona o zaščiti države sem pasivno ali aktivno preganjale KPJ, saj je zdaj toliko lažje monarhofašistična diktatura likvidirala tudi njihovo delovanje. KPJ, ki se je po dresdenskem kongresu komaj začela konsolidirati, še ni bila zmožna organizirati množice, da bi se monarhofašistični diktaturi uprle, dasi so kazale odpor proti njej. Po smrti Djura Djakoviča, ki ga je režimska policija dobila v roke s pomočjo policijskih agentov in provokatorjev, ki so se vrinili v partijo, in ga potem ubila, pa še toliko manj. Za nekonsolidirano partijo samomorilski poziv sekretarja Martimoviča k oboroženi vstaji pa je indirektno pomagal monarhofašistični oblasti, da je likvidirala vrsto sposobnih in stvari revolucije predanih komunistov in skojevcev, ki so bili pobiti ali pa so pomrli v monarhofašističnih ječah. Tako je v tem času maloštevilna KPJ še bolj oslabela, v njenem vodstvu pa so se znova začeli frakcijski boji.

Vzpostavitev monarhofašističnega režima je pri večini jeseniškega delavstva naletela na odpor. Le skrajni nacionalisti so dvignili glavo in vodstvo tako imenovanih narodnih socialistov je celo predlagalo, naj bi delavstvo začelo praznovati 6. januar kot svoj praznik namesto prvega maja, čemur pa so se uprli celo člani v njihovi organizaciji, saj se je

novi režim na Jesenicah kmalu izkazal s svojim terorjem.

Prvi politični ječniki, ki so jih že januarja 1929 aretirali, so bili člani jeseniške »Svobode«. Zaprti so jih zaradi simboličnih vaj, ki so jih vadili na melodijo in besedilo »Internacionale«. Med aretiranimi so bili Jože Gregorčič, Andrej Pleš, Franc Hiadej, Polde Stražisar, Alfonz Oblak, Andrej Prešeren, Franc Krašovec in še nekateri drugi člani »Svobode« z Jesenic in Gorij. Kot protest proti tej aretaciji je delavski pesnik in pisatelj Tone Čufar napisal pesem »V januarju zaprtim sodrugom«, ki je bila objavljena v reviji »Svoboda«.

Zaprte svobodaše so čez nekaj tednov izpustili, a prišli so pod stalno policijsko nadzorstvo. Prav tako so se nenehno vrstile preiskave pri zavednih delavcih in vseh, ki jih je monarhofašistična diktatura imela za svoje nasprotnike. Policija je aretirala Tometa Verglja in Tineta Vistra, ki sta bila zaradi komunističnega prepričanja že večkrat zaprta, vendar sta se tokrat kmalu vrnila iz zapore. Toda na svobodi nista bila dolgo, že naslednje leto, leta 1930 so oba znova prijeli in Verglja, ki je bil — mimogrede povedano — v tem času duša jeseniških komunistov, konfinirali v Brežice, Tineta Vistra pa so odpeljali v Beograd in ga tam obsodili na osemnajst mesecev ječe. S tem pa aretacij in terorja še ni bilo konec. Zaradi ilegalne literature, najdene pri preiskavi, sta prišla pred banovinsko sodišče v Ljubljani Ivan Mulej in njegova žena, in bila obsojena na šest mesecev zapore. V Grabnu pri Gorjah so gorjanski žandarji pomovno aretirali Andreja Prešerna in ga tako strahovito mučili, da se je nad surovim žandarskim postopanjem zgražalo skoro vse gorjansko prebivalstvo.

Aretecij in omejevanj osebne svobode pa je bilo še več. Naj

omenim samo Bertija Verglja in Albina Smolnikarja, ki brez predhodnega policijskega dovoljenja ves čas trajanja monarhofašistične diktature nista smela zapustiti Jesenic. Po zašlugi agentov in sodelovanja jugoslovanske policije s policijo drugih kapitalističnih držav je po aretaciji slovenskega komunista Hlebca v Nemčiji, pri katerem so našli spisek nekaterih slovenskih vidnejših komunistov (Bebler, Kermavner) in kurirjev, ki so vzdrževali zvezo z inozemstvom, je jeseniška žandarmerija aretirala Lojzeta s pokrajinskim vodstvom, in ju postavila pred sodišče.

Tako je monarhofašistični teror skoro popolnoma paraliziral

dejavnost jeseniške partijske organizacije. Vsaka zveza z ljubljanskim vodstvom je bila prekinjena, članstvo pa se je zaradi terorja skrčilo na vsega deset članov. Partijski organizaciji na Jesenicah in na Javorniku sta tako postali izolirani grupi, kakršnih je zaradi panike, ki je nastala zaradi terorja, pa tudi izdajstev v letih 1929 in 1930, bilo še več, ne da bi bile medsebojno povezane. Kazalo je, da si KPJ ne bo mogla več opomoči. Vendar se je — zaenkrat samo v Sloveniji, kjer so vodstvo partije prevzeli novi mladi ljudje kakor Kardelj, Tomšič, Kidrič in drugi mladi revolucionarji, — zgodilo drugače.

Pomladitev partijske organizacije na Jesenicah

Novo življenje v partijski organizaciji se je začelo z vrnitvijo Toneta Verglja iz konfiscije, ki je takoj po vrnitvi navezal stike s pokrajinskim komitejem KPJ za Slovenijo, ki se je pomladil, kakor sem že omenil, z novimi mladimi revolucionarji, ki so ponovno popeljali KPJ v Slovenijo na revolucionarno pot. Z njimi je kljub temu, da je monarhofašistični teror v prvih dveh letih svoje vladavine partijsko organizacijo v Sloveniji skoro popolnoma razbil in čeprav je bila leta 1930, kakor je o tem obdobju dejal Miha Marinko na II. kongresu KPS, pretrgana kontinuiteta v razvoju partije, partijska organizacija v Sloveniji znova zaživela. Razdobje 1931 in 1932 pomeni prehod — brez kontinuitete v vodstvu — iz starega obdobja partijske organizacije v Sloveniji v njeno novo obdobje z novim vodstvom, ki je na lastno pobudo in brez stika s takratnim CK KPJ, ki je bil v inozemstvu, in brez njegove direktive, začelo povezovati stare celice in krajevne organizacije, obenem pa začelo ustanavljati tudi nove. Kljub terorju in potrebi skrajne budnosti, opreznosti in konspiracije, se je pod novim vodstvom ilegalna partijska organizacija v Sloveniji, četudi ne naglo, vendarle sistematično in z neodjenljivo vztrajnostjo razvijala. V tem obdobju je leta 1931, po skoro dveletni izoliranosti od pokrajinskega vodstva v Ljubljani po prizadevanosti Toneta Verglja, jeseniška partijska organizacija pomovno navezala stike s pokrajinskim vodstvom, in dobila nasvet, da bi bilo potrebno za poživitev partijskega delovanja na Jesenicah pomladiti krajevno organizacijo z

mladimi, revoluciji predanimi člani.

Po vrnitvi Toneta Verglja iz Ljubljane se je jeseniška partijska organizacija sestala in s temeljito kritiko analizirala svoje dotedanje delovanje. Na podlagi navodil novega pokrajinskega vodstva v Ljubljani je v partijski organizaciji na Jesenicah zavel nov, osvežujoč veter. Na tem sestanku so sprejeli sklep, da pomlade svojo organizacijo z mladimi revolucionarnimi člani, ki so že pred sprejemom v KPJ agilno delovali v okviru jeseniške »Svobode« ali pa podpirali levčarje v strokovni organizaciji. Med novo sprejetimi člani so bili Jože Gregorčič, Tone Čufar, Albin Pibernik, Viktor Stražišar, Stane Bokal, France Guzelj, Alfonz Oblak, Franc Krašovec, Albin Sušnik, Lojze Tišov in še nekateri drugi. Kot glavni cilj si je pomladjena organizacija začrtala boj za enotnost akcije delavskega razreda na Jesenicah. Zato so svoje članstvo infiltrirali tudi v meščanske organizacije in društva, v katerih se je izživljal znaten del jeseniškega delavstva. Tako je dobil Albin Sušnik nalogo, naj deluje med nacionalisti, oziroma narodnimi socialisti, učitelj Janez Perenič, ki je prišel v tem času kot komunist na Jesenice, pa v klerikalnih organizacijah. Vsi drugi novi člani, zlasti Jože Gregorčič, Tone Čufar, Alfonz Oblak in Albin Pibernik pa so po nalogu organizacije dobili nalogo za revolucionarno vzgojno delovanje med članstvom »Svobode« in strokovne organizacije. S pomladitvijo partijske organizacije se pričinja novo obdobje revolucionarne zgodovine jeseniškega delavstva.

V času svetovne gospodarske krize je Kranjska industrijska družba zamenjala lastnike. — Glavni lastnik je postal celjski nemški kapitalist Westen, ki je že od vsega začetka začel izvajati poostreni režim nad delavstvom in na račun zniževanja delavskih mezd pričel renovirati zastarele obrate KID. Pri tem je spretno izrabljajal strah delavstva pred brezposelnostjo, ki je zaradi krize nenehno naraščala. Da bi utišal nezadovoljstvo, ki je med delavstvom naraščalo zaradi zniževanja zaslužka, je strahoval jeseniško in slovensko javnost, da bo primoran »zapreti tovarno in izprti delavstvo« in da obratuje kljub težkim časom in »izgubi« samo zaradi svojega »socialnega« čuta. Z ustvarjanjem takega vzdušja je hotel ustvariti ugodna tla za svoj špekulantski manever, s katerim je hotel ubiti dve muhi na mah; izposlovati s pomočjo preplašenega delavstva od države ugodne kredite za modernizacijo obratov in obenem brez negodovanja delavstva odpuštili določeno število delavcev, ostalim pa znižati že itak znižani zaslužek. Pri tem so mu indirektno pomagali tudi voditelji delavskih strokovnih organizacij; preplašeni zaradi svetovne krize so nasledili Westnovemu špekulantskemu manevru. Naša obširnejša zgodovina bo pokazala špekulantski manever KID v ostrejši luči, zaradi odmerjenega prostora v tem sestavku pa se moram omejiti le na njegov kromološki oris.

Oktober 1931 si je delavstvo KID po večmesečnih pogajanjih priborilo novo kolektivno pogodbo, ki pa se je podjetje kljub temu ni držalo in jo je neprestano kršilo, čeprav je leta imela nižje mezdne postavke kakor prejšnja.

Dne 16. novembra 1931 so strokovne organizacije prejele dopis, v katerem jim je uprava KID sporočila, da odpoveduje komaj pred mesecem sklenjeno kolektivno pogodbo. Med delavstvom je vzkripelo. Delavske strokovne organizacije, med njimi tudi SMRJ, pa niso ukrenile ničesar učinkovitega, da bi preprečile krivično odločitev podjetja. Očitno je, da ji KID poznala slabosti vodstva delavskih strokovnih organizacij in je zato lahko samovoljno ukrepala v svojo korist. Odpoved kolektivne pogodbe je opravil čevala kot nujno zlo, ki ga je povzročila gospodarska kriza, v resnici pa se je pripravljala, da sproži manever, ki ga je že dalj časa načrtovala.

Ogorčenje delavstva je prisililo SMRJ, JSZ in NSZ, da so

sklicale delavske shode. Delavstvo je zahtevalo in bilo pripravljeno, da enotno brani svoje pravice. To pripravljenost, ki bi se prav lahko spremenila v generalno stavko, pa je paralizirala novica, ki jo je lansirala KID, da bo ustavila obratovanje, delavstvu pa odpovedala. Komunisti so sicer na shodih opozarjali, da gre samo za a strahovalni manever podjetja in da ga lahko prepreči samo enotna akcija vsega delavstva, kajti drugače bi podjetje res moglo uporabiti svojo grožnjo kot pritisk na vso jugoslovansko javnost in ga izkoristiti za doseg kreditev. Ta opozorila komunistov pa so voditelji strokovnih organizacij na shodih razglašali kot naivnost, pri čemer so naglašali samo prvi del teh opozoril, namreč da je izprte delavstva samo grožnja, ki naj vzbudi med delavstvom strah, da bo brez oporekanja pristalo na ponovno znižanje zaslužkov, dejstvo v zvezi z glavnim namenom KID, dejstva v zvezi s krediti, ki bi jih Westen rad izsilil s pomočjo izprtega delavstva od države, pa sploh omenjali niso.

Tudi s pogajanjmi za sklenitev nove kolektivne pogodbe v Ljubljani in na Jesenicah zapužniki delavstva niso ničesar opravili. Predstavniki KID so zatrjevali, da je postal položaj KID nevzdržen, da se dohodki nižajo, izdatki pa so enaki ali celo večji kakor poprej. — »V tak položaj« je KID začela svoj špekulantski manever, »je prišlo naše podjetje, ki išče sedaj izhoda in resno razmišlja o začasni ustavitvi obratovanja. Denarna kriza je povzročila občutno omejitev privatne investicijske dejavnosti, pa tudi državne, samoupravne in druge javne ustanove so bile prisiljene po komičani sezoni ukiniti nadaljnje investicije. Naročila so padla na minimum, na zalogo ne moremo več delati, ker je imamo preko tisoč sedem sto vagonov, kar pomeni ogromno mrtvega denarja. Če bi dobili posojilo pri narodni banki (Tu je bil vzrok manevra KID — op. p.), bi morda še delali, tako pa ne moremo. Vsekakor bi morali tudi znižati plače in odpustiti nekaj delavcev (to je bil poleg izposlovanja kreditov drugi namen KID — op. p.).«

Tako se je KID hotela zamaskirati pred delavstvom za težavami. Vodstva strokovnih organizacij njenega namena niso zapazila. Vodstva strokovnih organizacij so imela »razumevanje« za krizo in težave podjetja in so bila takoj pripravljena na popuščanje in na

pristanek za znižanje delavskih mezd. Kapitulirala so pred podjetjem in to svojo kapitulacijo formulirala z besedami, o katerih so bila lahko prepričana, da jih Kranjska industrijska družba ne bo upoštevala, besed, ki kakor očitek vesti pred seboj in delastvom pravijo, da »mora znižanje delavskih mezd imeti le ta namen, da bi bil ta odtegljaj prispevek v primeru morebitne večje obrestne obremenitve podjetja«, ali z drugimi besedami: delavstvo naj bo pripravljeno na račun znižanih zaslužkov plačati investicijski dolg KID, skratka, delavstvo naj bi bilo pripravljeno plačati investicije, ki jih je v prvih dveh letih krize vložila KID v prenovitev svojih obratov, od katerih bodo na tak način imeli delničarji dvojno korist in dvojni dobiček: dobiček zaradi povečane proizvodnje in dobiček zaradi zmanjšanja delovne sile ter ponovnega znižanja delavskih zaslužkov. S še jasnejšimi besedami: delavci, ki so in bodo z znižanim zaslužkom modernizirali obrate, bodo od modernizacije imeli samo to, da bodo nekateri njihovi tovariši odpuščeni ali pa — v najboljšem primeru — premeščeni na druga, še slabše plačana delovna mesta.

S tem pa popuščanja s strani vodstev strokovnih organizacij še niso bila izčrpana. Pripravljena so sprejeti na delavska ramena del rizika, ki bi ga imelo podjetje, »ako bi obratovalo na zalogo in bi kasneje cene železnim izdelkom padle«. Ta formulacija je morala podjetnike naravnost razveseliti, saj doslej zaradi vrenja med delavstvom niso bili tako zadržano prepričani, da so delavska vodstva nasledla njihovih špekulacij. Tudi formulacija voditeljev strokovnih organizacij, da je delavstvo pripravljeno na nadaljnje znižanje delavskih zaslužkov, samo da »mora trajno zniževanje delavskih mezd iti z roko v roki z znižanjem dobička in cene železnih izdelkov« v Vaši tovarni, je bila kakor voda na mlin lastnikov KID, ki so vzlic rahlemu padcu cen železarskim proizvodom na tržišču in rahlemu zastoju v proizvodnji izkazali v svoji letni bilanci petdeset milijonov predvojnih dinarjev dobička.

Po vsem tem je podjetje vedelo, da se mu delavskega odpora ali celo stavke ni treba bati. Še več! Vedelo je, da bo delavstvo svojo akcijo usmerilo, kakor so delničarji želeli, namreč v boj za izbojevanje državnih kreditov za KID. In tako se je tudi zgodilo. Delavstvo, pa tudi njegov tisk (na primer socialdemokratska Delavska politika), se je začelo boriti za interese delničarjev KID. Dne

4. decembra 1931 so na delavskem shodu izvolili delegacijo, ki naj bi šla v Beograd mole-dovat vlado in druge mero-dajne činitelje, da bi pri državni banki izbojevali kredite za KID. Vlada v Beogradu je obljubila. Delegacija se je vrnila z upanjem, da se zdaj delavstvu ne bo zgodilo najhujše. Toda ostalo je samo pri obljubah. Zato je KID nadaljevala z ustrahovalnim manevrom delastva in javnosti. Dne 9. decembra 1931 je v svojih tovarnah na Jesenicah, Javorniku in na Blejski Dobravi razglasila ustavitev obratov in odpoved dela vsemu delavstvu. Odpoved naj bi stopila v veljavo že naslednji dan, dne 10. decembra

1931, dne 24. decembra 1931, je poudarjal razglas, »bo na cesti več kakor dva tisoč kovinarjev«. KID je hotela s 24. decembrom doseči tudi to, da bi odpoved zaradi praznikov kar najbolj porazno odjeknila v javnosti.

Do tega pa trenutno mi prišlo. Tik pred Božičem (da bi se pokazala »socialno«, v resnici pa so to zahtevala nova maročila) je KID začasno preklicala splošno odpoved delavstvu in nadaljevala obratovanje s skrajšanim delovnim časom. Razen tega je s to svojo »milostno« odpovedjo brez odpora odpustila prvih osemdeset delavcev, za februar 1932 pa napovedala novih dve sto re-

dukcij, »če se razmere ne izboljšajo«. Vodstva vseh treh strokovnih organizacij so bila pripravljena plačati tudi to ceno za preklic splošne odpovedi in seveda k tej ceni pristoje še masplošno znižanje delavskih zaslužkov.

Medtem se je v Zasipu, kjer je imela KID svojo elektrarno, zgodila elementarna nesreča. Zaradi tega je KID ustavila nekaj obratov in delavci so morali na terensko delo; sredi zime, za mraz nezadostno oblečeni in nevajeni takih del se niso upirali, samo da bi ne bili ob delo in kruh.

S tem pa manever KID še ni bil zaključen. Že v začetku februarja 1932 so se na Jesenicah znova razširile novice, da bo KID prej ko slej svojo namero o ustavitvi obratov in odpustu delastva izvršila. Znova so se vršili shodi, ki so jih prirejale tudi žene in pošiljale resolucije direktorji KID, ministru trgovine in industrije, banu Dravske banovine itd. — Dne 22. februarja 1931 so poslale svojo delegacijo k direktorju, vendar jim ta ni dal nobenega upanja na izboljšanje. Ponovil je le, takrat na Jesenicah že otrokom znane stavke: »Ni naročili Zaloge ne gredo v denar! Mrtvi kapital! Treba bo ustaviti obrate in morda sploh opustiti železarstvo na Jesenicah. Od rezultata beograjske konference je vse odvisno!« vse z namenom, da bi se delastvo borilo za KID in ji izbojevalo zaprosene kredite od države.

Zaradi pogajanja jeseniških delavskih in meščanskih zastopnikov v Beogradu je KID podaljšala rok za odpust dvestotih delavcev, ki ga je napovedala decembra 1931. Kljub temu pa so februarski dnevi 1932 potekali v negotovosti. Prišel je marec. Delavski shodi so bili vedno bolj pogosti in obiskani kakor še nikoli. Udeleževali so se jih tudi obrtniki in trgovci, saj je bil njihov obstoj odvisen od obstoja industrije na Jesenicah. Dne 6. marca 1932 so na shod povabili tudi tehničnega ravnatelja KID, inž. Dostala, in tajnika KID, dr. Maksa Obersnela. Delavstvu pa nista povedala ničesar novega in ponovno apelirala na delavstvo, da mora biti pripravljeno sprejeti del bremen na svoja pleča. — »Delničarje je kriza hudo prizadela in zaradi nje bodo morali trpeti tudi delavci,« sta napovedovala, ne da bi povedala kaj določenega. Določeno pa je samo prišlo.

Devet dni po omenjenem shodu, dne 15. marca 1932, je Kranjska industrijska družba prenehala obratovati in odpovedala vsemu delavstvu.

Izpolnilo se je tisto, kar so na shodih napovedali komuni-

MILE KLOPČIČ

Deževna pomlad 1933

*Temna je noč in vsako noč temnejša,
in siv je dan in z vsakim dnem bolj siv.
Divja vihar in lije dež na dež,
ko da se kdo nocoj to noč je ubil.*

*V teh sivih dneh in temnih teh nočeh
gre v cvetje zlo, v navado gre zločin,
v obup gre hči, očetje v smrt,
od matere v verige in zapore sin.*

*Ljudje so psi, ljudje so plen,
so rablji, žrtve in so še vlačuge.
Poti poplavljenе, livade so mlakuže,
in zrak je poln moreče kuge.*

*Zdaj marsikomu in pogosto se zgodi,
da išče, kje bi čelo si hladil,
kam bi se dal, da bi ubežal
in da bi svoj obup in žalost skrnil.*

*Tu ne pomagajo ne kletve ne molitve.
Postavljeni smo v take dni in čas,
ko smeh je jok, in glasen jok zatrt,
in ko spreminja zemlja svoj obraz.*

*Temna je noč in vsako noč temnejša,
in siv je dan in z vsakim dnem bolj siv.
In lije dež, da jarek stežka golta,
preveč je blata in presilen je naliv.*

stični govorniki. Šele sedaj, ko je bilo prepozno za akcijo, je v delavstvu zavrelo. Toda vse to ogorčenje je bilo bolj podobno obupu kakor boju. Trenutek za uspešen boj je bil zamujen.

Nad jeseniško dolino je legla tišina. Vodstva vseh treh strokovnih organizacij so se ločeno in skupno sestajala in se posvetovala. Delničarji so čakali. Ni se jim mudilo. Zaradi zalog, ki so jih ustvarili delavci v rekordnem času, boječ se redukcij, so lahko brez škode čakali tudi dva meseca ali vse do takrat, dokler bi jim novi socialni položaj, ki je z odpustitvijo večine delavstva nastal na Jesenicah, ne priboril ugodnih kreditov in dokler bi se delavstvo tako zelo ne omeščalo, da bi sprejelo vse pogoje zaposlitve pri KID.

Vse se je razvijalo tako, kakor so si začrtali delničarji. — Župan in župnik sta odpotovala v Beograd in pri vladi in pri državni banki prosjčila kredite za KID, obenem pa izročila posebno spomenico kralju Aleksandru. Dne 20. marca 1932 jima je sledila delegacija strokovnih organizacij. Jeseniško delavstvo pa sta razjedala skrb in strah pred prihodnostjo.

Medtem je KID dobila nova naročila, delavstvo pa zamje seveda ni vedelo. Zato se je podjetje lahko zopet izkazalo kot »socialno« in je na podlagi delavske spomenice, ki jo je formalno sprejelo in objavilo pogajanja »v primeru pomovnega obratovanja družbe«, sedaj, ko je potrebovalo delovno silo za delo v skladiščih, zahtevalo od strokovnih organizacij določeno število delavstva za nakladanje. Delavstvu se je zdaj pomovno nudila priložnost za akcijo. Lahko bi odklonili poziv KID in zahtevali pomovno obratovanje ter zaposlitev vsega delavstva. Toda ne! Zato so oživela skladišča KID. Vlaki so odvažali natovorjeni material in skladišča so se praznila. — Podjetje bi lahko znova odprlo tovarne, a jih ni. Čakalo je, da bo delavstvo postalo še bolj voljno in upogljivo.

Kreditov od države še ni bilo. Zaloge so pohajale, družba pa je morala izpolniti naročila, če je hotela obdržati kupce. Naročila so jo prisilila, da je po dobrih dveh tednih počivanja začela znova obratovati v tistih obratih, za katere so bila prispela nova naročila. Pod »socialno« krinko je odprla tovarne pod pogojem, da delavstvo pristane na odpustitev večjega števila delavstva, na šesturnik in na petodstotno znižanje mezd. Obenem je odpuščememu delavstvu pomudila štirimesečno podporo, »kar je družbi vsekakor v breme, a zaradi svojega čuta do odpu-

TONE ČUFAR

Mladi jetnici

*V naš mrtvi dom so tudi Tebe zaklenili,
Ti vzeli vse, kar nudi svet mladosti;
kako Ti je v puščobnem enoličju,
kako potekajo Ti dnevi brez prostosti?*

*Okrog jetnišnice svobodno krožijo golobi;
morda kdaj prilete na okno Tvoje,
Te zvaablajo izza rešetk in grulijo
ko ptič v cvetočem gaju, ki breskrbno poje.*

*Kadar si zaželi srce prešerne pesmi
in se zazdi Ti celita ko črna jama,
tedaj ne obupuj, nikar ne kloni,
zavedaj se, da kljub samoti nisi sama.*

ščnega delavstva« rada žrtvuje določeno vsoto.

Kakor je KID pričakovala, so vodstva strokovnih organizacij pristala na vse. Ustrahovano

delavstvo se ni upiralo šesturniku niti temu, da je podjetje za nedogledni čas odpustilo šest sto delavcev. Sprejelo je tudi novo kolektivno

Delavstvo pod vodstvom komunistov je spregovorilo

Akcija jeseniškega delavstva marca 1934 pred podpisom nove kolektivne pogodbe s strani KID je delavstvu pokazala pot uspešnega boja za delavske pravice, čeprav so bila vodstva strokovnih organizacij proti njej in desničarski vrh v SMRJ ja kasneje iskal celo krivce, ki so jo povzročili. — Vodstva vseh treh strokovnih organizacij so se iz še me docela ugotovljenih razlogov izogibala stavkovnih akcij. Zato ni čuda, da je KID v zadnjih letih skoro vselej slavila zmago svoje volje v mezdnih gibanjih delavstva.

Jeseniško delavstvo je začelo osveščati tudi široko stavkovno gibanje po Sloveniji, ki ga je organizirala partija. Razredna zavest delavstva se je krepila v boju, ki so ga morali jeseniški kovinarji, podobno kakor drugi delavci v predaprilski Jugoslaviji biti v zadnjem desetletju pred drugo svetovno vojno. Po eni strani so morali biti boj za obrambo svojih pravic proti kapitalističnim pod-

jetnikom in protiljudskim režimom, po drugi strani pa kovati svojo emotnost, ki jo je slabila ideološka neenotnost, sindikalna razcepljenost in politika tistih, ki so delavsko gibanje izkoriščali za ozke in osebne namene. Jasno je, da so te slabosti izkoriščali podjetniki in nenehno kršili priporjeme delavske pridobitve in pravice delavstva, ocenjuje takratni položaj tovariš Vencelj Perko, ki je bil leta 1934 izvoljen za glavnega zaupnika delavstva, zaposlenega pri KID. Tako prakso je v najbrutalnejši obliki izvajal nad jeseniškimi kovinarji tudi glavni delničar KID Avgust Westen s pomočjo upravnega sveta KID, ki mu je predsedoval ljubljanski bankir in kasnejši narodni izdajalec Avgust Praprotnik. Ta pritisk se je najbolj zaostрил leta 1935, kar je dalo povod za julijsko stavko, ki so jo začeli delavci na pobudo komunistov. Ker komunisti niso bili v vodstvu strokovnih organizacij, so morali ubrati pri organiziranju

pogodbo, kakršno mu jo je predlagala Kranjska industrijska družba. Toda že čez nekaj tednov je delavstvo spoznalo, da je bilo strahotno opeharjeno. Šele sedaj je delavstvo prisluhnilo tistim, ki so že v začetku špekulantskega manevra KID opozarjali delavstvo na družbin namen, a so jih tribuni strokovnih organizacij imenovali »maivneže«. Delavstvo je tem »maivnežem« moralo dati prav. Delavstvo se je znova osveščalo, kar je pomlajeni partijski organizaciji na Jesenicah omogočilo, da je znova našla stik z njim in da je njen vpliv na delavstvo iz meseca v mesec vedno bolj naraščal. Posledica naraščajočega vpliva partijske organizacije se je pokazala že proti komcu leta 1932, ko je delavstvo odpovedalo kolektivno pogodbo, ki mu jo je vsillila KID in ki sedaj njene odpovedi ni hotela sprejeti. Šele v začetku leta 1933 je bila KID pripravljena na nova pogajanja, a jih je s pomočjo neborbenih zastopnikov strokovnih organizacij zavlekla skozi vse leto, dokler marca 1934 ni delavstvo na pobudo komunistov ustavilo strojev in zagrozilo s stavko. Šele tedaj je KID podpisala novo pogodbo. Rezultat takega delovanja komunistov je bil, da so lahko vzeli pomovno boj jeseniškega delavstva v svoje roke. To je bila prva zmaga pomlajene partijske organizacije na Jesenicah.

drugo pot. Organizirali so jo kot zaupniki-komunisti, ki jih je delavstvo izvolilo za svoje zastopnike pri podjetju, pri tem pa morali biti zelo previdni, ker so po tedanjem zakonu zaupniki smeli biti samo posredovalci med delojemalci in zaposlenim delavstvom in bi kot taki ob morebitnih sporih med obema stranema po zakonu morali vplivati pomirjevalno, kar pa jim kot komunistom seveda ni šlo v račun. Tako so se tudi leta 1935, ko je podjetje nenehno kršilo kolektivno pogodbo, šikamiralo zavedne delavce, ni hotelo zaposlovati njihovih sinov in podobno, zavzeli, da bi s stavko prisilili podjetje k prenehanju take prakse, obenem pa s pomočjo stavke skovali akcijsko enotnost jeseniškega delavstva, kar jim je tudi uspelo.

Julijska stavka 1935, ki se je začela 12. julija ob šestih zjutraj, je bila izraz enotne volje delavstva, da si mimo vodstva strokovnih organizacij, ki stavke niso hotela, priboril svoje

niških obratih. Ignac Kralj je (kakor je bilo dogovorjeno) takoj po izbruhu stavke obvestil Vencija Perka, ki je bil glavni zaupnik (obenem pa tajno tudi glavni voditelj stavke) in ki je delal v jeseniških obratih. Glavni zaupnik je obvestil o stavki vodstvo podjetja, okrajno načelstvo, inšpekcijo dela, Delavsko zbornico in takratnega oblastnega tajnika SMRJ Franca Leskoška-Luko, ki je bil v tej funkciji glavni organizator takratnega množičnega gibanja v Sloveniji in ki je takoj po tem obvestilu prišel s prvim vlakom med delavstvo.

Ker so se pogajanja zavlekla in ker podjetje ni hotelo popustiti, so 15. julija 1935 stopili v stavko tudi jeseniški delavci.

Na predvečer druge svetovne vojne

Akcijsko enotnost jeseniškega delavstva sta oblast in KID hotela zrušiti s pomočjo tako imenovane Zveze združenih delavcev (ZZD), filiale provladnega in fašističnega Jugorasa za Slovenijo. Toda ta strokovna organizacija, največji nasprotnik Medstrokovnega akcijskega odbora, ki je združeval SMRJ, JSZ in NSZ, se med jeseniškim delavstvom ni mogla uveljaviti. Svoje vrste je rekrutirala iz klerikalno najbolj zagrizemega delavstva in iz delavcev, ki so večinoma prihajali s kmetov in iskali zaposlitve pri KID, ki se je v času železarske konjunktive v letih pred začetkom druge svetovne vojne močno razširila in modernizirala in je za časa gradnje prvega plavža dajala zaposlitev več kakor štiri tisoč delavcem. — Da bi KID okrepila svojo zaveznico ZZD, je zaposlila največ novega delavstva iz njenih vrst. Navzlic temu pa številčno ta organizacija ni nikoli tako narasla in je bila proti strokovnim organizacijam, združenim v Medstrokovnem akcijskem odboru, brezpomembna, saj so jo celo delavci, ki so preko nje našli zaposlitev, stalno zapuščali in se včlanjevali v SMRJ in druge strokovne organizacije.

Leta 1936 je članstvo SMRJ na Jesenicah v svoje vodstvo izvolilo same komuniste. Za predsednika SMRJ na Jesenicah so izvolili Franca Rozmama, za tajnika Janeza Mlakarja, odborniki pa so bili Vencelj Perko, Polde Stražišar, Jože Čelesnik in Berti Vergelj. To leto je bil osnovan tudi Okrožni komite Jesenice s sekretarjem Stanetom Žagarjem, ki ga je leto kasneje, ko je Stane Žagar na ustavnem kongresu KPS postal član CK KPS, zamenjal Slavko Federle. Med delavskimi boji na Jesenicah je bila 1. 1936 najpomembnejša stavka stav-

Tako je bila stavka generalna. Kljub temu pa je podjetje še vedno mislilo, da jo bo zlomilo. Dne 16. julija 1935 je KID zahtevala, da delavstvo zapusti tovarniške obrate in določila rok, po katerem »maj si vsak pripiše vse posledice svojega protipravnega ravnanja«, obenem pa je izdala proglas tudi na jeseniško javnost, toda ta KID ni poslušala in je s protestno stavko podprla stavka-joče.

Stavkajočega delavstva grožnje niso omajale, niti ga ni prestrašila četa žandarjev-specialistov, ki jih je na Jesenice poslal ban Natlačen. Podjetje je moralo popustiti in privoliti v mnoge delavske zahteve.

bincev podjetja »Slograd«, ki jo je oblast strla z nasiljem istočasno kakor veliko tekstilno stavko v Kranju, med manifestacijami razredno zavednega delavstva pa je bila proslava tridesetletnice rdeče strokovne kovinarske organizacije, na kateri je govoril Franc Leskošek-Luka.

Po nekajletnem zatišju je na Jesenicah leta 1936 prišlo zopet do aretacij. (Zadnje so bile leta 1932, ko so zaradi ilegalne literature bili aretirani in zaprti France Krašovec, Janez Perenič, Jože Robič in Vojvoda, glavnemu kurirju Jožetu Repincu, za katerim je bila razpisana tiralica, pa se je posrečilo pobegniti v inozemstvo, od koder je odšel v Sovjetsko zvezo in od tam v Španijo — op. p.) To leto pa so aretirali pomembne jeseniške komuniste Toneta Čufarja, krojača Ivana Sedeja, brivca Demaka z Javornika in članico okrožnega komiteja Marijo Žumrovo. Vsi ti so bili obsojeni na več kakor leto dni robiže, Marija Žumrova pa je na svoji poti skozi ječe okusila tudi beograjsko Glavnjačo. Tudi leta 1937 je bilo več aretacij in izgonov. Izgnana sta bila Ivan Sedej in mati jeseniškega komuniste Franja Federle-Slavca Štefanija Federle-Lehmann, med tem ko je njem mož odšel v Španijo.

Španska državljanska vojna, ki je pretresla ves napredni svet, je naletela na odmev tudi na Jesenicah. Odhod borcev v Španijo je na Jesenicah organiziral Jože Gregorčič. Jeseniška dolina je dala Španiji dvajset borcev, odšlo bi jih pa še več, da tega ni preprečila oblast.

Leta 1937, potem ko ni mogla razbiti akcijske enotnosti jeseniškega delavstva, se je KID poslužila druge taktike. S pomočjo »Tovarniškega vestnika«

Dne 18. julija se je stavka končala. Pomenila je delavsko zmago in veliko zmago partijske organizacije, ki ji je s to stavko uspelo ustvariti akcijsko enotnost jeseniškega delavstva, ki se je kasneje manifestirala v Medstrokovnem akcijskem odboru, leta 1936 pa tudi akcijsko enotnost, ki se je manifestirala pri občinskih volitvah in v volitvah v narodno skupščino. Na Jesenicah in na Koroški Beli sta bili postavljeni listi Zveze delovnega ljudstva, katerih nosilca sta bila na Jesenicah dr. Aleš Stanovnik, na Koroški Beli pa Vencelj Perko. Slednja je tudi zmagala, na Jesenicah pa ji je manjkalo le petnajst glasov.

je začela propagirati idejo »sodelovanja«, prirejati izlete ter športne in kulturne prireditve z namenom, da bi razbila akcijsko enotnost delavstva. Kot sredstvo proti propagandni dejavnosti KID je zavedno delavstvo začelo izdajati svoje glasilo »Naš kovinar«, ki je sproti razgaljal mahinacije Kranjske industrijske družbe in opozarjal na »volka, ki se je skrivil v ovšji kozuh«.

V teh letih se je podoba sveta grozeče spreminjala. Italijanski fašizem si je podvrgeł Etiopijo, italijanski fašizem in nemški nacizem sta zanelila državljansko vojno v Španiji, zadržanje evropskih držav ob tej subverziji pa je Hitlerja opogumilo, da se je pripravil na zavojevanje Evrope. Leta 1938 je priključil nemškemu rajhu Avstrijo, kar je ohrabrilo Hitlerjeve pristaše na Jesenicah, ki jih je Westen mačrtno zaposloval na odgovornih mestih v svojem podjetju. Tako je KID postala leglo pete kolone, ki je

vzdrževala s Hitlerjevo Nemčijo zvezo po raznih kamalih, se posluževala nemških železničarjev, »gospodarstvenikov«, ki so prihajali na Jesenice itd. Njihovo delovanje ni bilo prav nič težavno, saj jih je ščitila oblast, medtem ko je zavedne delavce in protifašistične borce preganjala, zapirala in internirala. Poleg že omenjenih ječ se je v zgodovino jeseniškega delavstva zapisalo tudi taborišče Bileče in potem, ko je Cvetković-Mačkova vlada pripravljala dokončno fašizacijo Jugoslavije tudi taborišče Medjureče pri jeseniške doline in okoliških krajev. Zadnji akt nasilja stare Ivanjici, kamor je oblast internirala dolgo vrsto protifašističnih borcev in komunistov iz jugoslovanske oblasti nad komunisti pa je bila aretacija jeseniških skojevcev skupaj z Borisom Kraigherjem.

Kljub nasilju nad najvidnejšimi protifašisti pa oblast protifašističnega gibanja ni mogla streti. Podžigala ga je češkoslovaška tragedija jeseni 1938 in pomladi 1939 in naposled tudi svetovna vojna, ki jo je Hitler začel z napadom na Poljsko dne 1. septembra 1939. Protifašično gibanje je bilo že tako množično, da ga oblast ni mogla več streti kljub Hitlerjevim zmagam, ki so se začele vrstiti po porazu Poljske. Nasprotno Ljudstvo je strlo to oblast. Toda tudi nova oblast, ki je konec marca 1941 nadomestila ministre v frakci z ministri v vojaških uniformah, versajske Jugoslavije, zidane na prepere- lih temeljih, ni mogla ohraniti. Stavba, zgrajena na nacionalni neenakopravnosti, na socialnih nasprotjih, na pohlepu in korupciji in na nasilju se je morala zrušiti, ljudstvo pa je v krvavi in najbolj grozotni vojni vseh časov moralo sezidati nove trdne temelje s svojimi žrtvami in s svojo krvjo.

MIHA KLINAR

Slutnja

*Dnevi so naši
solzne oči.
Kakor da smrt
nad nami visi.
Skoro bo
roke koščene
spustila
in nas morila,
vse pomorila.*

Okupacija

Ko je jugoslovansko ljudstvo preprečilo nakane Cvetković-Mačkove vlade in ovrгло pristop Jugoslavije k fašistični osi Rim—Berlin—Tokio, je Hitler sklenil napasti Jugoslavijo. V ta namen je preložil »Unternehmen Barbarossa« — napad na Sovjetsko zvezo in v naglici pripravil »Unternehmen 25« — napad na Jugoslavijo.

V medeljo, dne 6. aprila 1941, so fašistične sile napadle Jugoslavijo, ki je bila na obrambo še slabše pripravljena, kakor je mislil Hitler. V trenutku je udarila na dan vsa gmiloba versajske Jugoslavije, države, ki je bila zaradi nerešenih notranjih vprašanj polna nasprotij in ki si je zaradi profašistične zunanje politike protiljudskih režimov skopala sama sebi grob.

Zadnje dni pred Hitlerjevim napadom na Jugoslavijo so se vračali na Jesenice iz internacij in zaporov protifašistični borci, komunisti in skojevci. Bivši španski borec Jože Gregorčič, ki mu je leta 1940 uspelo pobegniti iz francoskega taborišča in se vrniti v domovino, je dobil od CK KPS direktive, naj organizira prostovoljce in v imenu obrambe domovine pred fašističnimi napadalci pozove delavstvo na boj. Tako je skupina delavcev že 6. aprila 1941 odšla v Podkorensko dolino na mejo, ki jo je branilo samo osemdeset graničarjev, oboroženih s puškami in enim samim puškomitraljezom. Slabo oboroženi in brez topništva se napadalcem seveda niso mogli dolgo upirati.

Dne 7. aprila 1941 so Italijani s pomočjo nemških plamincev zavzeli Petelinjek pod Pečjo, njihove patrulje pa so prodrle do Rateč. Na Jesenicah se je v tem času priglasilo k prostovoljcem že veliko število delavcev. CK KPS je zaradi tega 8. aprila 1941 poslal svojo delegacijo pod vodstvom Borisa Kidriča k divizijskemu štabu Dravske banovine z zahtevo, naj le-ta oboroži jeseniško delavstvo za obrambo severne meje. Divizijski štab je predlog KPS odklonil; jeseniškim delavcem ni zaupal. Bolj je zaupal nemškimi petokoloncem in narodnim izdajalcem. Ta dan so sovražne enote zasedle Rateče, Podkoren in Kranjsko goro. Šele naslednjega dne je italijanski bataljon Val Toce po zavzetju Gozda in Martuljka naletel na kratkotrajen organiziran odpor. Ko pa je jugoslovanski četni graničarjev pošla municija, se je umaknila. Kljub temu pa si Italijani niso upali naprej.

Dne 10. aprila se je po krivdi vojaškega vodstva začela jugoslovanska vojska na Gorenj-

skem razkrajati. Vojaštvo je zapustilo Podkorensko dolino, miniralo Karavanški predor in železniški most v Mostah pri Žirovnici, nato pa se porazgubilo. Istega dne je Jože Gregorčič odšel s prostovoljci v Moste, misleč, da bo jugoslovanska vojska organizirala obrambo v utrdbah, ki so bile zgrajene za obrambo severozahodne meje in katerih prednja črta se je začela pri Žirovnici. Utrdbe pa so bile prazne. Gregorčič je vedel po tem, koliko je ura, in je zato komunistom in skojevcem ukazal, naj začno zbirati orožje in ga poskrijejo, ker ga bodo še potrebovali.

Dne 11. aprila so italijanske sile s predhodnico nemških alpmistov zasedle Jesenice. Da so bile Jesenice protifašistično razpoložene, sta pričali tudi samo dve hitlerjevski zastavi, izobešeni samo na dveh stavbah na Jesenicah. Zato so se pa toliko bolj hlapčevski izkazali mestni očetje, pripadniki meščanskih političnih strank JRZ in JNS, ki so se šli okupatorju pokloniti in mu s tem izročili oblast nad mestom. Tudi nekateri socialni demokratje si sovražnikovega prihoda niso preveč jemali k srcu; utvarjali so si, da bo z okupacijo prišlo do socialnega napredka. Ta utvara pa se je kmalu razblinila. Kljub temu pa je večina jeseniškega prebivalstva, zlasti mladina

okupacijo že od prvega trenutka dalje občutila kot nacionalno ponižanje slovenskega naroda in je s prezirom sprejela hlapčevstvo mestnih očetov. Mladina, ki se je izživljala v raznih meščanskih društvih, je ob tem aktu spoznala pravo podobo tistih, ki so jo vodili in jim je zato obrnila hrbet. Brez vodstva se je zato počutila osamljeno in ni videla pravega izhoda iz položaja, v katerega jo je vrgla vojna. Edini, ki so dosledno kljub sovjetskemu paktu z Nemčijo mislili na odpor proti fašističnim osvajalcem in ki so mislili na prerojenje slovenskega ljudstva in rešitev njegove nacionalne časti, so bili komunisti. Jože Gregorčič je že dan po okupaciji Jesenic začel iskati stike ne samo v svojem krogu, marveč tudi s tistimi vidnimi jeseniškimi ljudmi, ki so bili pripravljeni nuditi okupatorju odpor. Osnovalec je Vojno-obrambni komite, ki ga je kasneje zamenjal Vojno-revolucionarni komite, oziroma ilegalne frontne organizacije, kakor bomo videli.

Dne 17. aprila 1941 je Vrhovno nemško poveljstvo razglasilo brezpogojno kapitulacijo jugoslovanske vojske. Naslednji dan je zaradi izdajstva generalov in vladajočih krogov jugoslovanska vojska položila orožje. Predaprilska Jugoslavija se je razsula.

Nemški načrti

Do 23. aprila 1941 so bili na Gorenjskem kot okupatorji Italijani. Hitler jim je bil obljubil naše kraje že pred napadom na Jugoslavijo, a je zdaj to obljubo v veliko razočaranje Italijanov in v veliko veselje jeseniških petokoloncem in nemčurjev prelomil. Italijani so na nemško zahtevo morali zapustiti Gorenjsko. Nemci so jo kakor Štajersko smatrali za svojo nacionalno pokrajino in jo zato nameravali v najkrajšem času germanizirati, kar je obljubil Hitlerju koroški gauleiter Kutschera, ki je 24. aprila 1941 prevzel civilno upravo na Gorenjskem s sedežem na Bledu.

Od 29. aprila do 15. maja 1941 so si zavojevalci razdelili Slovenijo med Nemčijo, Italijo in Madžarsko. Največji del so si prigrabili Nemci (11.500 kvadratnih kilometrov z 800 tisoč prebivalci). V času pogajanj za razdelitev Slovenije so na Gorenjskem Nemci razpustili in prepovedali vse slovenske organizacije in začeli z aretacijami vseh tistih Slovencev, ki so se jim zdeli nevarni pri uresničitvi njihovega gospodarskega

načrta. Že v prvi polovici maja 1941 je bilo v Begunjah za prthil okrog pet sto Slovencev kot prvi nemški ukrep za načrtno germanizacijo Gorenjske.

Nemci so svoj germanizatorski načrt zasnovali na iztrebitvi Slovencev kot naroda s pomočjo razseljevanja. Tako so že 6. maja 1941 izdelali v Grazu

načrt za razselitev 260.000 Slovencev s Štajerske in Gorenjske, dne 4. junija 1941 pa so k temu načrtu na konferenci na nemškem poslaništvu v Zagrebu dodali še 175.000 Slovencev za deportacijo. Tako bi že v prvi fazi, ki naj bi se začela julija, končala pa oktobra 1941, izselili z zasedenega slovenskega ozemlja 54,37 % vsega slovenskega prebivalstva, namesto njega pa bi okupirano ozemlje kolonizirali z Nemci.

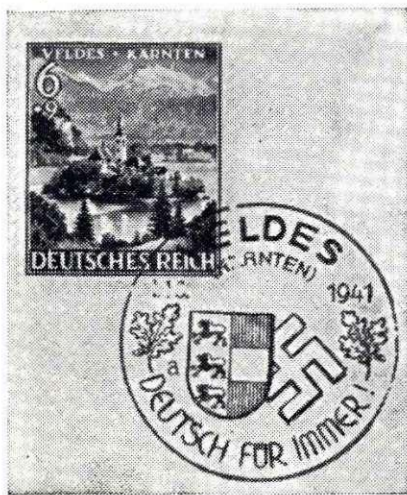
Kot predpripravo za izvedbo tega načrta, ki so ga tajno pripravljali, so junija 1941 organizirali »zdravniške« pregledne obvezne za vse prebivalstvo, na katerih so »pregledance« razvrstili v kategorije od 1 do 6. Ohranjeni dokument italijanskega obveščevalnega urada odkriva, da so bili za razselitev namenjeni vsi tisti Slovenci, ki so pri kategorizaciji dobili številke 4 do 6. Prebivalstvo prve kategorije, v katero so prišli Nemci, druge kategorije, v katero so prišli nemčurji, in tretje kategorije, v katero so prišli Slovenci, ki bi se po nemškem predvidevanju germanizaciji ne upirali in se ponemčili, bi smele ostati na Gorenjskem, medtem ko bi prebivalstvo, uvrščeno v kategorije 4 in 5, v kateri so prišli Slovenci, ki bi se nemški germanizaciji zoperstavili, in 6, v katero so prišli po omenjenem italijanskem dokumentu komunisti, njihovi svojci in simpatizerji, moralo čimprej, najkasneje pa do konca oktobra 1941, biti razseljeno.

Svoj načrt za razselitev Slovencev so Nemci pripravili z vso nemško organizatorsko sposobnostjo in natančnostjo. Kljub temu pa so tokrat delali račun brez krčmarja. Izpolnitev njihovih načrtov jim je preprečila vstaja slovenskega ljudstva in so jo morali odložiti na »kasnejši« čas.

Komunistična partija organizira odpor

Komaj so okupatorji zasedli Slovenijo, že so komunisti začeli organizirati odpor. Prva kal odpora na Jesenicah je bil že omenjeni Vojno-obrambni komite, ki ga je organiziral Jože Gregorčič. Dne 1. maja 1941 (po izjavi Slavka Seračevića) so se zbrali komunisti v Koničevi gostilni na Javorniku in pretresli položaj. Že pred tem pa so se 20. aprila 1941 zbrali komunisti z Jesenic, Bleda in Bohinja na Slamnikih nad Bohinjsko Belo, na katerem so sklenili začeti s pripravami za or-

ganiziranje odpora, teden kasneje pa se je v Ljubljani ustanovila Protimperialistična fronta, ki se je kmalu potem preimenovala Osvobodilna fronta slovenskega naroda. Pobudo za njeno ustanovitev je dal CK KPS, v svojih vrstah pa je zbrala vse zavedne in napredne sile slovenskega naroda. Na odpor pa je že v prvih dneh okupacije mislil tudi CK KPJ, ki je pod vodstvom tovariša Tita dne 1. maja 1941 naslovil na slovenske komuniste naslednje besede: »V teh težkih dneh, ki

Jesenice so postale Assling, Bled Veldes. Vsa imena krajev so bila nemška. S postaj, lokalov in ustanov so izginili slovenski napisi. Nemci so obljubili Hitlerju, da napravijo Gorenjsko »deutsch für immer« — »nemško za vselej« in so to svoje hotenje manifestirali tudi s posebnimi poštnimi pečati. Delali pa so račun brez krčmarja.

jih preživlja slovenski narod, so prav komunisti Slovenije poklicani dvigati samozavest in borbenost naroda ter vero v skorajšnjo osvoboditev, v boljše in srečnejšo prihodnost. Komunisti Slovenije morajo biti tista vez, ki naj spaja borbo slovenskega naroda z borbo vseh ostalih jugoslovanskih narodov za njihovo nacionalno in socialno osvoboditev.«

Konec maja 1941 je Jože Gregorčič, ki je že od začetka okupacije živel v strogi ilegali, po ilegalni poti odpotoval v Ljubljano, kjer je dne 1. in 2. junija v Ivančevi vili bila razširjena seja CK KPS, ki se je je udeležilo okrog trideset tovarišev iz vseh okrožij Slovenije. Jeseniško okrožje je zastopal Jože Gregorčič, z Gorenjske pa so se je udeležili še sekretar kranjskega okrožja Franc Vodopivec in člani CK KPS Stane Žagar, Tomo Brejc in Lojze Kebe-Štefan. Na tej konferenci je tovariš Edvard Kardelj temeljito analiziral tedanji mednarodni položaj, tovariš Miha Marinko pa je na podlagi referatov in razprave, v katero so posegli tovariši Franc Leskošek-Luka, ki je od maja 1941 vodil vojaško komisijo pri CK KPS, Aleš Bebler in drugi, prebral vrsto sklepov, ki so jih sprejeli za nadaljnje partijsko delo osnovnih organizacij in z namenom, da se pripravi oborožena vstaja v Sloveniji. Vstaja naj bi se pričela z napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo, ki ga je CK KPJ že na svoji seji v Zagrebu prve dni maja predvideval in ki bi nudil objektivne in možne pogoje za začetek oboroženega boja proti okupatorju.

Po tej konferenci so sledila natančna navodila glavnih voditeljev vstaje za vsako pokrajino posebej. Gorenjski delegati Jože Gregorčič, Tomo Brejc in France Vodopivec so se v hiši nekega mizarja sestali z Edvardom Kardeljem in Alešem Beblerjem. Najprej so poročali o dotedanjem stanju na domačem terenu, potem pa je tovariš Edvard Kardelj zelo podrobno in natančno obrazložil, kakšne morajo biti in kako morajo potekati priprave za oboroženo vstajo, o pomenu in nalogi vojno-revolucionarnih komitejev pa jim je govoril tovariš Aleš Bebler.

Po ljubljanski konferenci so se gorenjski delegati vrnili vsak na svoje področje in pospešili delovanje vojno-revolucionarnih komitejev. V jeseniškem okrožju so vojno-revolucionarni komiteji tvorili Jože Gregorčič, Ivan Bertonec-Johan, Polde Stražišar, Alojz Horvat iz Begunj in Jože Ažman iz Bohinja. Ta komite je nato organiziral sestanke po terenu in pripravljal vstajo organizacijsko in politično.

Dne 22. junija 1941 je, kakor je že CK KPJ predvideval, Nemčija sprožila vojno proti sovjetski zvezi. Kompromitirani komunisti so dobili nalog, da se umaknejo v strogo ilegalo, zakaj Nemci so jih že nekaj aretirali, med njimi tudi Marijo Žumrovo. Aretirane so najprej odpeljali v Celovec, od tam v koncentracijska taborišča. Med aretiranimi je bil tudi jeseniški komunist Tone Talar, ki pa se mu je posrečilo pobegniti in se pridružiti tovarišem, ki so se po nalogu partije že umaknili v gozdove.

Nemški napad na Sovjetsko zvezo, ki je dal objektivne pogoje za začetek oborožene vstaje, je gorenjske organizatorje nekoliko prehitel. Zato so morali z organizacijskimi pripravami pohiteti. Dne 3. julija 1941 so se sestali nekateri člani vojno-revolucionarnih komitejev pri Starem gradu nad Smlednikom, med njimi kot zastopnika jeseniškega vojno-revolucionarnega komiteja tudi Polde Stražišar in Ivan Bertonec-Johan. Tovariš Kebe, ki je sestanek vodil, je kot prvo nalogo, ki jo imajo izvršiti, podaril, da je treba s pomočjo ilegalcev pospešiti zbiranje orožja, obrazložil načela OF in podčrtal, da je treba v OF vključiti vse, ki sovražijo Nemce. Štiri dni kasneje, dne 5. julija 1941 je prišel iz Ljubljane na Gorenjsko član CK KPS in Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Stane Žagar. Med člani vojno-revolucionarnih komitejev, ki so ga pričakali, sta bila tudi zastopnika jeseniškega okrožja Polde Stražišar in Ivan Bertonec-Johan.

Vstaja prekriža nemški izselitveni načrt

Odhodi prvih borcev v gozdove po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo, so zaskrbeli Nemce, o čemer priča ohranjena zahteva nemškega polkovnika Handla z dne 3. julija 1941, ki se glasi: »Val aretacij, izvršenih v zadnjem času med komunisti, je povzročil, da je del komunistov pobegnil z Jesenic in tava po alpskem področju med Jesenicami in Dovjem. Od tega časa (približno deset dni) so se na tem področju tako pomnožili vlomi v planinske kočve, kraja ovac in mazanje koč z boljševiškiimi znaki, da se orožniki, ki so na razpolago, temu pri svojih obhodih ne morejo odločneje upreti. Zato prosim, da se operativnim silam 181. rez. policijskega bataljona na Jesenicah ukaže, da pregleda vznemirjeno področje ter ukrene potrebno v sporazumu s pristojnim poveljnikom orožniškega okrožja v Radovljici.«

Handlova prošnja zaenkrat ni našla razumevanja pri pristojnih policijskih poveljnikih. Policija je bila namreč v celoti amgažirana, da izvede prvi val nemškega razselitvenega načrta, ki so ga začeli Nemci uredničevati dne 5. julija 1941. Ta dan so Nemci presenetili jeseniško prebivalstvo z dolgo kolono najrazličnejših tovornih vozil in z močno okrepljenimi policijskimi oddelki. Kmalu potem pa so jeseniške ceste oživele z ljudmi, otovorjenimi s culami in kovčki; spremljala jih je policija in jih trpala na tovornjake. Tisti, ki jih je doletela izselitev, so smeli vzeti s seboj le tisto, kar so Nemci dovolili in kolikor so mogli nesti v rokah seboj. Vse drugo je postalo last Urada za utrditev nemštva, ki je imel poleg izvedbe izselitvenega načrta tudi nalogo pripraviti kolonizacijski načrt za Nemce, ki bi jih priselili iz Rajha, Kočevske in Južne Tirolske, torej za Nemce, ki so bili takrat v okviru Italije, a so optirali za Nemčijo.

Nemci bi z načrtnimi deportacijami slovenskega prebivalstva množično nadaljevali, da jim teh računov niso prekrižali dogodki. Dne 22. julija 1941 so strelili v Tacnu pod Šmarno goro oznamili vstajo slovenskega ljudstva. Partizani v kamniškem okrožju so tako prvi izpolnili sklep, ki ga je dne 16. julija 1941 sprejelo Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, ki mu je takrat poveljeval Franc Leskošek-Luka, in sklep, ki so ga za Gorenjsko sprejeli dne 17. julija 1941 na konferenci pod Malim Gregorjcem na Jelovici predstavniki gorenjskih vojno-revolucionarnih komitejev. Od

Jeseničanov so se te konferen- ce, na kateri so sprejeli sklep, da je treba manjše partizanske skupine povezati v čete in brez odlašanja začeti z oboroženim bojem proti okupatorju, udeležili Jože Gregorčič, Polde Stražišar, France Potočnik in Matija Verdnik, navzoči pa so bili še člani CK KPS Stane Žagar, Lojze Kebe-Štefan in Tomo Brejc ter Ivam Bertonec, Jože Ažman, sekretar kranjskega okrožja Franc Vodopivec, Štefe st. iz Šenčurja, Anton Nartnik iz Kranja, Alojz Horvat iz Begunj, Ivan Križmar, Alojz Justin in Jože Resman iz Dobrave pri Kropi, Marjan Dermastja in Anton Sturm za kamniško okrožje ter Maks Krmelj za škofjeloško področje. Na podlagi teh sklepov se je začelo.

Po 22. juliju se je plamen vstaje naglo širil in najprej zajel kamniško področje. Konec julija je bilo pripravljeno tudi na Jesenicah, ko je prišlo do prvega manjšega spopada med gestapovci in partizani, zbranimi na sestanku nad Poljanami. Dne 28. julija 1941 se je iz skupin, ki so bile poprej na Njivicah, na Hrastniku nad Koroško Belo, na Mirci nad Jesenicami in na Obranci ustanovila jeseniška četa in si naredila ime četa »Ivana Cankarja«, kar je prej ko ne bilo spomin na slovensko četo v Španiji, ki je nosila isto ime in v kateri se je boril Franc Potočnik, njeni ustanovitelji pa je takrat v Španiji prisostvoval tudi Jože Gregorčič, ki je bil takrat že politični komisar bataljona internacionalne brigade »Dimitrov«. Poveljstvo nad četo, ki jo je osnoval Jože Gregorčič, sta prevzela Polde Stražišar kot komandir in France Potočnik. Del te čete je v noči med 31. julijem in 1. avgustom 1941 izvedel prvo samostojno akcijo v Mostah pri Žirovnici, naslednji dan, dne 1. avgusta 1941 pa je četa imela prvo odprto bitko v Sloveniji na Mežaklji. V tej bitki sta žrtvovala svoje življenje sekretar jeseniške skojev- ske organizacije in najmlajši partijec Ferdo Koren in Ivan Arzenšek, komunist in delavec v jeseniški železarni.

Po bitki na Mežaklji se je v skladu s poveljem Staneta Žagarja četa premaknila na Jelovico, kjer je bil na planini Pogrošarjevi pri Vodiški planini ustanovljen Cankarjev bataljon, ki sta ga sestavljala jeseniška in jelovska četa. Ustanovljen je bil ob prisotnosti člana Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Staneta Žagarja, komando nad njim pa sta

Jože Gregorčič

prevzela Jože Gregorčič kot komandant in Ivan Bertonec-Johan kot politični komisar.

Ta čas pa so se v dolini izvršile že nekatere sabotažne akcije. Dne 3. avgusta 1941 so skojevci z Dobrave pri Kropi napravili prehranjevalno akcijo in izpraznili pri Globokem skladišče kuhinje, kjer so se hra-

nili delavci, ki so obnavljali razrušeni predor med Radovljico in Globokim. Istega dne je bila podobna akcija v neki vili pri Begunjah, dne 4. avgusta 1941 je bil na več krajih pretrgan telefonski vod med Jesenicami in Hrušico, dne 5. avgusta so partizani Stane Kersmik, France Konobelj-Slovenko in Janez Žvan minirali daljavodni stolp pri Blejski Dobravi, partizan Janez Ambrožič pa je istega dne miniral tlačni cevovod elektrarne v Zasipu.

Prva bitka na Mežaklji in diverzantske akcije na kamniškem, kranjskem in jeseniškem področju, vse to je Nemce zresnilo. Sklenili so, da odložijo razselitveni načrt na kasnejši čas, ko bodo očistili Gorenjsko partizanstva. Zato so angažirali policijo, namenjeno za uresničitev izselitvenega načrta, za boj proti partizanom, misleč, da bo boj z njimi kratkotrajem. Toda tudi tu so se uračunali. — Partizanstva niso mogli zatreti. Zato je julijska vstaja 1941 pomenila veliko zmago, saj je očuvala gorenjsko zemljo slovenskemu ljudstvu.

Prvi meseci oboroženega boja proti okupatorju

Dne 7. avgusta 1941 se je Cankarjev bataljon premaknil na Kotlič na Jelovici, kjer se je že naslednjega dne (8. avgusta 1941) spopadel s šest sto Nemci. Bataljon je štel okrog sto dvajset mož, od teh pa jih je imelo orožje le osemdeset. Po daljši borbi, v kateri so Nemci utrpeli okrog trideset mrtvih, so se partizani umaknili s Kotliča, ki so ga od tega dne dalje ljudje začeli imenovati Partizanski vrh. V tej bitki so partizani izgubili Pavla Korena z Jesenic, Andreja Ko-

marja in Alojza Žvana iz Gorij.

Bitke na Mežaklji, na kamniškem področju, na Jelovici in pod Storžičem so bile ognjeni krst me samo gorenjskega, marveč tudi slovenskega partizanstva. Po bitki na Partizanskem vrhu se je Cankarjev bataljon razdelil. Jeseniška četa je odšla na področje Mežaklje in Stola, medtem ko je jeloviška ostala na Jelovici. Do srede oktobra 1941 sta operirali vsaka na svojem področju.

Medtem se je že razbesnel memški teror nad prebivalstvom v dolini. Dne 4. avgusta so Nemci ustrelili prve štiri talce v Begunjah, pet dni kasneje, dne 9. avgusta 1941, pa zopet deset.

Osvobodilni boj je imel že v začetku svoj razredni značaj. Ta značaj se je odražal tudi v tem, da so se nekdanji opričniki buržoazije — žandarji in policaji v veliki večini stavili takoj na razpolago okupatorju. Na Jesenicah so krivi, da so v memške roke prišli spiski ljudi, ki so bili že pred vojno osumljeni komunizma. Že pri prvih aretacijah so nekateri bivši policaji spremljali gestapovce in jim tako neposredno pomagali pri aretacijah in zasledovanju komunistov in drugih antifašistov. V nekaterih krajih, na primer v okolici Kranja, kakor pričajo ohranjeni memški dokumenti, so bivši

Ivan Bertonec in Stane Žagar

MIHA KLINAR

Breda

— Le zakaj se mama joče
in je kakor stena blede?
Kaj res razumeti noče,
da peljala se bo Breda
z avtom daleč v daljne kraje?
Z avtom vozi se najraje.

Vzela bo s seboj medvedka,
saj je bolj kot Betka miren.
— Kar doma ostani, Betka,
majhna si, a svet je širen...
Očka pravi: brezobziren.

Čudni so ljudje veliki!
Očka žalostno me gleda...
No, kaj hočeš, medek Miki!
Z avtom te popelje Breda,
mala Breda sladkosneda.

Le zakaj se mama joče?
— Hitro, da ne zamudimo!
Mama razumeti noče,
da gre rada z avtom Breda,
z avtom daleč, da vesela
kraje bo in mesta štela.

Breda že je na stopnicah:
— Hitro, očka! Hitro, mama!
Saj je striček rekel vama:
Avto je na Jesenicah...
Hitro, da ne zamudimo!
Jaz kar z medkom pojdem sama.
Pridita za nama!

Z očkom mamica prihaja
in je blede, blede, blede...
Dih v ihtenju ji zastaja.
— Kaj ji je? — vprašuje Breda,
strica mrkega pogleda.

Tuji stric zaklepa vrata.
Breda gleda smrtno glavo.
Gleda ga, ko vžge na vrata
kot na pismo dva pečata
in nad očkom se huduje,
potlej vzame iz rok mu ključce.
Breda hipec premišljuje.
— Čudno res naš svet se suče, —
meni zase kot odrasla;
nič kaj ni ta stric prijazen.
— A vseeno! Breda mala
z avtom se bo le peljala!
koj odgnala je bojazen,
se veselo zasmejala.

— Breda, joj, uboga Breda, —
mamica je zajokala.

jugoslovanski orožniki pomagali Nemcem tudi pri prvem izseljevanju. Kot taki so kmalu dobili zaupanje pri novih gospodarjih. Zato so jih le-ti že 11. avgusta 1941 poslali na prevzgojni tečaj v Celovec. Poleg teh nemških hlapcev pa so se začeli pojavljati tudi prvi izdajalci, ki so jim morali partizani v interesu svobode in revolucije napovedati neizprosni boj kljub represalijam, ki so jih potem počenjali Nemci s streljanjem talcev.

Že dne 22. avgusta 1941 je padel prvi izdajalec Ciril Praprotnik v Ljubnem. Kot maščevalni ukrep so Nemci dva dni kasneje v Ljubnem ustrelili pet talcev. Dne 23. avgusta so v Gorjah likvidirali izdajalca Florijana Ulčarja. Šest dni kasneje pa so na likvidacijo odgovorili Nemci s ponovno ustrelitvijo petih talcev. Med njimi je bil tudi Ivan Zupan, partizam bohinjske partizanske skupine, ki so ga ob spopadu nad Nomenjem Nemci ranjenega ujeli. Mimogrede naj omenim, da je ob omenjenem spopadu padel tudi komisar bohinjske skupine Jože Ažman, član vojno-revolucionarnega komiteja za jeseniško okrožje.

Do streljanja talcev pa je prišlo tudi po drugih gorenjskih krajih, kar je bilo izraz nemškega neuspeha v avgustovi akciji proti gorenjskim partizanom, ki so ga med seboj priznali tudi sami, kar priča med drugim tudi ohranjeno Handlovo poročilo z dne 29. avgusta 1941.

Dne 2. avgusta 1941 so skušali borci Cankarjevega bataljona kaznovati izdajalca Ivana Horvata s Koroške Bele. Istega dne so likvidirali izdajalca Gabrijela Zupana iz Lesc.

Dne 3. avgusta 1941 je gaulleiter Kutschera zagrozil gorenjskemu prebivalstvu z najstrožjimi kaznimi zaradi podpore, ki jo je nudilo partizanom.

4. september 1941 je bil za Javornik in Koroško Belo krvavi dan, ko so na travniku ob pokopališču ustrelili kot talce

Franca Podgornika z Javornika, Albina Šavlija z Jesenic, Franca Freliha z Jesenic, Ludvika Stražišarja z Jesenic in Karla Kragolnika z Javornika. V Lescah pa sta istega dne padla med petimi talci Anton Mohorič in Franc Krastek, oba z Javornika. Partizanska tehnika, ki je ilegalno delovala na Javorniku, je še istega dne razmnožila letake, pozivajoče k maščevanju, na odpor in na boj proti okupatorju. Letaki so se še pred pokopom talcev za zidom koroškobelskega pokopališča pojavili na jeseniških in javorniških cestah. Delavstvo je bilo ogorčeno. Skupina delavcev se ni mogla več zadržati in je napadla in ranila verkušca Gotfrida Blatnika. — (»Verkušci« se je imenovala tovarniška policija).

Dne 20. septembra 1941 so se partizani spopadli z Nemci na Mežaklji. V teh bojih je padel delavec Slavko Oman z Javornika. Četa se je namenoma umaknila in se utaborila nad Dovjem. Nemci so jo izsledili in jo hoteli napasti, a je bila pravočasno obveščena in se je izmuznila, ne da bi prišla v stik z Nemci, ki so pri jurišu na nezasedene vrhove porabili ogromno municije.

Dne 10. oktobra 1941 je zagorela žaga na Lancovem. Zgorelo je okrog pet tisoč prostorninskih metrov razžagamega lesa, namenjenega za potrebe nemške vojske na vzhodni fronti.

Zaradi partizanskih akcij, ki so bile v tem času močne zlasti na kamniškem področju, so 15. oktobra 1941 Nemci začrtali tako imenovano policijsko mejo med Gorenjsko in Štajersko. Ta »meja« naj bi preprečila razširitev partizanske borbe na področje Koroške. Dne 16. oktobra 1941 je bil krvav dan na Lancovem, kjer so ustrelili dvajset talcev, med njimi je bila tudi narodni heroj Rezka Dragarjeva.

Dne 11. novembra 1941 so Nemci ustrelili v Dragi enajst talcev, med katerimi so bili tudi Edi Giorgioni z Javornika, Mirko Knapič z Jesenic, Leopold in France Miš z Gorjuš, Andrej Jeretina iz Zagorice in Pavel Porenta iz Radovljice. Istega dne je Cankarjev bataljon, ki se je oktobra zopet združil, izvedel drzno prehranjevalno akcijo v Zapužah pri Begunjah. V mlinu, ki je mlet za nemško vojsko, so zaplenili osemdeset vreč moke in jo na dveh kamionih popeljali skozi zatemnjeni in zastraženi Kranj proti Joštu. Naslednje dni ja Cankarjev bataljon izvedel več tveganih akcij na škofjeloškem področju. — Dne 18. novembra 1941 so partizani zažgali most v Praprotnem, dne 19. novembra 1941 so napadli vod nemških telefonistov v

Bekanntmachung

Am 2. September 1941 wurde der in Carnot-Feldsch wohnhafte
Johann Horvat
 in seiner Wohnung erschossen.
 Zur Bildung für dieses Verbrechen wurden sechs Verurteilte im Lager

1. der 20. Jäger-Regiment Franz Podgornik in Jaurburg.
2. der 21. Jäger-Regiment Albin Šavli in Assling.
3. der 22. Jäger-Regiment Franz Frellich in Assling.
4. der 23. Jäger-Regiment Ludvik Stražišar in Assling.
5. der 24. Jäger-Regiment Karl Kragolnik in Jaurburg.

Die Angehörigen der kommunistischen Gewerkschaft wurden erschossen.
 Volken, den 4. September 1941
 Der Oberste Zivilverwalter
Kutschera

Obvestilo

Den 2. septembra 1941 je bil v Carnot-Feldsch ubito
Ivan Horvat
 umorjen v svoji stanovanju.
 V zvezi na to izobčitev so bili danes obsodeni na smrt sledeči
 ustreleni:

1. 20. jager. regiment Franz Podgornik v Jaurburg-u.
2. 21. jager. regiment Albin Šavli v Assling-u.
3. 22. jager. regiment Franc Frellich v Assling-u.
4. 23. jager. regiment Ludvik Stražišar v Assling-u.
5. 24. jager. regiment Karol Kragolnik v Jaurburg-u.

Na vsi so obsodeni ubiti komunistični delavci.
 Volken, den 4. septembra 1941
 Načelnik civilne uprave
Kutschera

Fotografski posnetek lepaka ustreljenih talcev na Koroški Beli

Češnjaci pri Železnikih, dne 24. novembra 1941 se je skupina borcev pod vodstvom Jožeta Gregorčiča s kolesi odpeljala v Škofjo Loko in v Savnikovi tovarni zaplenila večjo količino zimskih jopičev, namenjenih za nemško vojsko.

Konec novembra pa se je znova povečal nemški teror. — Nemci so začeli množično zapirati. Organizacije na Jesenicah te aretacije niso prizadele. Prizadet pa je bil Bohinj in kranjsko področje, kjer so bile aretacije najbolj številne in so zaprli tudi pomembne organizatorje osvobodilnega gibanja na terenu.

V opisanem obdobju se je poživila tudi organizacijska dejavnost na terenu. Organizirali so se odbori OF. Na Jesenicah je delovala partizanska tehnika. Proti koncu leta pa se je formiral tudi Pokrajinski komitej KPS za Gorenjsko, ki so ga tvorili sekretar Anton Dolinšek in člani Lojze Kebe-Štefan, Mira

MIHA KLINAR

Vihar

Vihar divja.
 Oblake goni
 kot jadrnice
 med čeri gora.

A bor — viharnik
 se mu ne ukloni
 in meni zdi se,
 kakor da mrmra.

— Naj le divja!
 Nekoč se izdivja.

Svetina in Tomo Brejc, in prevzel politično vodstvo na Gorenjskem.

Decembrska vstaja

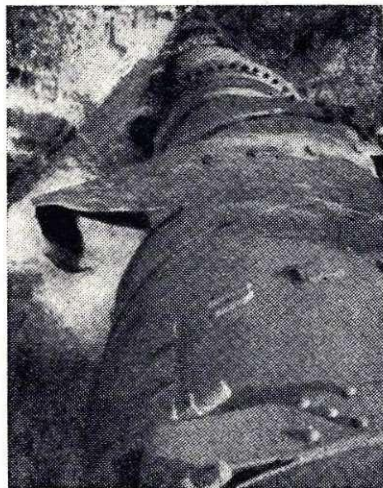
Da bi razbremenili sovražnikovo ofenzivo proti partizanskim enotam na jugu, je pokrajinsko vodstvo narodnoosvobodilnega boja na Gorenjskem v smislu navodil Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet začelo pripravljati novo množično vstajo na Gorenjskem. V ta namen so se zbrali na Kocianovi domačiji v Pukovšci pod Mohorjem organizatorji in vodilni aktivisti z Gorenjske, med njimi član CK KPS in Glavnega poveljstva Stane Žagar in komandant Cankarjevega bataljona Jože Gregorčič, in pripravili načrt za splošno ljudsko vstajo na sektorjih Medvode—Škofja Loka, v Selški in Poljanski dolini, v Bohinju, na področju Bleda in Jesenic ter v Podkorenski dolini. Navodila za vstajo je razložil član

CK KPS in član Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Stane Žagar.

Vodstvo na področju jeseniškega okrožja, ki je zajemalo ozemlje nekdanjega radovljanskega okraja, je pokrajinsko vodstvo zaupalo jeseniškemu delavcem pod vodstvom Poldeta Stražišarja. Organizacijo in izvedbo vstaje na področju Škofje Loke, Selške in Poljanske doline pa so poverili aktivistom s tega področja pod vodstvom Cankarjevega bataljona.

Signal za vstajo naj bi bila povečana partizanska dejavnost in bliskoviti in učinkoviti udarci po sovražniku.

Načrt za vstajo je bil temeljito pripravljen. Vzel je tvorilo le kranjsko okrožje, ki so ga konec novembra 1941 prizadele množične aretacije, saj

Ena prvih sabotažnih akcij

so bili aretirani zelo pomembni aktivisti, med njimi tudi sekretar Okrožnega komiteja KPS Lucijan Seljak. — Nearetirani kranjski aktivisti so sicer na-

Polde Stražišar

pravili načrt, da bi ga z napadom na zapore osvobodili, a jim ta akcija, ki so se je 10. decembra 1941 lotili, ni uspela.

Ker je decembrska vstaja delo enotnega vodstva in enotne akcije je ne moremo obravnavati ločeno samo za jeseniško okrožje, marveč jo moramo obravnavati vsaj v bežnih obrisih kot celoto.

Dne 9. decembra 1941 so začeli Nemci manjšo ofenzivno akcijo proti partizanom. Očistiti so hoteli Poljansko in Selško dolino, da bi ga lahko nemoteno, podobno kakor obmejni pas na Štajerskem, kolonizirali z Nemci. Tega izseljevanja bi se verjetno lotili že novembra, da ni bilo na tem področju tako udarne in učinkovite partizanske enote, kakor je bil Cankarjev bataljon. Zato je bil udarec njihove akcije dne 9. decembra naperjen prav proti Cankarjevemu bataljonu. Začeli so jo na področju Mohorja. Nemška poročila pravijo, da je prišlo do bojev pri Knapah ob Bukovščici, in priznajo, da so imeli dva težko ranjena. »Slovenski poročevalec« pa o tem spopadu poroča, da so imeli Nemci dva mrtva in več težko ranjenih. Partizani niso imeli izgub.

Naslednji dan, dne 10. decembra 1941, je prišlo do bitke med Nemci in partizani pri Kremeniku. — Ta kraj navaja nemški vir, medtem ko »Slovenski poročevalec« navaja samo spopad z nemško patruljo, ki je po kratkem boju zbežala.

Dne 12. decembra 1941 je Cankarjev bataljon, ki je štel takrat le 72 mož, bil pri Rovtahn pod Mladim vrhom najslavnejšo slovensko partizansko bitko v letu 1941. Partizani so popolnoma uničili nemško kolono, ki je prodirala iz Škofje Loke. Po bitkah, omenjenih pred

to bitko, so se namreč partizani prebili čez Selško dolino in Stirpnika na Rovtahn pod Mladim vrhom in se tako izognili nemškemu obkoljevalnemu manevru. Popoldan 12. decembra 1941 so se na obromkih Mladega vrha spopadli z nemško kolono 181. rezervnega policijskega bataljona in jo uničili. — Nemški viri priznavajo nemški poraz v celoti in pravijo, da se je od vse kolone rešil samo eden. »Slovenski poročevalec« z dne 23. decembra 1941 poroča, da so v tej bitki uporabljali partizani taktiko zased in že po štirinajstminutni bitki uničili nemško kolono, razen tega pa zaplenili pomembno količino orožja, municije, sametnega materiala in drugih vojaških potrebščin. »Partizani imajo dva mrtva.« je poročal Slovenski poročevalec, »in štiri ranjene. Nemškemu ranjencu, ki se je vdal, predočijo partizani smisel slovenske narodnoosvobodilne borbe. Nemški vojak se strinja in izjavi, da ni oddal niti enega strela. — Partizani pregledajo njegovo puško in ugotovijo, da je govoril resnico. Nudijo mu zdravniško pomoč.«

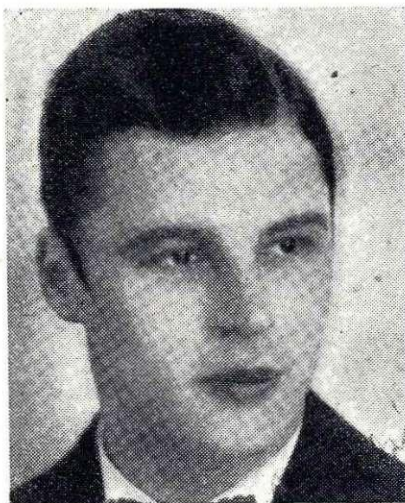
Bitka Cankarjevega bataljona v Rovtahn pod Mladim vrhom je močno odjeknila tudi onkraj meje in povzročila tudi pri Italijanih precejšen preplah, o čemer pričajo ohranjena poročila italijanskega generala Robottija, ki je zaradi partizanskega uspeha število partizanov, ki so uničili nemško kolono skoro do zadnjega moža, močno preценjeval. Obenem je ta bitka spravila tudi Italijane onkraj okupacijske meje v bojno pripravljenost, obenem pa so se k njim zatekli po pomoč tudi Nemci. Ta preplah se je še povečal, ko je po tej bitki prišlo do množične vstaje v obmejnem predelu nemškega okupiranega ozemlja.

Bitka v Rovtahn pod Malim vrhom in nadaljnje akcije Cankarjevega bataljona so bile vzpodbuden signal za vstajo tudi v drugih predelih Gorenjske, za vstajo, ki je bila že poprej politično dobro pripravljena in organizirana, kar priznava tudi ohranjeno nemško Hamdlovo poročilo. Razširila se je tudi na področje jeseniškega okrožja, kamor so že poprej odšli Polde Stražišar, Stane Bokal, Ivan Vovk in France Konobelj-Slovensko. Delo so si porazdelili tako, da je bil Stane Bokal zadolžen za vstajo na gorjansko-bohinjskem področju, Ivan Vovk in France Konobelj-Slovensko za Podkorensko dolino, Polde Stražišar, ki je bil zadolžen kot vodja za celotno jeseniško okrožje, pa se je utaboril na jeseniškem območju. Vstaja v Bohinju se je začela 14. decembra z zased-

bo Nomenja. Da ni bilo izdaje, bi v celoti uspela, kljub temu pa je največ po zaslugi Stane Bokala okrepila partizanstvo na tem področju. — Ustanovljena je bila Prešernova četa pod vodstvom komandirja Andreja Žvana-Borisa, politični komisar čete pa je postal Stane Bokal.

Dne 15. decembra je prišlo zaradi vpliva bohinjske vstaje in odhoda novih jeseniških borcev v partizane tudi do vstaje v Podkorenski dolini, ki sta jo vodila Ivan Vovk-Zivam in France Konobelj-Slovensko, teren zanjo pa je pripravil domačin Alojz Rabič. Ob tej priložnosti so razorožili in odvedli žandarje na Dovjem, požgali most na Belci, postavili ovire na cesti in železnici, napadli postajo nemške finančne straže, moški pa so naslednjega dne odšli v partizane, kjer se je formirala Triglavska četa. Za komandirja čete so postavili dr. Miha Potočnika, za komisarja pa določili domačina Antona Hlebanjo. Ta četa pa je obstajala le dober teden. Nemški pritisk na ljudi in grožnje s sankcijami, huda zima z debelim snegom, slaba oborožitev čete, premajhna politična priprava novih borcev — vse to je povzročilo, da so skoro vsi razen dveh borcev odšli v dolino, že 25. decembra 1941, med njimi tudi dr. Miha Potočnik.

Navzlic samo delnemu uspehu vstaje na področju jeseniškega okrožja, je uporniško gibanje prisililo Nemce k posebnim varnostnim ukrepom, ki jih razodeva ohranjeni nemški dokument Orožniškega okrožja Radovljica z dne 17. decembra 1941. Iz tega dokumenta zvedemo, da so morali Nemci »z ozirom na sedanje razmere opustiti vse

Stane Bokal

(zaradi vstaje) najbolj ogrožene orožniške postojanke.« Umakniti sta se morali orožniški postaji Kranjska gora in Dovje na Jesenice, orožniška postaja Zgoranje Gorje na Bled, orožniška postaja Bohinjska Bela in Bohinjska Srednja vas na Bohinj-

sko Bistrico, orožniški postaji Žirovnica in Begunje pa sta okrepili orožniško postajo v Žirovnici. Podobno je bilo tudi v drugih predelih Gorenjske. Ta umik so Nemci občutili kot poraz, kar priča tudi izjava nemškega generala Mascusa z dne 17. decembra 1941, ki je dejal, da »Gorenjska ni več v nemških rokah«.

Decembrska vstaja na Gorenjskem, ki je najbolj uspela na področju, kjer je bila glavna Cankarjevega bataljona, je povzročila preplah tudi med Italijani, ne samo onstran okupacijske meje, marveč tudi onstran stare jugoslovansko-italijanske meje, kar priča več ohranjenih italijanskih poročil. Tako nam na primer razkriva takratne okupatorske ukrepe Robottijevo poročilo z dne 16. decembra 1941, ki se glasi: »Poveljstvo XII. sektorja sporoča: Nemške oblasti v Škofji Loki sporočajo, da se na področju Bohinjska Bistrica zbirajo komunisti, oziroma banditi, in vas prosimo, da posvetite veliko pozornost obmejni črti in jo okrepite. Izvršite vse v največji tajnosti, ker zvedo banditi za vsak naš premik (kar je vsekakor veliko priznanje partizanski obveščevalni službi — op. p.). Zbranih je kakih šestdeset mož, oboroženih s težkimi in lahкими strojnimi, ročnimi bombami in avtomatskimi pištolami. Največjo pozornost posvetite predelom Cerknega in Podbrda. — Konec nemškega fonograma. — Po vesteh s prelaza Pakman,« nadaljuje Robotti, »je slutiti, da se uporniška skupina z Blegaša kreta sedaj v bližini Sorice, upornike iz Bohinjske Bistrice pa preganjajo nemški orožniki, ki z njimi še niso prišli v stik. Povečali smo nadzor in obrambo v predelu Podbrdo—Cerkno—Idrija... Nemško poveljstvo v Škofji Loki je ponoči zahtevalo od (italijanskega) XXI. sektorja tri lahke strojnice za okrepitev nemških posadk na prelazih Pakman, Davča in Sorica. Kakor rečeno, je nadzor povečan in prosim navodila glede okrepitve v zvezi z ustnimi navodili načelnika štaba tega poveljstva. — General Robotti.«

Za naše področje še bolj zanimiv pa je Robottijev pripis k citiranemu poročilu, s katerim italijanski general zahteva, da Italijani »zastražijo in utrdijo vse obmejne prehode od Podbrda do Trbiža, ker je možno (tako meni Robotti), da se uporniki ob Savi ali po prehodu (čez Luknjo) pri Mojstani spuste v dolino Soče in Bele.« Takšen preplah je namreč pri Italijanih povzročila vstaja na Dovjem in v Mojstrani.

Decembrska vstaja na Gorenjskem je moralno v celoti uspe-

la, saj je preplašila nemške in italijanske okupatorje prav v času, ko so le-ti bili svojo zadnjo brezuspešno bitko za Moskvo in ko so vodili silovito ofenzivo na jugu Jugoslavije proti glavnim operativnim silam Narodnoosvobodilne vojske. Vojaško je prisilila Nemce (to pa je bil pglavitni namen partizanstva), da so ponovno zbrali na Gorenjskem ogromno število vojaštva, ki bi ga v primerjavi s frontnim razporedom nemške vojske uporabili s pridom na več kakor petde-

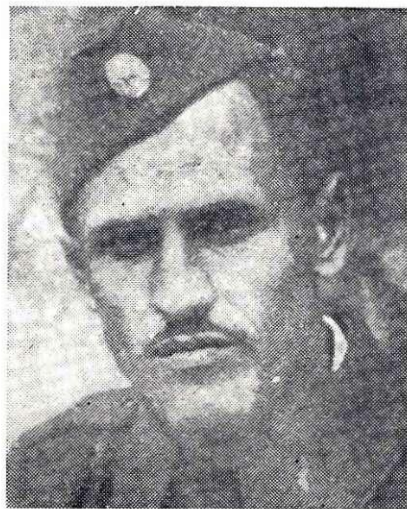

Ivan Vovk-Žvan

set kilometrov dolgem odseku vzhodne fronte. Že 18. decembra 1941 je prenehal nemški pouk v večini nemških šol na Gorenjskem. Šole so se od tega dne dalje začele spreminjati v vojašnice. V njih se je zbirala nemška vojska, namenjena za ofenzivo »Grosseinsatz«, s katero so Nemci hoteli uničiti gorenjsko partizanstvo. Istočasno z zbiranjem vojaštva pa je poostrišla svojo dejavnost tudi nemška gestapo (tajna državna policija) in začela množično zapirati prebivalstvo. V drugi polovici decembra so se začele množične aretacije tudi na Jesenicah. Med aretiranimi je bil tudi blagajnik Okrožnega odbora OF Jesenic Lovro Ažman, od katerega so si Nemci obetal, da jim bo s pomočjo nečloveškega mučenja marsikaj povedal, a niso iz njegovih ust zvedeli ničesar, čeprav so ga izmučili do smrti. Konec decembra so aretirali tudi skupino javorniških in jeseniških mladincev, ki so jih dne 21. januarja 1942 ustrelili v Dragi.

Dovažanje Nemcev na Gorenjsko pa ni zaustavilo partizanskih akcij. Dne 19. decembra 1941 je Cankarjev bataljon vdrl na orožniško postajo Poljane v Poljanski dolini ter zaplenil orožje in mnogo opreme. Druga skupina je ta dan požgala most v Fužini, tretja skupina pa je pretrgala telefonsko zvezo s Škofjo Loko. Dne 21. decembra 1941 so borci Cankarjevega bataljona, preoble-

čeni v nemške uniforme, vdrl v škofjeloške zapore in osvobodili nekaj političnih jetnikov. Ta akcija je povzročila, da je nemška oblast zahtevala takojšnjo izročitev vseh političnih jetnikov, zaprtih v zaporih sodišč, v zapore begunjske mučilnice. V času teh akcij pa se je nadaljevala vstaja v Poljanski dolini. Že 19. decembra 1941 je bil osvobojen večji del te doline. Dne 22. decembra 1941 pa je skupina Cankarjevega bataljona vdrla preko okupacijske meje in napadla postojanko obmejne straže na Črnem vrhu v Polhograjskih dolomitih.

Franc Konobelj-Slovenko

Nemška ofenziva „Grosseinsatz“

Dne 25. decembra 1941 so Nemci sprožili svojo dobro pripravljeno ofenzivo »Grosseinsatz«, naperjeno predvsem proti Cankarjevemu bataljonu, ki je v decembrski vstaji močno narasel. S petih strani so navahili na področju Bukov vrh—Lavtarski vrh—Pasja Ravna z nalogo, da uničijo gorenjsko partizanstvo. — Boji so trajali okrog tri dni. Nemci so nameravali na močan odpor in so v teh bojih izgubili blizu dve sto svojih vojakov. Dne 28. decembra 1941 se je Cankarjev bataljon premaknil iz Poljanske doline in 31. decembra 1941 zasedel Dražgoše.

Na novo leto, dne 1. januarja 1942, se je Cankarjev bataljon razmestil v Dražgošah, del v bivšem sokolskem domu na Pečeh, drugi del pa v prosvetnem domu pri cerkvi. Bataljon je štel sto osemdeset mož. — Potreben počitka je zaživel pravo garnizonsko življenje, uril se je v orožju, se politično izobraževal in prirejal partizanske mitinge, na katerih je Stane Žagar pojasnjeval domačim potrebo narodnoosvobodilnega boja. Dne 6. januarja 1942 so se mitinga v Dražgošah udeležili tudi mnogi prebivalci iz Kroke, Železnikov, Kranja, Škofje Loke in iz Selške doline. Žagarjeva beseda jih je navdušila in utrdila vero v končno zmago osvobodilnega gibanja. Dne 7. januarja je prišel v Dražgoše tudi Lojze Kebeš Stefan in skupaj s tovarišem Ivanom Bertonclem-Johanom sta posvečala posebno pozornost partijskemu in skojevskemu delovanju v bataljonu. Tako je življenje bataljona v Dražgošah potekalo vse do 9. januarja, ko se je začela bitka za Dražgoše.

Dne 9. januarja ob treh zjutraj so Nemci začeli prodirati proti Dražgošam, ko jih je kot prva zagledala patrolja Cankarjevega bataljona, ko je patroljirala s Smrečij proti Selcam in izstrelila nanje nekaj strelav,

nato pa se naglo vrnila v Dražgoše in o tem poročala štabu.

Štab se je novo nastalega položaja takoj zavedel in ga naglo in pravilno ocenil. Nemški napad je pričakoval, saj so že od 18. decembra 1941 prihajala poročila o nemški okrepitvah. Zato je štab pod vodstvom Jožeta Gregorčiča predvideval, da bodo Nemci napadli z več strani, in je zato bataljon razmestil temu primerno na položaje, ki so bili dobro izbrani.

Nemce, ki so prodirali proti Dražgošam z Rudnega, Kališ, čez Lajže, z jamniške strani in čez Novake, je ščitila megla vse do partizanskih položajev, ko se je megla nenadoma dvignila in so se nepripravljene znašli pred partizanskimi puškami in strojnimi, ki so jih sprejele z gostim ognjem. Nemci so padali v gručah. Iznemadenje je v njihovih vrstah povečalo nered, kar je še bolj povečalo nemške izgube. Nemški vojaki so silili nazaj, dokler jih niso oficirji in gestapovci prisili s pištolami, da so ponovno uredili svoje vrste in znova začeli napadati. Kljub ogromni premoči Nemci prvi dan niso zaznamovali nobenega uspeha, njihove izgube pa so bile tolikšne, da takih na Gorenjskem še niso utrpeli. Presenetljivo je, da so bili partizani prvi dan boja za Dražgoše brez izgub. K partizanski zmagi sta ta dan prispevala največ brata Bička, ki sta kosila Nemce s strojnico z dobro izbranega položaja na skali Jelenci, ki so jo kmalu začeli ljudje imenovati Bičkova skala.

Toda Nemci niso odnehali. Dne 10. januarja 1942 so zgodaj zjutraj začeli svoj napad z dobro topniško pripravo, ki naj bi olajšala pehoti pot in juriš. S položajev ob Novakovi žagi je topništvo obstreljevalo partizanske položaje. Za ceno težkih izgub so prodrli do naselja Na Pečeh. Njihov juriš pa so partizani razbili in tako so tudi tega dne Nemci doživeli

težak poraz in se morali umakniti na izhodiščne položaje. Največ izgub jim je ponovno povzročila Bičkova skala.

Pomoči je skupina partizanov odšla čez Sleme, da bi zjutraj napadla nemško topništvo na položajih. Neka desetina pa je odšla po municijo, ki je partizanom že pohajala, na Mohor. Mimogrede je ta skupina prekinila nemško telefonsko zvezo v dolžini dve sto metrov.

Dne 11. januarja 1942 so Nemci še srditeje napadali. Njihove izgube so šle že v stotine. Partizani so bili primorani varčevati z municijo in meriti le v polno. Bitka je trajala vse od svitanja do ene popoldan. Nemški pritisk je naraščal zlasti na desnem krilu, kjer so Nemci nameravali predreti partizanske položaje. Kljub pomanjkanju municije je Cankarjev bataljon pod vodstvom Jožeta Gregorčiča odbijal Nemce ves dan in šele ponoči začel zapuščati Dražgoše in se umikati na Jelovico. Dne 12. januarja 1942 ob štirih zjutraj je iz Dražgoš odšla poslednja skupina borcev. Zjutraj so zavzeli vas Nemci in jo zažgali v besu, ker bataljona niso mogli uničiti.

Dne 13. januarja 1942 so se boji premesli na Jelovico. Nemškim smučarskim emotam se je posrečilo obkoliti vod Cankarjevega bataljona v neki pastirski koči na Mošenjski planini. Po dvanajsturni nenehni borbi se je le nekaj borcev prebilo skozi nemški obroč za ceno enajstih žrtev, med katerimi je bil tudi dražgoški junak Henrik Biček.

Dne 14. januarja 1942 je poveljstvo Cankarjevega bataljona v soglasju s članom Glavnega poveljstva Staneta Žagarja zaradi lažjega manevriranja razdelila bataljon na tri grupe, oziroma čete, na Selško pod komando španskega borca Matije Udvanca-Vajsa in Ivana Bertoncija-Johana, na Poljansko in na jeseniško pod vodstvom komandirja Poldeta Stražišarja in političnega komisarja Franca Potočnika. Novi politični komisar Cankarjevega bataljona pa je postal Lojze Kebeš Stefan.

Jeseniška grupa se je borila z velikimi težavami pri prehodu čez Jelovico na Pokljuko. Poleg dveh metrov globokega snega so jo nenehno zasledovali Nemci, zaradi česar je utrpela nekaj izgub. Šele v drugi polovici januarja se ji je posrečilo, da se je ponovno zbrala na Slamnikih nad Bohinjsko Belo. Že pred tem je nemška ofenziva zajela tudi Pokljuko, kjer je po decembrski vstaji operirala Prešernova četa. To četo so Nemci zasledovali od 18. do 21. januarja 1942. Boji so bili zlasti za Partizane, ki so bili slabo oblečeni in izgladovani, izredno težki, oster mraz — 31

IVO MINATTI

Bele gazi

Bele gazi...
Sneži, sneži —
pred nami vsa bela planjava.

Dolge so naše poti,
brezkončne te tihe noči —
daleč nekje spomin tava.

Mrzlo ko led je srce.
V noč trudna kolona gre,
droben sneg naletava...

stopinj pod ničlo — pa je vrhu vsega še onesposabljal njihovo orožje. Dne 21. januarja se je Nemcem posrečilo razbiti Prešernovo četo v dve skupini. Po borbi na Lipanci sta tragično končala jeseniška prvoborca Franci Kravs in Stane Bokal, ustanovitelj in komisar te čete, ki sta zdrsnila v osem sto metrov globok prepad nad dolino Krme. Druga skupina pa se je prebila na Debelo peč in nato dalje na Klek.

V drugi polovici januarja se je jeseniška grupa reorganizirala na Slamnikih nad Bohinjsko Belo v dve skupini. Prva jeseniška je pod vodstvom Franca Benedičiča odšla na operativno področje pod Stolom, druga gorjansko-blejska pa je pod vodstvom Andreja Žvana-Borisa operirala na področju Pokljuke in Mežaklje.

Nemška ofenziva se še ni unesla. Istočasno jo je spremljal strahoten gestapovski teror v dolini, kjer so padali talci. Dne 3. januarja je padlo v Dragi 31 talcev, 21. januarja pa so v Dragi ustrelili 15 mladincev z Javornika in Jesenic. Med njimi so padli Marjam Okrožnik, Marija Zupan, Karl Kozjek, Jožef Zalokar, Milan Ropret, Stanko Rožič, vsi z Javornika; Stanko Palamč, Stanko Lah in Mirko Dimc z Jesenic, Viktor Gregorač z Javornika, Zofka Traven prav tako z Javornika.

Konec januarja so Nemci prišli na sled večini sodelavcev

jeseniške tehnike in zaprli Aleša Jelenca, Ando Jelinčič, Zofko Noč, Slavka Smoleja in Robiča. Bile pa so tudi druge množične aretacije, ki so osvobodilno gibanje zaradi preplaha med prebivalstvom močno oslabile. Da je bilo pred tem osvobodilno gibanje na Jesenicah množično, priča ohranjeno nemško poročilo z dne 27. januarja 1942, ki pravi, da so bili do tega dne »na Jesenicah malo da ne vsi pristaši Osvobodilne fronte«. Nemški januarski teror pojasnjujejo tudi številke. Samo januarja so zaprli v Begunje 395 oseb, do prej omenjenega datuma pa so v prvih šestih mesecih narodnoosvobodilnega boja postrelili več kakor dve sto talcev. Teror pa se je še stopnjeval. Dne 12. februarja 1942 so v Begunjah ponovno ustrelili šestnajst talcev.

Medtem je nemška ofenziva še vedno besnela. Dne 16. februarja 1942 je na Štirpniku padel narodni heroj Jaka Bernard. Dne 20. februarja 1942 pa je jeseniška četa bila bitko z Nemci na Stolu. Kot vodič je vodil Nemce bivši petokolonec in izdajalec, nemški jeseniški župan Karl Luckmann. Glavni naval nemške ofenzive je ponehal šele 5. marca 1942. Kljub temu, da so partizani v tej nemški ofenzivi utrpeli težke izgube, ni dosegla svojega namena; gorenjsko partizanstvo ni bilo uničeno.

Po ofenzivi »Grosseinsatz« so gestapovci še naprej budno zesledovali gibanje na terenu in v partizanih. Tako so dne 8. marca 1942 nemški policijski oddelki zaradi izdajstva zajeli in pobili v Senčurju pri Kranju več prostovoljcev, ki so se pripravljali na odhod k partizanom. Pet dni kasneje so na planini Vogel zajeli bohinjskega organizatorja NOB Tomaža Godca. Dne 14. marca so Nemci kljub obljubam, ki so jih dali pred vrnitvijo v dolino borcem Triglavске čete, aretirali v Mojstrani in na Dovjem okrog sto oseb, od katerih so jih devet ustrelili, druge pa odgnali v taborišča smrti.

Dne 15. marca 1942 so se na Jesenicah koncentrirale močne nemške enote in naslednje tri dni hajkale jeseniško četo nad Jesenicami, vendar brez posebnega uspeha. Dvanajst dni kasneje pa je gorenjsko partizanstvo doživelo hud udarec v Rovtu nad Žabnico, kjer so Nemci z več obroči obkolili in napadli Selško četo, pri kateri se je mudilo gorenjsko partizansko vodstvo, med njimi tudi Stane Žagar in Jože Gregorčič. Četa se je prebijala skozi obroče in pri prebojih izgubila petnajst borcev, med njimi tudi člana CK KPS in člana Glavnega poveljstva Staneta Žagarja in komandirja čete Matija Udvanca-Vajsa.

Žagarjevo smrt so Nemci takoj razglasili. Vedeli so, da bo porazno vplivala na osvobodilno gibanje v dolini. Vendar so le nekoliko presamozavestno z njo razglasili tudi konec gorenjskega partizanstva, ki se je prav tedaj reorganiziralo. Dne 30. marca 1942 je namreč Glavno poveljstvo Slovenije izdalo povelje za formiranje štirih grup partizanskih odredov na območju Slovenije. Za poveljnika Gorenjske grupe odredov je imenovalo Jožeta Gregorčiča, za političnega komisarja pa Lojzeta Kebeta-Štefana.

Naloga Gorenjske grupe odredov je bila, da formira Gorenjski, Kokrški in Koroški odred. Štab grupe je najprej formiral Gorenjski odred, katerega komandant je postal Polde Stražišar, politični komisar pa Franc Potočnik. Organizacija narodnoosvobodilnega boja na Koroškem pa je pripadla Matiji Verdniku, h kateremu se bomo še vrnili.

Nemški teror se kljub udarcu, ki ga je s Stametom Žagarjem utrpelo gorenjsko partizanstvo, ni polegel. Dne 4. aprila 1942 so Nemci ustrelili v Dragi 29, teden dni kasneje pa še deset talcev.

Dne 17. aprila 1942 je borec jeseniške čete sredi dneva in v

osrčju Jesenic kaznoval s smrtjo izdajalca in jeseniškega nemškega župana Karla Luckmanna. S smrtjo je bil kaznovan tudi izdajalec Jakelj s Koroške Bele. Kot maščevalni ukrep so Nemci 18. aprila ustrelili petdeset talcev, med katerimi je padel tudi eden najstarejših in do smrti zvestih javorniških komunistov Tomaž Volf. Toda roka partizanske pravice ni počivala. Še istega dne je kaznovala s smrtjo izdajalca Tavčarja, partizanskega dezertarja, ki je ležal v jeseniški bolnišnici.

Od 21. do 23. aprila 1942 je trinajst skojevcev pod vodstvom sekretarja Pokrajinskega komiteja SKOJ Staneta Žagarja ml. odbijalo sovražnika, ki je hotel zavzeti Okroglsko jamo. Trinajst mladih komunistov je tri dni nudilo sovražniku skoro neverjeten odpor, ki so ga Nemci zlomili šele z uporabo težkega orožja in plina. Večina skojevcev ni hotela priti živa v roke Nemcev; zapeli so »Internacionalo« in si vzeli življenje.

Dne 1. maja 1942 so Nemci napadli iznenada partizane na Mežaklji in pri tem ubili jeseniškega prvoborca Jožeta Čufarja. Za njegovo smrt so domači zvedeli šele v taborišču, kamor so Nemci po likvidaciji Luckmana internirali domače in družine skoro vseh borcev, ki so bili v gozdovih.

Deportacija najbližjih sorodnikov, ki so zlasti v prvih mesecih osvobodilnega boja bili skoro edini podporniki partizanov, je bil nov udarec za osvobodilno gibanje na Jesenicah.

Dne 21. maja 1942 so partizani ponovno obiskali Jesenice. Izpraznili so jeseniško bolnišnico, ki se je prav tedaj založila z novo zalogo samitnega materiala in živil. Pot sta jim pripravila bolničar Ivan Saksida st. in bolničarka Pikonova, ki sta razen tega večkrat nudila ranjenim partizanom najnujnejšo pomoč.

Dne 20. junija 1942 se je na Ravnah nad Valvazorjevimi domom pod Stolom formiral I. bataljon Gorenjskega odreda in si nadel ime po bataljonu, ki je slovel v letu 1941 in je zdaj prerastel v druge enote, bataljon »Ivana Cankarja« ali Cankarjev bataljon, kakor so ga imenovali. Za komandanta je bil postavljen Albin Zemva-Izidor z Jesenic, za političnega komisarja pa prav tako Jeseničan Matija Verdnik-Štajzi-Tomaž. Bataljon je imel dve četi. Za komandirja prve čete je bil imenovan France Konobelj, ki pa je — ko je bil imenovan za bataljonskega intendanta — kmalu predal dolžnost ko-

mandirja Ivanu Vovku-Živanu. Dolžnost političnega komisarja prve čete pa je opravljal jese- niški prvoborec Karel Kozar- Romi. Drugi četi je poveljeval Tone Matoh-Stepsl.

Novi Cankarjev bataljon je kmalu zaslovel s svojimi akci- jami. Dne 24. junija 1942 je iz- tiril tovorni vlak pod Kočno pri Jesenicah, pet dni kasneje, dne 29. junija 1942 pa je zažgal že- lezniški most v Mostah pri Ži- rovnicah, ki so ga Nemci kmalu po okupaciji zasilno obnovili. S to akcijo je bil promet na tej progi ustavljen za dvajset dni. Nemci, nemočni proti par- tizanom, so zaradi tega ustrelili ob cestnem mostu v Mostah dne 1. julija 1942 29 talcev in s to ustrelitvijo začeli najbolj krva- vi mesec v času nemške okupa- cije na Gorenjskem. Dne 5. ju-

tako so ta dan požigali in mo- rill v vaseh Gradišče in Lom v Tuhinjski dolini. Obe vasi so upepelili skupaj z vsemi moški- mi, ki so jih bili našli doma.

Dne 16. julija 1942 je pod nemškimi streli padlo osem tal- cev v Kovorju pri Trziču. Dne 20. julija so Nemci požgali va- si Hrastnik, Sovodenj in Kan- tar, pred tem pa postrelili vse moške, ki so jih našli.

Dne 17. julija 1942 so Nemci deportirali šestdeset družin s Hrušice, teden kasneje pa se- demindevetdeset družin iz Gorij.

Dne 27. julija 1942 je bil zo- pet krvav dan za Hrušico in Jesenice. Na Belem polju so kot maščevanje za napad na nem- ški policijski avto, v katerem so našli smrt neki višji nemški oficirji, ustrelili Ernsta Ambro- žiča, Franca Ambrožiča I, Fran-

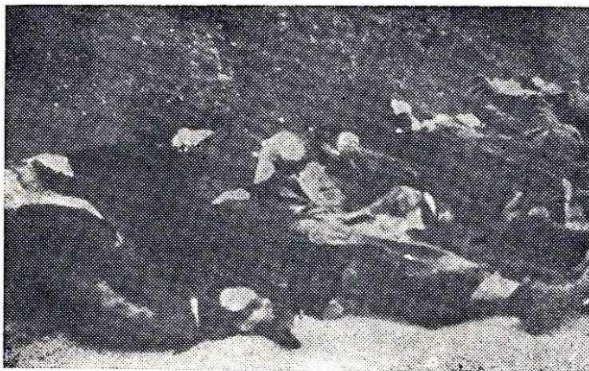
tami Gorenjskega odreda bile ogorčene boje z Nemci na Ga- brški gori, pri Lučmah in na področju Blegaša. Dne 3. avgu- sta so Nemci začeli ofenzivne akcije proti Poljanskemu bata- ljonu. Naslednji dan so borci štajerske grupe odredov na ce- sti Selce—Železniki napadli ka- mion Nemcev in ga uničili s posadko vred. Dne 5. avgu- sta 1942 je patrolja 2. bataljona Savinjskega odreda štajerske grupe odredov v spopadu uni- čila močnejšo nemško patroljo. Dne 11. avgusta 1942 pa so Nemci začeli veliko ofenzivo proti partizanskim enotam na Jelovici, kjer se je poleg par- tizanov Gorenjskega odreda na- hajalo tudi nekaj enot štajer- ske grupe, ki se je v skoro ne- nehnih bojih prebijala preko Gorenjske in Koroške na Šta- jersko.

Nemška ofenziva pa ni bila naperjena samo proti partiza- nom na Jelovici, marveč je za- jela vso Gorenjsko, ne da bi v času svojega trajanja zazma- novala kak večji uspeh. Zato pa so Nemci kmalu potem čisto po naključju naleteli na štab Gorenjskega odreda, ki je bil brez zaščitnice in ga na Jezercih na Pokljuki uničili. Koman- danta odreda Poldeta Stražišar- ja in njegovega kurirja Ber- narda so ubili, komisarja odre- da Franca Potočnika pa ranje- nega ujeli, ga odpeljali v Be- gunje, od tam pa v taborišče Mauthausen, kjer je marca 1943 končal v krematoriju. Od sku- pine se je rešil samo Ernst Zaj- dler-Iztok, ki pa je kasneje tu- di padel.

Enote Gorenjskega odreda so prešle po nemški ofenzivi v pro- tinapade. Dne 23. avgusta 1942 so napadle nemško patroljo blizu Vodnikove kočice, 27. av- gusta so vdrle v Kropo in na- pravile sabotažno akcijo v tam- kajšnji tovarni, uničile občinski

Komec avgusta in v začetku septembra so Nemci pripravili novo ofenzivo. Zanjso so dobili močne okrepitve iz notranjosti Nemčije. Sovražnikovo izvidni- ško letalo je dan za dnevom kro- žilo nad jelovškimi gozdovi. Štab Gorenjske grupe odredov je takrat taboril skupaj s Sel- ško četo Za psom. Ta četa je 2. septembra 1942 zažgala žago v Soteski, borci poključke čete pa so ta dan likvidirali v No- menju nekaj izdajalcev. Dne 6. septembra se je štab Gorenj- ske grupe odredov premaknil na Ratitovec, kamor sta se pre- maknili tudi poključka in škof- jeloška četa in naslednjega dne skupaj s selško napravili pre- hranjevalno akcijo v Danjah, kjer so bili ljudje takrat pro- hitlerjevsko razporejeni in so jih zato sprejeli z ognjem iz pušk. Kljub temu pa je akcija uspela brez žrtev. Po akciji so se na Ratitovcu čete razšle. Po- ključka se je vrnila na Poklju- ko in mimogrede napravila ak- cijo v Rovtu, škofjeloška je na poti na svoje novo operativno področje mimogrede zažgala dva mostova čez Soro, selška četa pa je skupaj s štabom Gorenjske grupe krenila na pašni vrh, kjer se je utaborila v bližini vojaške ceste, ki pelje na Ratitovec in po kateri je naslednji dan pripeljalo osem- deset kamionov nemških voja- kov na čelu s tremi oklopnimi avtomobili. Dne 9. septembra je na Lipniški plamini prišlo do bojev med Nemci in partizani selške čete. Pri preboju skozi nemški obroč je padlo petin- dvajset borcev, komandant Go- renjske grupe odredov Jože Gregorčič pa je bil ranjen v noge. Partizani so ga hoteli ne- sti, a on je rekel naj ga samo prikrijejo pred Nemci. Zanesli so ga v izsušem napajalni jarek in ga pokrili s smrečjem. Toda Nemci so Gregorčiča kmalu za- pazili in se mu začeli bližati.

Taka je bila nemška kultura tega stoletja. Na sliki ustreljeni talci na Hrušici

lija so počeli grozodejstva v Kokrški dolini kot maščevanje za partizanski napad Kokrškega bataljona na dva nemška poli- cijska avtomobila, ki so ju partizani uničili s posadkama vred. Nemci so požgali mnogo hiš, postrelili neugotovljeno število prebivalcev, mnoge pa so pozapri in jih potem poslali v taborišča smrti. Dne 8. juli- ja 1942 so Nemci ustrelili na Zavrhu 49, dva dni kasneje pa na Golniku deset talcev.

Dne 9. julija 1942 se je raz- besnel nemški požigalski in mo- rillski bes nad vasjo Koremo, ki so jo požgali z vsemi moškimi vred. Moški so zgoreli živi, privezani ob hišne duri. Prav

ca Ambrožiča II, Ivana Ambro- žiča, Alojza Burnika, Lada Čr- nologarja, Mirka Dolžana, Ga- brijela Gorjanca, Eda Hojaka, Jaka Jamška, Boška Jermama, Antona Ješeta, Maksa Kačma- na, Jožeta Klemenca, Valentina Klemenca, Matija Kobentarja, Avgusta Krivca, Lamberta Kriv- ca, Dominika Krmelja, Rudolfa Likoviča, Alojza Lipovška, Fran- ca Lipovška, Alojza Majcena, Viktorja Majetiča, Egidija Ma- rinčiča, Ludvika Markizetiča, Alojza Masterla, Milana Med- veščka, Franca Mrvizo, Jožeta Mura, Alojza Petača, Joža Pa- jerja, Franca Pograjška, Franca Polka, Franca Potočnika, Joža Potočnika, Janka Prežlja, Va- lentina Puca, Mirka Purkarta, Stanka Razingarja, Lovra Te- pina, Valentina Tepina, Draga Turka in Jožeta Vidica, skupaj 46 talcev. Naslednji dan, dne 28. julija 1942, pa so Nemci ustrelili v Podbrezjah in Dup- ljah 84 talcev, na vrtu begunj- ske mučilnice pa dva.

Taka je krvava kronika naj- bolj krvavega meseca v drugi svetovni vojni na Gorenjskem. Ob takem strahotnem terorju je bilo res težko vztrajati pri aktivnem delu na terenu. V tem času je šla Štajerska grupa od- redov pod vodstvom Franceta Rozmana-Staneta čez Gorenjsko na svoji poti z Dolenjske na Štajersko. Od 13. do 17. julija so enote te grupe skupaj z eno-

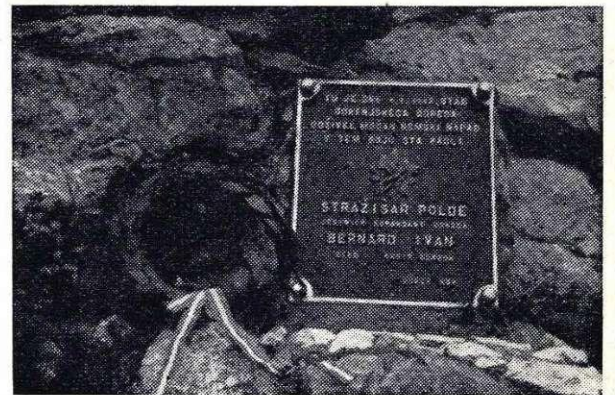
in poštni urad ter zaplenile pi- salne stroje in papir za tehniko I. Grupe odredov, ki je delova- la v nekem bunkerju v Miša- čah. Dne 30. avgusta 1942 so borci Gorenjskega odreda za- žgali cestni most čez Savo v Podnartu in uničili železniške naprave na tamkajšnji postaji.

Ko je Gregorčič videl, da ga bodo Nemci zajeli živega, si je — ko so se mu približali — z bombo vzel življenje. Tako je končal svojo revolucionarno pot stari revolucionar, španski bo- rec in najslavnejši gorenjski partizan narodni heroj Jože Gregorčič. Njegovo smrt so dne

Tomaž Volf

Letos odkrita spominska plošča na Jezercih

12. septembra 1942 razglasili Nemci s sramotilnim lepakom in prav tako kakor ob Žagarjevi smrti razglasili konec gorenjskega partizanstva.

tej akciji je padel pred Hermanom partizan Čebin iz Ljubljane. Nad Jesenicami je zaradi novih množičnih aretacij ležala

Tako se je onemogli nemški bes razbesnel nad mrtvim narodnim herojem Gregorčičem

Medtem se je septembrska nemška ofenziva prenesla na levi breg Save, kjer je v Udinem borštu Kokrški odred utrpel težke izgube. Dne 14. septembra 1942 pa so se Nemci znesli nad prebivalci Belce in vse deportirali v nemška izseljeniška taborišča. Osem dni kasneje — 22. in 23. septembra 1941 — so Jesenice in Javornik zajele množične aretacije. Aretiranih je bilo 51 aktivistov Osvobodilne fronte.

Dne 1. oktobra 1942 je Cankarjev bataljon neopazno vdrl na Jesenice in izvedel preskrbovalno akcijo pri čevljarju Zupamu in trafikantu Rantu. V

mora in mrtvila delo na terenu. Toda udarcev, ki so se začeli marca s smrtjo Staneta Žagarja, še ni bilo konec. Oktobra 1942 so Nemci ponovno izmenadili štab Gorenjskega odreda in težko ranili Lojzeta Kebeta-Štefana, ki je potem dne 20. oktobra 1942 izdihnil na Jamniku. Za njegovo smrt Nemci niso zvedeli in je niso razglasili.

S smrtjo Lojzeta Kebeta-Štefana je gorenjsko partizanstvo utrpelo svojo tretjo najhujšo izgubo, kar se je tudi v naslednjih mesecih poznalo. Ti udarci so začasno nekoliko ohromili partizanski boj na Gorenjskem.

Odhod Matije Verdnika na Koroško

Ko je Matija Verdnik (Stajzil)-Tomaž dobil nalogo organizirati osvobodilno gibanje na Koroškem, je sredi septembra 1942 zapustil Gorenjsko. Na Koroškem se je maprej oglasil na Polani v hiši mizarskega mojstra Mostečnika in ga skupaj z njegovo ženo pridobil za delo v osvobodilnem gibanju. Pri njima se je zadrževal do dveh ponoči, potem pa je odšel in se utaboril v gozdu za cerkvijo na Bistrici v Rožu. Kmalu nato je začel svoje organizatorsko delo v Mačah pri Križnarjevih, kjer se je potem večkrat zadrževal. Kot prvega člana OF na Mačah je pridobil Florjana

Križmarja, ki so ga kasneje (6. maja 1944) ustrelili gestapovci. Drugo svojo postojanko na Mačah pa je Tomaž osnoval s pridobitvijo Jožeta Permoža in njegove družine. V Permoževi hiši je bil ustanovljen prvi odbor OF na Koroškem. In prav zasluga tega odbora je, da se je začela potem Osvobodilna fronta na Koroškem širiti, najprej v Rožu, od koder so se frontne organizacije potem širile vse do Celovca. Tako se je jeseni 1942 začelo organizirati osvobodilno gibanje tudi na Koroškem in s tem pripravljati tla za partizanski boj.

Skupina koroških partizanov sredi hude zime 1944/45

Do srede oktobra 1942 so bile partizanske enote na Gorenjskem v defenzivi. Konec oktobra je prišlo do spopadov z Nemci na več krajih (Kovor pri Trziču, južno od Škofje Loke, partizanski napad na Nemce med Logom in Poljamami).

Tudi na področju jeseniškega okrožja je prišlo do partizanskih akcij. V noči med 23. in 24. septembrom so partizani iztirili vlak pri Blejski Dobravi. Podobno akcijo so ponovili dne 16. oktobra 1942 v Soteski. Dne 27. oktobra so izvršili demonstrativno in preskrbovalno akcijo v Krumpeterjevi trgovini v Bohinju. Dne 9. novembra 1942 so v hajki na področju Bohinja Nemci ujeli partizanko Medvedovo z Javornika in ubili prvoborca, bivšega delavca v jeseniški železarni, Florijana Majhana.

Selška četa je dne 9. novembra 1942 pri napadu na Nemce

zaprle nekaj orožja in municije, dne 20. novembra je patrolja Gorenjskega odreda napadla nemško patroljo pri Stirpniku in pri tem ubila več nemških policistov.

V tem času so bile v Bohinju manjše preskrbovalne akcije, 15. novembra na Polah, 21. novembra v Nomenju, 26. novembra na Ravnah in 27. novembra na Bohinjski Bistrici. Vse so potekle mirno, le na Ravnah so se mimogrede spopadli z Nemci in pri tem ubili nekega nemškega graničarja. Dne 30. novembra 1942 so borci Poključke čete zažgali žago na Fortuni.

Dne 26. decembra 1942 je Glavni štab Slovenije reorganiziral operativna področja z ustanovitvijo štirih operativnih con. Gorenjska je prišla pod III. alpsko operativno cono, ki sta ji bila poleg Gorenjskega odreda podrejena še Dolomitski in Šoški odred. S to reorganizacijo pa je vojna zdrsnila v 1943. leto.

Kratka kronika pred ustanovitvijo Prešernove brigade

Leto 1943 je za gorenjsko partizanstvo pomenilo nov razmah. Dne 7. januarja 1943 se je Poljanski bataljon GO spopadel pri Sv. Ožboltu s 180 raztrganci in jim prizadel pet mrtvih in več ranjenih. Nemci so se že dalj časa v boju proti partizanom posluževali »raztrgancev«. Po udarcih, ki so jih leta 1942 prizadeli gorenjskemu partizanstvu, so menili da so partizanstvo na Gorenjskem dovolj oslabili, in sklenili, da bodo mobilizirali gorenjsko mladino v svojo vojsko za topovsko hrano na vzhodni fronti. Tako so dne 13. in 14. januarja 1943 izvedli svojo prvo mobilizacijo letnikov 1923 in 1924. Uspeh pa so imeli le po mestih, kjer so lahko izvajali večji pritisk kakor na podeželju, kjer so se večkrat zadrževali partizani in ki ga Nemci s svojimi silami niso mogli popolnoma obvladati. Zato so bile na podeželju »prisilne« partizanske mobilizacije lažje kakor v mestih, kjer se starši mobiliziranih niso mogli izgovoriti pred Nemci, da so sina »gošarji nasilno odgnali« ter se tako zavarovali pred nemškimi represalijami. Zato je bil dotok v partizane v tem času s podeželja mnogo večji kakor iz središč, ki so jih Nemci popolnoma obvladali.

Ob prvi mobilizaciji je Gorenjski odred porasel za 196 novih borcev, ki so se pred Nemci zatekli v gozdove. Kljub

porastu so v tem času Nemci prizadeli Gorenjskemu odredu težak udarec, ko so 14. januarja 1943 napadli pri Srednji vasi štab Gorenjskega odreda in ga skoro popolnoma uničili. V tem spopadu je poleg nekaterih drugih članov štaba padel tudi njegov komandant Fazan.

Od 1. do 3. februarja 1943 je bila bitka med partizani in raztrganci na področju Stola. Zaradi pobega nemških mobilizirancev k partizanom so Nemci 3. februarja 1943 deportirali v izseljeniška taborišča več družin iz bohinjških vasi.

Dotok v partizane je še vedno naraščal. V prvih dneh februarja se je Gorenjski odred povečal še za 82 novih borcev.

V tem času se je III. alpska operativna cona pokazala kot neučinkovita in se je zato razdelila na Gorenjsko in Primorsko operativno cono.

Dne 25. in 26. februarja 1943 so bili boji med Nemci in borci Gorenjskega odreda na Špičastem vrhu, zahodno od Kranja, dne 4. marca 1943 pa na Poljski planini južno od Begunjščice.

Zaradi porasta partizanskega gibanja v prvih dveh mesecih leta 1943 so bili Nemci 19. marca 1943 primorani reorganizirati svoje sile za boj proti partizanom. Policijski general Brenner je razdelil Gorenjsko na dve zaščitni področji; prvo je poveril II. bataljonu 19. policij-

skega polka in mu dodelil še motorizirano četo policijskega lovskega bataljona »Alpenland«, drugo pa III. bataljonu, ki ga je okrepil z 2. in 3. motorizirano četo lovskega bataljona »Alpenland«.

V tem času je bil na področju jeseniškega okrožja najbolj delaven Pokljuški bataljon Gorenjskega odreda, ki je v začetku marca večkrat napadel nemške koloniste v Gorjah in jih tako prisilil, da so morali kmalu zapustiti Gorenjsko. Dne 29. marca 1943 so borci tega bataljona napadli policijski avto in ga uničili s posadko vred.

Streljanje talcev tudi v tem času ni ponehalo. Dne 22. marca 1943 so Nemci ustrelili v Moravčah, Besnici in Jelovici 22 talcev, dne 19. aprila pa so zaradi partizanskega napada na nemško žandarmerijo na križišču Kropa—Kamna gorica—Podnart ustrelili deset talcev.

Dne 20. aprila 1943 so Nemci tudi formalno ukinili »Landwache«, ki se na Gorenjskem ni obnesla.

Dne 21. aprila 1943 je prišlo do spopada z Nemci in med borci GO pri Železnikih v Selški dolini. Ta mesec je bila kot žrtev napada uničena tudi partizanska tehnika na Mišačah. Pri tem napadu je bil ubit tudi jeseniški prvoborec in član Pokrajinskega komiteja za Gorenjsko Karel Preželj.

Aprila je Gorenjski odred izpeljal uspešno že svojo tretjo mobilizacijo.

V prvi polovici maja 1943 so partizani kaznovali ovaduško nemško učiteljico v Bitnjah. Kot maščevalni ukrep so potem Nemci ustrelili na Bohinjski Bistrici devet talcev.

Dne 17. maja 1943 je bataljon Gorenjskega odreda, ki je operiral na področju Stola, odšel na Koroško, da bi podprl politično delo koroških aktivistov, ki so pod vodstvom Matije Verdника-Tomaža pripravljali teren za oboroženi boj proti Nemcem. Bataljon je vdrl v Bistrico v Rožu, uničil tovarno letalskih akumulatorjev, zažgal žago in osvobodil nemškega suženjstva petdeset mladih Rusov, ki so jih Nemci bili pripeljali na suženjsko delo. Razem te akcije, ki je močno odjeknila zlasti na Koroškem, je Gorenjski odred maja 1943 začel izvajati svojo četrto mobilizacijo, ki je trajala do konca junija 1943.

V začetku junija 1943 je Gorenjski odred formiral Zapadno-koroški bataljon, ki je pri svojem odhodu na Koroško mimo grede napravil preskrbovalno akcijo v Gozdu. Akcija je uspela, vendar je bil bataljon iznenada napaden na Srednjem vrhu in tako izgubil večino v Gozdu rekviriranega materiala. Zaradi močnega nemškega pri-

tiska in zaradi dobrih komunikacij na obeh straneh zahodnega dela Karavank se Zapadno-koroški bataljon na ozemlju, neprimernem za partizanstvo, ni mogel dolgo obdržati na območju severno od Kepe in se je kmalu vrnil v svoj stari sestav na Gorenjskem.

Udarni vod Gorenjskega odreda

Dne 24. junija 1943 je Glavni štab NOV in POS izdal naredbi o osnovanju samostojne gorenjske operativne come z operativnim področjem na Gorenjskem in Zahodni Koroški.

Dne 27. junija je Gorenjski odred zaključil svojo četrto mobilizacijo in narasel na 1200 mož, razporejenih v devet bataljonov (Jelovski, Pokljuški, Poljanski, Selški, Kokrški, Koroški, Kranjski, Loški in Dražgoški bataljon). Razem tega je Gorenjski odred poslal do srede julija 1943 devet sto gorenjskih borcev v brigade in odrede v Ljubljanski pokrajini. S tem pa je Gorenjska postajala vedno bolj mobilizacijska baza za področja, ki so bila za končne sile narodnoosvobodilnega boja strateško in politično pomembnejši kakor Gorenjska. Zadnja bitka, ki jo je Gorenjski odred v prej omenjenem sestavu bojeval, je bil spopad

Pokljuškega bataljona dne 3. julija 1943 z nemškim policijskim polkom, potem pa je prišel ukaz za zbor Gorenjskega odreda v Davči, kjer je bila dne 13. julija 1943 iz večine njegovih enot ustanovljena prva gorenjska brigada, ki je nato odšla na svojo slavno bojno pot,

že od vsega začetka spremljano s težkimi boji, na Dolenjsko, kjer je po kapitulaciji Italije (Italija je kapitulirala dne 8. septembra 1943) 12. septembra 1943 slavila največjo zmago slovenskega partizanstva v tem obdobju — likvidacijo belogardistične postojanke na Turjaku in se nato 30. septembra 1943 vrnila na Gorenjsko, kjer je začela svojo borbeno pot po Gorenjski, Primorski in Notranjski.

S kapitulacijo Italije je Gorenjska dobila še bolj mobilizacijski značaj, saj so do številčno močnega Gorenjskega odreda ostale na Gorenjskem le štiri čete: Loška, Jeseniška, Kranjska in Koroška.

Jeseniška četa je do konca avgusta napravila nekaj sabotažnih akcij, med njimi je minimala prognoza med Jesenicami in Blejsko Dobravo, dne 28. avgusta 1943 pa je poškodovala progno pred jeseniško kurilnico.

Poživitev političnega in organizacijskega delovanja v okupiranem zaledju

Z novim porastom partizanstva se je izboljševalo tudi stanje na terenu. Jeseni 1943 so se začele snovati nove skojevske in mladinske organizacije, formirani pa so bili tudi novi okrožni in okrajni komiteji. Okrožni komiteje Jesenice je na svojem področju, ki je zajemalo ozemlje nekdanjega radovljiškega okraja, formiral okrajne komiteje Jesenice, Kranjska gora, Žirovnica, Gorje-Bled, Ribno in Bohinj.

Z osnovanjem Okrožnega komiteja Jesenice in okrajnih komitejev se je ilegalno politično in organizacijsko delo v dolini znova okrepilo. Z osnovanjem Okrajnega komiteja Jesenice se

je ilegalna organizacijska mreža na Jesenicah razširila in utrdila. Sedež komiteja je bil za Košičem pod Rožico. Tako so Rovte, oddaljeme dobro uro od Jesenic, postale partizansko ozemlje.

V času te politične dejavnosti pa niso izostale tudi partizanske akcije. Dne 4. oktobra je jeseniška četa napadla železniško in orožniško postajo v Podmartu.

Dne 6. oktobra 1943 je Koroška četa prešla v sestav Koroškega odreda. Glavni boji pa so se prenesli na Poljansko in Selško dolino in na Primorsko, kjer so operirale že prve bri-

gade, med njimi tudi Prešernova.

V novem razmahu osvobodilnega gibanja je poteklo leto 1943. Novembra meseca se je ustanovila XXXI. divizija NOV in POJ, ki so jo tvorile Prešernova, Gradnikova in Vojkova brigada. Nekaj tednov potem pa se je ustanovil IX. korpus Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije in pod svojim poveljstvom združeval brigade XXX. in XXXI. divizije in vse odrede na Primorskem in Gorenjskem. Osvobodil je že precejšen kos slovenskega ozemlja na področju Cerknega, Selške in Poljanske doline.

Smrt narodnega heroja Matije Verdника

Delovanje Matije Verdника-Tomaža na Koroškem je zaznamovalo lepe uspehe. Že v začetku leta 1944 sta se tam bojevala dva odreda: Vzhodno-koroški in Zahodno-koroški. Tomaževo delo, ki ga je začela na Mačah jeseni 1942 in nato nadaljeval v Svečah, na Bistrici v Rožu, Št. Janžu in drugod, je rodilo obilen sad. Ko se mu je pridružil partizan Aleksander Čero se je organizacijsko delo še bolj razmahnilo. Po akciji bataljona Gorenjskega odreda leta 1943 je kmalu nastalo dvajset novih krajevnih odborov OF in preko njih so se sekale zveze vse do Celovca in Beljaka. Tako je Osvobodilna fronta začela prodirati tudi v obe največji koroški mesti. Sredi oktobra 1943 je bila poslana na Koroško nova skupina borcev, ki je pod neposrednim Tomaževim vodstvom začela organizirati borbeno edinico.

Leta 1943 je bil poleg Pokrajinskega komiteja za Koroško, ki ga je vodil Matija Verdnik-Tomaž, z njegovo pomočjo osnovan Okrožni odbor, OF za Rož. Po Tomaževem nalogu so

Matija Verdnik

domačini iz Sveč in Bistrice prenašali partizansko literaturo in razvili agitacijsko dejavnost tudi na severni strani Drave. Dne 13. decembra 1943 je Tomaž s tovarišico Bredo (tovarišica Breda je padla novembra 1944 v bojih na področju Kepe) odšel z brodom na severno stran Drave in obiskal tamkajšnje ilegalne organizacije. Na to pot se je kmalu potem podal še enkrat skupaj s tovarišem Mirkom. Svoje delo omstran Drave je opravljal z Otoža na Havptmanovi domačiji in tako pripravljaj tudi tam teren za oboroženi boj.

Utrditev ilegalnih političnih organizacij v jeseniškem okrožju

Z ustanovitvijo novega jeseniškega okrožja in okrajnih odborov na njegovem terenu se je delo političnih organizacij utrdilo ne samo na območjih, ki so jih kontrolirali partizani, marveč tudi po mestih, ki jih je okupator držal v svojih rokah. Med organizacijami je bila delovna zlasti mladina.

Mladina, organizirana v Zvezo komunistične mladine (SKOJ) in v Zvezo slovenske mladine (ZSM) je skrbelo za mobilizacijo, za preskrbo vojske, opravljala obveščevalno službo, samoiniciativno izvrševala različne sabotažne akcije, skrbelo za oskrbo partizanskih tehnik s pisarniškim in tiskarskim materialom, za oskrbo bolnišnic, za propagando itd. Najmočnejše mladinske organizacije v jeseniškem okrožju so bile v Bohinjju, kjer je delovalo med mladino 86 skojevcev in skojevka. V okraju Gorje-Bled je delovalo deset skojevskih grup s petdesetimi člani in sedem odborov ZSM z 82 člani. Najšibkejša mladinska dejavnost je bila v okraju Kranjska gora, kjer je bila samo ena skojevka in samo tri ilegalne organizacije ZSM z 18 člani. Na področju okraja Jesenice je delovalo 22 odborov ZSM in sicer 14 mestnih in 8 vaških. V okraju Žirovnica je bilo pet grup SKOJ z 21 člani in 7 odborov ZSM s 37 člani, v okraju Radovljica pa pet skojevskih grup s 37 člani, v sedmih odborih (šestih vaških in enem mestnem) ZSM pa je delovalo okrog 60 članov. Poleg Bohinja najbolj delavni okraj Ribno pa je imel pet skojevskih grup s 33 člani in deset odborov ZSM s 43 člani. Večina članstva v teh odborih je bila ženska mladina, zakaj mladinci so večji del odhajali v partizanske enote. Zaradi tega tudi stanje v teh organizacijah ni bilo stalno in se je število članstva spreminjalo.

Kljub utrditvi in številčnem porastu političnih organizacij

Dne 28. januarja 1944 pa so Nemci napadli štab Zapadno-koroškega odreda in Pokrajinski komite za Slovensko Koroško. Ob tem napadu je bil Matija Verdnik težko ranjen in sicer v bunkerju, ki so ga imeli partizani v bližini kapelice v Podgorjah. Ranjenega so tovariši odnesli na Mostečnikovo domačijo na Polani, kjer je dne 1. februarja 1944 ob treh zjutraj umrl. Tako je marodni heroj Matija Verdnik-Tomaž končal svojo pot na Koroški prav na domačiji, na kateri jo je pričel.

pa delovanje aktivistov ni bilo nič manj težavno in je bilo zlasti v mestih in v krajih, kjer ni bilo partizanskih emot, nevarno. O tem pričajo mnoge žrtve, ki so jih dali aktivisti v boju za svobodo. Mnogi so padli kot talci, mnogi so pomrli v taboriščih smrti, druge spet so sovražniki izsledili v gozdovih, kjer so imeli aktivisti-ilegalci svoje baze. Tako so februarja 1944 na področju Kranjske gore v kopalšču »Jasna« Nemci izsledili znanega aktivista Ivana Krivca-Pavla, ga obkolili in pozvali k predaji. Toda Krivec si je raje sam vzel življenje, kakor da bi se Nemcem predal. Tako je končal aktivist Ivan Krivec-Pavle s Hrušice, član KPJ od leta 1936, ki je leta 1941 organiziral osvobodilno gibanje med jeseniškimi železničarji in ki je bil član Okrožnega komiteja KPS Jesenice.

Spomladi 1944 so aktivisti-ilegalci prišli organizirat večkrat v dolino. Organizacija v samem mestu je bila še šibka. Poleg gestapovskega terorja so prebivalstvo terorizirali tudi pripadniki »Črne roke«, ki so decembra 1943 napravili svoj prvi zločin nad aktivistom Avgustom Štravsom-Lipetom. Kot druga žrtev »Črne roke« je padel Viktor Svetina s Koroške Bele. Nekaj tednov kasneje, konec januarja 1944, so črnorokci zverinsko umorili Jožico Kunstelj z Javornika. Konec marca 1944 je bil na zverinski način umorjen aktivist Franc Markelj. Isto noč so črnorokci ubili Leopolda Pajerja in njegovo ženo Avgusto, njunega otroka pa so vrgli v kopalno kad in bi se utopil, da ga niso rešili sosedje. Prav tako je to noč padla pod rokovnjaškimi streli Mara Kelih z Javornika, proti jutru pa so umorili še Adolfa Oblaka in njegovo mater Marijo Oblak. Vse to je plašilo ljudi v dolini. Zato so bili obiski ilegalcev pri organi-

MIHA KLINAR

Koraki v dežju

Vso noč
vso noč
deževne
kaplje
škropé,
bijó
v obraz:
v deževni marš,
v deževni marš.

In mi
gremó
molčé
molčé,
kot da je planil
trudni čas
v deževni marš,
v deževni marš.

In že
je vsa zemlja
preko dolin,
preko hribov
prepolna težkih nog,
trudnih gibov,
nosečih nas
v deževni marš,
v deževni marš.

O
kakor da bi se
z morji borili,
v viharju življenje
tam za obzorji
lovili,
življenje,
vabeče nas
skozi viharni čas
v deževni marš,
v deževni marš.

zacijskemu delu v dolini nujno potrebni. Konec »Črne roke« so napravile novo ustanovljene enote VOS. Zasluga vosovcev je, da so dejavnost »Črne roke« z kaznovanjem nekaterih zločincev tako oslabili, da se rokovnjaški črnorokci niso več upali pojaviti kot likvidatorji članov in aktivistov Osvobodilne fronte.

Organizacijsko delo na terenu je olajšal tudi prihod XXXI.

divizije na Gorenjsko, ki je v drugi polovici maja 1944 osvobodila vso Zgornjo Bohinjsko dolino in likvidirala vrsto okupatorskih postojank. S prihodom te enote je Gorenjska od Medvod do Jesenic vzplamtel v bojih. Nemški porazi so vplivali prebivalstvu novo moralo in olajšali aktivistično delo na terenu. Novi, prej plašljivi ljudje, ki so s partizani sicer simpatizirali in se veselili njihovih zmag, a sodelovati v osvobodilnem gibanju si kljub temu niso upali, so sedaj začeli aktivno sodelovati. Tako je ofenziva XXXI. divizije na Gorenjskem mimo vojaških uspehov pomagala številčno in politično krepiti politične organizacije na terenu. Prav v tem pa je bil njen največji uspeh.

Vsenarodno tekmovanje mladine

Vsenarodno tekmovanje v pomoč partizanski vojski je bila ena izmed oblik, s katerimi so se utrjevale organizacije na terenu in delovale v skladu z najnujnejšimi potrebami osvobodilnega boja. Zdaj, ko je bil teren zopet prepleten z organizacijami, se je dalo tako tekmovanje tudi organizirati. Rane najtežjega leta 1942 in prve polovice 1943 so bile zaceljene pa tudi nemški položaj v svetovnem merilu se je zelo poslabšal, kar je vplivalo širokim plastem gorenjskega prebivalstva, ki je bilo priča najstrašnejšemu nemškemu zatiranju v prvih dveh letih okupacije, novega poguma.

Vsenarodno tekmovanje je bilo razpisano konec aprila 1944 in je trajalo do 27. junija 1944. V tem obdobju so mladinske organizacije jeseniškega okrožja poslale v narodnoosvobodilno vojsko dvainpetdeset prostovoljcev, osnovale dvajset novih krajevnih organizacij ZSM in vanje včlanile 213 novih članov. V času tekmovanja je mladina izvedla 111 trosilnih akcij, v katerih je na ozemlju, ki ga je trdno držal okupator v svojih rokah, raztrosila 21.920 propagandnih letakov, ki jih je večji del izdelala sama, obenem pa uničevala belogardistično propagando, ki se je po kapitulaciji Italije začela širiti tudi na Gorenjskem.

V Vsenarodnem tekmovanju mladine so se na področju jeseniškega okrožja okrepile tudi skojevske organizacije. Osnovanih je bilo 13 novih grup SKOJ, tako da je konec junija 1944 v jeseniškem okrožju delovalo 87 odborov Zveze slovenske mladine in 47 grup Zveze komunistične mladine. Prednjačil je

seveda Bohinj, kjer so bili zaradi polosvobodnega ozemlja najbolj ugodni pogoji za vsestranski razvoj političnih organizacij, najslabše pa je bilo v Podkorenski dolini, kjer ni bilo večjih partizanskih akcij in kjer je teren vso vojno skoro nemoteno kontroliral okupator.

V dvomesečnem Vsenarodnem tekmovanju pa je mladina jeseniškega okrožja pomagala tudi partizanski obveščevalni službi. Pred prehodi na nevarnih mestih je pregledovala za posamezne partizane in za partizanske enote teren in tako skrbelo za varnost partizanskih prehodov na mestih, ki jih je okupator nadzoroval in kjer je večkrat postavljala zasede. Delavska mladina v jeseniški železarni pa je v času tega tekmovanja napravila dvajset večjih in manjših sabotažnih akcij, ki so občutno vplivale na zmanjšanje proizvodnje. Razen tega je požgala dva lesena nemška bunkerja ob Savi, v kinu, ki je služil za nemško propagando, pa pokvarila zvočnik in razrezala platno. Tekmovanja so se udeležili tudi jeseniški pionirji, ki so zažgali neko nemško skladišče, v katerem je bilo okrog štirideset zabojev različnega blaga, razen tega pa so za partizane izmaknili Nemcem pet pištol, štiri puške, municijo, 1 pisalni stroj in dva telefonska aparata.

Dvomesečno Vsenarodno tekmovanje pa je obsegalo tudi druge naloge, ki naj bi jih opravila mladina. Tako je mladina jeseniškega okrožja zbrala 1990 RM prostovoljnih prispevkov za osvobodilni fond in 3135 RM narodnega posojila. Pozabila pa tudi ni deportiranih Slovencev v nemških taboriščih in jim je v času tekmovanja poslala večje število paketov. Družinam, ki so imele svojce v partizanih, je pomagala pri delu na polju in pri drugih delih. Kakor lahko razberemo iz po-

ročila Okrožnega tajništva ZSM Jesenice, je razen že omenjenega zbrala za partizane 2901 kg živil, 251 kg pisarniškega papirja, 4680 pisem, 490 pol kopirnega papirja, 227 matric, 28 pisalnih trakov, 12 parov moških nogavic, 4 moške hlače, 12 srajc in večjo količino sanitetnega materiala, kar je vsekakor veliko, če upoštevamo takratno splošno pomanjkanje. Tudi po tekmovanju so se sabotažne akcije v tovarni nadaljevale.

Dne 19. julija 1944 je na Jesenice vdrla Prešernova brigada, ki se je pravkar vrnila na Gorenjsko iz velike rušilne ofenzive v Baški grapi, zasedla delovno taborišče pod Mežakljo in osvobodila francoske delavce, ki so jih Nemci prisilno prignali na delo v Nemčijo. — Pri umiku brigade z osvobodjenimi Francozi so intervenirali Nemci, s katerimi je prišlo do spopada.

Konec julija 1944 je mladina jeseniškega okrožja začela novo tekmovanje, posvečeno in namenjeno preskrbi borcev XXXI. divizije. Obvezala se je, da bo zbrala dve sto kosov spodnjega perila, pet sto parov nogavic, pet sto robcev, dve sto brisač in prav toliko kosov mila.

Avgusta 1944 je bila ustanovljena za jeseniško okrožje nova partizanska enota — Jeseniško-bohinjski odred. Njegovo formiranje so zahtevale potrebe za obvarovanje osvobodjenega ozemlja v Bohinju in za zavarovanje poti čez Jelovico, preko katere je Gorenjska oskrbovala IX. korpus na Primorskem. Z istim namenom se je onstran Jelovice osnoval Škofjeloški odred, ki je pod vodstvom popularnega komandanta Otoma Vrhunca - Blaža Ostrovharja kmalu zaslovel zaradi svojih junaških akcij in dejanj.

Zadnja partizanska mobilizacija

Bližal se je 15. september 1944. Aktivisti so poskrbeli, da se je med ljudstvom razširila vsebina »Poziva maršala Titaa«. Prav tako so aktivisti dostavili pozivnice vsem, za vojsko sposobnim moškim. Mnogi so se temu pozivu odzvali. Tudi na ozemlju, ki ga je vso vojno držal v svojih rokah okupator, je avtoriteta ljudske oblasti, rojene v osvobodilni borbi, že tako narasla, da marsikje ni bilo treba več hoditi mobilizirati. Temu pozivu so se odzvali mnogi jeseniški delavci in okrepili partizanske enote. Jeseniška tovarna pa je še vedno delala. Da bi prenehala z obratovanjem, sta Okrožni in Okraj-

ni odbor Jesenice preko »Jeseniškega kovinarja«, lista, ki ga je izdajal odbor Delavske enotnosti za Jesenice, pozivala delavce in uslužbence, naj vstopijo v vojsko in tako prisilijo tovarno, da bi zaradi pomanjkanja delovne sile morala skrbeti ali pa celo zaustaviti obratovanje. — XXXI. divizija je imela že v načrtu, da napade Jesenice in poruši tovarno, vendar je ta načrt odložila, ker bi bilo pri taki akciji preveč človeških žrtev. — Zato sta Okrožni in Okrajni komite Jesenice napravila drug načrt. Hotela sta mobilizirati ves strokovni kader v tovarni in na ta način zaustaviti obratovanje

tovarne. Toda tudi ta mobilizacija inženirjev im tehničnega osebja je spodletela, ker je zanjo zvedel hitlerjevec inženir Oroszy in še isti večer, ko je zaupnik OF med inženirji sprejel ukaz o mobilizaciji sklical sestanek vseh inženirjev in tehnikov ter jim zagrozil z naj-

strožimi represalijami nad njihovimi družinami, če bi se inženirji tej mobilizaciji odzvali.

Tako mobilizacija vodilnega kadra v jeseniški železarni ni uspela in v partizane so odšli le redki inženirji in tehniki, medtem ko je bil odziv med delavstvom večji.

Na pragu svobode

Nemški porazi na frontah so se množili. Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije je ustvarila v Jugoslaviji dve fronti, sremstvo fronto, ki je nastala po osvoboditvi Beograda, in fronto, ki so jo ustvarile prekomorske brigade, ko so se izkrcale na domačih tleh. Razen tega so se v notranjosti kakor veliki otoki širila osvobodjena ozemlja. Treba se je bilo pripraviti na prevzem oblasti v tistih krajih, ki jih je držal okupator. Zato je sekretar jeseniškega okrožja že v pozni jeseni 1944 smoval Mestni ljudski odbor Jesenice. V ta namen sta bila dva sestanka, eden v hiši Lojza Breganta pod Plavškim rovtom, drugi pa na Koroški Beli. Oba je vodil Aleš Jelenc. Sestanek na Bregantovem domu je uspel, medtem ko je bil sestanek na Koroški Beli izdan in so nato Nemci, nekatere člane, predvidene za odbornike ljudske oblasti, aretirali. V drugih krajih, ki so jih kontrolirali partizani, pa so nove odbore volili prebivalci sami že 13. oktobra 1944 (Koprivnik, Gorjuše, Jereka, Podjelje, Češnjica, Srednja vas in Stara Fužina).

Te živahne politične dejavnosti na terenu ni mogel omajati niti nemški teror, ki je spremljal še vedno njihovo okupacijo na naših tleh in je bil še vedno kakor v prvih dveh letih okupacije zločinski in surov, saj se je še 20. septembra 1944 v vsej svoji grozotnosti razbesnel nad vasjo Radovno, ki so jo ta dan Nemci požgali, skoro vse prebivalstvo pa postrelili. Toda to okupatorjevo nasilje ni moglo več omajati prebivalstvo jeseniškega okrožja, da bi v svojih osvobodilnih prizadevanjih popustilo. Illegalne organizacije na zasedenem ozemlju so se širile, v jeseniški tovarni je delovala dobro organizirana delavska organizacija Delavska enotnost. Živahnejša politična dejavnost se je odražala tudi v različnih množičnih konferencah na osvobojenem ozemlju, ki so se jih udeleževali tudi delegatje z okupiranega ozemlja. Tako je bila na primer 24. novembra 1944 v hotelu »Zlatorog« v Bohinju velika konferenca aktivistov jeseniškega okrožja, ki so se je udeležili in na njej go-

vorili tudi Miha Marinko, Bogdan Osolnik, Jaka Stucin in drugi. Dne 25. decembra pa se je v osnovni šoli na Gorjušah pod vodstvom Janeza Perovška vršila skojevska konferenca jeseniškega okrožja, ki so se je udeležili delegatje iz vojske in iz vseh okrajev jeseniškega okrožja.

Januarja 1945 je odpotovala jeseniška delegatka Antifašistične fronte žena Katarina Bregant-Viktorija na konferenco AFŽ, ki je bila sklicana za prve dni februarja 1945. Potovala je skupaj s stransportno skupino Jeseniško-bohinjskega odreda, ki je gnala preko Jelovice živino za preskrbo brigad IX. korpusa. Življenje na osvobojenem ozemlju je postajalo vedno bolj sproščeno in nihče ni niti slutil, da se pripravljajo prav v zadnjih mesecih vojne najstrašotnejša ofenziva proti enotam IX. korpusa. Njeni prvi znaki so se kazali že februarja 1945, marca 1945 pa so Nemci za uničenje IX. korpusa zbrali ogromno vojsko 120.000 mož in z njo sklenili okrog ozemlja IX. korpusa obroč, ki je tekel od Škofje Loke po obronkih Jelovice nad Selško dolino, skozi Baško grapo do Nove Gorice, skozi Vipavsko dolino in od tam proti severu do Polhograjskih dolomitov čez Lučine in skozi Poljansko dolino do Žiri. V drugi polovici marca 1945 se je ta obroč, pri katerem je prišel v prej omenjenem obsegu po en vojak na vsaka 2 metra strnil. Že v prvih dveh dneh je Nemcem uspelo presekati enote IX. korpusa, ki je štel takrat okrog devet tisoč partizanov, na dva dela. Številne bitke, uspeli in neuspeli prodori, strahotne žrtve — vse to je zahtevala ta ofenziva na IX. korpus na samem pragu svobode. Izgube IX. korpusa so bile velike. Nemehne bitke so terjale ogromne žrtve. V eni najtežjih bitk severne okolje ne skupine IX. korpusa je med stotimi in stotimi borci padel tudi nekdanji znani partizanski komandant, takrat operativni oficir Gorenjskega vojnega področja, narodni heroj Andrej Žvan-Boris. Kljub temu, pa je glavnimi IX. korpusa uspelo za ceno težkih izgub prebiti se na Kras, prodirajoča IV. jugoslovanska armada pa je nemško

ofenzivo na IX. korpus zrahljala in omogočila močno zdesetkanemu IX. korpusu preiti v ofenzivo. Dne 1. maja 1945 je XXXI. divizija s svojimi brigadami osvobodila Gorico, Tržič in Nabrežino, XXX. divizija pa je vdrla v Trst in si tam podala roke z borci IV. armade. Primorska je bila prvi večji del Slovenije, ki je bil osvobojen.

Za Jesenice, ki so februarja doživele zavezniško bombardiranje in bile v središču skoro popolnoma porušene, pa je vojna trajala še ves teden. Kljub temu pa se je ilegalni odbor Delavske enotnosti ilegalno pripravljal na prevzem tovarne in

jo prve dni maja 1945 ilegalno prevzel.

Dne 8. maja 1945 so bile svobodne tudi Jesenice. Osvobodila jih je krajiška brigada, medtem ko se je Jeseniško-bohinjski odred v tem času boril na Koroškem skupaj z enotami IV. operativne come, ki so osvobodile tudi ta košček slovenske zemlje.

Vojna je bila končana. Fašizem strl. Strti pa so bili tudi tisti, ki so v predaprilski Jugoslaviji izkoriščali delovno ljudstvo. Osvobodilna vojna je bila že od svojega začetka dalje tudi socialistična revolucija.

Zaključek

Jesenice so bile porušene, štiriletna vojna pa je uničila tudi celotno gospodarstvo v državi, kar je zaostalo podedovano gospodarstvo Jugoslavije napravilo še bolj brezizgledno in povzročilo, da so bila prva leta po osvoboditvi tako težka, da bi se nikoli ne izmotali iz trpljenja in bede, če bi ne bilo v tistih povojnih letih tako revolucionarnih in požrtvovalnih ljudi, kakor so bili pri nas. Ti ljudje niso bili več tisti ljudje kakor nekoč, bili so ljudje, ki jih je preoblikovala revolucija in so bili zato pripravljeni nositi tudi najtežja bremena obnove in socialistične gospodarske graditve. Vzlic pomanjkanju na vsakem koraku se je jeseniško delavstvo spoprijelo s težkimi nalogami pri obnovi domovine. Plavži so zopet zagoreli, martinovke so zopet talile jeklo. Blizu šestdeset odstotkov celotne proizvodnje surovega železa in jekla je takrat slomelo na plečih jeseniškega delavstva. Zgodovina jugoslovanskega delavskega razreda ne bo mogla iti mimo tega.

Tudi to obdobje bi zaslužilo, da bi v okviru tega sestavka napisal o njem nekaj utrinkov, saj so se v tem obdobju dogajale pri nas velike stvari. Niso izginile samo ruševine, mi se v letih naše gospodarske graditve razširila samo tovarna, mi so v teh štirinajstih letih po osvoboditvi dobile Jesenice nove zunanje podobe, marveč se je spremenila tudi notranja podoba slehernega izmed nas. V teh štirinajstih letih in pol smo postali iz delavcev-proletarcev delavci-upravljavci, ko smo dne 20. avgusta 1950 uresničili geslo »Tovarne delavcem« in začeli sami upravljati našo tovarno. To je bil prvi korak k poglobljanju naše socialistične demokracije. Njemu pa so sledili še drugi: na vseh področjih našega gospodarskega, družbe-

nega in kulturnega življenja smo ustvarili široko samoupravo ljudstva.

Taka je bila naša pot do danes, čeprav v tem sestavku urisana samo z bežnimi utrinki iz preteklosti, ki je trden in neporušljiv temelj naše sedanjosti in prihodnosti. Naše ustvarjalno delo pa je porok, da bo naša pot tudi v bodoče klena in slavna. Od nas samih je odvisno, kako nas bo cenila prihodnost.

MIHA KLINAR

Pojoča misel

*Zdaj, misel, plani smelo pod oboke,
kjer v ritmu s perevažajo žerjavi,
in vsaj za hip se pri ljudeh ustavi,
da te vzemo kakor opeko v roke.*

*Samo tako v bodočnost te vgradijo,
samo tako spoznala boš resnico,
samo tako imela boš pravico,
da vpletaš se v življenja melodijo.*

*K ljudem se nagni pod zemljó v kanalih,
na kable zaigraj kakor na strune,
spremeni v spev načrte in račune
in vžgi se — iskra svetla — v vseh stikalih.*

*Zagori sinje kot varilni plamen,
odvari s sebe vso navlako staro,
izžgi s sveta laž temno in prevaro
in snemi vsa bremena s trudnih ramen.*

*— Luč bodi! — dahni in nov svet ustvari,
svet, kjer ljudje ne bodo več na tlaki,
kjer bodo bratje si in vsi enaki,
in srca vsa z ljubeznijo prežari.*

*Z ljubeznijo, da v trdih dneh graditve
pod težo naša volja ne omaga,
da kakor v boju težko vse premaga
in da bo vreden svet krvi prelite.*

Najnovejša podoba železarskih Jesenic. V ozadju novi stanovanjski bloki - osmorčki pod Mežaklo

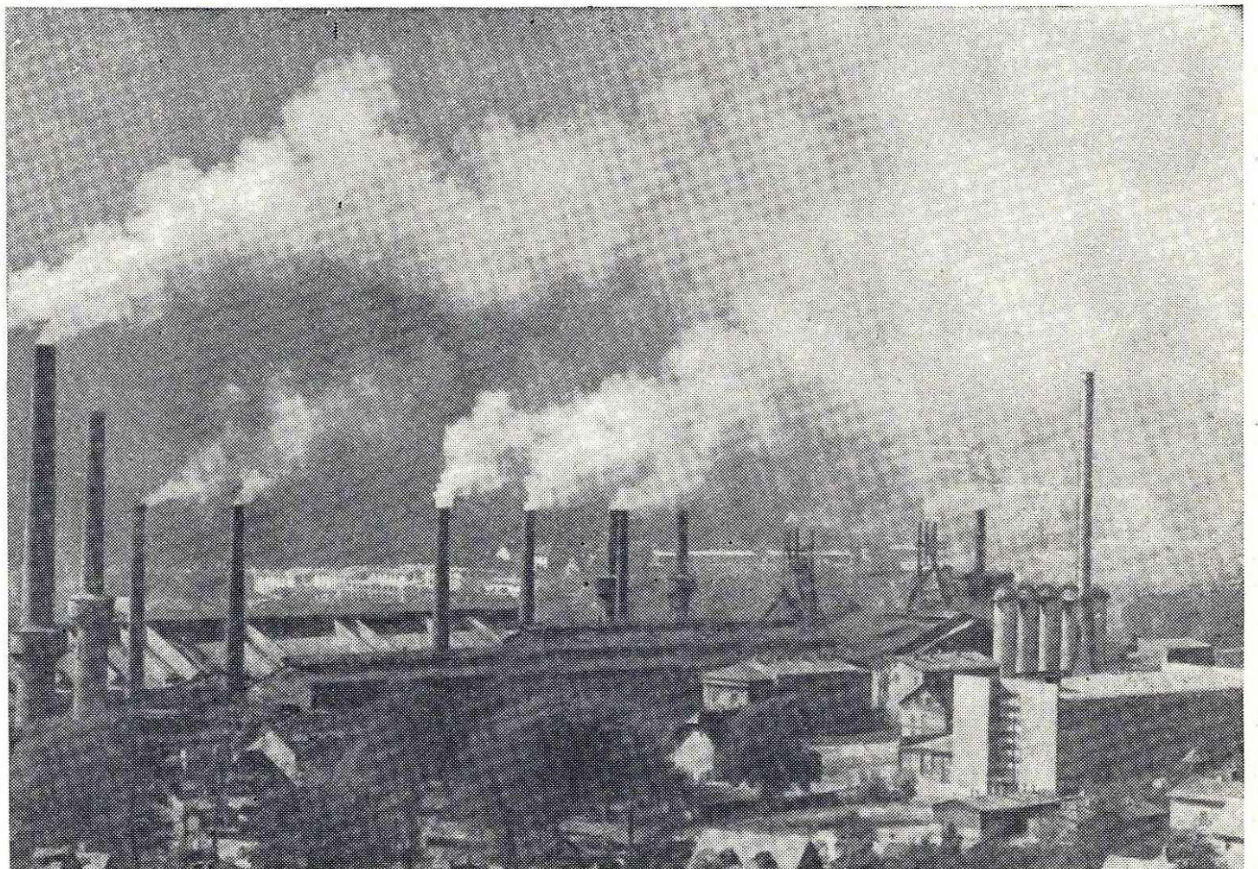

Foto: France Ravnik

Franc ne bo nikoli pozabil tiste noči. Komaj leto in pol je bil poročen. Nekaj mesecev pred usodno nočjo mu je Joži rodila otroka, sina Franceta. Oba sta bila srečna takrat. Ljubezen jima je sladila tesne razmere. V sreči, ki sta jo nosila v sebi, skrbi kakor da nista čutila.

Kako srečna sta bila takrat, je pomislil. Potem pa ga je prišla tista noč. Otrokov jok ga je bil prebudil. Svetloba je zalivala sobo. Omamljen od spanja je mislil, da se že dani.

»Zamudil sem šiht,« se je prestrašil, potem pa ga je vzdramil plat zvona.

»Gori,« je vzkliknil. Zaradi močne svetlobe, ki je poplesavala po sobi, je sprva menil, da gori hiša. Vznemirjen in neoblečen je planil k oknu. Ni videl, da je prav tako naglo vstala žena in planila za njim.

»Ni hiša,« je rekel pomirjen in se šele potem zagledal v grozeči sij, ki je vedno bolj pošastno sijal iznad še neosutega drevja.

»Fužine gore!« je za seboj zaslišal ženin glas. Stala je za njim in v pošastnem sijju, ko se je ob njenem vzkliku ozrl, je videl, kako ji je strah spačil lepi mladi obraz.

»Fužine,« je ponovil odsotno in se začel naglo oblačiti. — Ne bodo pogorele; težka nakovala in valji, vzdrže ogenj, je mislil in postal skoro miren. Samo da ne gori hiša, samo da ne gori dom.

Dom mu je pomenil zavetje, ki ga ogreva sreča. V njem je kakor šihтно obleko vselej odložil najbolj sive vsakdanje skrbi. Druge manjše, mu je odpoljubila mlada žena s svojimi kakor češnje rdečimi ustnicami. In njuna sreča je bila taka kakor otrokov nasmeh, ko se jima je brezskrbno smehljalo iz zibelke.

Tako je razmišljal, ko se je oblačil. Plat zvona se mu ni zdel več tako grozljiv kakor v hipu, ko ga je bil zaslišal. Strah se ga je lotil šele, ko je z drugimi pridrvel k fužinam in ko ga je ob strahotnem požaru zaskalelo spoznanje, da s kladivi in drugimi napravami, ki jih je ogenj neusmiljeno talil, izginja tudi njegov vsakdanji kruh in s tem tudi vsakdanji kruh njegove družinice, ki ga je doslej tako sladko osrečevala. Brez fužin, če se jim ne posreči zaustaviti in pogasiti požara, ne bo vsakdanjega kruha in njegov dom

MARJAN ČERNE

Požar

bo postalo mrtvo ognjišče. — Mrzlo zidovje bo, glad bo kakor nevidni, nenasitni pajek razpredal mreže po prostorju in sesal otroka, ženo in nje-ga, zakaj zemlje nima, da bi ga preživela.

Take misli so ga zaskalele in ga skelele bolj od ognja, s katerim se je z drugimi vred spoprijel. Vzpodbujale so ga kakor vse (saj so si bile njihove misli v tem trenutku tako zelo podobne), da se je spoprijel z nadčloveškim naporom s požarom in ga hotel skupaj z drugimi premagati. Toda njihov napor, kakor da bi bil ničev, je izgoreval v vedno večjem plamenu, ki se je razlezel čez vse fužinske stavbe in jih lizal z ogromnim ognjenim jezikom, ki ga je bila iztegnila v noč temna nevidna pošast. Ni se zmenil za graščino v bližini, niti za stolp s staro Zoisovo uro, ki jim je merila čas, niti za košato lipo, s katere je odpadalo listje, Samo nad fužine se je iztegnil in jih gotal. Težka kladiva, nakovala, kolesje in valji so se pod njegovim dotikom talili, kakor da bi bili iz masla in ne iz težke gostote kovine. Ko se je nekdo, kakor vsi zagri-zeno upiral pošastnemu jeziku, je le-ta siknil po njem in že je zgorel kakor živa plamenica. Nihče ni v tistem hipu pomislil, kdo je nesrečnik, pa tudi spoznati ga ni bilo mogoče, ko so ga bili potegnili iz plamena; tako strahotno je bil opečen, da je kmalu nato izdihnil.

»Bog mu daj večni mir,« je rekel nekdo, a nihče mu ni odgovoril. Kakor da so se jim zdele te besede odveč, niso utegnili misliti na mrtvega, saj niso misliti niti nase, da bi se jim moglo vsak čas pripetiti kaj podobnega. Samo na požar so mislili, in se spoprijemali z njim. Kljub izčrpanosti so svoj napor podesetorili. A zaman. Ognjena pošast je divjala, blazno divjala, in se upehala šele, ko so se pod njenim sikajočim jezikom zrušile fužine. Tedaj so onemogli obstali tudi oni, in se obupani zagledali v pogorišče.

Nemi in tihi kakor ob mrliču so stali pred pogoriščem, ne da bi se ganili in pogledali drug drugega. Les je že zdavnaj zgorel in iztrel. Pošast se je nažrla, skrčila og-

njeni jezik in noč je postala temnejša. Vanjo je odsevala le še žareča zmes žindre in raztaljenega železa in podobna odsevu mrliških sveč, ki jih žgo ob mrliču, metala svoj odsev na krvavo soparo, lebdečo nad potokom, ki je šumel mimo, kakor da se ni nič zgodilo. Ko se je zasvitalo v tisto oktobrsko noč jutro, so pred nemimi in obupanimi pogledi zazijali kakor brezzoba, krvaveča čeljust, ostanki bistriških fužin.

»Bogve, ali bo družba postavila nove fužine?« je nekdo plaho pretrgal molk in izpovedal skrb, ki je glodala vse.

MARJAN ČERNE

Kazen božja . . . in vendar se je zgodilo

»Življenje, četudi trdo in grenko, ni nikoli tako težko, da bi ga z ljubeznijo in božjo pomočjo ne mogli prenašati.«

Tako mu je v težkih časih govorila žena Joži in po njeni veri in besedah se je ravnal tudi Franc. Bilo mu je kakor da mu je v samotni in nesreči, molitev edina tolažba. Brez tolažbe bi že večkrat obupal, najsi mu je ženin brat, pravzaprav polbrat Anton še tako govoril, da je taka tolažba samoprevara.

Da ta Anton! Dolga leta je bil na Nemškem in je od tam prinesel neke čudne misli. — Govoril je, da bi edino njihova uresničitev lahko delavstvo odrešila trpljenja in nenehne bojznosti za delo in kruh. Franc jih ni razumel. Pravzaprav si jih ni upal razumeti. Prepredrznost so bile in naperjene proti tistim, ki režejo delavcem vsakdanji kruh. In tudi neuresničljive so se mu zdele. Kako naj bi obstajal svet brez gospodarjev, ki delavcem dajejo delo, kako brez učenih ljudi, ki se razumejo na oblast in ki nam vladajo, in kako brez duhovnikov, ki imajo na skrbi naše duše in naše zveličanje. Puntarske in brezbožne so bile Antonove misli, čeprav so bile vabljive, ker so zahtevale človeške pravice tudi za delavca.

»Nič ne rečem,« se je nekoč razpletel med njima po-

»Ne verjamem,« je z vzdihom menil Albertov Miklavž. »Nova tovarna na Savi bo lastnikom nadomestila to izgubo.«

»Mogoče nam bodo dali kruha na Savi?« so nekateri upali.

»Zakaj bi hodili na Savo,« se je oglasil star fužinar. — »Že stoletja živimo Bohinjci od železa, pa bi gospodje ne postavili novih fužin!«

»Postavili jih bodo,« so pritrdili nekateri, drugi pa prav tako verjeli, da se bo zgodilo, kar je menil starec.

Tudi Franc je upal tako. — Toda njegovo upanje je kmalu splahnelo. Bohinjsko dolino je tisto jutro objela tišina. Nikoli več je ni skalil ropot fužin. Le stolp z uro ki jim je merila delovni čas, stara lipa in Zoisova graščina so ostali . . .

govor. »Res je, da delavci nimamo takih pravic kakor gospoda. A kaj hočemo? Bog je svet tako uredil in mi nimamo pravice, da bi se vmešavali v božjo voljo,« je odgovarjal na Antonove besede, kakor je bil že večkrat slišal pridigati nekoliko gluhega župnika Keršiča.

»Bog je svet tako uredil,« se je njegovim besedam zasmel Anton. »Ne bog, ampak gospodje, ki nam režejo kruh, kakor se jim zazdi. In da so lahko pri tem opravilu mirni, da jih nihče ne moti, so vzeli tudi boga in cerkev v zakup . . .«

Franc je ob teh besedah postajal nestrpen. Neprijetno mu je bilo poslušati Antonovo bogokletje. Bilo mu je, kakor da se Antonov greh oprijemlje tudi njegove duše. Vendar je molčal in le na obrazu se mu je zarisalo neugodje, ki ga je ob Antonovih pregrešnih besedah občutil.

»Kdo je dal župniku denar, da si je sezidal dvorec?« je neusmiljeno vrtal vanj Anton.

Sam pri sebi je priznal, da je slišal o tem denarju, ki ga je baje dal ravnatelj Luckmann župniku.

»Pa je nemški liberal, a potrebuje župnika proti nam. Rad bi ga kupil, da bi vodil

čredo, kakor si Kranjska industrijska želi. Z župnikom je Luckmann kupil boga in cerkev in priznati moram, da si je izbral močnega zaveznika, h kateremu se v nesreči zatekajo po tolažbo revni in nesrečni...»

Franc se je nestrpno presedal po klopi in mencial z rokami. Rad bi, da bi Anton prenehal s tem in zaobrnil pogovor. Sam pri sebi se je jezil, zakaj je Anotonu potožil o skrbah, ki so ga zadnje čase mučile. Če bi molčal, bi mu ne bilo treba poslušati Antonovega brezbožnega govorjenja.

»Slaba tolažba! Samoprevara!« je nadaljeval Anton. »O, da bi že enkrat vsi spregledali, kako to tolažbo spretno izrabljajo gospodarji, da nas lahko po svoji volji drže na povodcih. »Recimo,« je zamisljeno nadaljeval, »recimo, da bi odstranili gospodo, in si delili po svojem delu kruh sami, potem bi ne bilo treba več revnim iskati tolažbe v cerkvi in tvoj bog bi se lahko mirno zaprl v svoja nebesa.«

Franca je spreletela groza ob bogokletju, da ni mogel molčati. — »Bog ti odpusti greh!« je vzdihnil in rotil Antona, naj ne žali boga in naj se boji njegove božje jeze in kazni.

Anton pa je samo zamahnil z roko.

»Ne bojim se boga, ki ga ni,« je rekel. »Bojim se samo zlobnih ljudi. Samo zlobni ljudje lahko spravijo človeka v nesrečo. Samo zlobni in neumni! Da, tudi neumni, ki že zdaj govore, da bodo v nedeljo razbili naš shod in pognali nas socialiste — iz jeseniške doline.

»Brezbožnike! Antikriste!« se je v sveti jezi zdaj razhudil tudi Franc. Čutil je, kako ga je ob teh besedah Anton pomilovalno pogledal.

»Torej je tudi tebe prejšnjo nedeljo omrežil župnik z zaslepljenostjo, da nisi videl, kam pes taco moli,« je rekel ob misli na pridigo, ki so jo od nedelje sem čivkali že vrabci na jeseniških strehah in s katero je župnik hujskal farane, naj se ne udeleže antikristovskega shoda, in jih rotil, naj antikristovskim pajdašem podkurijo s pestmi ter jih v slavo božjo za vselej preženejo iz jeseniške doline.

Tako se je tudi zgodilo. Pijana drhal je razbila shod. Antikristovskega vodnika, čevljarja Trojarja, so žandarji zaprli. Franca ni bilo med razgrajači, kljub temu pa mu je nekaj dni kasneje rekel Anton:

»Verjamem, da norcem nebeško kraljestvo ne uide. -- Ušlo pa jim ne bo tudi to, da jih bodo v fabriki kmalu še bolj stisnili. Na led, ki so ga jim pripravili gospodarji, so šli in udarec bodo začutili šele, ko jim bo spodrsnilo...«

Anton je preteče dvignil težko, dela vajeno roko, da je Franc osupnil; še nikoli ga ni videl tako ogorčenega.

»Kakor stojim tu živ pred teboj,« ja Anton zvišal glas, »ne bo minil mesec, ko nam bodo gospodarji zaradi naše zaslepljenosti pri zaslužku zopet odščipnili. In ti in žena in tvojih pet otrok, pa tudi šesti, ki bo kmalu prijoval na svet, boste še bolj stradali. Dvomim, da bo župnik, ki vas hujska proti socializmu, potem sprosil boga, da bi deževala revežem mana kakor Izraelcem v puščavi. In ti boš zaman klečal in iskal v molitvi tolažbo, ko bodo tvoji otroci od lakote jokali...«

»Molči, molči!« je tedaj zavpil Franc.

»Ne bom molčal. Lačni boste, a bog te ne bo slišal. Župnik bo sit in niti na misel mu ne bo prišlo, da so ljudje s premajhnim zaslužkom lahko lačni. Sita vrana lačni ne verjame!«

Še sta se prepirala. Jeza, kakršne nista doslej še nikoli poznala, se je med njima vedno bolj raznemala, dokler Franc ni pokazal Antonu vrata.

»Izgini! Izgini!« je hlipal. »In ne hodi mi več pred oči, izkušnjavec!«

Zapodil ga je. Anton je šel. Njegove besede pa so se uresničile. Ni minilo štirinajst dni, ko so jim v tovarni odtrgali desetino zaslužka. In prav tisti dan se je rodil Francetov šesti sin Martin. Tisti, ki so se zbirali okrog čevljarja Trojarja, so delavce nagovarjali, naj se krivici upro. Ustavijo naj tovarno in ne začno delati prej, dokler jim krivice ne popravijo. — Delavci pa se niso upali upreti. Zato so gospodarji tiste, ki so delavstvo nagovarjali k stavki, vrgli na cesto. Med njimi je bil tudi Anton.

»Kazen božja,« je rekel Franc, dasi mu je bilo hudo, ker je žena, Antonova polsestra, zaradi Antonove nesreče jokala. V tem trenutku ni pomislila, da je te dni njegov zaslužek postal še bolj skop in da ne bo trajalo dolgo, ko bo glad potrkal tudi na njegova vrata.

Zgodilo se je, kar je napovedoval Anton.

MARJAN ČERNE

Predor

Tesnoben dan je bil. Francetova žena je ležala na porodniški postelji. Porod je bil hud in držali so ji že svečo. Pa ni umrla. Rodila je osmega otroka, sina Janeza. Bila pa je še vedno slaba in babica, Vernikova Helenca, je rekla, da žena potrebuje skrbno nego in popoln mir; vsako razburjenje bi jo lahko ubilo.

»Nihče je ne bo razburjal, samo da bo živela,« je rekel Vernikov, nato pa hvaležen božjemu usmiljenju, stekel v župnišče, da bi plačal mašo za ženino zdravje, a ni našel župnika ne kaplanov. Kuharica še ni utegnila povedati, kje so gospodje, ko je ves zasopel in zamazan od prsti pritekkel neki delavec in zahteval, naj se kdo od gospodov takoj odpravi z zakramenti in s poslednjim oljem na Hrušico.

»Kdo pa se na Hrušici odpravlja s sveta?« je vprašala kuharica radovedno in v radovednosti utopila jezo na zamazanega delavca, ki ji je z blatnimi čevlji pomazal sveže poribana tla.

»Nesreča! Nesreča v predoru,« je še vedno zasopli delavec iztisnil iz sebe.

»Nesreča?« Kuharica ni mogla verjeti.

»Da. Zasulo jih je v predoru!«

Kakor da bi ga z delavčevimi besedami zadel težak udarec, se je Francu stemnilo pred očmi. Le malo je razumel, kaj je delavec naglo pripovedoval. Samo njegov glas je slišal, kakor da bi poslušal nekoga iz daljave.

»Zasulo, zasulo, zasulo...« mu je brnelo po možganih in strah pred zlo slutnjo mu je popil z lic vso kri. Pri predoru, ki so ga že več kakor dve leti gradili skozi Karavanke in ki bo eden najdaljših na svetu, sta delala tudi ženin polbrat Anton in Francov najstarejši sin France. Nepričakovana delavčeva novica o nesreči ga je udarila z bojznijo, da bi v predoru utegnili zasuti Franceta. Skrbelo ga je tudi za Antona, saj bi novica, če bi bil Anton med ponesrečenci, lahko ubila ženo, ki je na porodniški postelji še vedno vise-la med življenjem in smrtjo.

In Antonovi otroci, je s skrbjo pomislil. Anton je imel zadnja tri leta pri gradnji železnice Beljak — Trst vsaj kolikor toliko stalno delo in se je njegova družina

končno vendarle izkopal iz najhujše bede. Njegova smrt pa bi jo zopet pahnila vanjo prav v času, ko Antonova žena Jera nosi šestega otroka pod srcem.

Skrb za Antonovo družino, ki ga je v trenutku prešinila, pa se je takoj razblinila ob misli na sina Franceta, ki mu je bilo komaj nekaj nad 16 let in ki bi ga mogla ob nesreči v predoru prav tako doleteti smrt.

»Ne, ne, ne!« se je zdrznil ob tej misli in jo odvrčal.

Medtem je delavec pripovedoval, da so prvo skupino zasutih že odkopali, dvanajst ranjenih in pet mrtvih je bilo, več kakor štirideset pa jih še pogrešajo.

»Kdo je mrtev?« Poznaš koga?« je z drhtečim glasom vpadel Franc v delavčevo pripovedovanje.

»Poznam,« je delavec pritrdil in začel naštevati imena.

»Bog bodi zahvaljen!« je zašepetal; Franceta in Antona ni bilo med njimi.

Ni se še oddahnil od pre-stane skrbi in strahu, ko se je delavec spomnil še na nekoga.

»Antona, ki je poleti vodil naš štrajk, sem pozabil. Tudi on je mrtev.«

»Kateri Anton?« je Franca znova zmrazilo.

»Černetič. Morate ga poznati. Domačin je...«

»Bog!« je zastokal Franc in v prsih ga je stisnilo.

»Ta je antikrist. Bog že ve, koga kaznuje,« je istočasno rekla kuharica. »Brat moje žene je!« jo je z bolečino zavrnil Franc.

»Tudi Kajn in Abel sta bila brata,« je neusmiljeno vztrajala kuharica, tako da je delavca, ki je Antona prej ko ne spoštoval, kuharičina prisposoda ujezila.

»Vsi, kar nas je, smo Kajnovi potomci,« je ogorčeno rekel.

Kuharica je užaljeno zardela.

»Vem samo to,« je rekel delavec, »da je bil Černetič poštenjak in človek na pravem mestu.«

»Dober in pameten človek,« se je Franc prvič v življenju zavzel za svaka. »Tudi meni, čeprav sva bila različnih misli, je hudo zanj.«

Le kuharica ni imela spoštovanja do pokojnika.

»Bog je pravičen sodnik,« je vztrajala. Šele ko jo je Franc proseče pogledal, je svojo neizprosno misel omi-

lila: »Vsemogočni naj mu odpusti grehe.«

»Naj mu odpusti« Veliko je trpel,« je vzdihnil Franc in se zagledal v razpelo; bog sam je trpel na križu in zato ve, kaj je trpljenje, zato bo Antonu odpustil, saj je tistim, ki jim je bilo življenje na svetu trpljenje, s svojo sveto besedo obljubil nebeško kraljestvo.

Tako je veroval Franc. Ko pa se je spomnil žene in svara, ki mu ga je dala Vernikova, se je zbal, da bi ga kdo prehitel s črno novico in že pred njim obvestil ženo, ki za to novico ni smela zvedeti.

»To bi jo ubilo,« je zašepetal in se obenem spomnil, da še vedno ne ve nič gotovega o sinovi usodi. Znova ga je zgrabil strah pred morebitno še hujšo novico. Toda vseeno se je zbral in povprašal delavca po Francetu.

»Med mrtvimi ga ni. Med ranjenci tudi ne,« ju le-ta odvrnil.

»Je zasut?« ga je še vedno skrbelo.

»Ne vem,« je odgovoril delavec. »Vsi nismo bili ob nesreči v predoru. Mnogi smo delali zunaj. Nesreča nas je zbegala, da drug za drugega nismo vedeli. Sicer pa, če se ne motim, vaš sin skoro nikoli ni delal na odkopu. Menda je bil pri vagončkih...«

»Da, zemljo je odvažal,« mu je pritrdil Franc.

»Potem je živ. Mislim, da ni nobenega vagončka zazasulo.«

Delavčeve besede pa ga niso povsem pomirile. Še vedno ga je mučila negotovost. Zato je sklenil, da sam pohiti k predoru na Hrušico, še prej pa mora domov, da obvaruje žene pred strašno novico.

Že na pragu je srečal Petra, po letih drugega sina, ki se je učil za mizarja.

»Kaj je z vami, oče?« ga je ogovoril sin; tako bledega in prepadenega očeta še nikoli ni videl.

»Nesreča, strašna nesreča,« je skoro neslišno iztisnil iz sebe.

»Nesreča?« se je začudil sin.

»Da, v predoru... na Hrušici... jih je zasulo,« je upehan pripovedoval.

Peter, ki so ga prav tako kakor prej njega zgrabile temne slutnje, ga je prestrašeno pogledal.

»Anton... Anton je mrtev!«

»Anton?« mu Peter ni mogel verjeti in čakal, da bi to bil kdo drug in ne njegov

stric, s katerim sta bila prijateljca. Toda očetove besede so bile dovolj jasne, da ni mogel dvomiti in je le zaihtel.

Ob sinovi bolečini je Franc pozabil na svojo bolečino. Tolažil ga je, a pomiriti ga ni mogel. Dobro je vedel, kako zelo so bili njegovi starejši sinovi navezani na Antona. Tudi to je vedel, da so se raje pogovarjali z ženinim polbratom, kakor z njim. Pa tudi zaupali so mu več. Prvi trije — France, Peter in Tonček — so se že popolnoma navzeli Antonovega duha in so se njemu, očetu, čeprav so ga ljubili in spoštovali, vedno bolj odtujevali.

»Stric ima prav,« so govorili, tako da je zadnje čase postajal na Antona ljubosumen, kakor da ga je ta prevaril za ljubezen njegovih otrok, za ljubezen, ki bi morala veljati le njemu. Zaman jim je branil, da bi mislili po stričevo, obenem pa Antonu zavidal, ker je vedel o življenju mnogo več kakor on in že vnaprej predvideval dogodke, ki so se kasneje v resnici zgodili. Ko je bil v tovarni delavski kruh iz leta v leto tanjši, je govoril, da bo še huje, če se delavci ne bodo postavili po robu kapitalistom, kakor je učeno ime noval lastnike tovarne.

»Kdo bi se upal upirati?« mu je takrat ugovarjal... Zgodilo bi se mu kakor s teboj; vrgli bi ga na cesto in njegova družina bi ostala brez kruha...»

Anton se mu je samo grenko nasmehnil in molčal.

»Ne govorite tako o stricu, oče,« se je za Antona potegnil njegov najstarejši sin France, ko mu je bilo komaj enajst let, nato pa počasi in prepričljivo spregovoril: »Kako neki bi živela gospoda, če bi delavci ne hoteli več zanj delati? Bi ne postala ponižnejša? Ali bi ne nudila delavcem boljšega zaslužka in jih celo prosila, naj pridejo delat, ker gospoda ne zna? Kaj bi bila gospoda brez delavcev? Ko bom jaz delavec, bom ravnal kakor stric Anton!«

Oba z Antonom — bilo je pred petimi leti — sta se takrat začudeno spogledala. Ni sta se zavedala, da ju vselej poslušala, kadar sta se pogovarjala o vzrokih težkega življenja, o katerih sta imela vsak svoje in nasprotujoče si poglede. Franc take, kakršne je nosil iz cerkve, Anton take, kakršne je prinesel iz Nemčije in kakršne mu je vsak dan sproti odkrivalo življenje. Zato je moral Franc

na tihem dajati Antonu prav. Da jih ni glasno priznal, mu je branila misel, da so Antonovi pogledi na svet brezbožni in zaradi tega pregrešni. Zavoljo tega se je takrat razjezil nad sinom.

»Ne vtikaj se v najin pogovor in poberi se!« je rekel.

Enajstletni sin ga je ubogal in šel.

»In vendar ima Francek prav,« je rekel potem Anton.

»Tvoje besede je govoril,« mu je Franc očital.

»Ne spominjam se, da bi mu jih kdaj pripovedoval. Vem pa, da je govoril resnico. Jaz bi rekel, da bi se dalo prav zavoljo tega, ker nas potrebujejo, pritisniti na kapitaliste in jih prisiliti, da bi spoštovali naše delo, če bi se odločno postavili za svoje pravice. In postavili se bomo postavil se boš tudi ti, ko bo naš kruh tako tenak, da ob njem ne bomo mogli več živeti. Ljudje, lačni, do kraja siti trpljenja in krivice, postanejo pogumni. Lakota, trpljenje in krivice napravljajo tudi iz bojzaljivcev puntarje. Tako je vselej bilo, je in bo, dokler bo krivica bičala ljudi. Tudi pri nas bo tako, ko bo mera polna...«

In zgodilo se je, kakor je takrat govoril Anton. Se tisto leto je bila v žičarni in žebeljarni mera polna. Žičarji in žebelarji si niso več pustili tanjšati že tako tankega kruha. Stavkali so. In v jeseniški dolini se je zgodilo prvič, da so morali lastniki popustiti. Tri leta kasneje so morali že drugič. To leto pomladi pa sta zaradi stavke utihnili obe tovarni. Na Savi in na Javorniku. Tišina se celih šest tednov ni umaknila iz jeseniške doline, dokler niso gospodje popustili. Popustiti so morali, čeprav so dolgo oklevali in iskali po avstrijskih tovarnah stavkokaze. Namesto stavkokazov pa so po avstrijskih tovarnah tamkajšnji delavci začeli zbirati prispevke in pošiljati jeseniškim delavcem pomoč, da so lahko vzdržali in zmagali.

»Vidite oče, stric je imel prav. Tudi pri nas pri predoru smo stavkali,« mu je komaj pred nekaj meseci rekel sin...»

»Da, stric Anton,« je vzdihnil, ko ga je ob Petrovih solzah zajel ta spomin. Rahlo je drugemu sinu položil roko na ramo in rekel. »Ne joči, Peter!« Fant si, nato pa mu je zmanjkalo besed.

Peter se je ob očetovem dotiku pomiril.

»In France? Kaj je z njim?« je rekel.

»France?« je Francov glas vztrepetal... »Baje se mu ni nič zgodilo, a vseeno bom šel pogledat, da bom miren,« je rekel.

»Z vami pojdem,« je hotel Peter.

»Ne. Zavoljo mame ne. Ne sme zvedeti besedice o nesreči. Antonova smrt bi jo ubila. Sam veš,« mu je govoril in sin ga je razumel. Zato mu je naročil, naj pazi na mamo in naj ne pusti nikogar k njej, ki bi ji hotel sporočiti novico o nesreči, kakršne že štirinajst let ni bilo, od takrat, ko je pri Savskih jamah zasulo rudarje.

»Bom, oče,« mu je med zatajevano skrbjo in solzami obljubil sin.

Franc ga je hvaležno pogledal.

»In še to,« mu je naročal: »Tiste hrastove deske, ki jih imamo, boš jutri zapeljal k mizarju, da bo napravil krsto za strica. Teta Jera bo zdaj tako uboga...«

»Sam mu jo bom napravil,« je zašepetal Peter skozi solze.

»Samo, da mati ne zve za nesrečo,« je še enkrat zabičal sinu, nato pa štopil na cesto in odšel proti Hrušici.

Zapuščena novembrska polja na Plavžu so kakor pobegnili mimo njega. S starega samotnega jesena ob kapelici onstran potoka so se osipali samotni zapoznani listi, ki niso hoteli umreti. Gore so se razlezele v sivo meglo in dolina se je zdela še ožja kakor v resnici. Podobna ozki zarezi, globoko zasekani med strmimi hribi, ga je tesnila. Ozka, srebrno sinja reka jo je nepravilno razpolavljala kakor ob trdnem predmetu otopelo in skrivljeno rezilo in se izgubljala proti zahodu med gostimi sivimi vrhami, dokler pokrajine ni vsesal večni mrak z gostimi in visokimi smrekam poraslega Kopavnika.

Hitel je v klanec. Pokončen plot rjavih smolnatih debel na obeh straneh ceste, nad katero se je sklanjala gosta temnozelena streha smrekovih vej, se je rahlo prelomil navzdol in postal redkejši. Skozi vedno večje odprtine v večno zeleni strehi je sililo sivo nebo v vedno večjih sivih krpah, ki so pritiskale na pokrajino kakor težka siva skrb na njegovo srce.

»Kaj je s sinom? Kaj je s Francetom?«

Pred njim se je odprla vas; grič, posejan z redkimi hišami. Vzpenjal se je v rahel breg. Zaradi naglice ni več čutil nog; težke so bile, kakor, da bi jih skrb obtežila s svinčenimi utežmi.

Sredi vasi se je grič prelo-mil, Franc je skoro tekel navzdol in zavil desno ob vi-sokem in dolgem nasipu, ki so ga zgradili iz zemlje, iz-trgane s človeškimi rokami Rožici in hribom pod njim.

Naglo se je vzpenjal in na vrhu nasipa ves zasopel ob-stal. Sprva ni videl drugega kakor ogromno, z velikimi kvadri obzidano odprtino predora. Srce mu je močno raz-bijalo in pred očmi se mu je temnilo, kakor da se mu bli-ža črno žrelo predora in ga hoče použiti. Šele čez čas je razložil ljudi; eni so z mrzlič-no naglico vozili v predor podporne tramove, drugi pa so se odlepljali iz teme z va-gončki, napolnjenimi z rdeč-kastorjavo, rudi podobno zemljo. Iskal je, da bi med ljudmi ob vagončkih zagledal Franceta.

Iz gledanja so ga vzdramili kriki in stokanje. Votlo in grozljivo so se trgali v odme-vih iz teme, dokler niso po-stali razločnejši. Nekdo je v italijanščini s presunljivim glasom klical mamó. Nato se je iz črnega žrela izluščil va-gonček. Sivi novembrski dan ga je medlo obsijal in ugas-nil z grozo vzbujajoče krike. Zato je bil toliko grozotnejši pogled na človeka, ki ni bil več podoben človeku, marveč razmesarjenim kosom mesa zavitim v blatne krvave cu-nje. In vendar je bil še živ. Še je stokal...

Francja je zmrzilo in je ob pogledu na nesrečnika za trenutek pozabil, zakaj je vso pot tako naglo hitel, zakaj se je pravzaprav vzpel na nasip in tu obstal. Grozljivi prizor ga je prikoval na mesto, da se prav nič ni razlikoval od gruče radovednežev, ki so si-cer z grozo v srcu, vendar osebno neprizadeti opazovali reševanje v predoru zasutih delavcev. Sočustvovali so nad ponesrečenimi, vendar jih navzlic temu ni težila taka, kakor razbeljeno jeklo žgoča in težka skrb kakor njega, ki je prihitel sem, da bi našel in se prepričal, da je sin živ, zraven pa moral biti priprav-ljen na najhujše.

Ko se je zopet ovedel, za-kaj je prišel, se ni več ozi-ral za vagončki, ki so jih vo-zili v predor ali iz njega, marveč se je takoj odpravil da se mu ni ničesar pripetilo, iskat sina. Mora ga poiskati, mora povprašati po njem! Prej ne bo miren, če bo ob tej strašni nesreči sploh lah-ko, je pomislil. Odtrgal je po-gled od temne predorove od-prtine. Samo za hip je videl vagonček, ki se je izvil iz teme in počasi, kakor ob po-

grebu, zapeljal v sivo svet-lobo ugašajočega dneva, na-ložen s tremi od zemlje uma-ženimi in negibnimi ljudmi, podobnimi ploskim železni-škim pragovom. Ni utegnil, da bi si jih ogledal. Skrb za-voljo sina ga je gnala čez tirnice in ob ozkotirnici, po kateri so odvažali v vagonč-kih zemljo in z njo zasipali še zadnji kos že skoro popol-noma zasute, nekdam rahlo usločene kotline, ki se je iz-tezala proti nedograjenim hi-šam, ki so jih pravkar gra-dili za železničarje.

Skladovnice pragov in pod-pornega lesa so ga ovirale, da ni mogel hitreje do delav-cev, ki so ravnali zemljo ka-kih sto metrov onstran proge na robu zasute kotline, Ko se jim je po tej cikcakasti poti približal, ga je dohitel va-gonček s ponesrečenci. No-benega vzdihla, nobenega sto-kanja ni bilo slišati. Nesreč-niki so ležali negibno z od-prtimi in skrivenčenimi usti zamazani s prstjo, taki, ka-kršne so izkopal izpod zemlje in jih potem naložili na vagonček.

»So nezavestni?« je hotel vprašati spremljevalce, a mu je pogled, kakor da bi ga pri-tegnil magnet, nenadoma ob-stal na srednjem ponesre-čencu.

»Ne!« se je branil potez po-nesrečenčevega obraza, ki se mu je kljub spačenosti in ve-liko rani na čelu dozdeval vedno bolj znan.

»Ne... ne... ne!« je hli-pal, dokler se mu niso cči v grozi in bolečini razširile.

»France!« je kriknil.

Ob njegovem krikju je va-gonček obstal. Delavci, ki so spremljali ponesrečence, so ga pogledali.

»Ali ga poznate?« je vprašal nekdo in z roko pokazal na Franceta.

Ni ga slišal. Zrušil se je k vagončku in objel sinovo truplo.

»Moj sin! Moj sin!

Delavci so ga sočutno gle-dali, ko ga je grudila boleči-na, on pa komaj da jih je videl. Oči so iskale plaho v sinovnem obrazu življenja.

»Je mrtev?« ni verjel svo-jim očem. Njegovega vprašanja ni bilo slišati; zadušile so ga solze. Samo ustnice so se mu zganile in še globlje se je sklonil nad sina.

Sinove oči so bile prazne. Niso ga videle.

Z rokami, ki niso bile va-jene božanja, je ljubeče dvig-nil sinovo glavo. Mrzla, brez življenja mu je obležala v dlaneh. Samo to glavo, na ka-ri se je zleplila kri s prstjo,

je videl; vse drugo se je za-brisalo; vse drugo je izginilo, kakor da bi se izmešlo v težko, sivo, poznojesensko nebo.

France je bil mrtev.

»France! France! Moj Fran-ce!« je stokal.

»Gospodje so krivi,« je ka-kor iz megle prihajal do nje-ga glas delavca. »Strajkali smo, ker so skoparili z jam-skim lesom, ki je bil poleg tega še šibak kakor treske. Zahtevali smo boljšega, trd-nejšega. Obljubili so, A osta-lo je samo pri obljubah. Zato je prišlo do nesreče. Že dva-najst mrtvih smo izkopal, a še nismo vseh. Kaj smo ka-

kapitalistom delavci? Ljudje, preračunani v številke njih-ovih profitov? Roba, ki jo do-biš za majhen denar; blago, ki ga je vedno več naprodaj in ga zato lahko dobiš skoraj zastonj; lačni postopači, ki zgrabijo za delo za suhe drob-tine... Delavčeva smrt, de-set in še več mrtvih delav-cev je zanje manjša izguba kakor mera dobrega jamske-ga lesa, ki bi lahko prepre-čila smrt marsikaterega de-lavca...«

Kakor da bi poslušal ranj-kega Antona, se je zazdelo Francu. Besede pa mu niso prodrle do srca, vkovanega v tesni težki oklep bolečine...

FRANC MEŽEK

Spomini na Oktobrsko revolucijo

Ko je izbruhnila prva svetovna vojna, sem bil zaposlen v tovarni na Jesenicah. Bil sem mobiliziran in kmalu prišel na rusko fronto. Dne 28. decembra 1914 pa se mi je posrečilo, da sem prišel v rusko ujetništvo. Poslali so me na gradnjo železniške proge v močvirne gozdove Vjecke gubernije. Tu sem zbolel za malarijo. Pozneje leta 1916 so me poslali v mesto Kazan, ki je danes znano predvsem po tem, ker je v njem obiskoval univerzo mladi Vladimir Uljanov-Lenin. Mene so po prihodu v to mesto zaposlili v neki mizarski delavnici. Z menoj je delalo več pomočnikov, Rusov, ki so po opravljenem delu odhajali domov. Tudi lastnik podjetja je stanoval pri družini zunaj mesta. Jaz pa sem prenočeval kar v pod-jetju in ga varoval.

Nekega večera, bilo je avgusta 1916, sem po končanem delu sedel na klopi pred poslopjem in počival, ko je nena-doma stopil k meni mlajši človek, oblečen v ponošeno študen-tovsko uniformo. Nagovoril me je in sedel poleg mene. Pogovarjala sva se o marsičem, naposled pa me je poprosil, če bi smel prenočiti pri meni.

»Labko«, sem rekel.

Bil sem mlad in radoveden, on pa zgovoren, tako da sva se kmalu čutila kakor stara znanca. Dolgo v noč sva kram-ljala, dokler naju ni naposled premagal spanec. Naslednje jutro me je vprašal, če sme zvečer spet prenočiti pri meni v de-lavnici.

»Le pridi! Prav rad te bom prenočil,« sem ga povabil.

Prišel je in potem je prihajal še marsikateri večer. Spo-prijateljila sva se in zaupal mi je, da se skriva pred oblastjo, ker je socialist. — boljševik in živi ilegalno.

»To boš seveda obdržal zase,« mi je rekel, ko mi je zaupal svojo politično pripadnost.

Obljubil sem mu, saj sem se kmalu ogrel za njegove ideje in sam zabrepenel, da bi svet pretresla taka revolucija, o kakršni mi je pripovedoval moj prijatelj, da bo nekoč morala izbruhniti in preobraziti človeško družbo, da bo pravičnejša. Večkrat sem posej razmišljal o tistem »nekoč« in nisem slutil, da je ta »nekoč« v Rusiji že blizu.

Pozimi 1916. leta so poklicali vse Srbe, Hrvate in Slovence (Slovenec sem bil samo jaz) na komando mesta, od tam pa so nas poslali v sibirsko gubernijo, v Alatin. Ta premestitev se nam je zdela sprva nerazumljiva, toda že v Alatinu smo zve-deli, da nas mislijo poslati kot jugoslovanske »dobrovoljce« v Odeso, čemur smo se pa uprli. Tako smo dosegli, da nas niso zopet poslali v imperialistično vojno in so nas raje zaposlili na parnih žagah, ki so obratovale v bližnji in daljni okolici. Tudi mene so zaposlili na neki taki žagi kot tesarja in pri tem delu sem dočakal februarско revolucijo in nastop Keren-skega.

V tem času so ruski delavci s pomočjo svoje organizacije izbojevali osemurnik, medtem ko so nas še vedno silili k dva-najsturnemu delu. Razumljivo je, da so nas ruski tovariši pod-žigali, naj se takemu ravnanju z nami upremo. Ni nas bilo treba mnogo nagovarjati, ko smo se kmalu potem v resnici postavili delodajalcem po robu in sicer tako, da smo po osemurnem delu enostavno zapustili delovna mesta. Posledica

tega je bila, da nas je policija zaprla. V zaporu smo prejeli dnevno pol funta kruha. Čez teden dni pa so nas izpustili. Nekateri so poslani na delo v deželo, mene pa so zaposlili kot tesarja na komandi mesta.

Na komandi mesta je bila prehodna kuhinja, v kateri so se hranili novi mobiliziranci, ki so se zbirali tu, ko so prišli iz sto in več kilometrov oddaljenih krajev, nato pa so se odpeljali z vlaki naprej. Med njimi je delovala naša organizacija, ki je širila med mobiliziranci boljševiško propagando in jih nagovarjala, naj gredo domov, češ da je vojne konec in podobno. Naša prizadevanja niso bila zaman. Vlaki, ki bi morali odpeljati mobilizirane na bojišča, so odhajali čestokrat prazni, ker so se mobiliziranci že pred odhodom razbežali domov. Kar pa je bilo ostalih nezanesljivih vojakov, smo jih enostavno razgnali iz vojašnic. V tem času se je namreč v Petrogradu že izvršila oktobrska revolucija in se naglo širila po Rusiji.

Dan za dnem se je večala vojska delavcev vseh narodnosti. Jaz sem bil med Rusi, Nemci, Madžari, banatskimi Srbi in drugimi narodnostmi. Vstop v delavsko vojsko je bil prostovoljen in prav zaradi tega smo toliko raje vanjo vstopali. Tako je nastala na našem področju mala vojska, ki je bila na strani boljševikov.

Kontrarevolucija je začela takoj delovati. Mesto, ki je bilo v bližini naše vojske, so imeli v oblasti manjševiki. Njihove čete, ki so bile za tiste čase odlično oborožene, so hotele preprečiti revolucijo v mestu in obdržati svoj red. Toda tudi mi smo razmišljali, kako bi se polastili mesta in ga iz belega napravili rdeče.

Pri uresničenju našega načrta smo se poslužili tovarne alkohola, ki je stala na robu mesta in ki je bila že od začetka vojske zaprta. Stražili so jo manjševiki. V skladiščih te tovarne je bilo shranjeno okrog dve sto tisoč ruskih veder alkohola. Napadli smo to tovarno, razorožili stražo, nato pa dovolili civilnemu prebivalstvu, da so se lahko po svoji volji napili. V nekaj urah so bili vsi prebivalci mladi in stari popolnoma pijani. Nekateri so se tako napili, da se jim je alkohol dobesedno užigal v telesu. Zmedo, ki je nastala zaradi našega napada na tovarno in zaradi pijanosti civilnega prebivalstva, je takoj nato izkoristila naša vojska, vdrla v mesto in prevzela oblast. Streljanja, plesa in petja je bilo na pretek. Nekdo je celo zažgal tovarno alkohola. Plamen, ki je planil visoko pod nebo, je razsvetljeval mesto, ki je postalo rdeče.

JANEZ MLAKAR

Ulica je spregovorila

Leta 1917 me je ponovno zaneslo v moj rojstni kraj — na Jesenice. Delo sem našel v tovarni KID.

»Kaj te je sploh prineslo v tovarno?« so me vpraševali tovariši, kakor da bi ne vedel za revščino, lakoto in nasilje avstrijskih lajtnantov in za druge razmere, ki so vladale v njej.

Na taka vprašanja nisem odgovarjal. Družbo sem si poiskal med delavci, ki so bili organizirani v rdeči strokovni organizaciji. Rdeči zaupnik v kotlarni, kjer sem delal, me je kmalu pobaral, če se mislim pridružiti njim, kar sem seveda nemudoma storil, še poprej pa sem mu povedal, da dobro poznam grehe socialne demokracije, vzlic temu pa vstopim v njihovo organizacijo.

»Zaradi solidarnosti,« sem rekel.

Likovič me je začudeno premeril. Prej ko ne si je mislil, od kod se je vzela ta fantiček, da ve, kako se je socialna demokracija med vojno, podpirajoč meščanske stranke, slabo odrezala.

Vključil sem se v organizacijo, ki sta ji takrat načelovala Gabrijel kot predsednik, Moretti pa kot tajnik. Razmere na Jesenicah so bile takrat težke. Lahko rečem obupne. Vsi smo stradali, živeli so le gospodje v tovarni, vojni dobičkarji in prekupčevalci. Delavci so naposled uvideli, da bo treba odločneje nastopiti. Zato je število članstva v rdeči organizaciji naglo naraščalo. Delovanje organiziranih delavcev med neorganiziranimi delavci v tovarni se je vedno bolj širilo in vedno večje nezadovoljstvo zaradi dolge vojne in težkih razmer je budilo v nas uporniški duh. Vesti s fronte, ki smo jih dobivali po raznih kanalih, so govorile, da je stara mačeha Avstrija že v zadnjih zdihljajih, še bolj pa so nas navduševale novice

V prvih dneh februarja 1918. leta so me dodelili v oddelk, ki je bil poslan v Penzo z nalogo, da tam počaka češke legije. Boljševiki bi jih radi pridobili zase. Čehi pa se jim niso hoteli pridružiti, češ da se v notranje ruske zadeve nočejo vmešavati in da zahtevajo samo prost prehod v Vladivostok, kar so jim boljševiki tudi omogočili, čeprav je češko legijo potem izkoristila kontrarevolucija in jo nagnala proti boljševikom. Iz Penze so naš oddelk poslali v Harkov v Ukrajino, od tam pa v Poltavo. Tu bi morali minirati neki most čez Dnjeper pri Kremenčuku. Onstran Dnejpra se je namreč pojavila nemška vojska. Čemu je prišlo povelje, ki je preklicalo prvo, ne vem. Po drugem povelju mosta nismo smeli porušiti in tako je ostal.

V Poltavi sem bil dodeljen oddelku, ki je oskerboval mesto in vojsko z živežem. Na enem izmed takih preskrbovalnih pohodov med Poltavo in Kremenčukom me je znova napadla malarija, tako da so me morali pustiti v neki vasi, kjer sem obležal. Za oddelkom sem nameraval odriniti takoj, čim bi se mi zdravje vsaj toliko izboljšalo, da bi lahko hodil. Toda že dva dni kasneje, bilo je točno 3. aprila 1918 kakor se spominjam, so vas zasedli Nemci in pri natančnem čiščenju zasedenega terena našli tudi mene. Po ruski uniformi, ki sem jo imel na sebi, so sodili, da sem boljševik. Ko sem jim razložil, da sem avstrijski vojak, ki je »po nesreči« prišel v rusko ujetništvo, mi niso verjeli. Zato sem slekel ruski suknjič in pokazal jopico, na kateri sta bili odtisnjeni črki VP, ki sta bili ruska znaka za vojnega ujetnika. Te jopice so nam dali že v Alatinu, takoj ko je prevzel oblast Kerenski.

Črki VP sta Nemce prepričali. Poslej me niso več izpraševali. Poslali so me v ambulanto, kjer so mi dali kufin, nato pa so me posadili na vlak, s katerim sem se pripeljal v Lvov.

V Lvovu sem bil določen za »deboljševizacijo«, to se pravi: strpali so me v barako, v kateri so »očiščevali Heimkehrerje« boljševizma. Ko so menili, da sem že zadosti »očiščen«, so me poslali v Ljubljano, kjer so me znova nastanili v neki baraki v Šiški, kjer je prišlo do neredov. Zaradi teh neredov so nas postavili pred sodišče, ki nas je obsodilo na smrt z ustrelitvijo. Ko pa so poslali obsodbo na komando korpusa v Gradec, so prejeli odgovor, naj z obsodbo počakajo do konca vojne, po zmagi Avstrije nad antantnimi silami. Vendar pa do tega ni prišlo in so nas po sedmih tednih zapora izpustili na svobodo.

iz Rusije, kjer si je delavstvo znalo samo pomagati in vreči s svojih ramen tiste, ki so jih tlačili in pošiljali na fronto.

Te novice so vplivale zlasti na nas mlajše. Za delo pri strojih smo se zaradi njih le malo brigali. Hodili smo iz obrata v obrat in nagovarjali ljudi, da bi tudi mi lahko pomagali napraviti konec vojni, ali pa vsaj zahtevali, da bi se razmere na Jesenicah in v tovarni izboljšale. Ta predpriprava je vplivala tudi na bojazljive in malodušne, tako da smo že pomladi 1918 ustavili med vojno prvič stroje, zapustili tovarno in vdrli na ulico.

Ulica je spregovorila, ne da bi upoštevali avstrijski zakon in naše zborovanje, ki smo ga imeli pred tovarno, poprej prijavili. Vodstvo tovarne se je ob naši akciji prestrašilo. Nadporočnik Müller, ki je v imenu vojaške uprave upravljal tovarno, si ni vedel pomagati. Komandir jeseniške žandarmerije, narednik Kokalj pa se je nekam izgubil; ni ga bilo moč najti. Mož je bil prebrisan in je dobro vedel, koliko bije ura in da bi se slabo izteklo zanj, če bi nas poizkušal motiti.

Ker ni bilo nikogar, ki bi se drznil motiti naše zborovanje, smo lahko nemoteno zborovali. Zahtevali smo, da se izboljša preskrba z živili in drugimi življenjskimi potrebščinami, padali pa so tudi vzkliki, naj se ustavi vojna, pa tudi psovke na račun tovarne in države.

Naša prva demonstracija je trajala dolgo. Le s težavo se je Gabrijelu in zaupnikom proti večeru postrečilo spraviti delavstvo nazaj v tovarno. Po tej prvi demonstraciji smo še nekajkrat demonstrirali. Demonstrirale pa so tudi žene in zahtevale zaplembo živil pri špekulantih in vojnih dobičkarjih. Takrat je iskera revolucije padla v naša srca...

Shod za zaprtimi vrati

Čeprav je bila jeseniška »Svoboda« ustanovljena že novembra 1918, ni še množično posegla v delavsko kulturno življenje. Delavskega doma še nismo imeli in bili smo brez prostorov pri svojem delovanju. Akcija za odkup stavbe pri »Jelenu« se je šele začela. — Kako bi uspela, takrat še nismo vedeli, zakaj nismo bili edini, ki bi to stavbo, ki je imela primerne prostore za delovanje društva in kovinarske strokovne organizacije, radi kupili. — Kljub temu pa nismo držali križem rok in se pripravljali, kako bi delo v »Svobodi« najbolje organizirali in zanj pridobili kar največ delavske mladine, zlasti tiste, ki je zaradi veselja do kulturnega in športnega delovanja uhajala v meščansko usmerjena društva. Prav to mladino bi radi pridobili in jo z delovanjem v našem društvu iztrgali vplivom meščanske ideologije ter jo usmerili socialistično. V ta namen smo pomladi leta 1919 sklicali množični shod, ki naj bi bil na prostem za »Jelenom«.

Ta shod pa so nam prepovedali. Protestirali smo, toda policijski komisar je vztrajal pri svojem in se skliceval na čas, ki po njegovem za taka zborovanja ni primeren, da ima »bridke« izkušnje z delavci naše smeri, nabite s prevratnimi idejami, kakor se je izrazil, in ki bi najraje videli, da bi se pri nas zgodilo podobno, kakor se je na Madžarskem, kjer je prišel z revolucijo na oblast Bela Kun, proti kateremu so se takrat borile intervencijske sile in ogrožale Madžarsko komuno, s katero so simpatizirali tudi naši delavci in bili zaradi intervencijske vojne na Madžarskem ogorčeni. To svoje ogorčenje so tudi javno izražali.

»Prav zaradi tega zborovanja na prostem ne dovolim,« je vztrajal, dovolil pa je shod za zaprtimi vrati, seveda samo tedaj, če bo na njem navzoč policijski uradnik.

Take ovire nam je že takrat delala oblast. Shoda na dvorišču za »Jelenom«, kjer bi se lahko zbrala mnogo večja mno-

žica delavstva, žena in mladine, nam ni dovolila. Zato mnogi na dan shoda, na katerem naj bi se pomenili o delovanju »Svobode«, niso mogli v dvorano. Take udeležbe in zanimanja za delovanje našega društva celo mi nismo pričakovali, kaj šele policijski uradnik, ki je službeno resen zborovanju prisostvoval. Kako se je počutil med nami, ne vem. Bilo mu pa ni posebno prijetno, vendar je svoje počutje spretno skrnil za službeni obraz in molk, v katerega se je odel.

Točno ob sedmih zvečer je Martin Bručan kot predstavnik strokovne kovinarske organizacije, ki je bila novembra 1918 pobudnik za ustanovitev »Svobode«, začel zborovanje. Za njim je spregovoril Franc Gabrijel in govoril o namenu društva, ki naj poskrbi za delavsko kulturno izobrazbo in razvedrilo, predvsem pa za njegovo socialistično vzgojo, ki je nujna za vsakega zavednega delavca, če hoče spoznavati in se spoprijemati z vprašanji, ki jih postavlja predenj vsakdanjost in boj za dosego njegovih pravic. Poleg Franca Gabrijela sem kot glavna govornica na zborovanju spregovorila tudi jaz. Govorila sem

zlasti o pritegnitvi mladine h kulturnemu delu, o pomenu poznavanja socialističnih načel za mladino, ki je nosilec prihodnosti in je zato zanjo odgovorna, kakšna bo, obenem pa — poudarila tudi potrebo po njenem izživiljanju v dramatik, športu in drugi zdravi zabavi, ki jo mladina potrebuje in ki jo bo našla v okviru našega društvenega delovanja.

Navzoči so bili navdušeni s predlogi govornikov in nato te predloge dopolnili še s svojimi. Sklenili smo, dokler ne najdemo primernih prostorov za delovanje odsekov, ki smo jih nameravali ustanoviti, svoje delovanje omejiti na sestanke in predavanja, ki naj bi vsebinsko zajela vso tisto problematiko, ki bi članstvo zanimala in bi bilo v teh predavanjih za vsakogar nekaj, tako za mlade ljudi, za delavstvo pa tudi za žene in matere z otroki.

Kljub težavam, ki smo jih imeli zaradi pomanjkanja primernih prostorov, so se plodovi tega shoda kmalu pokazali. Zato lahko rečemo, da je prav ta shod za zaprtimi vrati postal temelj vsemu kasnejšemu bogatemu delovanju jeseniške Svobode.

MILOŠ BAČAR

Strah policijskega komisarja Stepišnika

Komisar obmejne policije, oficial Stepišnik je stopil iz komisariata, nizke pritlične stavbe, ki jo je ločil od postajnega poslopja izhod za potnike, in stopil na cesto. Z narejeno prijaznim obrazom se je ustavil ob nekem reditelju z rdečim trakom na rokavu in opazoval prvomajski spreved, ki se je pomikal proti postaji in pred katerim so vihrali prapori in rdeče zastave. Za trenutek se je zagledal v govorniški oder nasproti postaje, kjer naj bi bilo prvomajsko delavsko zborovanje. Zdelo se mu je, da visi v ozračju nekaj, kar je njemu sovražno, nekaj, kar bo prav kmalu pokopalo družbo, ki ji je pripadal in jo kot policijski oficial celo predstavljal. Že vse mesece, kar je na Jesenicah, ga je to občutje morilo in v njem se je razpredal neznan strah in ga začel mučiti tudi sedaj, ko se je proti postaji valil mogočen delavski spreved. Bilu mu je žal, da je sploh zapustil pisarno, saj je začutil, da so se mu nenadoma zašibila kolena, kakor da mu postaja slabo.

»Lepo praznujete,« je ogovoril delavskega reditelja, da bi premagal strah in neprijeten občutek nemoči pred to množico, ki se je zlivala na prostor pred govorniškimi odrom in

vzklikala gesla, zaradi katerih bi moral spreved ustaviti in tiste, ki so jih vzklikali, prijeti. Pa si ni upal in se je raje delal prijaznega. »Takega praznovanja,« je govoril delavskemu reditelju, »na Jesenicah še ni bilo. Toliko kresov, kakor včeraj še nikoli nisem videl. In ko sem se ponoči prebudil, sem sprva mislil, da sem na italijanski fronti; tako ste vso noč nabijali z možnarji...«

Reditelj z rdečim trakom na rokavu je molčal. Komaj da ga je pogledal, kar je še bolj poglobilo komisarjev neprijeten občutek. Klavirno (kakor šolarček, ki bi se rad prikupil strogemu učitelju, je stal poleg delavskega reditelja in neprijetno občutil, da ga je le-ta prezrl. Zaman je skušal svojo nebogljenost skriti za uradni obraz. Gledal je hladno, ko se je mimo njega pomikal spreved. Zdelo se mu je, da gleda množico skozi megleno tančico in da ga bo vsak čas obšla resnična slabost. Z muko je razbiral gesla, ki so jih nosili v sprevedu.

»PROLETARCI VSEH DEŽEL ZDRUŽITE SE!« je črkoval.

»DELU ČAST IN OBLAST!«

»ZAHTEVAMO DIKTATURO PROLETARIATA!«

Po revoluciji diši, se je vznemiril. Pogledal je človeka, ki

sta nosila to geslo. Oba je poznal. Bil je tisti Košir z Javornika, zagrizen nasprotnik sedanje oblasti, in tisti Rus Šitikov, ki se je pred nedavnim oženil z neko Jeseničanko in zaradi nje ostal v novi državi. Žena baje ni hotela v Rusijo. In takemu človeku je dala nova država kruh in ga trpi, da rovari proti njej! To si bo treba zapomniti za čas, ko se bo položaj nekoliko umiril in se bo oblast utrdila, oblast, ki je še vedno trepetala pred revolucijo.

— Čudno, da je že niso začeli, je pomislil, povsod tli in zadostovala bi samo neznatna iskra, pa bi se razplamtel požar. Samo v Beogradu bi bilo treba začeti, pa bi bila v plamenih vsa nova država. Stanje, kakršno je, ne bo moglo dolgo trajati. Ali bo tako ali tako. Zato mora biti previden. Z ničemer se ne sme zameriti delavstvu, ki je zadnje čase malodane vse postalo rdeče. Celu prijazen mora biti z njim za vsak primer, obenem pa za primer, da bo ostalo pri tej oblasti, budno paziti na vse razvneteže, ki bi radi že danes šli za Rusi, in si zabeležiti, da si ne bo zapravil kariere. Policaj v njem se je znova prebujal.

»ŽIVELA SOCIALISTIČNA DELAVSKA PARTIJA JUGOSLAVIJE«

Temu geslu se je začudil. Te stranke, ki se je komaj pred dobrim tednom ustanovila, na Jesenicah še ni bilo. Vedel je, da so slovenski socialni demokrati odbili, da bi se priključili tej stranki. Voditelji najbrž ne bi radi zapustili stolčkov v narodni vladi. To bi ga pomirilo, ko bi se ne zavedal, da so voditelji brez množice nič. Tako pa je pred štirinajstimi dnevi zvedel, kakšno ogorčenje je nastalo med jeseniškimi socialisti zaradi oklevanja voditeljev, da bi se pridružili novi stranki. Nekateri so celo grozili svojemu vodstvu z izstopom, če bo le-to sodelovalo z buržoazijo in če si ne bo prizadevalo za enotnost vsega jugoslovanskega proletariata, združenega v novi stranki. Do tega, kakor je doslej poizvedel in po tem, kar je pravkar videl v prvomajskem sprevedu, bi lahko kaj kmalu prišlo. In prav to ga je skrbelo. Socialistov v jeseniški dolini ni bilo malo, je vedel; sedem osmin vsega delavstva pri Kranjski industrijski družbi je rdečih. Če kaj začno, jim s peščico svojih agentov in žandarjev ne bo kos. Nevarni, negotovi časi so in človek, ki je zaradi svoje službe pri delavstvu nepriljubljen, ve, da bo prvi na

vrsti in da mu krogla ali vislice ne uidejo.

Strah pred tem ga je začel mučiti že kmalu po prihodu na Jesenice. Bal se je revolucije, bal se je delavstva, dasi mu doslej ni storil še nič žalega razen tistega shoda, ki ga jim je prepovedal na prostem in so potem morali zborovati v zaprtem prostoru. Takrat mu je nekdo zagrozil, da bo že prišel čas, ko bo obžaloval to dejanje. In to je bilo dovolj, da se je vanj naselil strah. Od takrat naprej, bilo je prve dni, ko je prišel v to dolino, se je trudil, da bi delavstvu ničesar več ne prepovedal, vsaj tako dolgo ne, dokler oblast ne bo ustaljena, dokler se revolucionarno vzdušje ne bo pomirilo. Do tega pa, kot kaže, še ne bo prišlo tako kmalu, če bo sploh kdaj prišlo. Prav tale sprevod ni naznanjal pomiritve, marveč revolucijo. Omalovaževanje, ki ga je delavski reditelj kazal do njega, pa je tudi govorilo, da se mu ne obeta nič dobrega, če bi do revolucije prišlo.

Komaj da ga je pogledal, je znova mislil o človeku z rdečim trakom na rokavu, ki je še vedno stal poleg njega.

Kakšna predrznost! Stavi, da bi se ta človek še pred leti čutil počaščenega, če bi ga ogovoril policijski komisar in mu naklonil prijazno besedo. In ne samo ob komisarjevi besedi, celo ob prijazni besedi najnižjega orožnika bi se današnji predrzneš čutil počaščenega. Zdaj pa je vzvišen in s tistim rdečim trakom na rokavu si najbrž misli, da je oblast že v njegovih rokah. O, k sreči, da je še nima, in če bo prav, je tudi nikoli ne bo imel!

Kljub takim mislim, da se bo sedanja oblast, ki jo predstavlja, utrdila, in s katerimi je hotel najti ravnovesje, se ni mogel pomiriti. Preveč moči in samozavesti je dihala iz množice, ki se je zajezila okrog govorniškega odra pred postajo in vzklíkala predrzna gesla, direktno naperjena proti državi. Pravzaprav ga je opominjala dolžnost, da bi moral ob takih vzklíkkih poskrbeti, da bi kričarje aretirali in jih pripeljali predenj, da bi jih zaslišal in nato prijavil sodišču.

»DOL Z BURŽOAZIJO!«
»ZAHTEVAMO DIKTATURO PROLETARIATA,« je vzklíkala množica.

»Taka gesla niso dovoljena!« je opozoril nenadoma delavca-reditelja; glas mu je bil strogo uraden.

Delavec pa je molčal, kakor da ga ni slišal.

»Če bi,« je nadaljeval, kakor da se je ustrašil svojega uradnega nastopa, »če bi bil na mojem mestu drug policijski komisar, komisar, ki bi ne bil

na strani delavstva,« je hote poudaril, »bi dal pozapreti več kakor polovico manifestantov.«

Delavec ni rekel nič. Samo nasmešnil se je. Ta nasmeš pa je pričal, da se zaveda moči in da je spoznal komisarjev strah. — Brez besed je dovolj zgovorno govoril in odgovarjal policijskemu komisarju, da bi tudi on, policijski oficial Stepišnik, prav tako rad pozaprl ne samo polovico manifestantov, marveč vse, če bi ga ne bilo strah pred revolucijo, ki se je že v bližnji prihodnosti obetala. Zato ga je delavčev posmehljivi molk tesnil in bilo mu je, kakor da stoji pred sodiščem, ki mu bo pravkar izreklo smrtno obsodbo.

»Jaz seveda nisem nič slišal in ne bom proti nikomu ničesar ukrenil,« je zagotavljal delavskemu reditelju.

Delavec se tudi zdaj ni zmešnil za njegove besede in ta molk ga je dobesedno ubijal. Odsel je ob postajnem poslopju in zavil v restavracijo.

Restavracija je bila prazna. Natakariji so bili ob oknih in gledali množico, ki se je še vedno zbirala pred postajo, pela in vzklíkala. Nihče se ni zmenil zanj, ko je vstopil. Šele čez čas je prišel k njemu natakarij.

»Slivovko!« je naročil.

V dušku jo je izpil.

»Kakšna množica!« je rekel natakarij.

»No, da!« mu ni bilo za razgovor.

»Takega prvomajskega praznovanja še ni bilo na Jesenicah!«

»No, da!« je zamomljal, da bi znova jasno pokazal, da mu ni do razgovora.

»Se eno?« je zato vprašal natakarij.

»Prosim!«

Ko je bil nov kozarček slivovke pred njim, se je trudil, da bi ostal miren in da bi ne gledal proti oknu, skozi katerega je videl množico. Oči pa ga niso ubogale. Brez njegove volje so opazovale, kako se je nad množico pojavil govornik. Izpil je še eno slivovko, potem pa je tik ob oknu zagledal tistega delavskega reditelja, ki ga je poprej zaman ogovarjal.

»Poznate tistega človeka pred oknom?« je vprašal natakarija.

»Koga?« natakarij ni vedel.

»Tistega z rdečim trakom?«

»Seveda. Volf z Javornika!«

»Volf z Javornika,« je razmišljal sam pri sebi. Nato pa je nenadoma vstal in se napotil čez tire proti domu.

»Volf z Javornika,« je mimgrede ponavljal. »S tem človekom, če bo prav, se bova še srečala!« Žganje mu je vračalo pogum in v sebi je koval temne naklepe za čas, ki bo bolj ugoden kakor današnji. Množica pred postajo pa je še

Janez Mlakar

V pričakovanju revolucije

Takrat, ko je izbruhnil železničarski štrajk, je krajevna organizacija Socialistične delavske stranke za Slovenijo sklenila, da organizira skupno demonstracijo železničarjev in kovinarjev pred jeseniškim kolodvorom. Na Jesenice je namreč pripeljal poloklopni vlak s četo vojaštva, kar je jeseniško javnost močno razburilo. Delavci smo dobro vedeli, da je bilo vojaštvo poslano na Jesenice za morebitni boj proti delavcem. Zato se je velika množica zbrala pred kolodvorom, dokler je vojaki začeli razganjati in jo skušali potisniti proti Savi in Plavžu. Nekaj delavcev se jim je zoperstavilo, Pintar in Bergman sta se jim celo nastavila z razgaljenimi prsi.

»Samo suni, če imaš pogum!« je zaupil nad vojakom Bergman.

Delavci, ki so se vojakom zoperstavili, so imeli pod suknjiči skrito orožje, vendar zaradi neenotnega mišljenja do spopada ni prišlo. Del je bil zato, da vojake napademo in jih preženemo, potem pa vlak obrnemo in se odpeljemo z njim v Ljubljano. Bil je namreč čas, ko smo verjeli, da bo izbruhnila revolucija. V ta namen smo na svojo stran dobili nekaj vojakov, ki so bili že poprej na Jesenicah in so bili večinoma doma iz okolice Kranja. Perič, ki je bil doma iz Senčurja, mi je povedal, da bi nam vojaki lahko dali na razpolago strojno puško in da bi šel on z nami v akcijo in sam upravljal strojnico. Jaz sem to sporočil naprej.

Tako je vrelo pred postajo, dokler se železničarski voditelji niso zbali in so zahtevali, naj se umaknemo pred delavski dom. Umaknili smo se in nato priredili pred Delavskim domom zborovanje. Množica je bila še vedno razjarjena in je zahtevala energične akcije. Moški, zlasti mladi ljudje so se oglašali, da imajo dovolj poskritega orožja — bomb in pušk — pištole, seveda skrite pod suknjiči za pasom, pa smo že itak nosili pri sebi.

Mi smo zahtevali, da se vojaštvo upremo.

»Čas je,« smo vpili. »Če ne bomo mi njih, nas bodo oni! Najprej bodo opravili z železničarji, potem bodo pa podelali še z nami!«

Nekateri funkcionarji pa niso bili takega mnenja. Nekdo se je celo pojavil kot govornik in nas rotil, naj ohranimo mirno kri. Del nas je bil za to, da takoj udarimo, del pa je bil proti in je samo razpravljal. Menda ni bilo signala iz Ljubljane in kakor pravijo drugi, se je zaradi tega odpeljal v Ljubljano Ciril Košir. To čakanje pa je že vplivalo razkrajajoče. Z zborovanja je množica odhajala razdvojena.

V splošnem revolucionarnem vzdušju pa so se na našo akcijo, da jo zaustavimo in preprečimo, pripravljali tudi nacionalisti, ki jim je, prej bojazljivim in potuhnjenim, s prihodom vojaštva zrasel greben. Ponoči so zborovali v telovadnici osnovne šole (današnje gimnazije) in se ponudili vojaštvu v pomoč, nato pa so skupaj z vojaki zastražili železniško progo.

Že naslednji dan pa smo zvedeli za tragedijo na Zaloški cesti v Ljubljani, pa tudi to, da se v naših glavnih mestih ni zgodilo ničesar, kar smo pričakovali; revolucije ni bilo.

Čez pet dni je bil štrajk zaključen. Obljub, ki jih je železničarjem dal, Korošec seveda ni držal. Železničarje, ki so se v štrajku izkazali kot borbeni, so pometali na cesto, kolikor jih niso zaprli. Vedeli smo, da se nam bližajo težki časi in da bo naš boj trd in dolgotrajen...

vedno vzklíkala, kakor da se ne bo nikoli pomirila.

»Volf z Javornika?« Njega si zapomnim!« je pijano ponavljal še doma, ko je bil izpraznil več kakor pol steklenke žganja...

JOŽEF ČUDEN

Referendum

Kakor je znano, večina slovenskih delegatov na Vukovarskem kongresu ni hotela takoj sprejeti novega programa KPJ. Po zaslugi sredincev so na

kongresu izjavili, da bodo poprej predložili svojemu članstvu ves kongresni material v pretres in da bodo šele potem glasovali za novi program in statut stranke. Tako je prišlo do referendumov v partijskih organizacijah v Sloveniji.

Prvi v jeseniški dolini smo se o referendumu pomenili komunisti na Javorniku. S Cirilom Koširjem, ki je — kljub temu, da je bil v partijski organizaciji na Jesenicah — s svojim delovanjem pomagal naši organizaciji, sva na zborovanju članstvu razložila celoten potek Vukovarskega kongresa, ki se ga je

udeležil tudi Košir. Košir je z ognjevitimi besedami, kakor je znal to samo on, obrazložil novi strankini program in statut, za katerega se večina slovenske delegacije ni mogla odločiti, da bi ga sprejela že na kongresu, kar se je javorniškemu članstvu zdelo čudno, saj jih je novi program in statut KPJ navdušil. Ko je po razpravi prišlo do glasovanja, so skoro vsi glasovali za novi komuni-

stični program. Proti sta bila samo dva.

Nekaj dni kasneje pa je bil referendum tudi na Jesenicah. Kljub temu, da se je večina izrazila za komunistični program, ni bilo glasovanje tako enotno kakor na Javorniku. — Desničarji, ki jih je v prvem povojnem letu zaneslo v revolucionarne vrste, so glasovali proti in izstopili iz KPJ. Med njimi je bil tudi Jurij Jeram.

JOŽEF ČUDEN

Vesela anekdota z rdečim praporom

Ciril Košir, tajnik partijske organizacije na Jesenicah in po Vukovarskem kongresu tudi član Centralnega strankinega sveta, kakor se je takrat imenoval CK KPJ, je rad večkrat naročil večjo količino časopisja in marksističnih brošur, kakor sta jih potrebovali organizaciji na Jesenicah in na Javorniku. S tem »viškom« sva potem s Koširjem večkrat odhajala med kmete na deželo, pa tudi k tistim, ki niso bili naši člani ali pa so bili celo naši nasprotniki, in jim jih ponujala. Pri takih sprehodih sva pridobila marsikaterega novega člana ali pa naročnika za »Rdeči prapor«, ki je bil v tistem času glasilo KPJ za Slovenijo.

Nekoč ob taki priložnosti se je Košir pošalil in me vprašal, če bi šel ponuditi »Rdeči prapor« župniku na Koroški Beli.

»Zakaj pa ne,« sem odgovoril.

In sem šel. Župnik je prišel sam odpret in se zelo začudil,

kaj me je prineslo k njemu, saj je vedel, da sem komunist in predsednik komunistične stranke na Javorniku, ki mu je bila trn v peti.

»Kaj pa je vas prineslo, Čuden,« me je vprašal.

»Prišel sem, če bi se hoteli naročiti na tale list,« sem rekel in pokazal »Rdeči prapor«.

Nehote ga je vzel v roke in ga preletel, nato pa rahlo za-držujoč jezo, rekel:

»Ne, takega lista pa jaz ne potrebujem!«

Koširja tisti dan nisem srečal. Naslednji dan pa sva se srečala in ustavil me je smeje.

»Nisem mislil, da boš upal v farovž,« je rekel in potem povedal, da je tudi on šel do župnika.

»Kaj le hodite nadme!« ga je župnik zavrnil. »Že prej je bil pri meni Čuden in mi ponujal »Rdeči prapor«. Mene ne boste napravili za komunist, čeprav ste za komuniste napravili že skoro ves Javornik!«

na stanovanje, da bi poskril stvari, za katere sem menil, da mi jih bo policija zaplenila. — Najprej sem skrnil seveda partijsko legitimacijo kar za ovoj neke nemške računice, ki sem jo imel še izpred prve svetovne vojne, ko sem bil v Nemčiji. Prav tako sem poskril vse časopise in brošure, ki jih je izdajala naša stranka, medtem ko marksističnih brošur in knjig, ki so izšle za časa socialne demokracije, nisem poskril in sem jih imel shranjene v zaboji, ki je bil moje edino imetje v stanovanju.

Moja predvidevanja so bila pravilna. Že popoldan se je v svoji službeni vnemi, ki je do sedaj ni kazal, pojavil pri Ažmanovih policijski komisar Stepišnik sam in me našel doma.

»Gospod Čuden,« me je nagovoril, »kakor veste, da je bila z Obznano prepovedana stranka, ki ste ji pripadali in bili celo predsednik njene organizacije na Javorniku. Moja dolžnost je,« je poudaril, »napraviti pri vas preiskavo...«

Nisem mu odgovoril, on pa je zahteval, naj mu pokažem korespondenco.

»Najprej pa mi izročite vašo komunistično legitimacijo,« je končal svoj uradni nagovor.

Sam pri sebi sem se nasmehnil. Že prej sem sklenil, da moje legitimacije ne bo dobil noben nasprotnik v svoje roke.

»Prepozno ste prišli, gospod komisar,« sem odgovoril in pokazal na štedilnik, v katerem je gorelo. »Ni še četrte ure, ko je legitimacija zgorela v ognju. Pa tudi druge komunistične reči sem že sežgal.«

»To bomo šele videli, gospod Čuden,« mi ni verjel.

»Žal mi je, toda govoril sem resnico,« sem rekel.

»Bomo videli, zagotavljam pa vam, da vam najmanj pol leta ne uide, če lažete,« mi je zagrozil.

»Ne lažem,« sem mirno odvrnil.

»Pol leta, sem rekel, če najdem vašo legitimacijo,« je poudaril. Pokažite svoje stvari!«

»Ni veliko mojega,« sem odgovoril. »Samo tale zaboj je moja lastnina in drugega nič. Izvolite,« sem mu pokazal na zaboj.

Lotil se je brskanja po zaboji.

»In temu pravite, da nimate komunistične literature,« se je lotil marksističnih knjig in jih začel zlagati na kup.

»Take knjige lahko najdete tudi pri socialnih demokratih,« sem odgovoril.

»Kljub temu pa bodo šle z menoj!« mi je segel v besedo.

Molčal sem, ker je prav tisti hip zgrabil računico in začel listati po njej. Postal mi je

vroč. Samo odviti bi mu jo bilo treba, pa bi našel legitimacijo, za katere najdbo mi je obetal najmanj pol leta zapora. Le s težavo sem se obvladal in se na tihem jezil sam nase, da sem nehote vtaknil računico, ki je skrivala mojo komunistično legitimacijo, v zaboj in jo pozabil tam, ko sem drugo, včeraj še dovoljeno, a danes prepovedano literaturo skrnil drugam. Zaradi tega se mi je zdelo, da knjigo vse predolgo lista in da bo zdaj zdaj segel za ovoj, za katerim je bila moja legitimacija. Ko me je kdaj pa kdaj med listanjem pogledal, toliko da nisem zardel.

»Se učite matematike?« me je posmehljivo vprašal. — Rad sem se ukvarjal v prostem času z računskimi nalogami. Žejen sem bil izobrazbe že v otroških letih, pa mi ni bilo dano, da bi šel v šole. Zato sem se izobraževal sam. Toda v tem trenutku komisarju o tem nisem govoril. Preveč me je skrbelo, da bi komisar segel za ovoj.

»Ne, ne,« sem mu zato odgovoril. »To je samo neka stara računica.« Odleglo mi je, ko je potem računico odložil na kup, ki ga ni mislil zapleniti.

Potem je segel po zvezkih, ki so bili popisani s stenografskimi znaki. Pred vojno sem se namreč učil tudi stenografije in iz te dobe so mi ti zvezki ostali. Očividno je bilo, da komisar Stepišnik stenografije ne pozna, ker je rekel, da bodo te zvezke na komisariatu natančno pregledali.

Prava reč, sem si mislil, ko je zvezke položil k zaplenjenim stvarim.

Tako se je preiskava pri meni končala, ne da bi policijski komisar našel kaj pomembnega. Tudi preiskava pri blagajniku partijske organizacije na Javorniku, Jožetu Žagarju se je končala brez uspeha. — On je posedoval žig organizacije in jaz sem mu bil naročil, naj ga dobro zavaruje in zakoplje. Kam ga je zakopal, ne vem. Pravil pa mi je, da ga hrani, saj smo mislili, da ga bomo še potrebovali in da prepoved KPJ ne bo tako dolgotrajna, kakor je bila.

Drugače pa se je zgodilo s predsednikom jeseniške partijske organizacije Štefanom Weissom. Bil je Korošec in so mu kot takemu odvzeli državljanstvo. V roku štiriindvajsetih ur je bil izgnan iz Jugoslavije.

Za komunistično partijo so se začeli težki časi. Žrtev ilegalnega gibanja sem bil tudi jaz, saj sem leta 1924 izgubil zaposlitev pri Kranjski industrijski družbi in moral zapustiti Jesenice ter si služiti kruh, kakor sem vedel in znal.

JOŽEF ČUDEN

Obznana

Za »Obznano«, ki je postavila komunistično gibanje v Jugoslaviji izven zakona, še nismo zvedeli. Na Novo leto, dne 1. januarja 1921, je bilo na Jesenicah zborovanje, na katerem je govoril dr. Lemež o strankah v novoizvoljenem parlamentu in o njihovem medsebojnem odnosu. Na zborovanju je kakor vselej prisostvoval tudi policijski komisar Stepišnik.

Zborovanje je nemoteno potekalo, dokler ni nenadoma vstopil neki detektiv, stopil k policijskemu komisarju in mu izročil neki listek, prej ko ne brzojavko. Govornik se z vstopom detektiva ni dal motiti in je mirno predaval naprej. Tudi mi se nismo menili za detektiva in smo z zanimanjem poslušali predavatelja, ko je policijski komisar nenadoma vstal in spregovoril:

»Gospoda moja,« nas je zlobno nagovoril. »Prejel sem ukaz vlade, da vaše zborovanje prekinem in vam obenem naznanjam, da je vaše nadaljnje delovanje prepovedano. — Torej zahtevam, da se mirno razidete,« je ukazal, ko nam je sporočil novico o »Obznani«.

Nismo se tako mirno razšli, kakor je zahteval policijski komisar. Slišati je bilo vzklike protesta. Bili smo ogorčeni. — Prepovedi komunistične stranke, ki je imela v parlamentu znatno število poslancev, nismo pričakovali.

Takrat sem bil predsednik partijske organizacije na Javorniku, čeprav sem stanoval na Jesenicah pri Ažmanu. — Vedel sem, da bodo prepovedi KPJ sledile preiskave pri komunistih. Zato sem takoj po opisnem zborovanju pohitel

Prepovedi KPJ so se nasprotniki razveselili. Izgon Štefana Weissa je prestrašil Korošce v naših vrstah, da jih bo doletela enaka usoda, in so večinoma izstopili. Kakor drugje v državi se je na našem sedežu že prvi dan po Obznani pojavila žandarmerija skupaj s policijskim komisarjem okrajnega načelstva iz Radovljice in zahtevala, da ji pokažemo inventar in ji izročimo vse premoženje stranke. Slednjega itak nismo imeli. Vrednosti, kakor je pisalni stroj, pa tudi ne. Saj še sanjati nismo upali o njem, četudi bi ga potrebovali. Žandarji so iskali dokumentarne papirje, a smo jih pravočasno poskrili. Našli niso nič in morali so oditi praznih rok. Tudi lokala nam niso mogli zapleniti. Stalnega itak nismo imeli. V gostilnah in drugod, kjer smo se sestajali, pa mi nismo bili lastniki. Delavski dom je bil last socialnih demokratov. Če bi ga pa imeli, bi ga znali braniti, kakor so ga delavci v Vukovaru.

Po »Obznani« se nismo takoj znašli. Nismo vedeli, kako in kaj naj organiziramo ilegalno. Menda se je prvi znašel France Ravnik iz žebljarne. Ilegalno partijsko organizacijo smo, ramuljivo, začeli organizirati najprej v tovarni. Organizirali smo celice in sicer tako, da smo v vsakem obratu postavili zanesljivega tovariša, ki je zbral okrog sebe druge zanesljive komuniste. V našem obratu, v kotlarni, so za načelnika celice izbrali mene, v njej pa sta poleg mene bila še Matija Likovič in Aleksander Šitikov.

Aleksander Šitikov je bil Rus, ki ga je vojna zanesla kot ruskega ujetnika na delo v jeseniško tovarno. Ker se je na Jesenicah oženil in ker bi žena rada ostala v domačih krajih, se po vojni ni takoj vrnil v Rusijo, ampak šele kasneje, ko so ga po prepovedi Neodvisne izgnali. Tudi njegova žena je bila komunistka. Bila je zelo delavna in poverili so ji za časa legale kolportajo.

Organizacija ilegalnih celic v tovarni se je nadaljevala. V mehanični delavnici je celici načeloval Jože Sajovic, v sivi livarni Henrik Bručan, na ekonomiji Ivan Koren, med uradničtvom Albin Kobentar, v hladni valjarni Vinko Ambrožič in Ciril Košir, v žičarni Ivan Mulej, Rudi Markelj in Lojze Kavčič, v lužilnici Franc Draksler, v martinarni Polde Lomovšek, Jože Trebušak, Leskovar in Močnik, na Javorniku

pa Tomaž Wolf in Jožef Čuden. Vodstvo organizacije na Jesenicah pa so tvorili Ciril Košir, Jože Knific, Matevž Frčej, Franc Robič, Lojze Ulčar, Urška Šitikov in jaz.

Ko smo organizirali celice, smo na pomlad 1921 hoteli prirediti tudi prvo ilegalno zborovanje Za progo v gozdu med Jesenicami in Javornikom. Nismo vedeli, da žandarmerijski špiclji pazijo na nas in nas opazujejo. Vse preveč površno smo jemali ilegalno delo in prav tako površno pripravili svoje prvo zborovanje. Zgodilo se je namreč, da se nas je zbralo kakih štirideset do petdeset na domenijskem kraju, že so se pojavili žandarji in nas razgnali.

Nenaden pojav žandarmerije nam je dal misliti. Moral nas je nekdo izdati in ovaditi. Ugibali smo, kdo bi mogel biti tako podel, a tega nismo mogli odkriti. (Kakor je razvidno iz kasnejše sodne razprave proti Cirilu Koširju, se je jeseniški policijski komisar posluževal ovaduhov, ki jih je našel med moralno propadlimi delavci — op. ur.) Zato smo se naslednji dan z Ravnikom in Smolejem domenili, da bomo poizkusili zborovanje ponovno organizirati. Tokrat smo si izbrali kraj v gozdu pod Mežakljo in bili oprezniji. Pred sestankom smo poslali naprej izvidnico, ki je opazila, da nas žandarji že čakajo na domenijskem prostoru. Znova smo bili izdani, naše zborovanje pa smo morali odložiti.

Po teh dveh izkušnjah smo spoznali, da ilegalno delovanje ni igrača in da bo od nas zahtevalo tudi žrtve. Hišne preiskave so se vedno bolj pogosto vrstile. Žandarji so venomer stikali za partijsko literaturo. Morali smo postati skrajno oprezni in uvideli smo, da množičnih zborovanj v ilegali ne bo mogoče prirediti. Zato smo se odločili, da bomo odslej prirejali širše sestanke le z udeležbo najbolj zanesljivih. Prvi tak sestanek smo sklicali v gozdu nad Žvagnovo hišo. Na tem sestanku smo se dogovorili o nadaljnjem delovanju, o katerem sta največ govorila tovariša France Ravnik in Ivan Mulej. Naslednji sestanek smo imeli v bližini Hrušice, tretjega pa v Plavšem rovtu, deloma pa smo se o svojih nalogah in delu pogovorili kar v obratih v tovarni, kjer je bilo še najbolj varno.

Prehod v ilegalno se je končno izvršil za ceno izgube mnogih članov, ki niso prenesli žandarmerijskega terorja. To je povzročilo, da je naša, za časa legale najmočnejša organizacija na Jesenicah do leta 1922 padla na sto petdeset člnov. To dejstvo je bilo žalostno, prihajali pa so se hujski časi...

TILKA ŠKRLJ

Čez strmine Stola

Prišel je, če se prav spominjam, nekaj tednov prej, preden je imel zasedati kongres Kominterne in povedal geslo. Nisem ga vprašala po imenu. Bila sem obveščena, da pride. Zaupali so mi, da je delegat, ki potuje na kongres. Moja dolžnost je bila, da ga tajno popeljem čez mejo v Avstrijo. Pogledala sem ga in zaskrbelo me je, kako bo zmogel pot čez Karavanke. Ne zato, ker bi bil šibak. Videti je bil zdrav in močan. Bil je stasit moški in prejkone vaje večjih naporov, kakor je bil vzpon in prehod čez Karavanke. Toda njegovi čevlji! Nosil je lahke lakaste čevlje, popolnoma neprimerne za vzpon čez travnate in peščene strmine Stola.

Ilegalcev navadno nisem vodila čez Stol. Vodila sem jih preko Karavank nad Jesenicami. Čez Golico ali preko predgraničarji in financarji varnih prehodov na Rožici. Tokrat pa sem se odločila za drugo pot. Zdela se mi je varnejša, ker sem že nekajkrat opazila na svoji poti proti Jeseniškim in Plavškim rovtom, da me orožniki zasledujejo. Imela sem srečo, da sem se jim vselej izmuznila. Kljub temu pa sem

na teh poteh postala previdnejša in sem prav zaradi tega tiste čase že nekajkrat izbrala pot čez Stol, na kateri se do slej z orožniki ali podobnimi sovražniki še nisem srečala.

Teško bo hodil v teh čevljih, sem pomislila. Spomnila sem se drugih tovarišev iz južnih krajev, ki sem jih po letu 1921. ilegalno prepeljala čez mejo. Zelo redki so bili za prehod čez Karavanke primerno obuti. Večina je bila takih kakor tovariš, ki je iskal pri meni pomoči za tajni prehod čez mejo. Pomislila sem, koliko napora ga bo zaradi neprimernih čevljev stal vzpon v strmine Stola in kolikokrat mu bo spodrsnilo na strmih travnatih in peščenih pobočjih, preden bova prišla do grebena in se nato spustila čez mejo onstran, odkoder bo mogel odpotovati dalje.

Mnogo lažja bi bila pot čez Golico ali Rožico, sem razmišljala, ko sva krenila na pot. Še je bil čas, da bi ubrala lažjo smer, a strah, da bi naju na tej poti srečali orožniki in da bi jim padel v roke tovariš, ki je moral v tujino na kongres Kominterne, me je odvrčala od zapeljive misli. Zato sva nadaljevala pot v smeri proti

Stolu. Nič zato, če je pot napornejša, je pa zato toliko bolj varna. Na njej ne bova srečala jeseniških žandarjev, ki so me poznali in ki bi me prejkone ustavili, ko bi me videli v družbi z neznanim človekom. Bogat plen bi jim padel v roke. Takega veselja pa jim nisem hotela privoščiti. Navsezadnje sem se čutila odgovorno pred seboj in pred tovariši, ki so mi zaupali nalogo, da varno popeljem preko meje tovariša, ki je takrat moral mnogo pomeniti v našem gibanju.

Šla sva torej po poti, ki se mi je zdela varnejša... Tovariš mi je tedaj povedal, da se piše Petrovič in da je po poplucu advokat iz Požarevca — Zares je težko hodil. Podplati njegovih nizkih čevljev so bili kmalu gladki kot steklo in ko sva se vzpenjala v breg, mu je nekajkrat spodrsnilo, da je padel. Vselej se je s smehom pobiral, kakor da bi se mi opravičeval.

»Hribov nisem vajen,« je rekel.

»Taki čevlji niso zanje primerni,« sem mu odgovarjala, ker sem v njegovem smehu začutila, da mu je pred menoj malce nerodno.

Hotel mi je še nekaj reči, a je samo zganil z ustnicami, kakor da bi mu besede vzela vrisk in odpravila pesem, ki se je oglasila nekje nedaleč nad nama. Po ubranosti pesmi sem čutila, da pojo Korošci. Zazrla sem se v smeri, od koder je pesem prihajala in se zdrznila. Namesto pevcev, ki sem jih iskala, sem zagledala orožniško patruljo, ki se je, kakor da bi vzrasla iz tal, vzpenjala za nama. Tovariš jo je moral zagledati že poprej, v trenutku, ko se je obrnil proti meni in mi hotel še nekaj povedati v svoje opravičilo zaradi popolnoma razumljivih padcev.

Srce mi je začelo močnejše utripati in bilo mi je, kakor da se je zamajala zemlja pod menoj. Orožnika sta bila hitrejša od naju in umakniti se jima nisva več mogla. Tedaj pa sem zagledala v bregu nad seboj ljudi, ki so peli.

»Halo!« sem jim zaklicala, ko sem jih spoznala. Bili so delavci, žičarji iz jeseniške tovarne, večinoma Korošci, ki so prišli na Jesenice iz Rožne doline že v času pred prvo svetovno vojno in našli zaposlitev v novi žičarni Kranjske industrijske družbe. V trenut-

ku, ko sem jih poklicala, sta šla orožnika mimo naju, ne da bi naju ustavila.

»Halo!« se je oglasilo tudi od zgoraj.

»Ho! Tilka!« je zaklical nekdo.

Nisem vedela, kdo me je poklical. Še vedno me je skrbelo. In kakor nalašč sta se ustavila orožnika pri izletnikih. Vražja smolal! Tisto, česar sem se najbolj bala in zaradi česar sem opustila misel na lažjo pot čez Golico ali Rožico, mi je zdaj grozilo. Tovariš, ki bi ga morala neopazno prepeljati čez mejo in ki sem odgovarjala za njegovo varnost, je bil sedaj v nevarnosti, da pade v roke žandarmerije.

Navsezadnje pa se je po za-
slugi delavcev-žičarjev, ki so imeli propustnice za prehod čez mejo, vse srečno izteklo. Žičarji so bili zavedni delavci, dasi niso bili vsi člani KPJ. O tovarišu, ki mi je bil zaupan, jim seveda nisem povedala, kdo

je. Zaupala sem jim samo, da bi rad prišel čez mejo. Niso me vprašali, zakaj. Prepričana pa sem, da so vedeli ali vsaj slutili, da mora biti človek, ki je v hribih v svojih nizkih čevljih in mestno oblečen, zelo nenavaden, kak komunist. Zato so ga radi sprejeli v svojo sredo, pa tudi on je takoj našel pot do njihovih src. Sami so se mu ponudili, da ga pospremijo na Koroško, kamor so bili itak namenjeni. Svojo besedo so držali. Tovariša Petroviča so popeljali na Koroško in poskrbeli, da ni padel v roke obmejnim avstrijskim oblastem. Prav tako so mu kupili karto za brzovlak, ki je bil namenjen proti Dunaju.

Z Dunaja sem prejela kartico v pozdrav. Bila je njegova. Ko se je vrnil čez mesec v Jugoslavijo, mi je pisal še dvakrat. Vesela sem bila, da je svojo nalogo opravil.

Oblast nam je prepovedala prvomajski sprevod z rdečimi zastavami. V naših srcih pa je prvega maja kljub temu bilo, kakor da gredo rdeče zastave pred nami in nam kažejo pot v prihodnost.

ALEŠ LAGOJA

Prapor

Tisto leto — 1926, sem bil predsednik jeseniške »Svobode«. Naše društvo je delovalo že dobrih sedem let, prapora pa še nismo imeli. — Mnoge »Svobode«, ustanovljene kasneje, so nas v tem prehiteli. — Zadnji čas je, smo mislili, da si nabavimo prapor tudi mi. Že dalj časa smo zbirali zanj denar in do tega časa nabrali že okrog šestnajst tisoč dinarjev, kar je bilo takrat že zelo veliko denarja. Zanj smo dali delati dragocen prapor, s katerega je blestela podoba Karla Marxa. Z njo smo hoteli poudariti svojo pripadnost socialističnim idejam. Ko je bil prapor izgotovljen, smo ga razstavili v izložbi naše konzumne zadruge, da si ga je še pred razvitjem lahko vsakdo ogledal.

Na slovesno razvitje prapora smo se pripravljali skrbno in z velikim pričakovanjem. Name-ravali smo prirediti veliko slovesnost in povabiti nanjo tudi »Svobode« iz drugih krajev. Vse naše prizadevanje pa je bilo zaman. Oblast nam je razvitje prapora prepovedala. — Pritožili smo se na policijski komisariat. Ta nas je napotil k okrajnemu načelniku.

»Za take stvari nisem pristojen,« me je načelnik hotel kratko in malo odsloviti.

Nisem se dal. Rekel sem, da je »Svoboda« dovoljeno društvo in da bi moralo uživati enake pravice kakor vsa društva. Tudi druga društva so že razvijala slovesno svoje prapore, pa jih nihče ni oviral. »Povedal sem vam, da nisem pristojen za take stvari,« me je prekinil.

»Kdo pa je potem pristojen?« sem vprašal, ko sem videl, da pri okrajnem načelniku ne bom ničesar opravil.

Jezno me je ošinil. Po njegovem sem se mu najbrž zdel preveč predrzen. Povedal pa mi je vseeno, da o takih stva-

reh sme na področju Slovenije odločati le veliki župan v Ljubljani. Prejkone je mislil, da si ne bom upal predenj, a se je zmotil. Navsezadnje mi itak ni ostalo drugega. Le dva dni je bilo še do razvitja in na vsak način sem hotel dobiti dovoljenje. Priprave so nas stale toliko truda, pa tudi precej sredstev, ki smo jih prostovoljno darovali, smo porabili zanje...

Odpeljal sem se torej v Ljubljano in šel k velikemu županu povprašat, zakaj je bilo slovesno razvitje našega prapora prepovedano. Prav tako, kakor sem povedal v Radovljici okrajnemu načelniku, sem povedal zdaj še njemu. Rekel sem, da je protizakonito, kar počenjajo z nami.

»V redu, v redu,« je mrmral ob mojih stavih.

»Če je v redu, gospod veliki župan, zakaj nas potem oblast ovira in nam ne dovoli razvitja...«

»Popolnoma v redu je, da vam ne dovoli,« mi je segel v besedo.

Pogledal sem ga.

»Nič me ne glejte! Rekel sem, da je popolnoma v redu, ker vam nismo dovolili razviti vašega prapora.

»Tudi druga društva...«

»Vem, vem, kaj hočete reči,« me je prekinil.

»Da, tudi druga društva,« sem hotel povedati do konca.

»Ne trudite se. Vaše društvo se ne more primerjati z narodnimi in katoliškimi društvi...«

»Prav tako je dovoljeno in po zakonu bi moralo uživati enake pravice. V demokratični državi smo...«

»Da, v demokratični, gospod!« je zvišal svoj glas. »Toda v tej državi vlada kralj in ne Karl Marx.«

»Vem, gospod veliki župan. Kralj vlada, a Karl Marx je naš

JANEZ MLAKAR

27. april 1924

Že januarja 1924 je tovariš Jože Knific predlagal, da bi naša krajevna organizacija Neodvisne delavske partije Jugoslavije razvila svoj prapor. Njegov predlog je naletel pri članstvu na odobravanje in smo se zato takoj lotili zbiranja sredstev. S prirejanjem zabavnih prireditev v ta namen in s prostovoljnimi prispevki smo kmalu nabrali za tiste čase zelo lepo vsoto — šest tisoč dinarjev. Zato smo lahko določili za slovesno razvitje prapora že 27. april 1924, za kumico pa naprosili tovarišico Lemeževo iz Ljubljane.

V nedeljo, dne 27. aprila 1924, smo se že zjutraj zbrali na trgu pred železniško postajo in pričakovali množico gostov, ki smo jih povabili in ki so prihajali s prvim vlakom. Med nami je zavladalo navdušeno razpoloženje, ko smo se pozdravljali s trboveljskimi tovariši, zlasti z mladimi člani trboveljske »Vesne«, z ljubljanskimi tovariši iz drugimi gosti, ki so prišli iz bližnjih krajev.

K slovesnemu razvitju pripora se je zbrala več tisočglava množica. V imenu gostov je spregovoril kmet Košir iz Gozda nad Tržičem, pri katerem so se nekajkrat vršile ilegalne partijske konference. Slovesnost je pozdravil kot predstavnik kmetov in poudaril, da se mnogi kmetje prav dobro zavedajo, da je treba stopiti ob stran delavcev, saj so kmetje naravni delavski zavezniki. Kmet Košir je bil obenem dober govornik in je njegov nagovor izzval med množico spontano navdušenje.

Ob desetih dopoldan smo prapor razvili. Pri zabijanju spominskih žebeljev v drog smo dali prednost gostom, zastopnikom kmetov iz okolice Tržiča, Kranja, Bohinja, Kranjske gore in Škofje Loke ter tako poudarili tesno povezanost v našem skupnem boju. Navdušenje pa je doseglo svoj višek, ko je pred nami zaplapolal rdeči prapor in ko je z njega zasijala petokraka zvezda, obsijana z jutranjim žarom, s čimer smo simbolično podčrtali, kaj hočemo in za kakšne cilje se delavski razred bori. Ob navdušenju množice je človek nehote pomislil na revolucionarnost v prvem letu po vojni. Čutili smo, da revolucionarnost v nas vedno bolj narašča in kakor plamen znova zajema tudi tiste, ki so po prepovedi KPJ stopili v stran.

To navdušenje je izražal tudi sprevod skozi Jesenice. Na čelu so korakali člani trboveljske »Vesne« v uniformah, takoj za njimi pa naša mladina. Vzklikanje revolucionarnih gesel je orilo skozi Jesenice in nasprotniki se nas niso upali motiti. Le pri carinarnici so nas hotele izzivati neke ženske z vzklikanjem kralju Aleksandru, a so takoj utihnile, ko se jim je približalo nekaj trboveljskih mladincev. Tudi žandarmerija nam je dala navidezni mir, vendar si je vsa gesla zabeležila, kar nam je delalo kasneje preglavice. Prva reakcija buržoazije na naše veličastno praznovanje se je pokazala že naslednje dni.

Jeseniška Svoboda 1924. leta

Podoba na prepovedanem praporu Svobode Jesenice

»In Lenin in Stalin tudi,« me je nič kaj prijazno prekinil, nato pa brez ovinkov rekel: »Zgovorjena sva, gospod. Kadar boste na vašem praporu odstranili Karla Marxa...«

Torej sem pomislil, Karl Marx ga bode.

»Kadar boste odstranili njega in ga zamenjali s kraljevo podobo, potem boste brez vsakih težav dobili od nas dovoljenje za razvitje prapora. Tega pa, kakor vem, ne boste storili. Prosim,« mi je pokazal vrata. Ne tega ne bomo storili, sem si rekel, ko sem odhajal...

Novice, da nisem v Ljubljani dosegel ničesar, na Jesenicah niso bili veseli. Mnoge »Svobode«, tudi iz oddaljenih krajev Slovenije, so se že prijavile, da se bodo naše slovesnosti ob razvitju prapora množično udeležile. Izposlovali smo zato tudi posebne vlake, ki smo jih morali zdaj odpovedati, prav tako pa brzojavno sporočiti prijavljenim »Svobodam«, da je razvitje našega prapora prepovedano in da mora zaradi tega naša slovesnost odpasti.

Vedeli smo (po vsem tem, kar sem slišal od velikega župana), da zarote proti našemu praporu še ni konec. Slutili smo, da ga bo morda žandarmerija hotela celo zapleniti. Zato smo ga vzeli iz izložbe in ga med kratko slovesnostjo razvili, nato pa ga je Jože Moretti odnesel in ga skril.

Naše slutnje so bile upravičene. Komaj je Moretti odšel in s seboj odnesel prapor, že smo zagledali močno žandarmerijsko patroljo, ki je prihajala proti Delavskemu domu. Žandarjev je bilo kar deset. Prej-kone so menili, da se prepovedi ne bomo držali. Najbrž so videli tudi mariborske tovariše, ki so prišli na našo slovesnost, ker niso pravočasno dobili sporočila o prepovedi razvitja našega prapora in slovesnosti s strani oblasti.

»Kje je Lagoja« sem že od daleč slišal ukazovalen žandarski glas. Nisem se takoj ogla-

sil, ker sem razmišljal, kaj naj rečem, če bi me vprašali, kje je prapor. Da je na Jesenicah, nisem smel povedati. Najti sem moram izgovor, ki bo verjeten.

»Kje je Lagoja?« se je oglašilo vnovič.

Bliskovito sem mislil.

»Kje je Lagoja?« so žandarji vpraševali že tretjič.

Domislil sem se, kaj jim bom rekel. Morda mi bodo nasedli.

»Kje je Lagoja?« niso nehali vpraševati po meni.

Tedaj sem stopil prednje.

»Tu je,« je rekel neki žandar. Pa bi mu ne bilo treba reči, zakaj vsi so me dobro poznali.

»Kaj hočete?« sem jih vprašal.

»Zakaj so prišli Mariborčani?« so hoteli vedeti.

»Niso dobili sporočila, da razvitja ne bo,« sem odgovoril. Niso mi verjeli.

»Kakor hočete,« sem rekel. »Obvestili smo jih kakor druge. Kakor vidite, da razen Mariborčanov ni nikogar.«

To je bilo res in morali so mi verjeti.

»Ti si predsednik »Svobode?« se je nadaljevalo izpraševanje.

»Sami veste,« sem odgovoril.

»Kje imate prepovedani prapor?« je vprašal žandar, ki jih je vodil.

»Prapor?« sem ponovil vprašujoče.

»Da, prapor, ki ga je oblast zabranila razviti,« so vrtali vame.

»Zato ga tudi nismo razvili. Ubogali smo,« sem rekel.

»Kje ga imate?« je hotel vedeti žandar, ki je poveljeval patrolji.

»Zakaj vprašujete?« sem vprašal.

»Zaplenili ga bomo,« je odgovoril.

»Zakaj neki? Saj smo ga dali v popravilo, da bomo ustregli oblasti,« sem povedal pripravljeni izgovor, ki sem se ga domislil že prej, preden sem se na žandarsko klicanje oglašil.

»V popravilo?« se je začudil.

»V popravilo!« sem rekel.

Prapora jeseniške »Svobode« s podobo Karla Marxa niso našli. Morali so oditi brez njega, prapor sam pa je skrival Jože Moretti, dokler je bil na Jesenicah, potem pa so ga vzeli v varstvo Vovkovi in za njimi Stražišarjevi. Ta prapor je še danes ohranjen. Preživel je vse viharne dni, ki so še prišli. Nekaj časa so ga imeli v muzeju v Ljubljani, dokler nam ga niso ponovno vrnili, kjer nas bo v našem muzeju spominjal tistih dni, ki so bili težki, a lepi in se jih človek čedalje raje spominja, saj so bili del našega najbolj plodnega življenja...

FRANC SIRC-JOŽA

Zaman

V nič dobrega obetajoči dobi je tisto leto zasedal občni zbor podružnice SMRJ na Javorniku. Komaj pred nekaj dnevi se je na zahtevo kralja režim v državi spremenil v monarhofašistično diktaturo, ki je bila naperjena proti vsemu, kar je bilo v državi naprednega, zlasti pa proti razredno zavednemu delavstvu in njegovim organizacijam. Na tistem občnem zboru januarja 1929. leta so me izvolili za predsednika javorniške podružnice, tajnik pa je postal Lojze Kristan. Te funkcije, ki mi jo je zaupalo članstvo, nisem opravljal štirinajst dni, ko je prišla k nam domov orožniška patrolja in prebrskala vso hišo. Nisem vedel, da so obenem potekale preiskave tudi drugod in da so tedaj že pretaknili prostore naše organizacije in javorniške »Svobode«, ki smo jih imeli pri »Koniču«. Seveda niso našli ničesar, ker smo vse, kar ni bilo dovoljeno, skrbno poskrili. Tudi pri nas sta žandarja zaman stikala za prepovedanimi knjigami in drugim prepovedanim materialom, ker kaj takega v hiši nisem hranil.

»Rekel sem, da nimam nič prepovedanega,« sem dejal orožnikom, ki sta ostala praznih rok.

Mračno in neprijazno sta me pogledala, potem pa je eden rekel, da moram v imenu zakona z njima na orožniško postajo, ki je imela svoje prostore pri Planinšku.

»Zakaj neki?« sem se skušal protiviti.

»Ukaz! Neki gospod iz Ljubljane bi rad govoril s teboj.«

»Neki gospod iz Ljubljane?« sem se nalašč začudil. »Kdo neki naj bi bil?«

»Ne vprašuj in ne obotavljaj se,« je rekel orožnik neučakano in s strogo uradnim glasom.

»Pa pojdimo, če je tako,« sem rekel. »Take časti, da bi hotel govoriti z menoj kakšen gospod iz Ljubljane, še nisem doživel.«

»Ne norčuj se! Nismo v gostilni,« me je orožnik hladno zavrnil.

Stopili smo v mraz, ki je bil tisto zimo tako hud, kakor ga niso pomnili niti najstarejši ljudje. Sneg je debelo pokrival strehe in jokal pod stopali, kakor da bi zeblo tudi njega. Mraz se je zajedal skozi obleko in rezal v oči, da so se kar same od sebe solzile. K sreči sta bila

solzna tudi stražarja, če ne bi še kdo mislil, da jočem, ker sem moral korakati med žandarjema. Ko sta me pripeljala na postajo, sta mi ukazala, da moram počakati na hodniku. Tudi tam me je pošteno zeblo, dokler ni iz sobe prišel sodrug Franc Zumer starejši, takratni predsednik naše »Svobode«.

— Torej so pestili tudi njega, — sem pomislil. Dobro, da ne vedo, da je komunist in da je prepeljal s svojim sinom že mnogo ilegalcev čez mejo. Če bi to vedeli, bi ga prav gotovo ne izpustili...

»Franc Sirc«, se je oglašilo iz sobe.

Vstopil sem in zagledal neznanega tajnega policista, precej visoke in močne postave z opičje usločnim hrbtom. Plave lase je imel skrbno počesane in bil brezribno gosposko oblečen. Čelo je imel nekam nenavadno izbočeno, pod katerim so se po pasje zabliskale oči, ko me je pogledal.

»Vi ste torej Sirc?, je rekel skoraj prijazno.

Pritrdil sem.

»Vi ste predsednik Saveza metalskih radnika?« je nadaljeval.

»Predsednik podružnice Saveza na Javorniku,« sem ga popravil.

»Da, na Javorniku,« je rekel še vedno prijazno. Vedel sem, da je ta prijaznost igra na in da tako delajo skoraj vsi policijski zasliševalci, ko začno z zasliševanjem. Z navidezno prijaznostjo hočejo pridobiti obtoženčevo zaupanje in izvleči iz njega, kar bi radi.

»Kot predsednik te organizacije ste seveda tudi član tajne komunistične stranke, kakor vemo. In celo velik komunist ste...«

»Ne razumem vas, gospod,« sem mu segel v besedo.

»Boste že razumeli... To veste, da je komunistična stranka prepovedana...«

»Jaz sem vendar predsednik podružnice SMRJ, ki je dovoljena delavska strokovna organizacija,« sem ga prekinil.

»Vem, vem,« je odgovoril. »Pa tudi komunist ste...«

»Oprostite,« se mu nisem dal zaplesti v mrežo, ki mi jo je nastavljal. »Kako morete kaj takega trditi, ko nimate dokaza.«

»In če ga imam?« je vprašal zvito.

»Potem mi ga, prosim, predložite,« sem zahteval.

»Počasi, počasi... Rad bi, da bi sami priznali. To bi bila za vas olajševalna okoliščina, ki bi jo sodišče upoštevalo, če bi vas morali izročiti njemu v postopek.«

»Ničesar nisem zakrivil in vaše obdolžitve, da sem komunist, zares ne morem razumeti...«

»Bili pa ste. Od vsega začetka ste bili,« je vztrajal pri svojem.

»Seveda sem bil,« nisem mogel zanikati...« Takrat smo bili skoraj vsi, potem pa je bila stranka prepovedana...«

»A vi ste kljub temu ostali komunist in podtalno delovali in delujete še danes. — Obveščeni smo, da vzdržujete zvezo z inozemskimi komunisti...«

»Potem so vas presneto slabo obvestili,« sem mu segel v besedo.

»Priateljsko vam svetujem,« je nekoliko zvišal glas, »da ne žalite naših organov.«

»Saj jih ne žalim, gospod,« sem skušal ostati miren. »Da znam izračunati delavski zaslužek in da znam ugotoviti, če je podjetje koga ogoljufalo, in se za prizadetega potegniti, to ve vsak, ki me pozna. Pa jim recite, da vzdržujem zvezo z inozemskimi komunisti in vsi se bodo smejali meni in vam, zakaj dobro vedo, da ne obvladam nobenega drugega jezika kakor slovenskega. Kako naj bi se potem pogovarjal s tujci, če ne razumejo našega jezika in jaz ne njihovega...«

»Prav, prav,« se je nekoliko umaknil...« Zadevo bom natančneje preverili. Mislim, kar se tiče zveze z inozemskimi komunisti. Toda komunist ste kljub temu. Dobro vem, da ste...«

»Če kdo drugi to ve, jaz ne vem,« sem odgovoril.

»Tako?« je rekel. »Zakaj ste pa potem predsednik strokovne organizacije, o kateri vemo, da so v njej skrito organizirani tudi komunisti. Zakaj ste potem predsednik te organizacije, če niste komunist, to mi povejte?«

»Zakaj da sem?« sem vprašujoče ponovil. »Ljudje mi zaupajo. Kolektivno pogodbo poznam do podrobnosti. Znam izračunati akord in vse, kar se tiče naših zaslužkov. Tako lahko kontroliram, če se ni mojster ali uradnik po naključju zmotil ali pa nas je podjetje namenoma prikrajšalo, kakor že večkrat...«

»Vaše besede zvenijo precej komunistično, prijatelj,« mi je segel v besedo. »Podjetje nas je že večkrat prikrajšalo! Tako se izražajo komunisti.«

»Prikrajšalo nas je in ne enkrat,« sem vztrajal. »Ko pa sem kot delavski zaupnik interviral pri podjetju in dokazal, da je kršilo kolektivno pogodbo in v njej dogovorjene mezdne postavke, sem večkrat dosegel, da je podjetje krivico popravilo...«

»Torej vidite, da podjetje ni krivično, čeprav vi mislite, da je,« je rekel, nato pa namenoma zaokrenil pogovor na druge stvari in me vprašal, koliko zaslužim.

Povedal sem.

»Ni malo!« je rekel.

»Trdo moram delati!« sem dejal.

»In ste poročeni?« me je vprašal.

Nasmehnil sem se mu, kakor se nasmehnem še danes, če me kdo vpraša, če sem poročen. In kakor danes, kadar se šalim, sem rekel, da mi ne gre še tako slabo, da bi se moral oženiti.

»Tako?« se je prvič odkrito zasmel. Šala, ki sem jo nehote zinil, je nagnila tehtnico zasliševanja v mojo korist. Narejena in nepristna policijska »prijaznost«, ki se navadno hitro spremeni v kričanje, tepež in grožnjo, se v omenjeno »fazo« ni mogla več razviti, dasi je detektiv napeljal pogovor zopet nazaj in me znova začel obdolževati, da sem komunist. Toda šala, ki jo je sprejel, mi je dovoljevala, da sem se lahko zatekal k novim dovtipom in tako rušil resnost zasliševanja.

»Poglejte, tako dobro zaslužite,« je znova začel govoriti o mojem zaslužku. »Zakaj se potem, ko ste vendar pameten človek, bôdete za druge.«

»Veselje imam do dela v organizaciji,« sem rekel. »In sam sem. Drugi so oženjeni in nimajo toliko časa, da bi se ukvarjali s temi stvarmi.«

»Pa sva tam,« je rekel. — »Ker imate čas, se ukvarjate tudi s tajnim komunističnim delovanjem.«

»Rad bi vedel, kdo me dolži tega in kakšne dokaze vam je predložil,« sem zavrnil njegovo obdolžitev. On pa, kakor da me ni slišal, je začel spraševati, če poznam morda jeseniške komuniste. Ko sem zanikal, pa me je začel obdolževati ponovno, da dobivam pošto iz inozemstva.

»Dokaze imamo,« je rekel.

»Da dobivam pošto iz inozemstva?« sem se začudil.

»Da.«

»Pošta ni daleč, gospod,« sem se zatekel k šali, »in lahko povprašate, koliko pisem dobivam jaz. Že dolgo ne pomnim, da bi dobil kakšno pismo, saj mi nihče ne piše, ljubice pa, kakor veste,

nimam, da bi mi pisarila. Pa tudi pogrešam je ne, ker mi ne gre še tako slabo, da bi se mislil oženiti...«

Potem se je zasliševanje kmalu končalo in vesel sem bil, da so me izpustili, saj bi se lahko popolnoma drugače izteklo in bi prav lahko romal skozi zapore, kakor so romali nekateri drugi sodrugi. Rešil sem se, kakor se je rešil sodrug France Žumer st., zakaj monarhofašistična diktatura se je šele pričela in politična policija je šele otipavala teren. Ni vedela, kako šibka je v tistem času bila partijska organizacija v jeseniški dolini, ki jo je ne-

JOŽE STRAŽIŠAR

Epizoda 1929

Takrat, ko so januarja 1929 zaprli skupino članov jeseniške »Svobode« zaradi simboličnih vaj, ki so se jih učili na melodijo in besedilo »Internacionale«, smo sklicali takoj društveno sejo, da bi se pogovorili, kako bi jim pomagali. Časi nam niso obetali nič dobrega, saj je minilo komaj teden ali dva, ko se je režim v Jugoslaviji spremenil in je na oblast prišel general Peter Živković, ki je v državi uvedel monarhofašistično diktaturo. — Slutili smo, da se bodo za napredno delavsko gibanje in delavske strokovne in kulturne organizacije začeli še težji časi, kakor so bili. Kasnejši dogodki so pokazali, da naše slutnje niso bile neosnovane.

Sejo je pričel takratni predsednik jeseniške »Svobode« sodrug Taler in sprožil vprašanje, kako bi pomagali zaprtim tovarišem, da bi jih zaradi »Internacionale« ne doletel pred sodiščem zloglasni Zakon o zaščiti države. — Treba je bilo organizirati njihovo obrambo in zbrati sredstva za dobrega in spretnega zagovornika, obenem pa tudi sredstva za podporo svojcev aretiranih sodrugov, če bi le-ti ostali dalj časa zaprti in bi morali potem njihovi otroci trpeti pomanjkanje. Ta posel je odbor poveril meni in že naslednjega dne sem se lotil s pomočjo nekaterih članov »Svobode« zbiranja prostovoljnih prispevkov med delavci v tovarni. Take nabiralne akcije niso bile v zgodovini jeseniškega delavstva nič ne- navadnega in so potekale v raznih oblikah ali kot Rdeča pomoč ali kot pomoč za odpuščene in brezposelne sodruge, kot pomoč in izraz solidarnosti s stavkujočimi po drugih tovarnah ali podjetjih itd.

nehni teror od Obznane dalje številčno oslabil, da je padla na en sa odstotek članstva, organiziranega v njej ob ustanovitvi leta 1920, ko je štela na Jesenicah, Javorniku in na Blejski Dobravi več kakor devet sto članov. Partijska organizacija v naši dolini je takrat doživljala usodno notranjo krizo, ne toliko po svoji krivdi, kakor po krivdi direktiv, ki jih je dobivala od vodstva. Potrebno je bilo, da se je le-to izmenjalo in potem nakazalo krajevnim partijskim organizacijam novo smer, ki je vodila k uspehom. Toda do tega časa sta morali poteči še dve leti...

Nabiralna akcija je potekala in tedni so minevali. Naši zaprti sodrugi še vedno niso prišli pred sodišče. »Svoboda« in strokovna organizacija sta se trudili s pomočjo svojih central v Ljubljani, da bi preko različnih zvez dosegli, da bi do razprave pred sodiščem sploh ne prišlo in da bi zaprte sodruge izpustili. To se je čez šest tednov tudi zgodilo. Kdo je dosegel pri oblasti izpustitev naših sodrugov, ne vem. O takih stvareh se je tiste dni, ko je monarhofašistični teror že začel kazati svoje zobe, raje molčalo.

Z izpustitvijo sodrugov na svobodo se je naša nabiralna akcija nehala. Nabrani denar smo porazdelili med prizadete in jaz sem se rešil te dolžnosti. Niti slutil nisem, da se zadeva s tem dogodkom še ni končala in da bomo zaradi tega prišli zdaj na vrsto drugi — France Ravnik. Nace Kralj in jaz. Nekega dne, ko na nabiralno akcijo v tovarni nisem več mislil, sem dobil poziv, da se moram zglasiti točno na določen dan in ob določen uri na oddelku za notranje zadeve pri Okrajnem glavarstvu ali kakor so to oblastno ustanovo pojugoslovanili pri Srežkem načelstvu v Radovljici, če nočem, da me bodo prignali s silo. Podoben poziv sta dobila tudi sodruga France Ravnik (ta je bil eden najbolj požrtvovalnih jeseniških komunistov, ki je bil že večkrat zaprt, in Nace Kralj. Zakaj so klicali njiju, se točno ne spominjam, vem pa, da sta bila klicana prav tako zaradi ne vem česa v zvezi z zaprtimi, a zdaj že izpuščenimi sodrugi.

Na določeni dan sem se odpeljal v Radovljico in se ob določeni uri javil na oddelku

za notranje zadeve v radovljjski graščini, kjer je bil sedež okrajnega glavarstva. Ko so me poklicali, sem vstopil. — Dvoje zasliševalcev me je premerilo od nog do glave, potem pa se je tisti za pisalno mizo oglasil.

»Ste vi Jože Stražišar?« je vprašal.

»Jaz,« sem odgovoril.

»Veste, zakaj smo vas klicali?«

»Kako naj bi vedel?« sem odgovoril.

»Zares ne?« me je vprašal z rahlo prikritim ciničnim posmehom.

»Ne vem,« sem odgovoril.

»Potem mi je dolžnost,« je začel z obrabljeno uradniško frazo, da vas spomnim...«

Ostro me je pogledal.

»Vi ste pobirali denar za neke ljudi, ki smo jih zaprli zaradi, zaradi...« je pogledal na list pred seboj, »zaradi neke strogo prepovedane protidržavne pesmi. Se spominjate?«

»Spominjam se,« sem rekel, saj denarja za zaprte sodruge nisem nabiral tajno in je za to nabiralno akcijo skoro vsakdo vedel.

»Zakaj ste nabirali denar?«

»Nabiral? Tako smo vajeni organizirani delavci, da drug drugemu pomagamo, kadar smo v stiski,« sem odgovoril.

»Tudi takim, ki so zaprti zaradi protidržavne dejavnosti,« je vprašal.

»Za take ga nisem pobiral, saj so bili izpuščeni,« sem rekel.

»Da. Izpuščeni!« je ponovil s poudarkom in nadaljeval: »Toda takrat, ko ste vi nabirali zanje denar, so bili še v zaporu...«

»Nisem ga nabiral zanje, marveč za njihove družine, ki so ostale brez denarja za preživljanje,« sem mu segel v bese.

»To je vseeno. Vi ste s svojim dejanjem in ravnanjem protestirali proti ukrepom državne uprave, ki je te ljudi zaprla kot komunistične osumljence...«

»Saj denarja nisem nabiral zanje,« sem ga prekinil. »Nabiral sem ga za njihove svojce, ki niso zakrivali ničesar, za kar bi bili odgovorni pred zakonom...«

»To je vseeno,« je vztrajal.

»Po moje ni vseeno,« sem ga zavrnil. »Pred zakonom odgovarja vsak posameznik zase, če je kaj zagrešil. Niso pa krivi ne žena ne otroci, saj le-ti niso dejanja zakrivali...«

»Prav je, da to veste,« je zaobrnil pogovor. »Potem se zavedate svojega protizakonitega dejanja?«

»Kakšnega protizakonitega dejanja?« sem vprašal.

»Saj ste vendar pobirali denar, čeprav je to brez dovolje-

nja oblasti prepovedano...«

»Tega nisem vedel,« sem dejal.

»Niste vedeli?« me je cinično oplazil s pogledom.

»Nisem,« sem ponovil.

»Niste vedeli, da bi morali poprej, če ste se že lotili nedovoljenega nabiranja pristo-

voljnih prispevkov, povprašati oblast za dovoljenje. Šele tedaj, ko bi imeli to dovoljenje v ro-

kah, šele tedaj,« je poudaril,

»bi vaše dejanje ne bilo sprto z zakonom. Tako pa ste zagrešili kaznivo dejanje. In vsako kaznivo dejanje, najsi bo še tako nepomembno, terja kazen...«

Molčal sem, čeprav bi mu najraje rekel, da taki zakoni, ki prepoveduje človekoljubje in pomoč bližnjemu, kadar je v stiski, zame niso zakoni, pa najsi bi jih postavil kdor koli. Zato sem mirno čakal, koliko svojega službenega časa bo porabil z menoj in s svojo pridigo in ko se mu bo zazdelo, da ga je dovolj, izrekel kazen.

»Za tako dejanje,« je zaključeval svojo pridigo, »bi vam sodišče lahko prisodilo mnogo več, če bi vas izročil njemu v postopek,« je poudaril svojo

»humanost« in mi določil najnižjo kazen — osemindeset ur zavora. »Izpustiti brez kazni vas sicer ne moremo. To bi ne vplivalo vzgojno na vas. Me že morate razumeti. Javite se v zaporu,« me je z naglo odsekanimi stavki odslovil.

Prav take kazni je bil deležen Nace Kralj, koliko pa je dobil France Ravnik in kje jo je odsedel, pa se ne spominjam, ker ga niso poslali skupaj z nama v zapor.

Nace Kralj si dvodnevne zapore ni gnal k srcu.

»Javljam, da zaprete Kralja,« je rekel glavnemu jetniškemu pazniku, pri katerem sva se morala javiti.

Paznik ga je najprej strogo pogledal, kakor da ni slišal prav. Na tak način norčevati se iz kralja, je velika in strogo kazniva predrznost. Potem pa ga je spoznal. Glavni paznik je bil namreč Jeseničan, ki je moral biti uraden, drugače pa ni bil slab človek in bi jetnikom dovolil marsikaj, da se ni bal sodnika.

»Javljam, da sva se prišla zapret,« je ponovil Kralj in pokazal name in nase.

»Ej, draga gospoda, to pa ne gre kar tako,« je rekel jetniški praznik B., misleč, da se šaliva.

»Menda nama ne bo treba prositi, da bi maju sprejeli na stanovanje, ki so nama ga za dva dni odredili...«

»Zares?« se je Kralju začudil paznik, kakor da ne verjame.

»Zares, gospod ječar. Zaprite Kralja in Stražnika, oprostite, Stražišarja...«

»Pa imata, gospoda, zaporno povelje? Brez tega ne vzamemo k nam nikogar, razen če se bosta še naprej norčevala iz uradne osebnosti, ki jo trenutno predstavljam jaz...« je na pol za šalo, na pol zares spregovoril paznik.

»Ne šalim se, gospod,« je rekel Kralj. »Tu izvolite sprejeti moje zaporno povelje...«

»Zaporno povelje za vas, gospod,« ga je ječar popravil, ko je vzel list. Potem je molče vzel tudi mojega, nato pa rekel: »Zdaj je zadeva drugačna! Izvolita odložiti svoje stvari.«

Nisva vedela, kaj hoče.

»Odvežita čevlje in mi izročita trakove!« je ukazal.

»Ne bova se obesila iz obupa,« se je zasmel Kralj.

»Tak je predpis!« je uradno rekel paznik.

»In zdaj listnico!« je začel paznik naštevati, kakor da bi bral iz seznama.

»Moja je prazna!« je rekel Kralj.

Tudi jaz sem izročil svojo in ko je preštel denar, ga je zapisal k drugim stvarjem, ki jih je našel v listnici in jih popisal v seznam.

»Imata še kaj?«

»Nič,« je rekel Kralj.

»Cigarete?« je vprašal glavni paznik.

»Teh ne izročim,« se je Kralj uprl.

»Tak je predpis. V zaporu je prepovedano kaditi!« je uradno zahteval paznik.

»Midva sva zaprta zaradi političnega prestopka,« Kralj ni odnehal.

»To je vseeno. Predpis je predpis!« je rekel paznik in nama sam obrnil žepe.

Kraljev protest ni prav nič pomagal. Glavni paznik nama je pobral cigarete. Na to pa sva bila že pripravljena in sva jih zato vsak po dva zavojčka že prej poskrila.

»Samo da imava tobak,« je rekel Kralj, ko naju je ječar zaprl v celico. Ko je zaklenil vrata, si je Kralj z zadovoljstvom vtaknil cigareto v usta, a se mu je obraz kmalu vzejevoljil. Vžigalice so ostale v »sprejemnici«, kjer sva odložila vse, kar zahtevajo predpisi po ječah.

»Hudič!« je zaklel, potem pa odpahnil kvadratasto lino v vratih in se zagledal v obraz, ki je prav tako strmel iz lina v nasprotnih vratih.

»Imaš kaj kajenja,« se je oglasilo od tam.

»Imam,« je rekel Kralj. »A ognja nimam.«

»Ogenj imam jaz, a sem brez cigaret,« je odgovoril oni tam.

»Temu se da odpomoči. Jaz ti vržem cigareto, ti meni vžigalice.«

»Prav,« je rekel jetnik, zaprt v celici na nasprotni strani hodnika, ki je bil videti ozek,

vendar je bil preširok, da bi si lahko jetnika segla preko hodnika v roke, če bi vsak svojo iztegnila skozi lino.

Kralj je razočaran umaknil roko.

»Ne muči se, tako ne bo šlo,« se je oglasil jetnik skozi lino celice na nasprotni strani.

»Naj ti jo vržem?« je nato vprašal Kralj.

»Ne boš zadel in škoda bi bilo cigarete, da bi padla na hodnik. Metala in lovila bova drugače,« je rekel najin sosed na oni strani hodnika in Kralj je že zagledal škatlico vžigalic, navezано na vrvici, ki jo jetnik kdo ve kje staknil ali pa so mu jo pozabili odvzeti, ko so ga zaprli. »Iztegni roko in ujem,« ga je pozval najin sosed.

Kralj je poizkusil. Dvakrat mu je spodletelo, tretjič pa je ujel.

»In sedaj mi pošlji po tej zračni pošti cigareto,« je hlastno rekel sosed, ki ga je žejalo po kajenju.

Tako smo si dva dni izmenjevali kajenje in ogenj. Najina celica je bila zakajena in je dišala po tobaku, kar je zavohal tudi ječar.

»Vsaj prezračita, če kadita. Ne bi jih raj slišal zaradi vaju, če pride sodnik,« je rekel in stopil k zamreženemu oknu in ga odprl.

Kmalu nato je prišel sodnik. Kralj je protestiral proti ravnanju s političnimi priporniki, kakor je rekel, in zahteval cigarete in časopisje. Vendar se je bolj šalil, kakor govoril zares.

Čez dva dni, točno ob minuti, tako da sva zamudila jeseniški vlak, so naju izpustili in sva se vrnila domov.

Ta zgodba iz zavora je seveda samo drobna epizoda iz tistih časov. In povrh vsega še skoraj vesela. Z vsemi pa ni bilo tako, kakor je bilo z nama. Takih ječarjev, kakršnega sem opisal, je bilo malo in so bili zelo redki... In tudi takih epizod, kakor je tale, je bilo malo...

MIHA KLINAR

Ozdih

*Sivo,
presivo je pri nas.
Z dihom ledenim
zastroplja
nas čas.*

*Mraz.
Povsod mraz.
Zunaj
in v nas...*

Srečanje

Komaj leto dni sem delal v modelni mizarni, ko so me odpustili. Vrnili so mi delavsko knjižico in vrata v tovarno Kranjske industrijske družbe na Jesenicah so se zaprla za menoj. Bil sem mlad in si tega nisem mnogo gnal k srcu. Navsezadnje so mi tudi obljubili, da me bodo ponovno zaposlili, takoj, ko se bodo razmere pri podjetju izboljšale. Neizkušen sem bil takrat in sem jim verjel. Toda minilo je leto, potem še dve in potem še tri leta, vrata Kranjske industrijske družbe na Jesenicah pa so bila zame še vedno zaprta. V šestih letih, kolikor jih je poteklo od leta 1925, sem naposled izgubil vsako upanje, da se mi bodo še kdaj odprla. Težki časi so bili takrat. Gospodarski krizi ni bilo videti konca. Reke brezposelnih so se zlivale na Jesenice, ne da bi tu v takratni največji železarni v Jugoslaviji našli kruha. Kranjska industrijska družba jih ni zaposlila, marveč je nenehno napovedovala nove redukcije in celo grozila, da bo prenehala obratovati in odpustila vse delavstvo. Kako naj bi torej človek še upal, da bo našel zaposlitev pri podjetju, ki ga je pred šestimi leti odpustilo in že zdavnaj pozabilo na obljubo, ki mu jo je dalo še pod starimi lastniki. Zdaj so bili lastniki novi in so neprestano širili vesti v javnost o svojih gospodarskih težavah, ki naj bi jih delavstvo razumelo, naj bi se ne upiralo morebitnim večjim redukcijam in naj bi z razumevanjem pristajalo na nenehno zniževanje zaslužkov. Siva, moreča skrb je ležala pred negotovo usodo.

Jaz sem že šest let živel tako usodo. Ni me stisnila k tlom. Življenje sem jemal vselej s svetle strani. Tudi v najtežjih časih. V šestih letih negotovega življenja sem živel doma v Gozdu in delal marsikaj. Mizaril sem, tesaril, razvažal les in poprijel za vsako priložnostno delo. Tako sem se nekako prebijal skozi življenje. Kdaj pa kdaj sem zašel k Ojclju, tam kegljal ali kvartal, bil vselej pripravljen, da razderemo kako šalo, le kadar sem bil sam in se zamislil v negotovo prihodnost, mi je bilo, da bi preklel ves svet, ki se mi je v takih trenutkih pokazal v vsej svoji umazanosti in krivičnosti, da bi človek najraje pljunil nanj in mu dal slovo. Taki trenutki pa so bili kljub vsemu redki. Človek mora živeti življenje, ki mu je naloženo.

Tistega zgodnjepomladnega dne leta 1931 sem razvažal les. Bil je lep dan. Sonce se mi je prijetno upiralo v hrbet, dasi poslednje lehe snega še niso skopnele. Vdihaval sem prvo pomlad s polnimi pljuči, ko me je na cesti ustavil srednje velik človek in me pozdravil tako neposredno, kakor da bi bila že znanca. Vrtal sem v spomin, kje naj bi se s tem človekom, ki me je tako nepričakovano ustavil, že srečal. Toda zaman. Nisem se ga mogel spomniti. Medtem ko sem razmišljal, me je povprašal, če sme prisesti na voz.

»Le prisedi,« sem rekel. »Konj naju bo že speljal.«

Sedel je na zadnji konec. Pognal sem konja, ki se je zaradi težko naloženega voza le počasi prestopal.

»Pretežko si naložil,« mi je rekel.

»Konj je močan,« sem odvrnil.

»Le s težavo vleče.«

»Bo pa večkrat počival.«

»Se ti ne mudi?«

»Se tebi?« sem ga zavrnil in hotel reči, da gre lahko peš, če se mu zdi vožnja prepočasna.

»Ne, meni je prav,« je bil on hitrejši kakor zbadljivka, ki mi je bila na ustih.

»No, če ti je prav,« sem malomarno menil.

Konj se je prestopal in voz se je gugal po kotanjasti cesti, ki je kar klicala po popravilu.

»Cesta je zanič,« je rekel.

»Zanič,« sem pritrdil.

»Ljudi ne manjka, da bi jo popravili...«

»Še preveč jih je, ki bi jo radi... Kdo bi se branil v današnjih dneh dela, ko je zanj trda. Samo da bi ga dali tisti, ki ga lahko dajo,« sem menil.

»Da, oblast bi morala poskrbeti za javna dela,« je povzel.

»Moral, če bi ji bilo kaj mar, da bi zmanjšala brezposelnost. Tako pa...«

»Kaj, tako...« je iskal moje misli.

»Sam bi moral vedeti... Sita vrana lačni ne verjame. Tisti, ki so na oblasti in imajo vsega dovolj, vselej pozabijo, da so tudi reveži na svetu. Vselej je bilo tako. Samo pred volitvami se spomnijo na nas in nam obljublajo, da bo bolje,

če jih bomo izvolili. Ko zasedejo stolčke, na obljube pozabijo. Denar se jim steka v žep. Več, kakor ga potrebujejo. Njim šope tisočakov, nam nekaj stotakov. Potem pa se čudijo, če jim kaj očitaš in če jim poveš resnico, da z nekaj stotaki ne moreš živeti. Tudi taki, ki si jih imel včasih za poštene. Vsi se spridijo. Jaz vem...« sem umolknil.

Tudi on je molčal. Nekaj časa sva poslušala samo počasno premikanje voza in utrujeno topotanje konjevih kopit, pod katerimi so se razmikale luže kakor umazana zrcala.

»Nekaj bi te rad vprašal,« je začel čez čas, ko se je konj zaradi utrujenosti ustavil.

Pogledal sem ga.

»Poznaš koga, ki zna priti skrivaj v Avstrijo?«

Osuplo sem ga pogledal. Jaz sam sem že nekajkrat šel skrivaj v Avstrijo in kadar se nisem mogel preživljati drugače, tudi verižil. Zato me je njegovo vprašanje iznenadilo.

Da ni kakšen špicelj, sem pomislil in ga pazljivo pogledal. Toda na njegovem obrazu ni bilo nič policijskega. Kljub temu mu nisem zaupal.

»Kako naj bi ga poznal?« sem rekel.

»Mislil sem, da morebiti poznaš tudi ti skrivne poti...« Molčal sem.

S svojimi »mislil sem« me je malo da ne ujezil. Prav gotovo je ta človek vedel za moje poti. Prava reč! Na samoti sva. Če me bo še gnjavil, ga kratko malo vržem z voza in mu prerешetam kosti, saj je bil videti mnogo šibkejši od mene.

»In če bi,« sem mu jezno zabrusil. »Naj človek pogine od križem rok, kadar mu ne dajo dela. Bi ti bil pripravljen poginiti?«

»Prav gotovo ne... Šel bi še dlje. Zgrabil bi krivico za vrat.«

»Kako jo boš zgrabil, če si sam. Krivica ima tako debel vrat, da je prej ne zadaviš, dokler nimaš sto tisočev rok...«

»Vidim, da si mnogo pretrpel,« je rekel.

»Trpel? No, da...«

Povedal sem mu svojo zgodbo. Izučen mizar sem bil. Modelski mizar, dokler me niso vrgli na cesto.

»Trenutno se preživljam s prevažanjem hlodovine, kakor vidiš,« sem mu pripovedoval. »Raje bi delal v tovarni, pa je že šest let, kar so me odpustili...«

Rad bi obrnil pogovor na kaj bolj veselega. Nimam navade, da bi o svojih težavah tožil drugim ljudem, ker vem, da ima vsak svojih dovolj in da so le redki tisti, ki jih nimajo. Taki pa jih itak ne razumejo in je bolje, da sam opraviš z njimi, kakor znaš in veš. Jaz si pomagam tako, da gledam na življenje vselej s svetle strani. Moj sobesednik, ki nisem vedel, kdo je, pa je povzel mojo prejšnjo misel, ki sem jo jaz že pozabil.

»Praviš,« je rekel, »da bi rad zgrabil krivico za vrat.«

»Kdo bi je ne,« sem odvrnil. »Samo, kako bi jo. Krivica je po moje kakor plevel, ki se nenehno razrašča. Če ga pozabiš pleti sproti, ti zaduši tudi zdravo rast.«

»Resnica,« je pritrdil.

»En sam človek ničesar ne opravi...«

»Tudi to je resnica...«

»Bilo bi treba mnogo ljudi, da bi s krivico temeljito opravili. Če se ji postavi en sam človek po robu, ga njen plevel zaduši...«

»Tako je. Potrebna je organizacija, da bi ljudi, ki čutijo kakor ti, zbrala in pripravila, da bi udarili, ko bi prišel čas...«

»Da,« sem rekel. »Treba bi bilo takih ljudi, ki bi s krivico opravili, kakor so na primer sedemnajstega leta v Rusiji.«

»Misliš, da bi bilo tako potrebno...«

»Ne samo mislim, prepričan sem, da drugače ni mogoče. Riba začne smrdeti pri glavi in družba prav tako. Današnja družba bi bilo treba zgrabiti pri glavi in jo obglaviti...«

»Da, spremeniti bi jo bilo treba. Bi ti pri tem pomagal?« me je iznenadil z vprašanjem.

»Pravzaprav ne vem, kdo si in zakaj se pogovarjava o vsem tem...«

»Jaz sem Joža,« me je prekinil. »Vidim, da sem našel pravega.«

»In jaz Janez. Nisi napačen človek. Če nisi policaj in me ne izkušaš, bi rekel, da si komunist,« sem mu pomežiknil.

»Ne, policaj nisem,« se je prešerno nasmehnil. »Ono drugo sem.«

Šele tedaj sem opazil, da konj stoji in da je minilo že mnogo časa, kar se je ustavil. Sonce je bilo že visoko na nebu in mudilo se mi je.

»Vražje dolgo sva se zaklepetala,« sem rekel in pognal konja. »Bil sem že jezen nate, zdaj pa sem vesel, da sem te srečal.«

»Tudi jaz sem vesel, da sem te spoznal,« je rekel.

»Še bi govoril s teboj, a se mi mudi. Pošteno me bodo ozmerjali, da bi jih hudič!«

»Bi nam torej pomagal, Janez,« me je prvič poklical po imenu.

»Bi, Jože,« sem rekel.

»Boš v nedeljo doma?« me je vprašal.

»Bom,« sem odgovoril.

»Lahko pridem?«

»Pridi. Vesel te bom.«

Stisnil mi je roko in skočil z voza. Jaz pa sem še vso pot mislil nanj. Takrat še nisem vedel, da je bil Jože glavni kurir Kominterne, pa tudi tega ne, da se piše Repinc.

V nedeljo, kakor je rekel, je prišel. Tisto nedeljo v začetku aprila 1931 sem začel opravljati kurirsko službo tudi jaz. Zanj sem pridobil tudi svojega bratranca Jožeta Robiča, ki je med drugo svetovno vojno umrl v dahavskem koncentracijskem taborišču.

MIHA KLINAR

Tam, pred tovarno

Tam pred tovarno
ob mreži je stal
fant
star osemnajst let.
Dela zaman je
v tovarni iskal
fant
star osemnajst let.

Gledal sem,
gledal blede obraz.
Gledal sem,
gledal vsak dan.
Vsak dan
je bil drug
in vendar enak,
vsak
rad bi delo in kruh.

Tam pred tovarno
ob mreži je stal
fant
star osemnajst let.
Vsak dan bolj suh,
vsak dan bolj bled,
vsak dan
bolj daleč kruh.

LOVRO ALBREHT

„Triglavska višina“

Po naročilu sodruga Albina Pibernika, ki me je leta 1933 pridobil za ilegalno delo, sem si doma v steni skednja uredil arhiv za ilegalno literaturo in seveda hodil tudi ponjo ter skrbel za njeno kolportažo. V tem arhivu sem hranil po en izvod vsake brošure, knjige ali tiskovine, ki smo jih prejeli in skrivališče v steni našega skednja se je vedno bolj polnilo s prepovedanimi knjigami, brošurami in propagandnimi ter drugimi partijskimi tiskovinami. Mnogokrat sem hodil po literaturo sam, vselej pa me je že pred tem obvestil sodrug Pibernik, kdaj in kam moram iti in kako bom spoznal tistega, ki mi bo pakete z literaturo in tiskovinami izročil. Na takih poteh sem se srečal z mnogimi neznanimi komunisti, ne da bi jih vpraševal po imenu, kakor tudi oni niso vpraševali, kako se pišem. Vse je moralo biti tajno organizirano in spoznavali smo se samo po vnaprej določenem kraju, kjer smo morali biti točno ob določenem času, in s pomočjo gesel, ki so bila vsakokrat drugačna. Neko tako geslo je bilo tudi »Triglavska višina«, na katerega me veže naslednji spomin.

Bilo je v zgodnji jeseni 1934. Mimogrede naj omenim, da smo tisto leto na Koroški Beli ustanovili celico, v kateri smo bili: Janko Noč, Feliks Koprivnik, Franc Žumer in jaz kot njen sekretar. Nekega dne — ne spominjam se več točno, ali je bilo konec septembra ali prve dni oktobra — me je poiskal v tovarni Albin Pibernik in mi sporočil, naj se pripravim za pot v Zabreznico, kjer me bo na poti, ki pripelje iz Lesc, točno ob šestih zvečer čakala neka tovarišica in mi prinesla zavoj z brošurami, ki jih je dal tajno natisniti in razmnožiti Centralni Komite KPJ. Zato naj bom nad vse oprezen in naj se izogibam žandarjem.

»Če bi te zalotili in pri tebi našli te knjižice, ti Glavnjača ne uide,« me je posvaril pred nevarnostjo.

»Bodi brez skrbi. Pazil bom,« sem rekel in v resnici me ni skrbelo, saj na tako zvezo nisem šel prvič in tudi z žandariji se na takih poteh še nisem srečal. Pa tudi kompromitiran še nisem bil in nihče razen tovarišev v celici ter Albina Pibernika in Franja Federla-Slavka (po njunih navodilih sem namreč delal) menda ni vedel, da sem organiziran komunist.

Albin Pibernik mi je še bežno opisal tovarišico, s katero se bom v Zabreznici srečal, in mi povedal geslo, s katerim jo bom prepoznal in po katerem bo ona spoznala mene. Potem sem se vrnil k delu in med delom razmišljal, kako bi svojo nalogo najbolje opravil. Imel sem kolo in pot do Zabreznice mi ne bo delala nobenih težav. Da bi me žena preveč ne vpraševala, kam zopet grem, sem sklenil, da bom vzel s seboj šestletno hčerko, ki bo prav gotovo vesela, da jo bom s kolesom peljal na sprehod. Ženi bi sicer lahko zaupal o svojem ilegalnem delu, kljub temu pa sem raje molčal o njem, da bi ji ne delal nepotrebnih skrbi in večnega strahu, kdaj me bodo zalotili in bi moral kakor že mnogi na pot skozi zapore, družina pa bi ostala brez očeta rednika, odvisna od pomoči, ki smo jo tajno nabirali v tovarni med našimi somišljeniki in delavci, ki so znali molčati.

Ko sem se vračal iz tovarne domov, sem bil vesel, da je bil dan sončen in po svoji milini prav nič jesenski. Sonce je sijalo toplo kakor maja, le pobočja Mežaklje in hribov pod Karavankami so že rahlo jesensko gorela, da jih je bilo lepo videti. Tako mi žena vsaj ne bo nasprotovala, da bi malo popeljal na sprehod, in se ne bo bala, da bi otroka prehladil. Ko sem se umil in pojužinal, mi je celo sama rekla, naj bi dekletce popeljal na sprehod.

»Tako lep dan je. Takih letos ne bo več mnogo...«

»Prav,« sem se strinjal z njo. »Jo bom pa popeljal malo na Deželo,« sem rekel. Dežela smo pravili krajem med Žirovnico in Radovljico.

Bilo pa je še pre zgodaj, da bi šla na pot. Zato sem si dal opraviti s kolesom in sem ga pošteno očistil. Dekletce se je vrtelo okrog mene in ni moglo pričakati, kdaj bom gotov in kdaj se bova odpeljala. Naposled je le pričakala, da sem jo naložil na kolo...

Do sestanka z neznano tovarišico je bilo še dovolj časa. Zato sem vozil počasi in sva se med ponjo večkrat ustavila. Otrok je nabiral podleske, ki so že naznanjali jesen.

»Za mamó,« je rekla in sijala od veselja. Podleskov pa ji ni prinesla, ker so prehitro oveneli in jih je odvrгла.

»Nabrala bova druge,« sem jo tolažil.

Spraševala me je vse mogoče, kakor to delajo vsi otroci, kadar so v naravi ter stvari, s katerimi se prvič srečujejo, ne

razumejo in bi jih radi spoznali. Tako nama je hitro mineval čas. Sonce se je že nagnilo v zaton, nebo je zagorelo kakor fino valjana bakrena pločevina, ura na stolpu brezniške cerkve je udarila šesto. Z dekletcem sva bila že na mestu, ki mi ga je Albin določil za sestanek z neznano tovarišico. Nje pa še ni bilo.

Nestrpno sem se oziral po cesti, ki je bila prazna in je počasi temnela. Naposled sem le zagledal žensko, ki je naglo spešila proti meni. Nisem vedel, ali je prava in lotevala se me je napetost kakor vselej ob takih trenutkih.

»Poglej, kako lepo,« se je oglasil otrok in kazal na ožarjeno triglavske pogorje.

»Lepo, lepo,« sem razmišljeno ponavljal.

Otrok me je še nekaj vpraševal, a ga nisem poslušal. Ženska je prihajala vedno bliže. Videl sem, da nese paket, oblečena pa je bila drugače, kakor mi jo je opisal Pibernik.

»Da, triglavske višine,« sem rekel negotov.

»Lepe so triglavske višine,« je tudi ona postala negotova.

»Triglavska višina,« sem rekel in hotel nekaj izjecljati, če bi se mi ne odzvala na geslo.

»Triglavska višina,« je takoj odgovorila. »Torej vi me čakate, sodrug.«

»Jaz,« sem rekel.

»Pazite na zavoj in pozdravljeni...«

Izročila mi je zavoj in bila sva zgovorjena. Srečal sem jo prvič in zadnjič v življenju. Morda je še živa in če bo brala ta spomin, bomo morda zvedeli za njeno ime. Albin Pibernik jo je poznal. Toda Albin je padel za svobodo in je že mrtev. Prav tako Franjo Federle-Slavko...

»Kaj ti je dala?« je zasitnarila mala.

»Ni naše,« sem krotil otrokovo radovednost in zdaj mi je bilo skoro žal, da sem jo vzela s seboj. Prav gotovo bo doma pripovedovala o tem srečanju.

Otrok pa z mojim odgovorom ni bil zadovoljen.

»Čigavo pa je?« je silila vame.

»Za nekoga drugega,« sem skoro nejevoljen odgovarjal.

»Za koga?« ni otrok odnehal.

Ne da bi ji odgovoril, sem na kolo navezal paket in ga kljub hladu, ki je že izpodrival dnevno toploto, pokrila s suknjičem, ki sem si ga bil slekel.

»Te ne bo zeblo, ata,« je zagostolel otrok.

»Ne bo. Še vroče mi bo, ko se bova peljala,« sem rekel.

Nisem vedel, da mi bo zares »vroče«, saj sem — komaj, ko sem sedel na kolo — skoro trčil ob orožniško patroljo.

»Vozite previdneje!« se je zadrl eden izmed njiju za menoj.

K sreči me nista ustavila in z dekletom sva bila prej ko v pol ure doma. Na paket in na srečanje z neznano tovarišico je otrok že pozabil.

»Ata bi kmalu povozil žandarje,« je doma pripovedovala.

Jaz sem potem paket odnesel na skedenj in ga razvezal.

Iz njega sem vzela dve knjižici za arhiv. Knjižica je nosila naslov »Kaj in kako naj se dela«, številka 1. Izdaja C. O. K. S. J. (Centralni odbor Komunistične stranke Jugoslavije) z letnico 1933. Tiskana je bila na fin droben papir, podobne kvalitete kakor papir za zavijanje cigaret. Z drobnimi, drobnimi črkami je poročala o sklepih centralnega komiteja KPJ o delovanju med zatiranimi narodi Jugoslavije in o podpiranju narodnega revolucionarnega gibanja s strani komunistov, prinašala navodila za strokovno delo med delavskimi množicami, o delovanju komunistov na vasi, za delovanje strankinih organizacij v armadi in mornarici, navodila za delovanje »Rdeče pomoči« in za delovanje komunistov med mladino. Naslednjega dne sem Albinu Piberniku poročal, da sem nalogo opravil. Brošure so potem razdelili med celice, ki so potem to gradivo preštudirale in se ravnale po navodilih CK pri delovanju na področjih, obravnavanih v zvezčiču »Kaj in kako naj se dela...«

LOVRO ALBREHT

Preden se je začelo na Jesenicah

V tistem tednu, ko je izbruhnila stavka na Javorniku, sem imel nočno službo. Delal sem v žični valjarni na Jesenicah. Zanimalo pa me je, kako potekajo pogajanja, o katerih Kranjska industrijska družba ob izbruhu stavke ni hotela ničesar slišati, nato pa jih zavlačevala z odbijanjem zahteve javorniških delavcev, naj bodo na Javorniku, dokler se niso zedinili za nevtralna tla in so se pogajanja med stavkajočimi in podjetjem začela v prostorih osnovne šole na Koroški Beli. Radoveden zaradi razvoja dogodkov — stavko smo namreč pripravljali tudi na Jesenicah — sem se 15. julija dopoldan odpeljal s kolesom pred vrata na Javornik in oprezal, da bi našel koga, ki bi kaj vedel o pogajanjih. Kakor nalašč sem naletel na predsednika podružnice SMRJ, Janeza Čelesnika, ki levičarjem ni bil najbolj naklonjen in se je kakor drugi predstavniki strokovnih organizacij pridružil stavkajočim šele tedaj, ko je bila stavka legalizirana in se mu zato s strani oblasti ni bilo bati kakšnih usodnih posledic. Kot član Vrhovnega medstrokovnega odbora, sestavljenega iz vodilnih predstavnikov SMRJ, JSZ in NSZ in o katerem moram resnici na ljubo povedati, da je stavko bolj zaviral, kakor da bi skrbel za to, da bi izbojevala vse delavske zahteve, je Janez Čelesnik vedel za potek pogajanj in sem ga zato povprašal, kako se razvijajo. »Se kar dobro,« je rekel. »Prepričan sem, da bodo uspele, le da bi jeseniško delavstvo obdržalo pamet in ne sililo v stavko.«

Ko sem zvedel to novico in spoznal, da Vrhovni medstrokovni odbor želi preprečiti stavko jeseniškega delavstva, nisem več strpel pred javorniško tovarno in sem se takoj odpeljal k Piberniku in mu poročal, kaj mi je povedal Janez Čelesnik.

Albin Pibernik je ravno kosil in ni bil sam. Pri njem je bil tudi Nande Pogačnik. Novica, ki sem jima jo prinesel, ju je vrgla pokonci in Albin ni več mislil na kosilo.

»Najbolje bo, da gresta vidva v tovarno na Savo in uredita, da bo stavka izbruhnila še danes, jaz pa bi šel k »Jelenu« k Angeli, da bo organizirala ženske in z njimi zastražila izhod iz tovarne,« sem predlagal.

»Prav,« se je strinjal Pibernik.

Samo to smo si rekli in nismo več izgubljali časa. Albin Pibernik in Nande Pogačnik sta se odpravila v tovarno, jaz pa sem se odpeljal v Delavski dom k »Jelenu«, k Svetinovi Angeli.

Angela Svetina, četudi je bila takrat še zelo mlada, je bila ena izmed najbolj pomembnih in najbolj požrtvovalnih žena v komunističnem gibanju na Jesenicah. Mimo tega, da je vzdrževala komunistično javko in skrbelo za ilegalne prehode naših ilegalcev čez mejo, je opravljala še vrsto drugih nalog in bila delavna na vseh področjih delavskega, političnega in kulturnega življenja. Zaposlena je bila kot natakara v klubskih prostorih v Delavskem domu in prav zaradi tega me je vodila pot k »Jelenu«.

»Kaj te je prineslo?« me je vprašala, ko me je videla vsega spehanega.

»Od Albina prihajam,« sem rekel.

»Od Pibernika?« je vprašala.

»Da,« sem pritrdil.

Pogledala me je in čakala, kaj ji bom povedal.

»Treba bo organizirati žene, da bodo zastražile tovarno,« sem začel in povedal, kaj sem slišal od Janeza Čelesnika. »Stavka na Jesenicah mora izbruhniti še pred drugo uro...«

Družina
Albina
Pibernika

Pogledala je na uro. Kazalec se je pomikal že k eni.

»Komaj uro imamo še časa?« jo je zaskrbelo.

»Albin in Nande sta odšla v tovarno. Tudi drugi (mislim sem komuniste in njihove somišljenike) so že pripravljene na trenutek, da začno z ustavljanjem obratov...« sem rekel.

2000 kovinarjev stopilo v stavko!

Stavka javorniških in jeseniških kovinarjev

! Če bi vsch bi pač tisti te množice zburjeni, če bi toliko lu-

no, na pod- je, ki si jo da so v zelo dijo, da so unira. Pi- živi, temveč

naš ponas!

preve dni nove kati in pres- arega rezima, a svoje man- je potapljalo se imajo prav adate z dne- p zadržat se na dnem zapu- najrvestejšim nosti nauka iz

Dne 12. 7. in je izbruhnila stavka kovinarjev na Javorniku. Povod za stavko je dala podjetje KID, ki je kršilo delovno pogodbo v številnih točkah. Ob razglasitvi stavke delavstvo in zapustilo podjetje, ampak je ostalo v tovarni v nameri, da tamkaj počaka zaključek pogajanj, ki so se kmalu potem pričela. Delavske žene so med tem prihiteli stavkajočim možem na pomoč. Zasedle so vse vhode v tovarno in prisiljajo svojim možem in sinovom okrepčila. Delavstvo v tovarnah na Jesenicah in Savi je izreklo svojo solidarnost s stavkajočim.

Pozajma počas napredujejo. Udeležujejo se jih za KID inž. Dostal in dr. Obersnel, za organizacijo SMRI s. Leskošek ter 16 zaupnikov vseh v obratu zastopanih organizacij. Oblast zastopata sreski načelnik g. dr. Vrečar in pa inšpektor dela g. inž. Baraga.

Ako podjetje ne bo po nepotrebnem ostrilo situacije, bo spor vsaka- kor kmalu končan. Krivda na sporu zadene vodstvo podjetja in na njem je tudi, da to krivdo popravi.

Iz stavke na Javorniku se je raz- vila splošna stavka kovinarjev pri KID. Včeraj, v ponedeljek, dne 15. julija je stopilo v stavko 2000 kovinarjev iz protesta, ker je podjetje KID kršilo kolektivno pogodbo in ni maralo razgovarjati z zaupniki, ki so

hoteli posredovati. Stavka je izbruh- nila ob 2. uri popoldan. Vse prebi- valstvo je na strani stavkajočih. Oblast pa je koncentrirala v ob- močju obrata KID veliko številu uradnikov.

težko pregovoriti, da so brez Čelesnikovega povelja začeli stav- kati. Ura še ni bila dve, že je legla tudi nad jeseniško dolino tšina.

Ko se je vrnila Angela in sem stopil pred Delavski dom, sem zagledal žandarje, ki so poskušali izprazniti ulico pred tovarno, a se jim ženske niso pustile pregnati. Razen delavcev, ki so šli v tovarno, žandarji niso pustili nobenega na cesto. Ko je ura udarila dve, ni prišel iz tovarne nihče ven. Zato so žan- darji ustavili vsak promet na cesti pred tovarno in če sem hotel priti domov, sem moral napraviti ovinek po ulici mimo Lasanove gostilne.

Zvečer ob desetih je prišla v tovarno še naša dnina in se pridružila vsak v svojem obratu tovarišem, ki so že zasedli obrate. Komunisti v našem obratu smo takoj postavili ilegalni stavkovni odbor, v katerem smo bili Franjo Federle-Slavko, ki je bil tedaj strojnik v strojnici v bližini žične valjarne, France Ravnik, ki je bil med nami po stažu najstarejši komunist, Albin Pibernik, Polde Stražišar, Jože Čelesnik in jaz. Naša naloga je bila, da organiziramo straže, da bi ob morebitnem žandarme-

»Grem,« je rekla, zakaj tudi midva nisva po nepotrebnem zamujala časa. Natočila mi je le še dva deci, da bi se s čakanjem na njeno vrnitev ne dolgočasil.

Kmalu potem se je začelo vrvenje pred tovarno. Žene so prihajale in se začele zbirati. Žal mi je, da Angele nisem nikoli povprašal, kako ji je uspelo organizirati delavska dekleta in žene, da so se tako hitro zbrale pred tovarno in zastražile izhode. To bo ostalo večna skrivnost, razen če Angela tega ni zaupala komu drugemu in bi jo mogel on odkriti, zakaj sama je med drugo svetovno vojno končala kot žrtev v nemškem koncentracijskem taborišču Auschwitzu.

Medtem, ko je Angela organizirala žene, da so se začele zbirati pred tovarno, sta Albin Pibernik in Nande Pogačnik že ustavila stroje v mehanični delavnici. Takoj nato je stopila v stavko mrzla valjarne, za njo pa obrat za obratom, žična va- ljarna in drugi in naposled tudi martinarna, ki je bila takrat Čelesnikova trdnjava in je bilo zato nekatere martinarje zelo

Žandarji patrolirajo med stavko

Foto Smolej

STONE SELIŠKAR

Martinova peč

Skozi meglo, dež in sneg je zagorelo, kakor da bi se tisoč bliskov strnilo v en sam ogenj.

Fabrika je zažarela,
plamen je objel svod
in žerjave na traverzah,
pekoča luč se je zajedla v jeklarje,
ki so kakor prižgane plamenice
stali okoli peči vsi svetli in jasni
kot vojščaki sončnega sveta.

Plavž gori,
železo žari,
kri plamti
in mojster dviga roke: Odpri!
Tekoča lava se sprosti
in iz teme, ki je nastala za hip,
zapreskeče v zrak milijon kresnic.

rijskem napadu na tovarno žandarji ne prišli v tovarno čez Savo z južne strani, prav tako pa preprečiti morebitnim omah- ljuvcem in mlačnim skupinam pobeg iz zasedenih obratov. Omahljuvcem in mlačnežev je bilo na prvi dan stavke zelo malo, vendar bi utegnili narasti in potegniti za seboj tudi nekatere zavedne delavce, če bi se stavka zavlekla. Zato smo morali paziti tudi na razna zlagana gesla, ki so jih širili potuhnjeni nasprotniki, ali pa jih je preko njih širilo med delavstvo pod- jetje, ki je še vedno upalo, da bo razdvojilo delavstvo in tako razbilo stavko. To pa se Kranjski industrijski družbi ni po- srečilo prav zaradi naše budnosti in budnosti vsega zavednega delavstva. Stavki sovražna gesla smo hitro odkrili in jih raz- krinkali s pomočjo naše politične dejavnosti. Zato je stavka julija 1935 postala prava politična šola jeseniškega delavstva in kovačnica njegove akcijske pa tudi politične enotnosti, kar so pokazali kasnejši dogodki...

Proslava
30-letnice
SMRJ na
Jesenicah

MARIJA ŽUMER

V Glavnjači

Kmalu sem bila poklicana pred policijskega uradnika Tiljaka. To je bil srednje visok, okrog štirideset let star človek s štrlečimi plavimi lasmi. — Z obraza se mu je bral cinizem in njegov pogled ni obetal nič dobrega. Tiljak me je takoj pri prvem zasliševanju seznanil z načinom, s katerim mi misli on »dokazati«. Pri takih zasliševanjih se ne zaslišuje tako, da bi bil osumljenec šele vprašan, če je res storil tisto, kar akti pravijo. Zaslišujoči uradnik se napravi tako, kakor da on in osumljenec že vesta, kaj je osumljenec storil, in mora zaslišujoči uradnik osumljencu samo še »dokazati« storjeno dejanje. Pri tem je vseeno, ali je osumljenec res zagrešil tisto dejanje ali ne: uradni spis pravi, da ga je storil, torej ga je!

»Poznaš li ti Kosmajca?« — (Drugi imen si nisem zapomnila.) — Kogar on premlati, temu je odzvonilo. Če te dobi on v roke, ne boš dolgo živela,« je sikal Tiljak vame in me mračno gledal. Pri vsem tem me je obkladal s takimi grdimi psovskami, kakršnih še svoj živ dan nisem slišala in kakršnih v nobeni obliki ne morem ponoviti.

Ker na te grožnje nisem »priznala«, je bilo zasliševanje »končano«. Odvedli so me nazaj v celico, da si premislim, kakor so mi naročili. In jaz še malo nisem dvomila, da njihove grožnje o tem, kaj bo, če si ne bom »premisllila«, ne bi bile resne, saj dokazov za to sem imela dovolj. Ime Kosmajec mi je bilo znano. Kadar je hotela politična policija prisiliti zaprtega, da »prizna«, so ga izročili Kosmajcu v roke. Pod njegovim strahovitim mučenjem je res veliko zaprtih »priznalo«, seveda ne tega, kar so storili, ampak to, česar so bili obdolženi. Kosmajec je tudi drugače najbolj znan, ni pa edini, ki pretepa in muči politične jetnike. Število osumljenih zaradi komunizma ni majhno, zato je

potrebnih več »zasliševalcev«. Zaporji so že leta polnijo s takimi osumljenci. — Časopisnih poročil o tem ni. V zaporu sem slišala, da je bilo zadnje mesece aretiranih mnogo ljudi, samo iz Črne gore okrog štiri sto, pa tudi iz Beograda, Zagreba, iz Slovenije in od drugod.

Čez nekaj dni so me zopet odvedli k policijskemu uradniku, ki me je pričel zasliševati. Ker nisem odgovarjala na njegova vprašanja tako, kot je želel, je skočil divje pokonci in zavpil nad menoj: »P... ti majčina, k... okužena, ali ne veš, da te bom zmečkal, če ne začneš lajati. Poznaš li komunisto Mitroviča, tistega, ki ga je zagrebška policija pretepla? On ni bil tepen samo v Zagrebu. Ha, ha, tudi mi smo ga imeli tukaj...« (Slišala sem nedavno o nekem komunistu Mitroviču, ki je nekje v ječi umrl za posledicami mučenja na policiji.) »Nikar ne dvomi, da mi ne znamo človeka prisiliti, da »prizna«. Imeli smo tukaj že mnogo komunistov; do kolen so jim spolovila visela, tako smo jih zmučili,« je rjul name policijski uradnik in se cinično režal moji prepadenosti nad tolikšno surovostjo. — »Obesili te bomo za noge, z glavo navzdol, in tako obešeno te bomo tolkli z bikovko po podplatih. In če še potem ne boš priznala, te vržemo skozi okno s četrtega nadstropja, pa boš napravila najboljši samomor.«

Tudi to mi ni bilo neznan. Večkrat sem že slišala, da je ta ali oni politični obdolženec s skokom skozi okno napravil »samomor«. Takrat sem verjela, da so bili to res samomorilci obupancev. Zdaj pa sem šele razumela, kako se dogaja to »skakanje skozi okno«. Spoznala pa sem tudi, da je popolnoma nemogoče, da bi lahko kdo sam skočil skozi okno zopora. Priznanje je spodletelo, vse opisovanje priznanja drugih ni zaleglo. Zato so me od-

peljali nazaj v celico, a kmalu so spet prišli pome in ponavljali z »zasliševanji«. Ko se je Tiljak končno prepričal, da mu kljub tolikokratnemu »zasliševanju« ničesar ne priznam, mi je pri zadnjem zasliševanju po sistemu grdo opsoval mater in sestro ter skočil ko razdražen tiger vame, me zgrabil za lase in me vrtel sem ter tja, z drugo roko pa tolkel po glavi. Tedaj se je oglasil drug policijski uradnik, ki je bil navzoč.

»Ker noče priznati, jo bomo zasliševali ponoči...«

Res so me potem odgnali v celico, kjer sem lahko premišljevala o tem, da ima izraz »noč« v Glavnjači čisto svoj pomen. Že prvi večer, ko sem prišla v skupno celico, sem opazila, da postajajo jetnice zvečer bolj nemirne. Ponoči so prisluškovale krikom ljudi, ki so jih zasliševali. — Na tako strašno, zahrbtno noč moram tudi jaz čakati. Vsa drhteča in iznemogla sem legla na svoje staro mesto na tleh. Že toliko dni nisem skoro nič jedla in že toliko časa traja to prekleto »psihično mučenje«, s katerim ubijajo človeka telesno in živčno. Lakote ne čutim več. Žge me in neprestano bi pila. Nocoj nočem spati, ker hočem biti pripravljena, ko pridejo pome. Skušam si predstaviti, kaj bom občutila, ko bom visela obešena za noge in ko me bodo tolkli po podplatih. Mislim tudi, kako je, če letiš s četrtega nadstropja na cesto. — A vendar! Kaj so proti temu bolečine onih, ki so jih tako strahovito vlekli za spolovila...!

Noč je minila, ne da bi me bili poklicali. Morebiti pa me odvedejo prihodnjo noč? Minilo pa je še več noči, ne da bi me poklicali. Zakaj me spet trpinčijo s tem strašnim, morečim odlašanjem? — Naj me rajši tepejo, naj me vržejo skozi okno, vseeno, samo da se konča. — Tako se pogrezam v nekakšno polspanje, komaj še razlikujem, kdaj je dan in kdaj je noč. Ničesar ne čutim več, samo škripanje vrat me vrača za trenutek v resničnost, vselej me prešine misel: »Zdaj!« Sanje in resničnost, vseprek mi bega in se mi meša v glavi. Bledenje se mi čudne podobe in postave s spačenimi obrazi in vse krvave. Nekdo leži na mrliški nosilnici, nepremično lice mu je blede skrivenčeno, kakor da hoče bruhiti v smeh. Nekje prav blizu pa čutim groznega Tiljaka... In nenadoma se predstave spremenijo. Zdi se mi, da vidim očeta, kakršnega sem videla, ko je umiral. Imel je globoko vdrite prsi, ker je bil brez pljuč. Pljuča mu je požrla tovarna. Slišim ga govoriti z zadušnim, votlim glasom: »Od devetega leta sem delal, dosti

delal. Spočiti se moram, tako sem truden, nikoli v življenju nisem počival...« Po ušesih mi brnijo besede, ki jih je mrko gledajoč delavec spregovoril ob očetovem odprtem grobu: »Edini kraj, kjer je delavcu dovoljen počitek, je grob.« — V grlu me začne daviti kakor takrat. Nekaj moram storiti, a sama ne vem kaj. Ven moram. Začne me dušiti, kakor da se je name zrušila vsa Glavnjača! Kričati hočem, pa ne morem. Zakaj me drže tukaj? Hočem v prostost! V nemohi stiskam pesti, dokler me spet ne obvladajo polsanje s svojimi spačenimi, krvavimi prikaznimi. Po več takih nočeh so me nekoč pozno zvečer odvedli k šefu odseka politične policije. Najprej me je nahrungil, da sem pokvarjena od glave do pete. Dodal je še več podobnega in mi zapretel, da me bo vrgel skozi okno s četrtega nadstropja. Njemu zaradi tega ne bo nihče ničesar storil. Potem me je pa začel biti s pestmi in me butal ob steno. »Če prideš sploh živa od tu, se boš še dolgo spominjala Vujkoviča,« mi je zatrjeval, ko mi je zadal dobro merjeni udarec v ledvice. Takrat mu tega nisem verjela, a njegova preokba se je izpolnila. Bolečine mi še do danes niso popolnoma zginile.

Šef političnega odseka mi je pretel tudi z drugimi mučenji in celo s smrtjo, če ne »priznam«. Ker pa nisem imela kaj priznati, sem morala biti pripravljena tudi na to. Po tem ponovnem »zasliševanju«, so me odvedli nazaj v celico, kamor sem se vrnila v prepričanju, da me čakajo še višje stopnje »zasliševanja«. Toda čez nekaj dni — bilo je 29. marca 1937 — so me poklicali v pisarno, kjer so mi sporočili, da sem izpuščena in izgnana v svoj »rojstni kraj«. Vzroka te nenadne spremembe nisem zvedela, ker policija ni radodarna s pojasnili. Več čas mojega bivanja v zaporih se je posrečilo mojim domačim le enkrat poslati zame nekaj denarja, ker dolgo sploh niso vedeli, kje sem. To jim je sporočil odvetnik z Jesenic, ki je slučajno zvedel, kam so me iz Ljubljane odpeljali. Denar so poslali nekemu beograjskemu odvetniku s prošnjo, naj poskrbi, da ga bom prejela. Isti jeseniški odvetnik je hkrati prosil nekega drugega beograjskega odvetnika, naj dožene, zakaj me zadržujejo in v kakšnem »stanju« je preiskava proti meni. Kakor mi je odvetnik po vrnitvi domov razložil, ni dobil od beograjskega odvetnika nobenega potrdila, da je prejel naročilo. Zato mu je potem pisal še enkrat, toda po ovinku. — To je bilo meseca

marca in je mogoče, da je to pismo dospelo vendarle v poklicane roke in povzročilo intervencijo v mojo korist. (Na potovanju iz Beograda sem zvedela od jetnic, da so jim žandarji pripovedovali, kako neusmiljeno bom še tepena v Glavnjači. To se ni zgodilo, kar je najbrž posledica odvetniške intervencije.) Naj bo, kakor hoče, vsem, ki so si prizadevali, da mi pomagajo v tej najhujši stiski, moja prisrčna zahvala.

Dne 29. marca 1937, po sedmih mesecih od aretacije v Podhomu, sem bila torej »izpuščena«, toda trajalo je še ves teden, preden sem prispela po »šubū« domov. Kar sem videla na tem »potovanju«, je žalostno poglavje zase. Najprej so »izgonase« zbrali. Bili so iz vseh vetrov Jugoslavije, zato so nas »sortirali« v skupine in drugo za drugo odpeljali s »črno Marico« in nas nazadnje posadili v vagon. — Moški so bili vsi dolgo vožnjo v verigah, po dva in dva...

FRANJO FEDERLE-SLAVKO

Zastava s srpom in kladivom

Lepi so bili dnevi pred prvim majem 1936. leta. Zato smo se pripravljali, da bi naš delavski praznik čim lepše proslavili, našim nasprotnikom in izkoriščevalcem pa dokazali, da smo še tu. Pri »Jelenu« pod odrom je bilo zato tiste dni zelo živahno. Pripravljali smo program za proslavo. Jaz sem si želel takega programa, ki bi ljudstvu pokazal, da smo trdni, bolj kakor kdaj koli poprej, in da bi ljudje občutili, pod kakšno zastavo se borimo in kakšna je zastava, pod katero si bo tudi ljudstvo priborilo svobodo in človeškega dostojanstva vredno življenje. Predlagal sem, da bi izobesili veliko zastavo s srpom in kladivom, ki naj bi zavihrala visoko z Jelenkamna, Jesenicam in prvomajskemu praznovanju v pozdrav. Moj predlog je naletel na odobravanje. Zlasti mladi so bili navdušeni zanj in prostovoljcev, ki bi mi pomagali pri uresničitvi te zamisli, je bilo več kakor preveč, saj so vsi, prav vsi, hoteli z menoj.

»Počasi!« sem rekel. »Najprej moramo dobiti dovolj velik kos rdečega blaga, na katerega bomo potem narisali velik srp s kladivom tako, da bodo lahko naš znak že od daleč opazili.«

Brž smo zbrali denar za blago. Prispevkov smo nabrali toliko, da smo lahko kupili pet metrov dolg kos rdečega blaga, ki je bil primerno širok in opravili vse, kar je bilo potrebno. Da bi naš znak našli na zastavo, nismo več utegnili, zato smo srp in kladivo narisali z belo barvo. Znak je zavzel vso širino blaga, saj smo hoteli, da bi bil viden tudi od daleč.

Nestrpnost smo pričakovali predvečer praznika. Tudi naši nasprotniki niso spali.

Zadnje čase je jeseniško delavstvo namreč postalo enotno v akcijah. To enotnost je skovala stavka 1935. leta in združila po strokovnih organizacijah kaj pisano delavstvo v enotno akcijsko fronto, ki jo je vodil Medstrokovni akcijski odbor, ustanovljen na našo (komunistično) pobudo in, ki je združeval v svojih vrstah delavstvo organizirano v SMRJ in v Jugoslovanski strokovni zvezi skupaj z delavstvom v Narodni strokovni zvezi. Ta akcijska združitev delavstva je povzročala skrbi ne samo Kranjski industrijski družbi, marveč tudi policiji, ki je slutila, da se za tem akcijskim odborom skriva neka tajna, prepovedana sila, ki je kljub stalnemu preganjanju niso mogli uničiti. Vedeli so, da se bo akcijska enotnost jeseniškega delavstva slej ko prej razvila, ali pa se vsaj razvijala v smeri politične enotnosti. Zato ni nič čudnega, če so zaradi tega okrepili jeseniško žandarmerijo in obmejno tajno policijo še s policijsko postajo na Jesenicah, ki je prav gotovo niso samo po naključju uredili v bivši »Kovačevi« gostilni nasproti upravnega poslopja Kranjske industrijske družbe, da bi bila hitro pri roki, če bi se zgodilo kaj nepredvidenega in za oblast ali za Kranjsko industrijsko družbo kaj neprijetnega in nevarnega. Tako je tudi tiste dni pred prvim majem 1936 oblast s pomočjo policije in žandarmerije budno oprezala po jeseniških in javorniških cestah, zlasti pa tistih, ki so vodile v gozdove in hribe, kjer smo navadno ob prvomajskih praznovanjih razobešali rdeče zastave, na katere je bila uniformirana in neuniformirana oblast posebno besna. Naši nasprotniki so vedeli, da tudi ta prvi maj ne bo brez rdečih zastav, slutili pa so zaradi akcijske enotnosti delavstva, da bo po možnosti presegel najbrž vsa dosedanja prvomajska praznovanja. Agent Kisovec, ki je imel zlasti mene na piki, je imel že ves teden pred praznikom

polne roke dela. Podnevi, pa tudi ponoči je oprezal v bližini našega stanovanja na Javorniku.

Naša družina je bila oblasti sumljiva, jaz pa sem prav tiste dni zgubil zaradi svojega prepričanja v tovarni zaposlitev in sem bil brez posla ter odvisen od pomoči, ki so mi jo nudili sodrugi. K sreči sem imel mamo, ki je bila zavedna delavska žena in mati ter je zato razumela, da mora pravi borec za delavsko stvar biti pripravljen na vse. Ko sem nekoč bral Gorkijev roman »Mati«, se mi je moja mati zazdela čudovito podobna materi, ki jo opisuje ta veliki ruski pisatelj, pa tudi njen sin Pavel, ki ga Gorki opisuje v tem romanu, mi je postal blizu, da bi sam rad postal v boju za pravično stvar prav tako neuklonljiv in ponosen. Zato sem tudi drugim rad pripovedoval o tem romanu, ki sem ga bral v nemščini, zakaj pri nas ga v prevodu nismo imeli. Kakor sem rekel, se na prvi maj nismo pripravljali samo mi, marveč tudi žandarmerija in policija. Oblast je zaslutila, da pripravljamo množično proslavo in je zato pritegnila v pomoč jeseniški žandarmeriji in policiji še žandarmerijske okrepitve iz Kranja, Radovljice, Bohinja in Kranjske gore. To nas ni motilo, ker je bilo skoro vselej tako, skrbelo nas pa je, kako bi na Jelenkamnu razobesili rdečo zastavo, ne da bi nas pri tem opraviilu zasačili. Morali smo biti previdni in smo si zato že podnevi izbrali prostor in najvišjo smreko, s katere naj bi zaplapolala naša zastava prvomajskemu prazniku v pozdrav.

Zadovoljni s prostorom in s smreko, ki smo jo izbrali, smo se pozno zvečer vrnili na Jelenkamen. Dva mladince sta se povzpela na vrh smreke in pritrdila zastavo. Za pasom sta jima tičali sekiri, na pregibu med lahtjo in podlahtjo pa zaprta posoda s tekočim katranom. Ko sta zastavo razobesila, sta razen vršička, ki je zazelenel v mlaj, pri spuščanju posekala vse veje, deblo pa namazala s katranom. Delo ni bilo lahko in je terjalo mnogo navora, preden sta visoko smreko obsekala od vrha do tal. Ko sta svoj posel opravila, smo bili vsi zadovoljni. Saj bo žandarje veljalo še mnogo več truda, če bodo hoteli zastavo sneti, še več pa časa, tako da bo plapolala mnogo dalj kakor druga leta. To pa je bil naš namen.

Ko sem se vrnil domov, sem pomislil, da bi bilo prav, da bi rdeča zastava vihrala tudi nad Poljanami, kjer bomo jutri praznovali. Ali kaj, ko zanjo nismo imeli blaga. Tedaj sem se domislil dolge rdeče zaveso, ki jo je hranila mati v omari. Saj ne bo huda, ko bo zvedela, zakaj sem jo vzel, sem pomislil. Povprašal bi jo, pa je ravno ni bilo doma. Tudi matere, žene in dekleta so se pripravljale na jutrišnji praznik. Ovil sem se v živordečo zaveso, oblekel čeznjo suknjič in odšel. Kmalu sem bil ob Savi. Brezoblačno pomladno nebo se je ogledovalo v tolmunih ob strugi. Vesel sem opazoval čiste zvezde, ki so napovedovale lep dan. Tudi mraza ni bilo, ki je za pomladne noči nekaj navadnega. Zares, lep dan bo, sem si rekel. Veselje je bilo gledati goste zvezde nad Poljanami. Mnogo več jih je bilo, kakor nad jeseniško dolino, kjer so zaradi dima, ki nenehno visi nad njo, tako redke.

Poljane poznam kakor svoj žep. Če bi se potrudil, bi morda lahko preštel vse drevje. Zato sem že vnaprej vedel, na katero smreko bom obesil mamino rdečo zaveso, ki je bila v resnici bolj podobna delavski zastavi kakor zavesi. Morda je mama zato nikoli ni obesila kot zaveso, sem pomislil. Kakor da jo je hranila samo zato, da jo bom jaz lahko sedaj razobesil v pozdrav prvemu maju.

Zadovoljen sem se vrnil domov. Spati pa se mi ni dalo. Bilo je le še nekaj ur do jutra. Samo nekoliko sem podremal in se vzdramil, še preden so ugasnile zadnje zvezde. Zaradi neprespane noči nisem bil utrujen, kakor bi bil drugekrati. Umil sem se do pasu in se čutil svežega in spočitega, kakor da bi se v najlepšem in najbolj trdnem spanju prespal. Kmalu nato se je zbudila mati.

»Si že pokonci?« me je vprašala.

»Kakor vidiš, mami,« sem rekel.

»Kod si hodil sinoči? Dolgo sem te čakala.«

Nasmehnil sem se ji v odgovor.

Razumela me je.

»Ali si sploh kaj spal?«

»Spal in se naspal kakor še nikoli,« sem ji odgovoril.

Mama je vstala. V zlatem jutru se je vzpenjal dan na nebo, kakor umit za praznik.

»Kako lepo jutro!« sem rekel mami.

»Da bi bil tudi dan tak!« je želela.

»O, saj bo!« sem vzkliknil.

Potem je mama vzela ročko in odšla v mlekarino po mleko. »Spodobi se, da bomo zajtrkovali danes mlečno kavo,« je rekla, ko je odhajala.

Stopil sem naglo za njo in ji hotel vzeti ročko.

»Bom jaz šel ponj,« sem rekel.

»Ne, ne, sinko (mama me ima zelo rada in me še vedno ljubkuje kakor otroka, dasi mi bo novembra že devetindvajset let). Jaz bom šla,« je rekla. »Ti pa se lepo obleci...«

Hotel sem ji reči, naj se ozre proti Jelenkamnu, če bo kaj opazila, a sem se premislil. Radoveden sem bil, če so ljudje zastavo s srpom in kladivom že opazili. Če so jo, se bodo o tem prav gotovo pogovarjali pred mlekarjo in mati mi bo sama hitro povedala novico. Nisem se motil. Komaj je mama odprla vrata, že mi je hitela pripovedovati, kako se ljudje pogovarjajo o veliki rdeči zastavi, ki plapolala na Jelenkamnu in ugibajo, kdo jo je razobesil.

»Vsi so navdušeni. Tako velike zastave že dolgo ni bilo,« je pripovedovala.

»Si imel tudi ti prste zraven?« me je vprašala in prej ko ne hotela slišati, da sem bil.

»Bil,« sem rekel.

»Zato te ni bilo sinoči domov?« je vprašala.

Nalraš sem skomignil z rameni.

»Ti?« jo je nenadoma prešinilo. »Da nisi...« ni izgovorila do konca, marveč je stopila k omari in jo odprla.

V omari ni bilo zaves.

»Si ti vzela zaveso?« je vprašala.

»Vzel,« sem rekel.

»In jo obesil kot zastavo?« je hotela biti huda, a se ji ni posrečilo, da bi napravila strog obraz.

»Da,« sem pritrnil.

»In zdaj plapolala naša zavesa na vrhu Jelenkamna?«

»Plapolala že, a ne na Jelenkamnu,« sem ji odgovoril.

»Kje pa?«

»Nad Poljanami,« sem rekel in se nasmehnil. »Zastava na Jelenkamnu je mnogo večja.«

»Zaves ne bomo nikoli več videli,« je še hotela biti stroga. Vedela je, da jo bodo zaplenili žandarji, takoj ko jo bodo zagledali in sneli.

Gledal sem jo z nasmejanim obrazom, saj sem videl, da bi strogost rada samo zaigrala, prej ko ne pa ji je bilo všeč, da sem tako storil, saj me je v človeka, kakršen sem, po svojem bogatem spoznanju, izkušnjah in trpljenju vzgojila ona.

Medtem je zavrelo mleko. Mama je pripravila mlečno kavo, ki je tako lepo zadišala, kakor da bi zadišalo v kuhinji po prazniku. Naglo sem jo popil, čeprav me je mama silila, naj nadrobim kruha vanjo, da ne bom lačen. Rad bi ji napravil to veselje, a se mi je mudilo. Ko sem si oblekel suknjič, mi je mama pripela v gumbnico rdeč nagelj. Hitel sem, a se nisem pozabil ozreti proti Jelenkamnu. Kakor mogočen pramen na sinjem ozadju neba je vihrala rdeča zastava s srpom in kladivom. Prevzel me je ponos in zanos, ki bi ga najraje izrazil na glas, ko sem zagledal dva orožnika, ki sta spešila proti gozdu, nad katerim je plapolala prepovedana zastava.

»Le hitita, ljubčka,« sem si mislil. »Do zastave ne bosta prišla kar tako. Treba jih bo več, pa tudi ti brez dolge, dolge lestve ne bodo nič opravili...«

Nekaj čez šesto sem bil že pri »Jelenu«. Nisem bil prvi. Že mnogo ljudi se je zbralo, čeprav je bilo do odhoda na Poljane še celo uro. Vsi so govorili o zastavi. Mi, ki smo jo izobesili, smo raje molčali. Ne zaradi delavcev, marveč zaradi žandarjev, ki se jih je na cesti nabralo že mnogo in so se njihovi bajoneti blesteli v soncu. Čeprav ostro nabrušeni, bodo nekoč porjavili tudi ti. In tudi ta čas, ki ga živimo, bo razjedla rja in ga bomo vrgli med staro železo, da ga pretopimo v svoj čas, ki bo samo naš. Premalo ostri in premalo trdi so ti bajoneti, da bi kljubovali novemu času, ki se je že začel pred devetnajstimi leti. Deset let mi je bilo takrat. In potem sem jih dosegel enajst in nato dvanajst, pa sem že vedel, da sem otrok revolucije in da bom nekoč mož revolucije, dokler ne bo zmaga na vsem svetu...

»Vidiš, sinko, kako hitro sem prišla,« sem slišal za seboj mamin glas. »Še bom lahko šla v sprevodu.«

Potem je mama odšla k ženam...

Ura na upravnem poslopiju Kranjske industrijske družbe je z rezkimi, razglašeni udarci (tako bijejo železniški signali) odbila sedmo. Godba je zaigrala. Na čelu sprevoda so hoteli razviti delavski prapor, a je sprevod zaustavila žandarmerija in nam ga ni pustila. Šele, ko smo pri Hermanu prišli čez savski most in nas ni spremljalo več toliko žandarjev, smo zastavo razvili. Sprevod je korakal mimo barak in delavskih hišic. Zastava na čelu sprevoda se je med njimi visoko dvignila...

Sonce je bogato oblivalo Poljane. Nad njimi je vihrala rdeča zastava, ki sem jo razobesil ponoči. Ljudje so jo z vzklikanjem pozdravili. Potem se je začel spored, ki sta ga pripravila »Enakost« in kovinarska godba. Medtem pa je zastava

zginila, ne da bi opazili. Orožniki so bili že za nami. Vendar se med nas niso upali, marveč so se skrivali v gozdu in v našo bližino pošiljali samo patrulje, ki so ostajale na robu gozda, kjer jih je bodla v oči manjša zastavica, ki jo je na deblo pripela moja mati. Ta zastavica ji je bila dragocen spomin. Zato je ni izpustila iz oči. Če ji za zastavo, ki sem jo jaz napravil iz njene rdeče zaves ni bilo tako hudo, bi se za to zastavico spoprijela z vsakomur, četudi bi jo to stalo življenje. In prav na to zastavico je oprezal tudi orožnik Lah in čakal, kdaj se bo nudila prilika, da bo lahko planil po njej in jo zaplenil. Dobro je vedel, čigava je, zato je opazoval tudi mojo mamo. Ko je opazil, da je za trenutek odvrnila oči od nje in ker v bližini ni bilo toliko ljudi, je planil k smreki in hotel zbežati z zastavico, ki jo je snel z debela. Toda že v tistem hipu ga je zapazila mati in vsa besna (take je še nisem videl) planila za orožnikom in njegovim kolegom, ter jima hotela iztrgati zastavo.

»Vrni mi zastavico, če ti je življenje drago,« je zavpila nad njim, orožnik pa je seveda ni nameraval poslušati.

»Vrni mi zastavico!« je kriknila še glasneje, da smo tudi mi postali pozorni, kaj se godi.

»Vrni mi zastavico!«

Orožnika sta se hotela naglo umakniti, ko sta videla, da smo se zganili tudi drugi, a se nista več mogla. Množica ju je naglo obkolila in začela protestirati in tudi ona zahtevati, naj vrneta zastavico moji materi, zastavico, ki ji je bil tako ljub in dragocen spomin, da bi dala zanjo tudi življenje. So stvari, ki nam pomenijo prav toliko kakor življenje ali pa še celo več. In če nam kdo hoče te stvari iztrgati, je prav toliko, kakor če bi nas hotel oropati življenja, ki je vsakemu človeku najbolj dragoceno. Jaz razumem to in zato razumem tudi ravnanje svoje mame, ki bi se morda človeku, ki mu je vrednotenje raznih stvari in ciljev bolj od vrednotenja lastnega življenja tuje, zdelo nesmiselno...

Množica je v obliki podkve obstopila orožnika, ki sta snela puški in se z naperjenima puškama umikala proti gozdu. Na njunih obrazih se je bral strah. Vedela sta, da ju streljanje ne bi rešilo. Četudi bi morda ubila nekaj ljudi, bi doletela ista usoda njiju, zakaj množica je od trenutka, ko sta žandarja snela puški, bila vedno bolj ogorčena. Drugi orožniki pa so bili predaleč, da bi ju rešili. Niti slutili niso, kaj se je pripetilo in v kakšnih škripcih sta njihova kolega.

»Vrnita zastavico!« je kljub puškama, ki sta ju orožnika naperila, množica vztrajala, dokler orožnika nista odvrгла zastavico in izginila v gozdu. Tedaj nas je zajel občutek zmagooslavlja. Dali smo si duška in zapeli »Internacionalo«...

Vstanite v suženjstvu zakleti
zatirani človeški rod.

Zdaj pravda v naši borbi sveti,
poziva nas od usepovsod.

V tem času pa se je onstran doline (kakor sem zvečer zvedel) godilo nekaj podobnega, le da žandarjev ni nihče oviral, ko so si prizadevali, da bi sneli našo zastavo s srpom in kladivom. Orožnika, ki sem ju srečal zjutraj, nista ničesar opravila. Kmalu se je okrog okleščene smreke nabralo še več orožnikov, ki niso vedeli, kako bi si pomagali. Zato so se napotili nazaj v dolino do prve hiše in hoteli, da gre gospodar z njimi in da vzame s seboj lestev. Toda gospodar ni hotel z njimi, pa tudi lestev, ki so jo videli pri hiši, bi jim ne pomagala, da bi prišli do zastave s srpom in kladivom. Tako so se vrnili na orožniško postajo praznih rok. Zastava s srpom in kladivom pa je vihrala nad Jesenicami in Javornikom in šele čez čas so jo odstranili. Da so prišli do nje, so morali smreko posekati...

Čez osem dni smo nekateri dobili poziv, da se moramo javiti na sodišču v Radovljici. Orožnika, ki smo ju ustrahovali na Poljanah, nista mogla preboleti svoje sramote. Ko sta bila na varnem, sta javila, da smo ju napadli, čeprav se jih razen moje mame nihče ni dotaknil in še ona je segla samo po zastavici, za katero bi raje dala življenje, kakor da bi ji jo kdo vzel...

Novica o zbiranju prostovoljcev za Španijo je prišla na Jesenice konec leta 1936. Navodila za njihovo nabiranje je dobila partijska organizacija, uresničevati pa jih je začel Jože Gregorčič, ki je deloval med delavsko športno mladino in bil duša delavskega športa na Jesenicah.

Ko sem se odločil, da se pridružim španskim borcem, še nisem bil član Partije, bil pa sem že štiri leta v naprednih delavskih vrstah in sem bil zelo pogostokrat skupaj z Vencljem Perkom, ki smo ga delavci spoštovali kot sposobnega delavskega voditelja in smo ga zato izvolili za svojega glavnega zapupnika v tovarni, ter s Franjem Federlom-Slavkom, ki je bil eden najbolj ideološko razgledanih članov partijske organizacije v jeseniški dolini in eden najbolj sposobnih ilegalcev. Da je Federle opravljal važne partijske funkcije v okrožnem in mestnem komiteju Partije, takrat seveda nisem vedel, ker mi ilegalne organizacijske skrivnosti niso bile znane. Še manj sem vedel, da je bil Federle v tistem času glavna gibalna sila vsega partijskega dela na Jesenicah in da je med drugim tudi urednik »Našega kovinarja«, ki je začel izhajati na pobudo medstrokovnega akcijskega odbora, ustanovljenega po javorniškomeseniški stavki na pobudo komunistov in ki je v svojih vrstah združeval delavstvo vseh treh smeri razen ZZD, ki je bila izrazito klerofašistična organizacija, ustanovljena iz desničarskega krila JSZ, ko je v njej prišlo do razcepa.

Za Španijo so me pridobili omenjeni tovariši. Dne 12. februarja 1937 smo se pod vodstvom Jožeta Gregorčiča pripravili za odhod. Imeli smo vse potrebne zveze in se odpeljali v Split, od koder bi odpluli z neko francosko ladjo, ki naj bi nas tam čakala. V Splitu pa je bilo baje vse izdano. — Francoske ladje ni bilo. Zato smo se vkrkali na neko ribiško ladjo in odpluli zvečer na odprto morje, kjer smo upali, da bomo naleteli na obljubljeno ladjo. Čakali smo nanjo, dokler se ni zdanilo. Toda zaman! Vso noč smo zaman strmeli v temo, da bi na zaslono neba zagledali pričakovani parnik. Nismo vedeli, da so ta parnik ustavile jugoslovanske patroljne ladje in na njem aretirale Muka, ki mu je CK KPJ poveril nalogo, da organizira naš odhod. V rokah policije, kar smo zvedeli šele po vojni, se Muk ni zadržal komunistično in je v zvezi z našim odhodom v Španijo marsikaj izdal.

Z odprtega morja se pri bellem dnevu nismo mogli vrniti

FRANCE PREVC

V Španijo z Jožetom Gregorčičem

v Split. Zato smo zakrmarili proti otoku Braču in se tam izkrcali. Bili smo lačni. Hrane nismo imeli. Imeli pa smo denar. Določili smo nekaj tovarišev, da bi šli v Milno po hrano. — Tam pa so se našli ljudje in obvestili orožništvo, brž ko so naše zagledali. Ni trajalo dolgo, ko so nas orožniki in financarji okrepljeni z mornarji vojne mornarice obkolili in odpeljali v Split.

V Splitu so nas zaprli. Zaslisevali so nas pet dni, potem pa, kar nas je bilo Slovencev, odpeljali v Zagreb, kjer so nas zopet vtaknili za rešetke. Kakor se spominjam, so bili z nami zaprti tovariši iz Trbovelj, Celja in Ljubljane.

Šest dni smo presedeli v zagrebških zaporih, kjer so nas ponovno zaslisevali, nato pa nas odpeljali v Ljubljano in nas zaprli v Šentpetersko kassarno. Takrat je bil v vladi kot notranji minister dr. Korosec. Že po odhodu prvih prostovoljcev v Španijo je izdal uredbo, po kateri naj bi vsakogar, ki je menil iti v Španijo in ki so ga zajeli, zaprli za mesec dni.

Tako se je naš prvi beg v Španijo ponesrečil. Ko so nas izpustili iz zaporov, smo se vrnili na Jesenice. Pri Kranjski industrijski družbi, kjer sem bil prej zaposlen, sem izgubil službo. Živel sem od podpore, ki mi jo je dajala organizacija. Jože Gregorčič nas je bodril, naj ne obupamo. Kljub temu, da nas je policija stalno nadzirala in so nas zasledovali policijski agentje skoro na vsakem koraku, Jože Gregorčič ni zavrgel misli na odhod v Španijo. Predlagal mi je, naj bi poizkusili on, Egon Erlih z Jesenic in jaz s ponovnim begom, za katerega je bil pripravil že načrt. Z Erlihom sva se strinjala in po prvem maju 1937 smo se odpravili na pot.

Jugoslovansko-avstrijsko mejo na Karavankah smo srečno prešli. Tudi z avstrijskimi obmejnimi organi se nismo srečali. V Borovljah smo stopili na vlak in se odpeljali do Beljaka. Tudi na vlaku nismo imeli sitnosti in se avstrijski žandarji niso zmenili za nas. V Beljaku smo izstopili in šli h Gregorčičevi sestri, ki je bila tu poročena že od leta 1917. — Tam smo prenočili, naslednji dan pa smo se odpeljali do švicarske meje. Zadovoljni smo bili, ker nas na naši poti ni nihče motil, in si obetali, da bo tudi v prihodnje šlo vse po sreči. Z velikim upanjem smo se odpravili proti meji.

Na poti do švicarsko-avstrijske meje nam ni nihče delal težav. Nismo vedeli, da se bodo šele začele. Komaj smo prekorčili mejo in še preden smo prišli globlje v švicarsko ozemlje, smo se znašli v rokah švicarske obmejne policije. Zaprli so nas in nas po treh dneh izročili avstrijskim oblastem, ki so nas prav tako zaprle. Tega si nismo gnali posebno k srcu. Imeli smo šilinge in ko smo plačali globo zaradi prestopa meje, so nas izpustili.

Zvečerilo se je, ko smo ponovno poizkusili srečo, da bi se pretihotapili preko Švice v Francijo, odkoder bi nadaljevali svojo pot v Španijo. Mnogo bolj previdno kakor prvič smo prekorčili avstrijsko-švicarsko mejo. Toda tudi tokrat nismo imeli sreče. Zgrabili so nas in odpeljali na policijo. Policijski komisar nam je povedal, da je naše prizadevanje, da bi se pretihotapili preko Švice, zaman. Kakor da bi ne videli v obmejnem pasu gosto posejanih reflektorjev, nam je rekel in svetoval, naj poizkusimo svojo pot do Bodenskega jezera in od tam preko Nemčije v Francijo.

Če je bil komisarjev nasvet iskren, ne vem. V Nemčiji je že štiri leta vladal Hitler. Če bi prišli v roke nacistom in bi le-ti odkrili, kam smo namenjeni, bi se naša pot v Španijo končala v kakšnem koncentracijskem taborišču. Kljub temu pa takrat o tem nismo razmišljali in smo zaupali v svojo srečo. Pretihotapili smo se v Nemčijo, v policijsko in fašistično državo, ki je do takrat zaprla že vse vidnejše pa tudi manj vidne antifašiste in Hitlerjeve nasprotnike, kolikor se jim ni posrečilo, da so emigrirali. Da spadamo tudi mi med antifašiste, smo menili, da nam ne more biti zapisano na obrazih, če bi se zgodilo, da bi nas zajeli. Bi se že nekako izgovorili, smo mislili. Zato smo z zaupanjem v svojo srečo sedli v Nemčiji na vlak in se odpeljali do francoske meje. Ko smo izstopili, smo zagledali toliko nemških orožnikov, da nam je postalo kar vroče. Jože Gregorčič, ki je bil kakor vselej priseben, je hitro pogledal na vozni red. Razveselil se je, ko je videl, da odpelje že čez nekaj minut brzovlak do Gorduna.

Minute, preden je pripeljal vlak, so se nam zdele neskončno dolge. Naposled je le pripeljal. Naglo smo vstopili in se peljali do Gorduna. Čez Gordun smo šli peš. Ko smo bili v Franciji, se nam je odvalila

skrb od srca. Obetali smo si, da v deželi, kjer je bil na oblasti režim Ljudske fronte, ne bomo imeli nobenih težav. Žal, pa temu ni bilo tako in težave so bile mnogo večje kakor v Švici in v fašistični Nemčiji, ki smo jo prevzeli brez zapletljajev.

Bili smo že okrog trideset kilometrov daleč v notranjosti Francije. Francoskega denarja nismo imeli, da bi se odpeljali proti Parizu. Imeli pa smo še nekaj avstrijskih šilingov in švicarskih frankov. Z Jožetom Gregorčičem sva se zato namenila v menjalnico, da bi zamenjala tujo valuto v francoski denar.

Uradnik, ki naju je v menjalnici sprejel, je bil izredno prijazen in ustrežljiv. Niti na misel mi ni prišlo, da je njegova prijaznost in ustrežljivost samo krinka in da so njegovi nameni popolnoma drugačni. Vljudno nama je ponudil, naj sedeva in počakava, on pa je medtem šel do telefona in obvestil policijo. Ni minilo pet minut, ko sta v menjalnico vstopila policista in zahtevala potne liste. Že pred tem pa je sedel k nama še Egon Erlih.

Dokumentov nismo imeli. Hočeš nočeš smo morali s policistoma na policijo. Med potjo sem mislil, da ne bodo zapletali naše poti v Španijo. O razmerah v Franciji pod režimom Ljudske fronte sem imel popolnoma drugačne predstave, kakor sem jih v tistem trenutku začel doživljati. Režim Ljudske fronte je bil za nas ideal, o katerem smo sanjali tudi doma v Jugoslaviji. Tak režim je bil tudi v Španiji in proti takemu režimu je začel fašist Franco s fašistično italijansko in nemško pomočjo državljansko vojno. Zato sem bil prepričan, da nam francoske oblasti ne bodo delale težav. Ko bi znal, bi policistoma najraje povedal, kam smo namenjeni. Toda Gregorčič nama je že med potjo rekel, naj molčiva, če bi nas vpraševali, kam smo namenjeni. Kakor prav je imel, sem spoznal takoj, ko so nas pripeljali na policijo.

Na policiji so hoteli od nas izsiliti, da smo namenjeni v Španijo. Po izgovorjavi besede »L'Espagne« smo hitro uganili njihovo razpoloženje do osvobodilnega boja španskega ljudstva in republikanske vlade proti fašistu Francu. Tisto, kar smo pripravili za svoj izgovor, če bi nas prijeli v Nemčiji, smo morali uporabiti sedaj v Franciji, v deželi, kjer je bila na oblasti Ljudska fronta in od katere smo pričakovali in mislili, da bo nudila španskemu ljudstvu v boju proti fašizmu vso pomoč. Vztrajno smo trdili, da nismo namenjeni v Španijo, marveč smo brezposelni

delavci in smo prišli v Francijo, da bi našli delo.

»Samo dela iščemo«, smo zatrjevali.

Francoski policisti pa so vztrajali pri svojem. Medtem ko so nas zasliševali in nas hoteli prisiliti, da bi priznali svoj odhod v Španijo, je prišel neki oficir. Ta je ubral druge strune. Rekel je, da je za tujce v Franciji težko najti delo, in nam predlagal, da bi se rekrutirali v francosko vojsko. Gregorčič mi je pošepetal, naj kar privolimo. Računal je na možnost pobega, ko bomo rešeni policije.

Ko smo se »odločili«, da vstopimo v francosko vojsko, so nas odpeljali v kasarno. Tu je bilo še nekaj takih »kandidatov«. Čez dva dni so nas tri in še dva odpeljali pred zdravniško komisijo. Štirje smo bili potrjeni, le najin tovariš Egon Erlih ni bil. Nismo mu mogli pomagati, da bi ostal v Franciji. Izročili so ga policistom. Ti pa so ga predali Nemcem, ker smo pribežali iz Nemčije in ker nismo povedali, da je bila Nemčija le del naše poti na pobegu iz Jugoslavije. Za njegovo usodo naju je z Jožetom Gregorčičem skrbelo. Vedela sva, kako si je Egon želel v Španijo, daši ni bil fizično sposoben za vojsko, kar je ugotovila celo zdravniška komisija, ki je pregledovala in ocenjevala človeški material za Tujsko legijo in ki ni bila pri svojem poslu preveč izbirčna. Če bi Gregorčič — mi je priznal — doma vedel, da Egon ni zdrav, bi ga ne bil vabil s seboj na pot v Španijo, za katero je bilo takoj navdušen. Egon Erlih pa kljub temu, da so ga Nemci vtaknili v taborišče, ni obupal. Po treh mesecih nemškega taborišča je pobegnil in si poiskal pot v Španijo sam. Kljub temu, da so ga francoski vojaški zdravniki na našem pregledu v Franciji ocenili za nesposobnega, je postal v Španiji požrtvovalen borec. Boril se je vse do aprila 1938, ko je padel pri Morelli na aragonski fronti...

Ko nas je vojaška komisija spoznala za sposobne, so od nas zahtevali, da podpišemo izjavo za vstop v Tujsko legijo. Stvar je postajala hudo resna. Zavedali smo se, da bi Španije nikoli ne videli, če bi kaj takega podpisali.

»Vroč kašo smo si skuhal«, je rekel redkobesedni Gregorčič, nato pa nekoliko pomislil in dejal: »Tega ne smemo podpisati, pa naj se zgodi kar koli.«

Tako smo tudi storili. Podpisne izjave za Tujsko legijo nismo hoteli podpisati, s čimer smo svoje »predstojnike«, ki so nas »rešili« pred izgonom iz Francije v Nemčijo, močno raz-

jezili. Zaman so nam prigovarjali sprva zlepa, potem zgrda, dokler se niso naveličali naše vztrajnosti, da ne podpišemo, in nas ponovno vrnili policiji, kjer so nas slikali, popisali in nam vzeli prstne odtise. Ko so ta posel opravili, so nas izročili orožniku, ki nas je popeljal v bližino meje in nam pokazal v smer proti Strassbourgu rekoč, naj čimprej izginemo iz Francije, da nas ne bodo sami izročili Nemcem, kakor so prejšnji dan izročili Erliha. Navsezadnje je bil ta orožnik kljub vsemu še dober in ni dolgo oprezal za nami. Saj smo bili še vedno v Franciji, v državi, ki meji na Španijo, na naš cilj...

Dva kilometra daleč smo hodili v smeri, ki nam jo je pokazal orožnik, potem smo pa zavili na cesto Strasbourg—Pariz. Okrog tri sto šestdeset kilometrov nas je še ločilo do glavnega mesta francoske republike, dolga pot za nas, ki smo jo sklenili prehoditi večji del peš zaradi pomanjkanja denarja, še bolj pa zaradi tega, da bi se izognili policiji in usodi, ki smo jo spoznali že ob našem prihodu v Francijo. Mimogrede smo se zglasili v Nancyju na sedežu KPF, a nismo imeli nič črnega na belem in nam niso hoteli verjeti, da smo namenjeni v Španijo. Tudi Gregorčiču ne, ki je bil član KPJ,

medtem ko smo bili mi takrat še vedno nepartijci.

Ni nam kazalo drugega, kakor da si sami pomagamo. Šli smo naprej. Hodili smo večidel ponoči, podnevi pa smo se poskrili in spali. Šest dni smo hodili bolj lačni kakor siti. Sedmi dan proti jutru pa smo od daleč zagledali Pariz. Bili smo zelo utrujeni in smo se skoro vlekli naprej. Preklinjali smo šoferje tovornih avtomobilov, ki so vozili proti metropoli in se niso hoteli ustaviti. Naposled se nas je le usmilil neki šofer. Po narodnosti je bil Italijan. Vzel nas je v avto. Prosili smo ga, naj nas pelje na Boulevard Voltaire, kjer — kakor so Gregorčiču dali vedeti že pred odhodom iz Jugoslavije — naj bi našli zvezo z našimi ljudmi. Šofer je bil po naključju socialist in nam je pomagal iskati človeka, ki je vzdrževal zvezo in pri katerem bi se morali zglasiti. Imeli pa smo smolo. Zveza je morala biti v času, ki smo ga mi porabili za pot od Jesenic do Pariza, spremenjena. Šofer, ki nas je tako prijazen vozil do sem, je začel postajati nestrpen. Morda smo se mu zdeli, izdelani od dolge in naporne poti, vse kaj drugega kakor pošteni ljudje. Naposled, ko smo obredli že precejšen del Pariza, nam je rekel, da ve za hotel, kamor zahajajo Balkanci. Peljal nas je tja in povprašal lastnico, če zahajajo k njej kaki Jugoslovani. Pritrdila je in rekla, da zahaja v hotel večkrat neki Jugoslovan, po poklicu inženir.

Zahvalili smo se šoferju in ga hoteli nagraditi z nekaj franki, ki smo jih imeli. On pa ni hotel ničesar vzeti.

Že dobro uro smo bili v hotelu, ko je prišel tisti inženir. Po narodnosti je bil Slovenec. Povedali smo mu, kaj bi radi. Rade volje nam je pomagal. Peljal nas je na zbiralni komite španskih borcev. Sprejeli so nas in nas napotili v neki hotel, kjer smo se okopali in preoblekli.

V hotelu nismo bili sami. Bilo je še okrog dve sto drugih prostovoljcev, namenjenih, da podpro boj španskega ljudstva proti fašizmu. Med njimi so bili tudi Peko Dapčević, Todorovič, Uzunovski in drugi. Po šestih dneh bivanja v hotelu smo se že mnogi spoznali med seboj, obenem pa smo se dodobra odpočili za pot, ki nas je še čakala.

Na sedmi dan našega bivanja v Parizu je bil določen čas odhoda. Pot do Pirenejev ni bila niti nevarna niti naporna. Iz Pariza smo se odpeljali z avtobusi. V Loiresu smo se presedli na vlak, dokler nismo iz-

FEDERICO GARCIA LORCA

Spopad

*Sredi gorske drage
se svetijo kot ribe
noži iz Albacete,
lepi od krvi nasprotnikov.
Trda luč igralnih kart
reže iz trpke zelenine
oblike divjih konj
in obraze jezdecev.
V krošnji oljčnega drevesa
jokata dve stari ženi.
Ob stenah se zaganja
bik tega spopada.
Črni angeli so prinesli
robce in belo vodo.
Angeli z velikimi perutmi
iz albacetskih nožev.
Juan Antonio de Montila
pada mrtev po pobočju,
čelo ima posuto z lilijami,
na senceh mu zori granat.
In zdaj jezdi, križ ognjen,
navzgor po poti smrti.*

*Skozi oljčne gaje prihaja
sodnik s civilno gardo.
Prelita kri vzdihuje
nemo kačjo pesem.*

*Čujte, gospodje orožniki,
tu se je zgodilo,
kar se zmeraj zgodi.
Padli so štirje Rimljani
in pet Kartazanov je mrtvih.
Večer, pijan od figovih dreves
in vročega šumenja,
je omahnil brez moči na ranjena
stegna jezdecev.
In črni angeli so leteli
skozi zrak zahoda.
Angeli z dolgimi kitami
in s srci ko rumeno olje.*

(Federico Garcia Lorca je avgusta 1936 padel v roke Francovim rabljem, ki so tega velikega španskega pesnika skupaj z drugimi zajetimi protifašisti postrelili. To pesem smo izbrali, ker je skozi Albacete šlo mnogo borcev internacionalnih brigad, med njimi tudi naši.)

stopili in se do Perpignana prepeljali zopet z avtobusi. Pot iz Pariza do Perpignana se mi je zdela kakor izlet.

V Perpignanu smo počakali na vodnike. Ko so prišli, smo se odpeljali še kakih pet kilometrov do vznožja Pirenejev. Tu pa se je začela ponovno na-

porna pot zlasti za tiste, ki gorskih strmin niso bili vajeni. Nikoli si nisem mislil, da so Pireneji tako strmi. Vodniki so nas vodili čez njihove strmine po kozjih stezah, dokler nas niso varno pripeljali do samostana na vrhu. Bili smo v Španiji. Svoj cilj smo dosegli.

»Španija,« je valovalo v nas. »Končno Španija!«

V samostanu na vrhu Pirenejev so nam postregli s kavo. Ko smo se okrepčali, smo se spustili do ceste pod samostanom na južnem pobočju Pirenejev. Tam so nas čakali vojaški kamioni in nas popeljali

do trdnjave Figueras in od tam v Albaceto, kjer je bilo zbirališče novih borcev internacionalnih brigad. Tu se je moja pot z Jožetom Gregorčičem ločila. Dodeljen sem bil protitankovskemu topništvu in kmalu nato odšel s svojo enoto na madridsko fronto...

FRANC SIRC-JOŽA

Občinski sluga

Leto 1936 je bilo na Javorniku in na Koroški Beli politično zelo razgibano. Najpomembnejši dogodek so bile volitve oktobra meseca, na katerih je zmagala lista Zveze delovnega ljudstva. Občina Koroška Bela je postala zopet rdeča in je dobila komunističnega župana v osebi tovariša Vencelja Perka. Na tej listi sem kandidiral tudi jaz in bil kot tak izvoljen v občinski odbor.

Tisto leto sem predvsem delal po navodilih tovariša Franja Federla Slavka in tovariša Viktorja Stražišarja. V tovarni sem bil obratni zaupnik na težki progji. Tovariš Franjo Federle, ki je bil tedaj eden med najpomembnejšimi komunističnimi organizatorji v jeseniški dolini, me je pridobil, da sem zbiral prispevke za »Rdečo pomoč«. Ta prostovoljni posel mi je šel kar dobro iz rok, saj ljudje niso skoparili, če pa je kdo skoparil in mi ni dal vsaj pet dinarjev, njegovega prispevka niti vzeti nisem hotel. Zbrani denar sem potem oddal Franju Federlu, namenjen pa je bil predvsem za pomoč preganjanim in zaradi gibanja zaprtim ali pa brezposelnim tovarišem.

»Rdeča pomoč« bi me kmalu spravila od kruh. Ne zavoljo tega, ker bi me kdo naznanil, da nabiram prispevke zanje, marveč zaradi sestanka, ki smo ga imeli zaradi nje neko nedeljo na Poljanah in sem se ga moral udeležiti. Zgodilo pa se je, da smo imeli v obratu prav tisto nedeljo reperaturo. Zato sem šel k mojstru in ga prosil, če bi me lahko pri reperaturi pogrešil. Rekel sem mu, da moram v nedeljo nujno odpotovati in da potovanja ne morem nikakor odložiti in če bi me zaradi tega lahko oprostil.

»V redu,« je rekel mojster. Njegovega privoljenja sem bil vesel. V nedeljo sem odšel na Poljane na sestanek, misleč, da je vse v redu, pa ni bilo. Komaj sem v ponedeljek prišel na delo, že me je poklical mojster in mi ukazal, naj se javim pri šefovem asistentu B.

»Kaj, za vraga, mi hoče?« sem vprašal mojstra.

»Zato, ker nisi prišel včeraj delat,« je rekel mojster hladno, da mi je bilo, kakor da bi me kdo še vsega razgretoga od razbeljenega železa in vročine v obratu polil z mrzlo vodo.

»Ne razumem vas,« sem rekel.

»Kako ne?« se je mojster začudil. »Včeraj te ni bilo k reparaturi, čeprav bi moral priti.«

»Saj ste mi vendar dovolili,« sem rekel in ga skušal spomniti na najin sobotni pomenek.

»Jaz nič ne vem,« je rekel.

Najraje bi ga udaril, pa je tedaj že prišel pome šefov asistent.

»Ma, naj vas še čakamo, Sirc,« je rekel s primorskim naglasom.

»Saj že grem,« sem rekel.

Šel sem za dolgim suhim človekom in za njim vstopil v šefovo pisarno. Za mano pa je vstopil še mojster.

»Warum sind Sie nicht gestern zur Arbeit gekommen?« me je pogledal šef Fischer s svojim nemškim piratskim obrazom. Poznalo se mu je, da je slabe volje in da je le malo spal. Njegova sapa je dišala po alkoholu in glas mu je bil hripav.

Nisem mu odgovoril, ker sem se delal, kakor da ga ne razumem.

»Fragen Sie ihn,« se je obrnil k asistentu, ki mu je služil za tolmača. Da bi se sam naučil slovensko, mu niti na misel ni hodilo, čeprav je živel od dela slovenskih delavskih rok. Bil je, kakor vsi Nemci, ki jih je na Jesenice pripeljal njihov zaščitnik in somišljenik, glavni lastnik KID Nemeč Westen, zagrizen Hitlerjev pristaš.

»Ma, šef vas vprašuje, zakaj niste prišli včeraj na delo,« mi je Fischerjeve besede prevedel asistent.

»Mojstra vprašajte,« sem rekel.

»Jaz nič ne vem,« se je takoj za menoj oglasil mojster.

»Ne delajte se nevednega,« sem vzkipek. »V soboto sem vas

prosil, če mi ni treba priti, vi pa ste rekli: v redu...«

»Jaz ničesar ne vem,« je vztrajal mojster.

»Preklete ste pozabljivi,« sem bil jezen zaradi njegove laži.

»Ma, Sirc, ne bodite nesramni!« se je oglasil asistent.

»Opravičil sem se in mojster mi je dovolil, da me ni treba k reparaturi. Če zdaj taji, laže,« sem rekel.

»Was ist's los?« me je prekinil šef.

Asistent je prevedel.

»Haben Sie ihm wirklichen nicht gestattet?« se je šef obrnil k mojstru.

»Nein, Herr Chef,« je mojster ponižno odvrnil v nemščini.

»Kaj pravi?« sem vprašal asistenta.

»Molčite,« me je zavrnil.

»So eine Frechkeit!« je zavpil tedaj šef in zaripnil v obraz.

»Kaj pravi?« sem vprašal.

»Ma, šef pravi, da ste predrzni,« potem pa sproti prevajal, kar je kričal nad menoj Fischer. »Takah predrznih ljudi ne bomo trpeli. Ma, vi ste večni puntar. Ma, dobro vas poznamo! Ma...«

»Sofort entlassen! Sofort!«

»Ma, šef pravi, da ste odpuščen! Z mesta, ma, takoj odpuščen! Razumete!« je prevajal asistent in k svojemu prevodu dodajal svoj običajni primorski »ma«.

Nič nisem rekel. Samo vse po vrsti, najbolj pa mojstra, sem divje pogledal, se obrnil in brez besede odšel.

»Kaj je bilo?« me je vprašal nekdo, a se danes ne spominjam več, kdo je bil.

»Na cesto so me vrgli,« sem rekel.

»Tebe? Zakaj?«

»Zaradi včeraj, ker me ni bilo. Mojster je požrl svojo besedo...«

»Kar tako te vendar ne morejo odpustiti,« me je prekinil oni.

»Kako pa so Federla in še več drugih, kaj,« sem rekel in šel k omarici, da bi vzel svoje stvari. Hotel sem ostati miren in ponosen, čeprav mi ni bilo

vseeno, da sem ob kruh. Toda ponižati se nisem hotel.

Nisem hotel, da bi z menoj delali kakor s psom. Prej ko ne so čakali, da se bom ponižno uklonil pred njimi. Toda jaz nisem iz takega testa, da bi okrog ljudi, ki so mi napravili krivico, klečeplazil. Trd Gorenjec sem in v pravem gorenjskem značaju sta ponos in neuklonljivost na prvem mestu.

Že sem se skoro preoblekel, ko je šefov asistent prišel za menoj.

»Ma, vi ste kakor burja, Sirc! Spodobilo bi se, da bi se opravičili... Ma, šef je le šef...«

Molčal sem.

»Ma, slišitel! Šef ni tako slab človek, kakor vi mislite,« je govoril asistent... »Ma, premislil se je in preklical odpust. Ma...«

»Meni je vseeno,« sem mu segel v besedo.

Tako nisem bil odpuščen, marveč sem bil premeščen v adjustažo, razume se na slabše plačano delovno mesto in k najtežjim delom, ki so jim k le težaki, pri tem pa sem zaslužil polovico manj kakor prej na težki progji. Tam sem delal mesec dni. Ko pa je težka progja začela obratovati na tri dni in je manjkalo valjavcev, so me premestili nazaj...

Spomin na »Rdečo pomoč« in na dogodek, ki se mi je, ne da bi oni to vedeli, dogodil zaradi nje, me je nekoliko zanesel od tega, kar sem vam menil pripovedovati. Sodrugi Federle, ki me je pridobil za nabiralca prispevkov za »Rdečo pomoč«, je bil takrat brez posla. Njegove prisotnosti med delavstvom v tovarni družba ni trpela. Bil je komunist in zelo razgledan človek. Taki ljudje pa so se kapitalistom zdeli prenevarni. Ko smo si oktobra 1936 volilci na Javorniku in na Koroški Beli priporili na volitvah rdečo občino in ko je postal župan komunist Vencelj Perko, takrat nosilec liste Zveze delovnega ljudstva, smo na neki občinski seji sklenili, da bi zaposlili Franja Federla-Slavka (tedaj

člana ilegalnega okrožnega komiteja KPJ Jesenice) kot občinskega slugo, zakaj Federle, kljub temu, da je bil odličen strojnik, ni mogel nikjer dobiti zaposlitve. Bil je na »črni« listi in kogar so imeli zapisanega na njej, je le težko, hudo težko prišel zopet do stalnega zaslužka. Zato smo mi, ki smo bili njegovi znanci in somišljeniki, na neki občinski seji predlagali, da bi občina zaposlila Federla kot občinskega slugo. Ta posel bi mu ne olajšal samo težkega boja za obstanek, marveč je bil zelo pripraven tudi za ilegalno delo, saj bi mu bil kot raznašalca različnih pozivov in pošte omogočen vstop v tovarno, kjer je imel svoje zaupnike in kjer je lahko neposredno vplival na delavstvo.

»Kdor je za nastavitve Federla za občinskega slugo, naj glasuje,« se je oglasil župan. Glasovali smo skoro vsi in

po naših sedanjih pojmih bi bila Federlova nastavitve že zagotovljena. Včasih pa temu ni bilo tako, saj je uslužbenec smel nastavljeni samo okrajni glavar ali, kakor so ga tedaj uradno nazivali, srezki načelnik. Ta pa je bil privrženec tedanjega režima JRZ in naši občini, ki je postala rdeča, prav malo naklonjen. Zato se nismo začudili, ko je sklep občinske seje o Federlovi zaposlitvi zavrnil. Toda odnehali nismo in naposled se je tudi sreski načelnik Vrečar moral vdati in potrditi naš sklep. Tako je Franjo Federle-Slavko, ki je postal kmalu nato sekretar jeseniškega okrožja KPJ, bil naš občinski sluga, dokler oblast ni razveljavila mandatov našega občinskega odbora in je občino prevzel njen komisar. Taka je bila namreč demokratičnost takratnega režima in tako so se nekoč »spoštovale« demokratične pravice volilcev.

LOVRO ALBREHT

Orožne vaje

Orožne vaje v tistem času, ko je bil svet že v vojni, niso bile nič nenavadnega. Toda takrat — bilo je januarja 1941 — ko smo dobivali pozive zanje mi, je šlo za popoknoma drugačne »orožne vaje«. Že to, da smo dobivali pozive samo komunisti in naši simpatizerji, je bilo sumljivo in smo lahko slutili, da gre za neko posebno vrsto »orožnih vaj«, ki jih do tedaj še nismo poznali. Tako smo na Koroški Beli dobili pozive Franc Sirc, Florijan Jensterle, Janez Šmid, Feliks Koprivnik, Stane Oswald in jaz. Posebno za Sirca smo se čudili, da mora k »vojakom«, saj je bil invalid že iz prve svetovne vojne in so ga vse do januarja 1941 vodili v evidenci za vojsko nesposobnih. Potem so začele prihajati novice z Javornika, kjer so prejeli pozive Franc Zevnik, Ignac Skomavec, Edi Giorgioni, Nace Kralj, Tine Vister, Pavel Štraus, Jože Finžgar, Franc Egert, Janez Tavčar, Ciril Grintov, Ludvik Benedičič, Tine Noč in Vinko Noč, in z Jesenic, kjer je doletela ista usoda Viktorja Kežarja, Kosa, Antona Klemenca, Šranca, Franca Jeralo, Franca Rozmana, Poldeta Stražišarja, Antona Talerja, Viktorja Stražišarja, Pavla Martinjaka, Antona Muleja, Franca Benedičiča, Petra Demšarja, Bertija Verglja, Rudolfa Pančurja, Jožeta Mavca, Lojzeta Vilmana, Matijo Verdnika, dr. Štampiharja, Alfonza Oblaka in Konrada Šivica. Novice pa so prišle tudi iz Mojstrane, kjer je dobil poziv Jaka Rabič, iz Gorij, kjer so klicali Andreja Prešerna in Jaka Vodnova, in iz Bohinja, kjer so za naše »orožne vaje« izbrali Franceta Rozmana in Tomaža Godca. Ker je naša obveščevalna služba dobro delovala, smo kmalu zvedeli, da so pozivi za orožne vaje samo krinka in da nas mislijo vtakniti v neko internacijsko taborišče, ki so jih v tistem času vladajoči krogi pripravljali in urejali za komuniste in antifašiste.

Dan odhoda se je naglo bližal. Partijska organizacija ni stala križem rok. Poskerbela je, da je ljudstvo zvedelo, kakšne »orožne vaje« je pripravila za nas oblast. Na predvečer našega odhoda so bile ceste na Jesenicah, Javorniku in Koroški Beli posute z letaki, s protifašističnimi gesli, ki so pozivala delavstvo in prebivalstvo k enotnosti in odporu proti pofašistenju države in proti fašistični nevarnosti, ki je pretila delovnemu ljudstvu od zunaj. Žandarji so imeli dovolj opraviti s pospravljanjem letakov, v kolikor jih niso že pobrali in prebrali ljudje. Niso pa mogli preprečiti spontanih demonstracij ob našem odhodu.

Dne 23. januarja 1941, ko smo na Javorniku čakali na vlak, se je na postaji zbrala množica ljudstva. Ko je vlak pripeljal in so se ob oknih pokazali tovariši z Jesenic, Bohinja, Gorij in Mojstrane, je zbrano ljudstvo začelo vzklikati:

— Živela Sovjetska zveza!

— Živela oktobrska revolucija!

— Živel Lenin!

— Živela Komunistična partija Jugoslavije!

— Dol s fašizmom!

— Hočemo delavsko oblast!

Med vzklikanjem, ki ni hotelo prenehati, smo vstopili v vlak in iz vlaka se je oglasila »Internacionala«. Policisti, zlasti komandir policijske postaje na Javorniku Jesih, so bili brez moči in prej ko ne prestrašeni, saj si niso upali razgnati množice, ki bi jih zmlela, če bi to poskušali.

Skoro na vsaki postaji, prav do Ljubljane, so vstopali novi »vpoklicanci«. Mnogi med njimi so bili člani Partije, ostali pa njeni simpatizerji in odločni protifašisti. V Ljubljani smo hoteli izstopiti in privrediti demonstrativno povorko po mestu, a nam je protivladno in protifašistično demonstracijo po ljubljanskih ulicah preprečila policija, ki je zastražila vlak. Kljub temu pa ni mogla ubraniti ljudstvu, ki se je zbralo na postaji in na ulici pred njo, da ne bi demonstriralo in izražalo simpatij do nas. Gesla, ki jih je vzklikala množica, so bila prav tako in še bolj revolucionarna kakor na Javorniku, mi pa smo, navdušeni nad množico, ki je čutila z nami, peli revolucionarne pesmi. »Internacionala« je zvenela iz nas s takim občutkom, kakor še nikoli. Z nami so jo prepevali ljudje na postaji in za plotom na ulici. Oblast je lahko spoznala, koliko je ura in, da protifašističnega in revolucionarnega gibanja ne bo več moč zaustaviti, četudi je prav tiste dni minevalo že dvajset let, odkar je prepovedala Komunistično partijo, katere podtalni tok ni nikoli usahnil in je vedno bolj prodiral do src ljudi in v njihovo zavest v usodnih časih, ki so nas še čakali.

Tudi ljubljanska policija je bila brez moči proti ljubljanski množici. Zato je poskerbela, da je vlak kolikor mogoče hitro zapustil Ljubljano. V Trbovljah se je naše število s trboveljskimi rudarji povečalo, v Hrastniku s hrastniškimi steklarji. Vlak je imel pet minut postanka in izrabili smo jih, da smo izstopili in se pomešali s trboveljskimi in hrastniškimi tovariši, žandarji pa so nas s puškami podili nazaj na vlak. V Trbovljah so rudarji zapeli »Internacionalo«, a so jim žandarji petje prepovedali. Rudarji pa so se hitro znašli in zapeli državno himno »Bože pravde«, kar je povzročilo med nami mnogo smeha, saj so se žandarji takoj postavili v stav »mirno«. Dolgo je trajalo, da so nas spravili v vlak in odpeljali smo s polurno zamudo. Nam, ki smo se vozili že nekaj ur od Javornika do Hrastnika, se je zdelo, da je vso Slovenijo napolnila »Internacionala«, saj je odmevala od vsepovsod, koder smo se vozili.

»Internacionala« nas je navdala z občutkom moči.

FRANC SIRC-JOŽA

Taborišče ob Moravi

Medjureče, kamor so nas pripeljali na »orožne vaje« in kjer smo postali »vojaki« brez pušk pod žandarsko stražo in komando, je naselje ob sotočju treh rek in uolin. Največja reka med njimi je Morava, vanjo pa se iztekata ostali dve reki in ob njej so za nas postavili barake. »Za razbojnike«, kakor so rekli tamkajšnjim domačinom.

Kraj ni strnjeno naselje. Koče so raztresene in samotne. Na prvi pogled bi ga človek primerjal z Jeseniškimi rovti, če ga od take primere ne bi odvrčala pokrajina, pokrita z debelim blatom in pa vlažno podnebje, ki je težko legalo na pljuča.

Ko smo postali »vojaki« brez pušk, so nas naši žandarski stražarji in komandirji razdelili na pet čet, ki so štele vsaka blizu dve sto mož. Z nami je Medjureče naraslo za tisoč prebivalcev in naše barake ob Moravi na njenem

blatnem obrežju so postale njegov najbolj obljudeni del.

»Vojaki« brez pušk nismo bili samo delavci, marveč so bili v naših vrstah tudi intelektualci. Zdravnike so takoj mobilizirali, da bi pomagali pri pregledu. Tako je tak »služba« doletela tudi dr. Jožeta Potrča, ki je bil do ločen za sanitejca.

»Klican kot vojaški vojni invalid«, sem se že prve dni javil na zdravniški pregled.

»Kako? In so klicali tudi vas?« se je začudil dr. Jože Potrč, ki je prišel na »orožne vaje« na prav takšen način kakor mi, saj je bil komunist in dober tovariš, ki smo ga zaradi njegovega obširnega političnega znanja in tovarštva vzljubili že prve dni in ga spoštovali.

»Kaže, da monarhija tudi take potrebuje«, sem rekel napol v šali.

Nasmehnil se je in me vprašal, če sem zdrav.

»Se kolikor toliko«, sem odgovoril. »In če bo treba, bom znal biti tudi vojak!«

Zadnji stavek sem izgovoril tako, da je dr. Potrč razumel, kdaj in za koga bom znal biti tudi vojak. Rana, ki sem jo dobil zaradi vojne pustolovščine avstrijskega cesarja, se je že zdavnaj zacelila, medtem pa me je čas izučil, da se za kralje in cesarje ne bom več boril. Kadar pa bo treba prijeti puško za revolucijo, se ji kljub invalidnosti ne bom izognil.

Prve dni so se žandarji hoteli napraviti pomembne in z nami uganjati »eksercir«. Peto četo, ki sem ji pripadal, in so bili v njej iz jeseniške doline še Francelj Guzelj, Ludvik Benedičič, Janez Tavčar, Franc Egert, Viktor Kejžar in Jože Stražišar, so v ta namen razdelili po vodih, a so imeli z menoj in še z nekaterimi težave, ker nismo razumeli srbske komande ali pa se delali, kakor da je ne razumemo.

»Kje, za vraga, ste služili vojsko?« je zakričal nad nami žandarski komandir.

»Pod cesariem rajinke Avstrije«, sem odgovoril.

Nekaj je besedičil po srbsko. Nisem ga prida poslušal ne razumel njegovega zmerjanja, svitalo pa se mi je, da nas zmerja s tepci, ki ničesar ne razumejo in ne znajo.

»Kako bodo znali, ko so invalidi,« se je oglasil nekdo.

»Zakaj pa ste klicali invalide,« se je iz vrste slišalo godrnjanje, kajti nisem bil sam, ki sem bil invalid, bilo jih je še več. Pa tudi takih je bilo mnogo, ki bi jih po visokih letih po zakonu ne smeli nikoli klicati v vojsko. Dva Makedonca sta jih imela blizu sedemdeset. Tisti makedonski geometer, ki so ga pripeljali sem skupaj z njegovima odraslima sinovima, jih je imel osemindesetdeset.

»Vojaki so bili, pa se ti ne znajo niti obrniti, majko jim...« je kričal orožnik.

»Majko pusti kar pri miru,« se je oglasil nekdo.

»Šuti!« ga je zavrnil žandar.

Ukazal je »mirno«. Potem nas je pa hotel zopet vrteti v

levo in v desno naokrog, s svojo odsekano komando, spremljano s psovki, ker nikakor ni mogel biti z našim izvajanjem zadovoljen.

»Ne poznajo srbske komande in srbskih obratov,« se je oglasil nekdo. »Poveljuj avstrijsko, pa boš videl, kakšni so Janezi.«

»Rad bi jih videl,« se je posmehtil žandar, ki je spoznal, da ne bo opravil ničesar.

»Prepusti meni komando, pa boš videl,« je rekel prejšnji.

Žandar mu jo je res prepustil, on pa nas je odbral šest, ki smo nekoč služili vojsko v pokopanem cesarstvu, za katerim ni nihče žaloval, najmanj pa mi. Kljub temu pa smo se nalašč potrudili, da smo delali osnovne eksercirske vaje tako, da bi nas bil vesel sam ranjki cesar s svojimi generali, če bi ne vedel, da se norčujemo iz vsega, kar je bilo že zdavnaj zapisano preteklosti in kar ji bo nezogibno po nenapisanih zakonih človeškega razvoja še zapisano.

»Habt Acht!«

»Links um!« in tako dalje so padale šaljivčeve komande in mi smo jim bili za šalo prav tako poslušni, kakor nekoč na cesarsko-kraljevih avstrijskih »eksercirplacih«.

Splošen smeh nas je spremljal, toda že naslednje dni smo sklenili, da ne bomo več eksercirali, saj nismo vojska, marveč so nas internirali v to globoko blato ob Moravi. Odpor proti eksercirju je bil naš prvi upor. In ta upor je bil delo Partije in obenem tudi naša prva zmaga nad taboriščno komando, ki nas ni mogla obvladati.

Potem so rekli, da so nas mobilizirali zato, da bomo gradili cesto v smeri proti Jadranu, pa ni bilo orodja, da bi jo začeli. Samo stari makedonski geometer je z makedonskim ponosom prve dni meril traso. Ko pa je prišlo orodje, smo se uprli prisilnemu delu.

»Delali bomo samo to, kar potrebujemo,« je bilo geslo, ki smo ga s svojo neuklonljivo enotnostjo tudi uresničili.

To je bila naša druga zmaga. V tretje pa smo se ob podpori Makedoncev in Bosancev uprli Slovenci zaradi hrane, ki nam ni prijala in je bila za naš okus preveč začinjena s papriko in drugimi dražili. Tudi to je bila naša zmaga. Slovenci smo dobili svojo kuhinjo, za kontrolo v njej pa sta bila

določena Edo Giorgioni in še neki Slovenec, a se njegovega imena ne spominjam več.

Taboriščna komanda, ki se je bala našega odločnega nastopa, nas je odslej pustila v miru. Taborišče ob Moravi je bilo v naših rokah. Partija je organizirala v njem politično-kulturno delo in ga spremenila v šolo komunizma...

Jože Stražišar

Rdeča odeja

Bil je Makedonec in imel je lepo volneno rdečo odejo. Sam ni vedel, kako je zašel med nas, saj je bil popolnoma apolitičen in je ljubil lahkotno in brezdelno življenje. O politiki ni vedel ničesar, zato pa je toliko več vedel o ženskah in njihovih čarih. Našim pogovorom se je prikrito posmehoval in jih imel za nesmisel. Bil je človek, ki mu je bilo vseeno, kako je družba urejena in kdo jo vlada. S problemi, ki so nas mučili in o katerih smo razglabljali mi, si ni belil glave. Skratka, bil je lahkoživec in ženskar in zaradi svojega brezbriznega gledanja na svet tuj nam in svojim rojakom, ki so se ga izogibali, kakor da bi se ga sramovali. Toda tudi tega si ni gnal k srcu. Mi smo se ga spočetka bali in smo ga imeli za policijskega konfidenta, čeprav ni bil in mu niti na misel ni hodilo, da bi koga ovajal in nosil policiji na nos naše pogovore. Ko je nekoč slišal, za kaj ga imamo, ga je to zabavalo. Prej ko ne bi mi ga že davno zabrisal spomin, da ni imel lepe volnene rdeče odeje, mehke in tople, popolnoma drugačne, kakršne smo imeli mi.

»Lepo odejo imaš,« mu je nekoč rekel rudar Hochkraut, ki je bil osrednja osebnost v naši baraki in okrog katerega so se zbirali komunisti in v političnem življenju ali kulturi znani tovariši, med njimi tudi slovenski pisatelj Miško Kranjec. (Mmogrede naj omenim, da je Miško Kranjec veliko govoril tudi z jeseniškim internirancem Nacetom Kraljem, ki bi ga kakor je sam rekel, rad opisal v eni izmed svojih prihodnjih povesti.)

»Ti je všeč,« je Makedonec rekel na Hochkrautovo vprašanje.

»Trpežna in topla je. Tako bi imel rad jaz,« je odvrnil Hochkraut.

Makedonec, ki mu je bilo vseeno ali je Srb ali kar koli, je upal, da ga bodo kmalu odpustili in da se bo lahko vrnil k svojim ljubicam. Vsak dan je čakal, da ga bodo klicali na taboriščno komando in mu vrnilo vojaško knjižico. Njegovo pričakovanje pa se ni uresničilo in moral se je zadovoljiti z zapeljavanjem deklek v okolici taborišča, a mu prej ko ne ni uspelo nobene zaplesti v svoje mreže, zakaj tamkajšnja dekleta so veliko dala na svojo dekleško čast, še bolj pa so se bala svojih očetov, ki so — taka je bila navada — dovolili hčeram pohajati samo s tistimi, za katere so vedeli, da bodo njihove hčere zatrdno poročili. Zato je Makedonec, ki mu je bilo presneto malo mar ali je Makedonec ali Srb ali Hrvat, postajal iz dneva v dan bolj nestrpen, četudi tega ni na noben način pokazal. Mi se nismo dosti menili zanj in jaz bi ga, kakor sem že rekel, že zdavnaj pozabil, da ob našem odhodu ni spomnil Hochkrauta na volneno rdečo odejo.

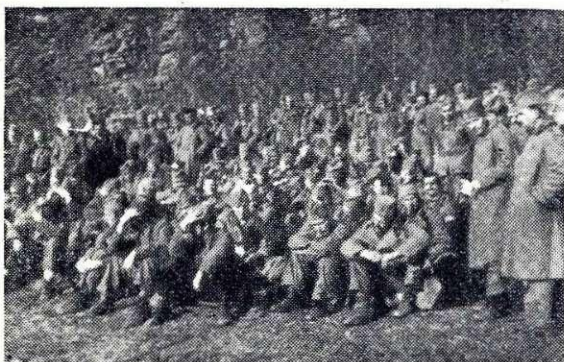
»Denar potrebujem,« je rekel. »Si še pri volji, da bi kupil mojo odejo?«

»Še,« je pritrnil Hochkraut. »Koliko hoščeč zanjo?«

Makedonec je povedal ceno. Ni bila visoka. Kljub temu pa smo odvrčali Hochkrauta, da bi odejo kupil, saj smo šli domov in doma je prav gotovo ne bo potreboval.

»Kaj vi veste,« nas je zavrnil rudar, ki je poznal menda vse jugoslovanske zapore, v katerih so bili zaprti komunisti. »Ne bo minilo štiri tedne, ko bom doma in me bodo ponovno poslali za rešetke ali pa poklicali zopet na kakšne takšne orožne vaje kakor januarja. Potem mi bo ta odeja, ki je mehka in topla, prišla prav,« je rekel in kupil odejo.

Hochkrauta niso zaprli. Prišli so Nemci in ta znameniti trboveljski rudar je moral kmalu v partizane. Pravijo, da je s seboj odnesel volneno rdečo odejo, ki jo je kupil od Makedonca, in da je s to odejo kasneje tudi padel.

Na sliki skupina internirancev iz Ivanjice v Medjurečju

Sestanek

V drugi polovici junija 1941 sem dobil vabilo na sestanek na Poljanah. Malo me je mučila radovednost, s kom se bom srečal. Z Jesenic sem se odpeljal s kolesom. Takrat še ni bilo nevarno in Nemcem se še ni zdel vsak Slovenec sumljiv. Počasi sem poganjal kolo in razmišljal to in ono. Nenadoma me je zdrnil oster žvižg in nato še eden. Iz za bližnjega grmovja se je dvignila postava in že se mi je prismejal nasproti Tone Talar, znanec iz tovarne, ki je takrat že bil v ilegali. Hitro sva skrila kolo, nato pa se začela vzpenjati med grmičjem navkreber. Nekaj sto metrov višje sem opazil skupino ljudi. Ko sva prišla bliže, sem med njimi spoznal Poldeta Stražišarja in Andreja Prešerna.

Brž ko smo se pozdravili, nam je Polde začel razlagati, da so ilegalne skupine v gozdovih tako narasle, da ni več mogoče, da bi lahko delala vsaka zase ter da je napočil čas, ko se bodo manjše skupine zlile v večje enote. Rekel je, da bo treba te skupine še pomnožiti ne le s komunisti, ki jih je bilo dotlej v gozdovih največ, pač pa da je treba pritegniti tudi druge poštene ljudi. Polde je poudaril, da boj proti okupatorju in osvoboditev ni le stvar komunistov, temveč zadeva vsega ljudstva. Potem nam je razložil, kako bi bilo treba organizirati odbore OF in predvsem zbiranje orožja.

Vsi smo ga z veliko zavzetostjo poslušali. Govoril je preprosto, a vendar odločno in navdušujoče. Mnogi izmed nas so Poldeta že od prej poznali in so vedeli, da je član Vojnega komiteja za jeseniško okrožje.

Polde nam je nazorno opisal splošen položaj. Prikazal nam je, da Nemci popisujejo Gorenjce in jih razvrščajo v razne kategorije, ker jih nameravajo še to leto več kakor polovico izseliti. Povedal nam je, da je Hitler to odredil že pred napadom na našo državo. Ena izmed nalog partizanov bo, da bodo preprečili ta zločin. Jasno nam je razložil, da se moramo zato vsi pripraviti na borbo in pritegniti v osvobodilno gibanje čim več ljudi. Vsi ljudje sicer še ne verjamejo, da hočejo Nemci Slovence uničiti; zapiranje in aretacije, ki so z njimi Nemci prav takrat začeli, so bile samo uvod v najbolj brutalno zatiranje Slovencev.

Poldetove besede smo sprejeli z vso resnobo, pa tudi z navdušenjem, ko nam je dejal, da moramo biti pripravljeni razbijati ta novi okupatorski red in z neizprosno borbo pripravljati pogoje za prevzem oblasti.

Po sestanku smo se razšli na delo, ki nas je čakalo med ljudmi.

IVAN JAN-SREČKO

Dnevi pred vstajo

V drugi polovici julija nas je Polde Stražišar znova vabil na sestanek. Že ob pozdravu smo videli, da je ves spremenjen. Z obraza mu je sijala neka skrivnostna napetost. Takoj smo vedeli, da nam bo povedal nekaj posebnega.

Ni nam bilo treba dolgo čakati, ko nam je skrivnost razodel.

»Prišel je čas oborožene vstaje!« je planilo iz njega in nam povedal, kaj so 17. julija 1941 sklenili na partijski konferenci, ki je bila pod Malim Gregorjevcem na Jelovici in ki jo je vodil Stane Žagar, instruktor CK KPS in član Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. »Čas je,« je nadaljeval Polde, da se odločno pomerimo s švabskimi pritepenci in da jim povemo, da tu ni prostora zanje. Razložil nam je, kako naj bi vstaja potekala in kaj vse bi bilo treba pripraviti. Polde je slehernemu med nami določil nalogo. Nekomu je naročil, naj zbira podatke o ljudeh, druge-

mu, naj se zanima za njihovo politično pripadnost, tretji naj skrbi za zbiranje orožja, četrti za hrano, obleko itd. Opozarjal nas je, da je treba zajeti čim več ljudi in da je treba skrbeti, da se bodo partizanske skupine povečale, da se bo borcem v gozdovih pridružilo še več novih. Pri tem nas je opominjal, da je treba delati zelo previdno. Ker so bile takrat prve partizanske skupine v pretežni meri odvisne od hrane, ki so jo priskrbeli zaupniki na terenu, nas je Polde še posebej opominjal, naj k zbiranju hrane pritegnemo čim več kmetov, ker hrano laže prispevajo kakor delavci, razen tega pa bomo s tem utrdili zvezo s kmeti.

Njegova navodila smo prizadevno izpolnjevali. Čeprav so bili prvi partizani in aktivisti v našem kotu skoro izključno člani partije in predvsem delavci, se je začelo čedalje bolj tudi kmečko prebivalstvo s simpatijami oklepati »gošarjev«, kot so takrat imenovali partizane.

Navzlic okupatorjevemu nasilju so si tudi v mnogih kmečkih hišah na skrivaj podajali Slovenskega poročevalca, odhajali na sestanke in odnašali hrano v gozdove. Nikoli ne bom pozabil Dežmanove mame, kmečke žene, ki v vsem svojem življenju ni poznala drugega kot delo. Tiste dni 1941 sem prišel k njej in ji začel razlagati o partizanih, končno pa sem jo pobaral, kaj bi lahko

prispevala zanje. Zenica me je malo pogledala, me premerila od nog do glave, potem pa je prinesla iz shrambe kos mesa in kruha.

»Hudo nevarno je,« je rekla. »Čeprav si še mlad fant, ti zaupam in dam za gošarje, ker so proti Nemcem. Samo, da boš ja vedno molčal o tem!«

Molčal sem vse do tega trenutka...

IVAN JAN-SREČKO

Prvi strel

Prvi strel, ki so naznanili vstajo slovenskega ljudstva, so že padli na kamniškem področju, konec julija 1941 pa so odjeknili tudi prvi strel nad Jesenicami. Na Kočni se je namreč tistega dne zbralo šest mož in sicer Jože Gregorčič, Polde Stražišar, Kosmač, mehanik Jankole in še dva moža iz doline. Na določeno mesto so bili prišli vsak zase z raznih strani. V bregu med grmovjem so posedli in se začeli pogovarjati. Ker takrat še ni bilo posebno nevarno, niso dovolj pazili, če jih je videti z nekaj sto metrov nižje ležeče ceste.

Nagibalo se je že k večeru, ko se je po cesti pripeljal osebni avto, v katerem so bili trije gestapovci. Po naključju, so opazili v bregu med grmovjem nekaj ljudi, ki so se jim zdeli sumljivi. Naglo so ustavili avto, pripravili pištole in se začeli plaziti navkreber.

Partizani so bili tako zatopljeni v svoj pogovor, da se za avto, ki je pripeljal po cesti niso niti zmenili, niti niso slišali, da se je ustavil. Razpravljali so in niso niti slutili, da se proti njim plazijo sovražniki s pištolami, pripravljenimi na strel, dokler jih le-ti niso izne-

»Hände hoch!« jih je iznenadil gestapovski vzklik in še preden so partizani utegnili zgrabiti za svoje orožje, so udarili mednje gestapovski strel, ob katerih so se otresli presenečenja in odgovorili na gestapovski ogenj s strelji iz svojih revolverjev, nato pa se umaknili više v Mežakljo.

Gestapovci se niso upali za njimi. Nobenemu partizanu se ni ničesar zgodilo, četudi so gestapovci streljali nanje iz neposredne bližine. Samo partizanu Kosmaču je gestapovska krogla raztrgala podplat na čevlju, ne da bi ga ranila.

MILOŠ BAČAR

Prva bitka

V taborišču Talarjevega vođa je bila tišina. Enakomerno dihanje spečih borcev je ni motilo. Taborišče je bilo urejeno, posoda in porcije lepo razmeščene, nahrbtniki na svojem mestu ob zglavjih spečih borcev, drva ob ognjišču zložena kakor treba. Povsod je bil vzoren red, da bi človek mislil, da je prišel med tabornike. Le puške, počivajoče tesno ob boricah, so govorile, da je taborišče partizansko.

Borci in borke so spali. Le straža je bedela in preganjala čas z občudovanjem prihoda mladega jutra. Zadnje zvezde so ugašale in tam za bregovi se je že svetlikala sinja svetloba in se topila v zlato rumeno; iz nje bo pravkar zaplavala na nebo krvavo rdeča sončna obla kakor velika razžarjena železna krogla in se kmalu nato pretopila v slepečo luč. Poletno jutro bo zažarelo v vsem svojem sijaju. Kdo neki naj bi ob taki lepoti slutil vihar, ki se je potuhnjeno bližal. Stražarja, oba mlada, komaj odrasla fanta, je misel vodila k Blejskemu jeze-

ru, kjer bi bilo tako lepo preživeti ob kopanju vroč poletni dan, ki se je obetal. Toda Blejsko jezero se je v teh dneh tako odmaknilo kakor svoboda. In vendar je bilo prijetno premišljevat o tem in o dekletih, ki so poleti tako lepa, da še ob misli nanje hitreje mineva čas in je življenje, iztrgano za kdo ve koliko časa vsem lepim užitkom, že ob misli na vse to slajše in lepše. Lepa mlada dekleta v lahkih poletnih oblekah. Ena lepša od druge. Sama lepota in mladost, sreča, ki se ti ponuja...

Tedaj je nekje pod stražarskim mestom škrtnila vejica in prelomila njune misli, ki so si bile tako zelo podobne, kakor je podobno hrepenenje vseh mladih ljudi, vselej enako, tudi v surovih časih, ko je skoro nedosegljivo in neuresničljivo. Prisluhnila sta.

Koraki? Da. Koraki!

— Naši se vračajo, — sta pomislila.

Že sta jim hotela stopiti naproti, ko sta skozi grmičevje opazila pod seboj sive čelade.

— Nemci!

Zdrznila sta se in okamenela. Krč ju je zvil in trajalo je nekaj trenutkov, da je popustil in da se je vrnila razsodnost. Neslišno sta se umaknila proti taborišču in obvestila Tončka.

»Nemci?« se je začudil še v polsnu.

Pritrdila sta in se zastrmela vanj, ki je ostal navidez miren, odgovornost, ki mu jo je naložil Gregorčič, ga je napravila takega. Tončkov mir je vplival tudi na stražarja. Popolnoma mirno so prebudili taborišče in njihovo mirno zadržanje je vplivalo na druge, da so vstali brez hrupa in da ni nastala panika zaradi sovražnikovega nenadejanega prihoda. Rahla nervoznost, ki se je lotevala zlasti tistih, ki so spali sezuti in so se zdaj naglo obuvali, so vsi spretno prikrivali, dasi je tak nemir v takih trenutkih popolnoma naraven in se loti vsakogar, preden padejo prvi strel.

Tonček Talar, ki mu je Gregorčič zaupal vod, ki je sinoči ostal v taborišču, je naglo ukrepal. Borci so se že pripravili na spopad, toda Nemci so šli mimo taborišča. Niso ga opazili. Zato je popeljal borca na nove položaje, partizana Alfonza pa je poslal v Gregorčičevo taborišče.

Taborišče je bilo troje. Razporejena so bila nedaleč drugo od drugega, tako da so se lahko strnila, če so vsi borci zavzeli položaje, v polkrožno obrambno črto.

Te črte pa sedaj ni bilo moč goče zasesti. Komandant s komando čete in z borci, ki so šli v akcijo, se še ni vrnil. Vzlic temu Talar ni okleval in je Nemce napadel.

Razbesnela se je bitka. Sovražnik je bil v primerjavi s partizanskim vodom skoro petnajstkrat močnejši. Tončkov vod pa je zagrizeno držal položaje, misleč, da bo sovražnika zadržal. Toda sovražnik jih je začel obkoljevati. Že jim je pokalo za hrbtom. Tonček bi moral računati na njihovo premoč in vod že po prvih strelah umakniti.

Bitka besni in partizanom gre trda. Rafali in strelji odmevajo od skal, da je ozračje napolnjeno s peklenskim hrupom. Nebo nad zemljo pa je globoko modro in mirno. Ne meni se za rafale in za ljudi, ki se bijejo na življenje in smrt. Mirno in brezbrizno bdi nad njimi, kakor da je na svetu prav tak mir in kakor da na njem ni ne vojne ne smrti...

Alfonz, ki je vzel puško in odhitel izpolnit Talarjevo povelje, ni mogel več nazaj. Nemci so mu odrezali pot. Previdno se je vzpenjal do bukove gmajne in se izgubil med bukovjem. Še nekaj korakov in bil je v Gregorčičevem taborišču.

Gregorčičevo taborišče je bilo prazno. To bi Tonček lahko vedel že prej, je menil Alfonz. Če bi se že vrnil z akcije, bi prav gotovo prišel najprej k borcem, ki so ostali doma.

Tako je mislil Alfonz. Tudi Tonček je sprva mislil tako, vendar ni bil o tem stoddostno prepričan. Nemci so prišli tako nepričakovano, da je moral hitro ukrepati. Poizvedeti je moral in se prepričati, kako je v komandantovem taborišču. In to nalogo je moral opraviti Alfonz, ki so mu Nemci zdaj, ko se je vračal, odrezali pot do položajev voda. K sreči ga niso opazili, ko je šel čez čistino k bukovju. Še nekaj naglih korakov in skrilo ga bo nizko bukove, kjer se bo prikril in se izognil nevarnosti.

Tekel je. Vedno težje je sopal. Njegove oči niso vidale drugega kakor rešilno bukovo.

»Halt!« je zaslišal tedaj.

Pogledal je in se naglo umaknil za bukev. Zagledal je Nemca brez čelade in s fotografskim aparatom na prsih. Smrtna glava na kapi ga je izdajala za gestapovca. Obenem pa je v gestapovčevi roki zagledal pištolo. Vse se je zgodilo v drobcu sekunde.

»Halt!«

Alfonz se je izza bukve pognal v bližnjo grapo, hkrati pa so usekali iz gestapovčeve pištole strelji. Noben ga ni ranil, le eden mu je prestrelil klobuk.

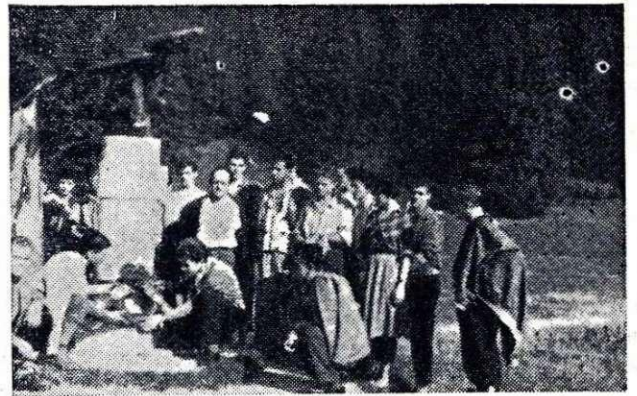
Naglo se je spuščal po grapi nizdol. Vrnil se je v Talarjevo taborišče. Bilo je prazno in še vedno nedotaknjeno. Toda do tja, kamor se je medtem prenesla bitka, ni več mogel, niti ni vedel, da ni sam, ki so ga Nemci odrezali od ostalih. Zato se je umaknil na stezo in oprezal. Videl je, da so Nemci zavzeli nov položaj na Skalcah.

Stal je na stezi, ne da bi vedel kam. Nenadoma se je čutil tako osamljenega. Osamljenost ga je drobila in ga delala brezvoljnega in šibkega. Če bi ta hip stopili predenj Nemci, bi mu puška padla iz rok in roke bi se mu kar same od sebe dvignile k vdaji.

Zardel je, ko se je zalotil v takih mislih. Kaj bi rekli tovariši? Bil je komunist in bi mu morale biti take in podobne misli tuje. In vendar: tudi komunist je navsezadnje samo človek, ki se ga lahko v osamljenosti in brezizglednosti loti obup, duševno stanje, ki ga mora znati pravi komunist premagati. Če ga zaradi okoliščin ne more, mora pred sovražnikom pokazati prezir do konca in če drugače ne gre, dokazati svoj prezir do njega s svojo smrtjo. Take smrti sovražnika moralno lomijo.

Otopelost, ki se ga je zaradi brezizglednosti lotevala, ga je počasi minevala. Zbral se je

Ob spomeniku na Obranci

zopet in oprezal, kako bi se rešil in se prebil za tovariši. Pred njim se je odpirala čistina, porasla s travo, in se izgubljala v gosto mlado smrečje. Samo trideset korakov je bilo do tja. Njemu pa se je zdelo neskončno daleč. In vendar bi se lahko edino skozi to smrečje prebil do tovarišev.

Odločiti se je moral. Skrit za staro mogočno bukviyo je izbiral najkrajšo in najbolj zanesljivo pot čez čistino. Trava je bila dovolj visoka. Lahko bi se splazil do smrečja. Že se je sklonil, ko so se iz smrečja prikazale nemške čelade. Pot do vhoda mu je bila odrezana. Ni mu kazalo drugega, da je legel in se prikril v visoko travo ter pripravil puško. Samo pet nabojev je imel. Štirje so bili namenjeni za Nemce, enega je hranil zase. Njegova usoda je odvisela zdaj samo še od naključja...

Bitka še ni prenehala. Nemcem je uspelo, da so vod razbili in ga razdvojili. Potem so strelji postajali redkejši, utihnili pa niso.

Talarjevo taborišče je še vedno samevalo nedotaknjeno. Urejeno je bilo, kakor so ga uredili in pospravili že sinoči. Posoda je bila očiščena in urejena na policah, drva ob ognjišču lepo zložena, vse je bilo pospravljeno kakor v taborniškem taborišču. Le ležišča, ki so jih ob novici, da prihajajo Nemci, nenadoma zapustili, so bila razmetana. Poleg Ferdovega ležišča je ležala kitara. V škatli ob vzglavju je bil kakor navadno prenosni radijski sprejemnik, ki navadno ni sprejemal drugega kakor nemška poročila, zavezniška pa so se zaradi motenj, ki so jih povzročali Nemci, le redkokdaj in zelo slabo slišala. Pa tudi tedaj, ko so jih ujeli, niso povedala prav nič razveseljivega. Tudi ona so morala priznavati skoro nezadržno nemško prodiranje na vzhodni fronti in so se razlikovala od nemških poročil samo po tem, da so zavezniki o nemškem prodiranju poročali z nekajdnevno zamudo.

Ferdo, ki so ga Nemci prav tako kakor Alfonza in še nekateri odrezali od voda, ko se je le-ta zaradi nemškega obkoljevanja moral premakniti na nove položaje, je pravkar pri-

tekkel v taborišče. Ne bi pritekel sem, da ga ni skrbelo za radijski sprejemnik, ki ga je hotel rešiti in skriti pred Nemci. Na kitaro, ki je bila del njegovega življenja, je ta hip popolnoma pozabil.

»Ferdo, Ferdo,« ga je komaj slišno poklical nekdo, ko je že držal škatljo z radijskim sprejemnikom in se oziral po primernem mestu, kamor bi jo skril.

Ozrl se je in zagledal Viktorja.

»Ti, Viktor?« se je začudil zasovlemu tovarišu.

»Kje so drugi?« je le-ta zasopel.

»Umaknili so se,« je odgovoril.

»Počiva za njimi!«

»Tako! Samo radio skrijem,« je odvrnil.

Odšla sta proti bukovju. — Ferdo je odložil škatljo z radijskim sprejemnikom pod neko bukev in ga pokrnil z vejami. Ko sta se vračala proti taborišču, ju je iznenadil tuji krik: »Schau, zwei Banditen!«

Vrгла sta se na tla v smeri, odkoder sta slišala krik in pripravila puški. Od sovražnikov ju je ločilo komaj trideset metrov. Ferdo je pomeril, da bi sprožil. Prehitela ga je sovražnikova kropla, neka druga je skoro v istem trenutku našla Viktorja. Obležala sta v krvi. Nemci so se pognali k njima. Še sta bila živa. Tedaj so zagledali taborišče.

»Laquer!«

Težko ranjena partizana so nezavestna odvedli s seboj. — Hoteli so ju odnesti v dolino, zakaj naročeno jim je bilo, da naj ne pobijejo vseh banditov in naj skušajo prignati vsaj nekaj živih ujetnikov v dolino, da bi iz njih izvlekli skrivnosti o partizanskem gibanju med civilisti. Toda oba sta izdahnila, še preden so ju privlekli do taborišča.

»Die zwei sind kalt.« je brnil v trupli nekdo in kakor da bi s tem dal znak, je bes padel tudi druge, da so se začeli znašati nad mrtvima partizanoma. Kljub ostri bitki sta bila prva, ki so nanju naleteli. Še nobenega niso ubili in še nobenega niso zajeli. Zato so se spravili z vsem nečloveškim besom nad ti trupli, ju obdejavali s škornji in ju prerešeta-

vali s pištolami, dokler se nekemu med njimi vse to ni zagnusilo in je z bližnjega ležišča pograbil odejo in jo vrgel na mrtva. Pri tem je stopil na nekaj lesenega, kar je za trenutek jokajoče zazvenelo in se potem pod škornjem strlo. Bila je Ferdova kitara...

Ko so prenehali divjati nad mrtvima, so se spravili nad taborišče in ga začeli uničevati. Posode z mastjo in konzerve, ki so jih našli, so stlačili v svoje nahrbtnike, vse drugo pa razbili. V svoj posel so bili tako močno zaverovani, da se niso zmenili za bitko, ki se je zopet razdivljala in se vedno bolj približevala taborišču. — Šele skupina Nemcev, ki je brezglavo bežala mimo njih, in krogle, ki so gosto zasikale nad njimi, so jih vzdramile.

»Was ist los?« so vpili nad bežečimi.

»Zurück! Banditen! Viele Banditen!«

Zdaj niso več vpraševali. — Pograbili so nahrbtnike in se zapodili za bežečimi. Nekdo je omahnil. Za njim še eden. Pustili bi jih, da se neki podoficir ni zadril nadnje, da so jih pobrali in odvedli s seboj kakor butare. Ustavili so se šele v dolini, neurejeno, kakor so pritekli, a še niso bili vsi. — Komandant 181. policijskega bataljona je brez besede strmел in bil blede. Šef gestapovske postaje na Jesenicah Clemens Druschke je z jeznimi stisnjenimi ustnicami in namrščenimi obrvmi nepremično strmел v razbiti fotografski aparat, s katerim je hotel v svojo slavo posneti nekaj prizorov s te prve odprte bitke z banditi v Sloveniji, ki se je za Nemce tako klavrno končala. Izenadenja in naglega preokreta v bitki si niso znali razložiti. Niso vedeli, odkod so dobili banditje pomoč. Niti na misel jim ni prišlo, da so se sprva bili z enim samim partizanskim vodom, ki je bil le za nekaj ljudi močnejši od nemške desetine. Še manj pa so mislili na to, da so prišli napadenim na pomoč partizani, ki so se vračali iz nočne akcije in so tedaj, ko so padli prvi strelji, ne da bi poprej kaj slutili, počivali na nekem rovtu, nedaleč od Obrance. Strelji so jih vzdramili in iznenadili. — Zas'utili so takoj, da so padli v bližini njihovih taborišč. — Počitka je bilo takoj konec. Gregorčič jih je brez oklevanja razporedil v strelce. Ko so pretekli Maroltov rovt, je nekdo opazil prvega sovražnika, ki se je brezskrbno naslanjal na zid in brčkone na straži drema. Ze s prvimi strelji so ga podrli in nato jurišali proti sovražniku. Ta iznenadni napad v precej raztegnjeni bojni črti je iznenadil Nemce in jih zmedel. Partizanskega protinapada

s te strani niso pričakovali. Širina napadajoče vrste pa jih je zavarala, da so partizanski napad številčno precenjevali. Njihovega obkoljevanja, da bi uničili partizane na Mežakli, je bilo konec. Zajela jih je panika in ni jim preostajalo drugega, kakor da so se bliskovito umaknili v dolino.

Dobro uro potem je moral komandant 181. policijskega polka na Bled. Klical ga je general Rösener. Policijski komandant je vedel, kaj ga čaka. Tolžil se je samo s tem, da

je prvi vod zajel nekega ranjenega partizana, ki se je sam spopadel z vsem vodom in ga držal v šahu. Šele, ko je bil dvakrat ranjen in mu je pošla municija, so se mu lahko približali. Toda še tedaj bi ga ne dobili živega, saj so videli, da je ranjenec nastavljal puško v usta in pritiskal na petelina. Ko so planili nadenj in mu iztrgali puško, so v cevi našli naboj. Sled udarne igle so videli. Da so ga zajeli, se imajo zahvaliti samo naboju, ki je sabotiral. Zajeti partizan se je pisal

Finžgar. To ime si je zapomnil, da bi se lahko z njim pohvalil pred generalom, oziroma, da bi vsaj nekoliko omilil poraz, ki ga je doživel.

»Rekel sem vam,« ga je ošteval general, ko je kakor rekrut stal mirno pred njim in gorel od sramu kakor šolarček, kadar ga ošteje učitelj. »Rekel sem vam in svetoval, kako storite. Vi ste vzeli stvar neresno. Zato vas bomo poslali na vzhodno fronto.«

General Rösener ni verjel, da bo tudi na tem koščku zemlje že v prihodnjih dneh in tednih posla dovolj in celo preveč.

»Lahko greste, Herr Hauptmann,« je odslovil policijskega kapetana, ki je bil tak, kakor da bi pravkar slišal svojo smrtno obsodbo. Vrata za njim so se zaprla...

Skoro prav tedaj so v razdejanem taborišču stali tovariši okrog mrtvih tovarišev. Smrt jih je potrla. Da se bodo v gozdovih srečali z njo, do danes skoro niso pomislili. Zdaj so čutili njeno bližino, ki jih je opozarjala, da bo boj terjal tudi žrtve. In vendar se jim je misel nanjo upirala. Potrti so molčali.

Gorenjc je opazil njihovo potrnost. Rad bi jih odvrnil od trpkih misli in jim povedal nekaj toplega, lepega in močnega, kar bi jim prižgalo močno voljo do življenja. Vtil bi jim rad smelega optimizma, brez katerega človeka stre že najmanjše trpljenje. Vedel je, da se bo v te fante ta optimizem vrnil, ko bodo preboleli prve žrtve. Poznal jih je. Večino med njimi tako dobro kakor sebe, saj so bili njegovi predvojni tovariši v dobrem in hudem. Zato bi jim prav zdaj rad povedal nekaj bodrilnega in v njihovih srcih prižgal vero v prihodnost, tako kakor je to znal vžgati Krištof, ko je bil v začetku junija na konferenci v Ljubljani. Toda govornik ni bil in o življenju ni znal prerokovati. Govoril je vselej o njem tako, kakršno je bilo in pri tem ni znal izbirati besed, razen takih, ki so preproste kakor življenje samo.

»Brez žrtev ni boja, brez trpljenja ni svobode. Iz trpljenja in smrti bomo črpali moč, dokler obojega ne premagamo,« je mirno rekel zamišljenim tovarišem. Več ni povedal. — Tovariši so ga pogledali, in čutil je, da ga razumejo. V njihovih očeh se je utrnilo nekaj svetlega.

Pozno zvečer so zapustili Mežaklo in se spustili preko Radovne. Na Pokljuki se jim je pridružil gorjanski vod. Nadaljevali so pot skozi neme hoste, ki so ostajale za njimi. Le zvezde so jih spremljale vso pot.

MATEJ BOR

Beseda

*V spomin T. Tomšiču in vsem,
ki so padli za svobodo.*

*Po vseh koncih te naše zemlje spite,
strahotno ubiti, mučeni, tepeni.
Izdali so domači vas kreteni
za podli okupatorjev drobiž.
In ravno ta, ki zvičaj je spočite
roke h križu, pribijal je na križ.*

*To ljudstvo, ki ga včeraj na povodcih
vlačili po sejmeih so na prodaj,
zбудili vi ste, da je iz ograj
pognalo se, planilo po mogotcih!
Vi ste mu dali novo blagovest:
Beraška dlan? Ne, puntarjeva pest!*

*A tisti, ki ostali so brez črede,
začudeno, užaljeno, nemirno
zdaj vpijejo in jaskajo: Nazaj!
A čreda ni več čreda! Vse zasede
so polne pušk zgovornih, ki prešerno
se hohotajo jim: Nazaj? Zakaj?!*

*Čeprav berač, ta rod je bolj bogat,
kot sanjali njegovi so pastirji.
Saj je ob uri, ko so mu skovirji
zavijali že zadnjo uspavanko,
rodil iz sebe svoj najslajši sad
in tisočletno razvozlat uganko.*

*Kaj ni ob uri, ko drhtela
Evropa je ko splašen, moker ptič,
tu na teh tleh najpreje zadonela
uporna puška meni tebi nič?
In narod, ki poslednji je cokljjal,
se v ogenj je med prvimi pognal.*

*To ljudstvo, ki za sleherno drobtino
je dati moralo kapljo krvi,
so z revolucijo nekoč strašili.
A danes, ko okuša njeno vino,
ki so ga s tisoč ključi zaklenili,
ve, kje nasrka novih se moči.*

*Gremo naprej, tovariši, brez vas,
a naša kri ob vaši se je užgala,
njen ogenj obsijal je našo pot.
Brez mrtvih grl šibak je živih glas,
ker ni vas več, zato ste vsepovsod,
saj smrt vas je življenju darovala.*

Prvi talci

V pozni pomladi 1941 so kaznilnico v Begunjah presenetili Nemci. Čez štirinajst dni je s svojim spremstvom obiskal kaznilnico neki nemški višji oficir. Ogle dal si je prostore in se zanimal predvsem za pokopališče, o katerem je menil, da je premajhno.

Konec aprila 1941 so začeli Nemci zapirati prve Slovence in jih 1. maja istega leta pripeljali v Begunje. Vendar se z večino teh ni zgodilo najhujše; bili so namenjeni za izselitev. — Potem pa se je začelo in nerazumljiva opazka tistega nemškega oficirja, da je pokopališče premajhno, je kmalu postala strahotno razumljiva.

Vzpostavljeno je bilo naglo sodišče in že v začetku avgusta je obsodilo na smrt prve pripornike.

Tisto jutro — bilo je 2. avgusta 1941 — so že pred peto uro zjutraj pripeljali na dvorišče kaznilnice avtomobili, zasedeni s policisti v popolni bojni opravi. Kmalu so iz jetnišnice prignali mrtvaško blede žrtve. Rahlo sklonjenih glav, drugače pa mirni, so stopili v avtomobile in le sirena, ki je presunljivo tulila, je bila njihov poslednji spremljevalec.

Kmalu nato so v Preski odjeknili strelji; prvi strelji v bližini begunjske mučilnice...

IVAN BERTONCELJ-JOHAN

Ognjeni krst Cankarjevega bataljona

Dne 4. avgusta 1941 je na poziv Staneta Žagarja prišla na Jelovico Jeseniška četa, ki je imela za seboj že svojo prvo bitko na Mežakli. Na konferenci dne 17. julija pod Malim Gregorjcem je bilo namreč sklenjeno, da se ustanovi iz jeseniške in jelovške čete bataljon, ki naj bi potem skupaj s Kranjskim bataljonom osvobodil Begunje in rešil zapornike iz kaznilnice. Ta akcija je bila v načrtu široko zasnovana in je zajela v svoje delo tudi kmete. Zaradi premajhne konspiracije v dolini, pa so zanjo zvedeli Nemci in jo skoro s popolnim uničenjem partizanske skupine pod Storžičem preprečili.

Dne 5. avgusta 1941, ko sta bili jeseniška in jelovška četa na Pogrošarjevi planini pri Vodica, sta se obe združili v bataljon, ki je kasneje dobil naziv: Cankarjev bataljon. Za komandanta je bil ob prisotnosti Staneta Žagarja imenovan Jože Gregorčič, za komisarja pa jaz.

Nemci so kmalu začutili, da se na Jelovici zbira večja skupina partizanov in so zato poslali tja svoje vohune, vendar so jim partizani preprečili, da bi mogli obvestiti svoje gospodarje.

Že od odhoda prvih partizanov na Jelovico, smo si ustvarili zvezo s Kropo in Dobravo. Ta zveza z zaledjem je postajala iz dneva v dan močnejša in dobro povezana s sedežem partizanske vojske, ki je bil takrat na Vodiški planini, od koder so partizanske patrulje odhajale na vse strani.

Dne 7. avgusta 1941 se je novo ustanovljeni Cankarjev bataljon premaknil s Pogrošarjeve planine preko Kocjanarice in Martinčka v osrčje Jelovice. Ker je bila preskrba z vodo drugje zelo slaba smo se ustavili na Lipniški planini in se utaborili na bližnjem gričku, ki so ga kasneje začeli imenovati Partizanski vrh. Naš namen je bil, da bomo imeli tu nekaj vojaških vaj, da se bomo porazgovorili o nadaljnjih partizanskih pohodih in da se bodo vsi novi borci seznanili s cilji naše osvobodilne borbe.

Prvi dan, ko smo urejali naše taborišče, je potekal mirno. V mraku — 7. avgusta — smo posedli okrog tabornega ognja. Kmalu se je oglasila pesem, pa tudi pogovor je stekel. Menili smo se o prvih talcih, ki so jih Nemci ustrelili v začetku avgusta. Ta nemški zločin je prebujal v nas še večji gnev do sovražnika in prisegli smo si, da bomo ubite maščevali. Potem pa je spet iz nas tih in pritajeno, a vendar ognjevitno zapela pesem. Melodija in teksti predvojnih revolucionarnih pesmi so v novih okoliščinah našega boja dobivali pravo vsebino in so poglobljali naša čustva, ki so veljala samo našemu boju in naši nezlomljivi veri v osvoboditev in v revolucijo. Ta čustva, ki jih je v nas prebujala partizanska pesem, so krepila našo voljo in nam utrjevala zavest, da moramo v njej doseči revolucionarne cilje in da moramo ohraniti to zemljo svojemu ljudstvu in tako omogočiti povratek nanjo tudi tistim, ki so jih Nemci z nje pregnali. Tako nam je mineval večer. Poletna

noč je objela Jelovico. Ogenj je že zdavnaj ugasnil. Le žerjavica je še tlela na ognjišču. Pesem je postajala tišja. Potem pa je popolnoma zamrla in kmalu smo pospali na dišečih; svežih smrekovih vejicah.

Naslednji dan so se že v zgodnjih jutranjih urah vrnile patrulje z radovljiške planine, Martinčka, Mošenjske planine in Dražgoš, ne da bi opazile kaj sumljivega. — Življenje v taborišču je bilo kolikor toliko mirno, čeprav smo bili vsak trenutek pripravljeni, oprtati nahrbtnike in zagrabitati za orožje. Borci so se med seboj pomenkovali in čistili orožje. Komandant Jože Gregorčič se je skupaj z operativnim oficirjem Primožičem menil s komandirji čet. Stane Žagar in jaz pa sva bila zapletena v pogovor s političnimi delavci v bataljonu. Kuharji so pripravljali kosilo in partizanke, ki jih je bilo tudi nekaj med nami, so jim pomagale. Na videz smo bili vsi mirno zatopljeni vsak v svoje delo, toda v notranjosti nas je kdaj pa kdaj zbodla misel in nas navdala z morečo skrbjo pred prihodnostjo, pred boji, ki so nas čakali in ki prav gotovo ne bodo potekali brez žrtev. Za prve žrtve, ki jih je utrpela pred tednom jeseniška četa na Mežakli, pa tudi partizanske žrtve pod Storžičem, smo že vedeli. Te razjedajoče misli pa je — kakor da bi jih ugasnil — prekinil komandir straže, ki je zasopel sporočil, da je straža zapazila sovražnika in da je že presenetljivo blizu; oddaljen je bil le kakih štiri sto metrov pod nami.

— Izdaja? — nas je v prvem trenutku iznenadila ta novica. Toda razmisliti je nismo utegnili do kraja. Jože Gregorčič je naglo sklical zbor in čez nekaj trenutkov smo bili že na položajih. Čudili smo se samim sebi, da so iz nas izginile vse moreče misli in da se je v trenutku razblinila vsa zaskrbljenost pred nevarnostmi, ki nam jih je prinašal boj. Mirno smo pričakovali sovražnika; le srh, ki navdaja vsakogar pred spopadom, dokler ne padejo prvi strelji in ne zasikajo skozi zrak prve krogle, nas je navdajal. Potem pa je še ta izginil, ko so z naših položajev padli prvi strelji proti sovražniku in se je ta za hip zmedel, nato pa se stisnil k tlom in začel na naš ogenj odgovarjati.

Bitka se je razbesnela in postajala vedno bolj srdita. Mi smo bili slabo oboroženi. Nekateri so imeli samo pištole, drugi slabe puške različnih znamk in vrst. Oboroženih nas je bilo le osemdeset in imeli smo eno samo strojnico, medtem ko so imeli Nemci vsaj pet strojnic, v vsaki njihovi desetini pa je bila vsaj po ena brzostrelka. Tudi municije smo imeli malo in smo morali zato meriti le v polno. Kljub temu pa smo Nemce, ki jih je prišlo nad nas okrog šest sto, zelo dolgo zadrževali in odbijali. Še danes vidim Gregorčiča, kako je tekal od položaja do položaja, bodril in poveljeval. Ko so padli prvi Nemci, drugi pa so se nekoliko umaknili, nam je zrastle pogum. Toda nemška premoč v moštvu in orožju je bila prevelika, da bi jih pregnali. Ne mèneč se za mrtve, so vedno bolj pritiskali proti našim položajem, na katere so potem kmalu začele padati ročne bombe, obenem pa so nas začeli obkoljevati, kar so naši pravočasno opazili. Ukazan je bil umik proti Kotličam in Dražgošam.

Tak je bil ognjeni krst Cankarjevega bataljona. Padle so tri naše žrtve: Alojz Žvan in Andrej Komar iz Gorij ter Pavle Koren z Jesenic. Nemci, ki jih je bilo nekajkrat več kakor nas, pa so imeli trideset mrtvih in ranjenih...

FRANCE KONOBELJ-SLOVENKO

Naše prve uniforme

Ko smo odhajali prvo leto v usodi, fantje so morali zapustiti partizane, nismo pomislili, kje dekleta in tisti, ki so ostali v bomo spali, niti kje bo naše dolini, so s skrbjo v srcu pričakovali prihodnost. Nič več ali še manj smo pomislili na nisi smel misliti, kaj bo, kadar obleko. Pred odhodom si se bo dež, neurje, veter, sneg in oblekel v obleko, ki je bila podobne neprijetnosti. Na glavo malo močnejša. Obul si gojzerje in si oprtal nahrbtnik, v si poveznil klobuk in kapo. — katerega si stlačil nekaj spodnjega perila, nogavic, brisačo Gorenjci smo bili med slovenskimi partizani še posebno znani in nekaj hrane, in to je bilo ni po svojih širokokrajnih klobukih in so nam jih nekateri celo s skrivnim posmehom zamerili. Toda, kadar je bil dež, s tem dnem si moral prenehati so nam prav dobro služili nam Možje so morali prepustiti skrb za družino drugim in lastni nam ni tekla voda!

Skozi zastra

Takšna je bila tedaj naša »uniforma«. Gorenjski partizani smo bili v teh prvih dneh našega boja podobni turistoplanincem, včasih pa tudi drvarjem, saj niso bili med nami redki, ki so se pri svojih poteh prikrili pred nezaželenimi srečanji tako, da so zadeli na rame drvarsko sekuro ali cepin, v poletnem času pa tudi koso, če je ravno tako nanoslo.

Iz lastne izkušnje vem, da je bila to najboljša »kamuflača«. Ko sem avgusta 1941 moral priti z Mežaklije na Pokljuko, sem se odločil za kar najmanj sumljivo pot. Šel sem čez Radovno v bližini radovniške centrale, katero so že takrat stražili Nemci. Le nekaj metrov stran od nje je bila čez vodo lesena brv. Iti sem moral, ker na Mežakliji tiste dni ni bilo preveč varno, ker so prav tedaj ogromne nemške policijske sile preiskovale gozdove in prejšnji dan celo ubile dva drvarja.

Da bi se ob neljubih srečanjih zdel mimoidečim kar najmanj sumljiv, sem si natovoril na rame skoro štiri metre dolgo ranto in se napotil po cesti preko Radovne v pobočje Pokljuke. Ko sem bil na varnem, sem ranto seveda odvrnil in krenil na Pokljuške rovte, da bi našel enoto, h kateri sem bil namenjen. Toda tam sem naletel samo na kosce in grabljice, partizanov pa ni bilo nikjer. Moral sem se odločiti za povratek v dolino, da bi si tam poiskal zvezo. Skupaj s Postojnarjevim sem se napotil v Gorje in se na tej poti »zakamufiral« z grabljami, ki sem si jih zadell na rame, zakaj Nemcev je bilo povsod še vedno dovolj, tako na Pokliuki in seveda tudi v Gorjah. Šele ko sem našel zvezo, sem vedel kam moram iti in se napotil na Slamnike, kjer sem našel iskane tovariše. To je bilo takrat, ko sem odhajal v partizane.

Sicer pa smo v prvih mesecih še mnogokrat prišli v dolino. Nekajkrat smo se poslužili celo koles in se vozili z njimi. — Večkrat smo se pomešali med delavce, ki so šli v tovarno ali pa odhajali iz nje. Za take poti po Javorniku in na Jesenicah smo nekateri imeli med svojo prtljago celo kanglico, kakršne so še do pred nekaj leti imeli delavci in si v njih nosili kavo v tovarno. Tudi osebne izkaznice smo v prvih mesecih še nosili s seboj.

Kakor sem opisal, se torej nismo mnogo razlikovali od drugih ljudi v dolini. V nečem pa smo se vendarle, vsakdo, ki je odhajal v dolino, je nosil pri sebi pištolo. Skrivali smo jih v notranjem žepu suknjiča ali pa zataknele za pasom. To je bila naša partizanska le-

gitimacija, če bi nemški žandar ali policist pravi ne verjel.

Kmalu pa smo pričeli misliti na znake, po katerih bi se spoznali, da smo partizani. Ne vem od kod je prišel predlog, da bomo našli partizanske znake na pokrivala. Znak za kapo je imel obliko pokončnega pravokotnika, ki je bil na zgornjem delu nekoliko zaokrožen. Na spodnjem delu je imel v vodoravni legi slovensko trobojnico, na zgornjem delu pa je bila prišita rdeča zvezda.

Toda kljub temu, da so bile naše uniforme tako neenotne,

IVAN JAN-SREČKO

Dvoje srečanj

Augusta 1941 smo prišli v stik z neko žensko, doma blizu gozdov. Ker so prav takrat Nemci haikali po Pokliuki, Jelovici in Mežakliji, smo bili zelo oprezni. Ženska se je zaupno obrnila do nekaterih in nam pripovedovala, da bi nujno morala dobiti nekaj hrane za skupino partizanov, ki že tri dni niso ničesar jedli. Ko smo se malo bolje pomenili, smo videli, da si lahko zaupamo. Bila je Ivana Mohorič s Poljščice blizu Pokljuke. Čeprav je takrat na Pokliuki kar mogočelo Nemcev, se ni ustrašila iti v dolino, da bi preskrbela hrano za borce. Pozneje je morala ta požrtvovalna ženska na mučeniško pot v zapore in v nemško taborišče, v Dachau, kjer je umrla.

Ivana Mohorič nam je preskrbela zvezo s partizani na Pokliuki. Dogovorili smo se, da se dobimo blizu Gorji. Še preden smo prišli na domenični prostor, se je izza nekega grma z nasmehom zazrl v nas dolo, razoran obraz. Bil je France Potočnik. Že po prvih starih si je pridobil slobernega izmed nas. Bil je obrog štirideset let star, morda je bil mlajši, a ga je njegova suha postava delala starejšega. Nam vsem se je zdel nekoliko utrujen, čeprav mu z ust nikoli ni zginil nasmeh.

Zelo skromno nam je pripovedoval o Španiji, potem pa o haikah, ki so jih prestali zadnje dni. Iz njegovih besed je dihala preudarnost borca, ki je žel skozi mnoge bitke. Le mimoere je potožil, da ga pri boju močno ovira slabo zaceljena rana na trebuhu, ki jo je dobil že v bojih v Španiji. Kljub temu je neumorno hodil od vasi do vasi in organiziral ljudi. Pri tem se je znal spretno izmikati sovražniku. Toda, samo enkrat se sovražnikovi pasti ni znal izogniti, to pa je bilo že leto po našem srečanju; takrat so Nemci iznenadili štab Gorenjskega odreda in ga ranjenega ujeli in nato v Begunjah ubili...

Nekaj dni po srečanju s Potočnikom smo govorili tudi z Gregorčičem. Do takrat smo toliko slišali o njem, da smo, kadar koli smo govorili o partizanih, omenjali tudi Jožeta Gregorčiča. Vsak si je po svoje predstavljal tega, že takrat znane komandanta, kadar pa smo mislili nani, smo bili prepričani, da je to človek, ves oborožen in opasan in že po zunanosti prava podoba vojaškega poveljnika.

Bilo je nekje nad Koroško Belo, ko je prišel med nas človek nizke rasti, civilno oblečen. Tisti, ki ga je poznal, je povedal, da je to Gregorčič. Priznati moram, da smo bili vsi malce razočarani. Nič na njem ni kazalo, da bi bil to partizanski poveljnik, o katerem je krožilo med ljudmi toliko verjetnih in neverjetnih zgodb. Edino ročaj pištole, ki mu je molela iz žepa, je bil znak, da nimamo opravka z vsakdanjim, civilnim človekom.

Prvi vtisi so hitro splahneli, ko nam je začel pripovedovati o bojih. Povedal nam je, da je bil komaj pred dvema dnevi voma še na Jelovici, od koder se je v daljših presledkih še vedno slišalo močno streljanje. — Radovodno smo ga začeli oblegati z raznimi vprašanji in zelo nazorno nam je pripovedoval, kako so potekale bitke zadnjih dni. — Govoril je o junaštvi posameznih borcev, le o sebi ni ničesar povedal; bil je preskromen...

nismo v disciplini zaostajali za nobeno drugo vojsko. Kolikor je bilo v prvih dneh še sebičnosti in so nekateri hranili v nahrbtnikih zavojce cigaret, sladkor, klobase in podobno, se je le-ta kmalu porazgubila in vsa taki priboljški so postali last kolektiva, tako da smo bili v prihodnje vsi enako deležni teh dobrin, obenem pa se je v naših vrstah krepila in jeklenela samodisciplina in le redki so bili primeri, da bi se kdo uprl svojemu starešini in bi ne hotel izvršiti zapovedane povelja.

Po ponovni združitvi Cankarjevega bataljona se je zaradi števila borcev pojavilo pereče vprašanje, kje dobiti hrano. Za silo so naš s hrano preskrbovali aktivisti, toda to ni več zadoščalo. Štab si je belil glavo s tem vprašanjem, dokler ni Jaka Bernard našel rešitve. Pripravil je načrt za drzno akcijo na mlin v Zapužah.

Tiste dni se je bataljon mudil na področju Mohorja. Dne 11. novembra 1941 pa se je z Mohorja pomikala kolona, v kateri smo bili Jože Gregorčič, Jaka Bernard, Stane Bokal, Franc Benigar, Franc Biček, Jaka z Dol. Dobrave, Ivan Vovk, Stane Kersnik, Jože Krajc, Oskar Pogačnik, Jaka Šalamon, Tone Vidic in Peter Rupar. V načrtu je bilo, da se bo skupina potem razdelila in da bo ena odšla v akcijo v Zapuže pri Begunjah, druga pa v Duplje. Prvo naj bi vodil Jaka Bernard, drugo, v kateri smo bili Stane Bokal, Peter Rupar in jaz, pa Jože Gregorčič.

Kolona se je pomikala proti Joštu. Ljudje, ki so nas na tej poti srečavali, so nas poznali in nas pozdravljali s takratnim partizanskim pozdravom »V boj — za svobodo«. Pri Joštu smo se namreč hoteli z brodom prepeljati čez Savo, vendar smo morali to namero opustiti. Zaradi močno narasle reke smo morali ubrati drugo pot, ki pa je bila mnogo nevarnejša — pot čez železniški most tržiške železnice.

Proti Kranju smo zakorakali kar po cesti in celo tiho smo zapeli. Ustavili smo se šele na Gorenji Savi — v predmestju Kranja. Tu je seveda pesem utihnila in v zavetju teme smo se morali ravnati zopet po partizansko. Čakal nas je nevaren prehod čez most.

Počasi drug za drugim smo se pomikali proti zidani ograji nekdanje tovarne »Jugobruna«, nato pa tik ob njej proti tržiškemu železniškemu mostu. Vodja patrolje je klical z geslom predhodnico, ki pa se je zakasnila in je nismo utegnili čakati; še pred njo smo bili na mostu. Občutje nevarnosti nas je navdalo s skrajno previdnostjo. Kljub temu pa nas okovani čevlji niso ubogali, da bi naših korakov ne bilo slišati; izdajalsko so udarjali po železnih ploščah čez most. Vendar na srečo nismo naleteli na nilkogar, ki bi nas pri prehodu čez Savo motil. Kmalu smo bili vsi na levem bregu Save. Desno od nas se je v megleno novembrsko noč rahlo črtal zatemnjeni Kranj.

ni Kranj

Odslej je šlo vse po načrtu. Na cesti nas je že čakal mobilizirani kamion. Vzpeli smo se nanj. Šofer je moral seveda ostati pod stražo. Ivan Vovk pa je poskrbel, da je ostala mobilizacija kamiona neopažena. Tudi to je bilo zelo nevarno, ker so se ti tovariši po opravljeni akciji lahko vrnili v taborišče mnogo kasneje kakor drugi.

Samo nekaj minut je minilo, ko smo se vkrcali na kamion in se odpeljali proti Zapužam. Mi, ki smo bili pod vodstvom Jožeta Gregorčiča namenjeni v Zapuže, smo se že po nekaj kilometrih izkrcali in odšli peš proti Dupljam, drugi pa so se odpeljali naprej.

Mi smo svojo prehranjevalno akcijo v Dupljah kmalu opravili. Naši, prej prazni nahrbtniki, so bili zdaj zvrhani z mesom in mastjo. Dobro volje in zadovoljni smo se napotili proti cesti, kjer naj bi počakali na tovariše, ki so se s kamionom odpeljali v Zapuže.

Zdelo se nam je, da že dolgo čakamo. Končno smo v daljavi le zaslišali brnenje in se približali cesti. Kmalu smo zagledali polzatemnjene luči, ki so tipale v temo. Nenadoma pa smo se naglo umaknili s ceste. Namesto pričakovanega kamiona, smo zagledali dva.

— So Nemci? — nas je spretelo.

Nismo se mogli oddaljiti od ceste, ko sta se oba kamiona nenadoma ustavila.

— Za vruga, da nismo izdani in so prišli nad nas, — sem pomislil.

Moja skrb pa je brž splahnela in se spremenila v veselje. Z dvema, z moko zvrhanima kamionoma so se pripeljali naši. Te uganke, kako so prišli do drugega kamiona, si nisem mogel sam odgonetiti. Da bi spraševal, ni bilo časa. Naglo smo se morali povzpeli na kamion. Zgodilo pa se je takole. Naši so se pripeljali v Zapuže do mlina, ki je bil z moko dobro založen. Naslednje dni bi morali priti ponjo Nemci, saj je bila namenjena za preskrbo nemške vojske. Za transport te moke so dali Nemci mlinu na razpolago svoj kamion, ki so ga pa naši takoj, ko so ga zagledali, zaplenili. Tudi moke je bilo toliko, da bi jo bilo škoda pustiti. Naložili so oba kamiona. Osemdeset vreč moke je bilo naše. Akcija je uspeša. Nemci zanjo niso mogli zvedeti, saj so partizani že poprej prekinili telefonsko zvezo, ko pa je bilo vse opravljeno, sta

za volan sedla Franc Biček in Franc Beniger, potem pa so se odpeljali proti Kranju in med potjo naložili še nas.

Nevarnosti pa še ni bilo konec. Največja nas je še čakala, saj smo morali skozi Kranj, če smo hoteli priti do Jošta, od koder bi nadaljevali pot do našega taborišča. Ogromnega tovora bi ne mogli prenesti tja peš in na ramah. Kranj pa je bilo mesto, kjer je okupator neahno patroliral po cestah, pa tudi zasilni most čez Savo, ki je služil — namesto ob umiku od jugoslovanske vojske porušenega mostu — za promet iz mesta na desni breg Save. Zato je napetost v nas naraščala, ko smo se bližali mestu.

Vojna je bila in Nemci so zahtevali zatemnitev. Skozi zatemnjeni Kranj smo se srečno pripeljali. Polagoma je tesnoba, ki smo jo čutili, preden smo zapeljali v mesto, pojemala, a samo za trenutek, potem pa se nas je še bolj oklenila, ko smo vozili po Jelenovem klancu in naravnost mimo porušenega mostu proti zasilnemu lesenemu mostu, ki je bil dobrih sto metrov niže. Preko njega je cesta vodila čez dvorišče današnje Iskre in je bila speljana tako nerodno, da si moral po njej voziti silno počasi. Razen tega so most ponoči stražile straže. Zdaj pa je bila noč in bi nas lahko ustavili. Sicer bi se lahko prebili, a kaj bi bilo z našim tovorom, od katerega je odvisna preskrba bataljona. Zato se nismo smeli izdati in — če le mogoče — priti do Jošta neopaženo. Vsako misel, da bi streljali na stražo, smo morali opustiti.

Že se je kamion pomikal proti mostu, ob katerem je stražil stražar. Napetost v nas je dosegla višek, a je takoj popustila, ko nas nemški stražar ni zaustavil, marveč nas je celo strumno pozdravil. Niti sanjalo se mu ni, da so se pravkar mimo njega na dveh otovorjenih kamionih peljali partizani. Tudi poslednji dve nevarnosti — pot preko dvorišča današnje Iskre in mimo kranjske postaje — smo srečno prevozili, potem sta pa Beniger in Biček zapodila proti Besnici. Šele sedaj je napetost popolnoma popustila in šele sedaj smo začutili, da smo neprijetno premočeni do kože; ves čas akcije je namreč deževalo.

Kljub temu, da smo bili do kože premočeni, nismo smeli počivati. Plen smo morali odnesti na varno. Ko smo moko s kamionov razložili, smo prvi mobilizirani kamion vrnili lastniku, drugega, ki je bil last nemškega Rajha, pa smo zažgali na progi pri Joštu.

Naslednji dan je o naši akciji govorila že vsa Gorenjska.

IVAN JAN-SREČKO

Utrinek o Lojzetu Kebetu - Štefanu

Že v prvih mesecih nemške okupacije je bila Gorenjska preprejena z odbori Osvobodilne fronte. V jeseniškem okrožju sta se pri tem delu zlasti izkazala Viktor Kejžar in Karel Preželj z Jesenic, hodil pa je k nam organizirat tudi član CK KPS, tovariš Lojze Kebe-Štefan.

Lojze Kebe-Štefan je bil med zaupnimi ljudmi kmalu znan po izrednem pogumu in požrtvovalnosti. Bil je povsod, kjer je bilo treba pomagati številčno naglo rastočim odborom OF in partijskim celicam. Tako se je Lojze Kebe udeleževal številnih sestankov širom po Gorenjski, seznanjal ljudi z nalogami osvobodilnega gibanja in cilji Osvobodilne fronte, razkrival zločinske namere okupatorja in vedno znova pridobival nove pristaše. Neredko je prihajal tudi na Jesenice in Javornik. Na enem izmed takih poti sta šla z Nacetom Strlekarjem, tedanjim sekretarjem okrožnega odbora OF Jesenice, v največjem dežju na sestanek v Podmežakljo, ko jima je iznenada prišel nasproti gestapovec Zwick. Pobegniti ni kazalo, pa sta hladnokrvno šla proti njemu, v žepih pa sta za vsak primer stiskala pištoli. Po njunih navidezno brezskrbnih obrazih gestapovec pač ni mogel soditi, da sta šla mimo njega dva pomembna organizatorja upora, ki ju je tako zagrizeno iskal, a ju ni mogel odkriti.

Za Kebeta pa ni bila značilna le brezprimerna hrabrost in hladnokrvnost, pač pa je bil tudi osebno zelo skromen, čeprav je ogromno znal. Na sestankih, posebno partijskih, je učil ljudi raznih stvari, ki so bile potrebne partizanom in ilegalcem. Učil jih je prenašati pošto, literaturo, raznih zvijač, ki so potrebne pri težavnem ilegalnem delu. Posebno mnogo je Kebe deloval z delavci, saj je dobro poznal neuklonljivo moč proletariata.

ANA PREŠEREN

Dnevi groze

Nikoli ne bomo pozabili tistih dnevov groze, pa če bi živel tisočletje, zakaj v bližini našega doma je bilo morišče, na katerem so Nemci streljali talce. Težko je pisati o tistih dneh, ker se me loteva groza ob spominih.

Vselej smo vedeli, kdaj bodo Nemci streljali, zakaj že dan pred streljanjem so kaznjenci

iz begunjske jetnišnice prišli kopat grobove in utrjevat kole, na katere so vezali talce. Ob takih dnevih se nas je lotevala razburjenost, ki še dolgo potem ni popustila. Vedeli smo, da bodo Nemci naslednji dan zopet morili. In tako se je tudi vselej zgodilo, mnogokrat, premnogokrat v minuli vojni.

Navadno se je zgodilo, da so se Nemci že ob pol šestih zjutraj pripeljali in zastražili morišče. Kakor divje zveri so bili! Gorje hši, ki so jo ta dan obiskali! Če niso koga odpeljali, pa je šel z njimi živež in pijača.

Ko je bilo morišče zastraženo, so navadno okrog devetih zjutraj prihrumeli avtomobili z gestapovci in izmučenimi talci. Pripeljali so jih večkrat. Hrup teh avtomobilov nas je navdajal z nepopišno grozo, da v dneh, ko so streljanci talce, nismo mogli ne zaspati ne jesti. Na vsakem koraku in vsak trenutek so nam lebdeli pred očmi obrazi talcev. Ko so na morišču padali strelji, smo si v grozi zakrivali oči in neka sila nas je silila ven. Pet nas je bilo doma, pa smo se počutili tako neznanosko sami; vsak zase je bolščal v praznino pred seboj. Ko je nastala tišina in ko so se Nemci odpeljali, smo hiteli na morišče: grobovi so bili že zravnani. Naša groza pa ni bila nič manjša; vsenaokrog so bili delci možganov, lasje, kosi obleke in kri, temna, gosta človeška kri...

KATARINA ŠENK

List iz krvave Drage

Hotela sem biti živa priča nemških grozodejstev tistih dni, da bi lahko ohranila prihodnosti resnično pričevanje o nemških zločincih in o trpljenju in junaškem umiranju naših ljudi pod strelji v krvavi Dragi. Kljub temu, da me je ob vsem tem navdajala nepopisna groza, sem hotela ostati močna in kakor hitro je zdrvel mimo naše hiše prvi avtomobil z mučeniškimi talci, sem se skrivaj splazila med ruševine Lambergarjevega gradu, od koder sem opazovala grozotno nemško početje. Tako je bilo tudi tistega dne, ko so Nemci pripeljali v Drago šestintrideset žrtev, bojda iz Tržiča. Najprej je z avtomobilov stopila straža, oborožena z brzostrelkami, za njo pa so iz avtomobila suvali talce, da so padali po tleh; roke so imeli zvezane na hrbtih. K mučeniškom so takoj priskočili rablji in jih neusmiljeno suvali in brcali, da se je prenekateremu ulila kri. Vpili so nad njimi in jih zasmehovali. Talci pa —

kdo ve, od kod so jemali moč — so ponošno stopali k pripravljenim kolom.

Pristopili so prvi štirje; hoteli so jim zavezati oči. Nekaterim so jih, drugi pa so zmajali z glavami v znak, da hočejo do zadnjega gledati krvnikom v oči. Nato so jih privezali h kolom, z desne pa se je postavilo prednje dvajset vojakov, ki so dvignili puške in čakali povelja za strel.

Nenadoma je z begunjske smeri pridrvel avtomobil in se sunkovito ustavil. Izstopil je možki v črni obleki, za njim pa še dva spremljevalca v športnih oblekah. To so bili nemški mogotci iz Tržiča. Tisti v črni obleki je bil tržiški župan. Velel je izstopiti iz avtomobila naslednjim štirim žrtvam, ki so morale gledati smrt prve četvorice, nato pa stopiti na njihovo mesto. Vpil je nanje še tedaj, ko so jih privezovali h kolom. Ko je počila salva, je zaigral na obrazih nemških zločincev pošasten smeh. Pristopili so k žrtvam, ki so se zvijale v poslednjih krčih, in jih streljali v tilnik. Nato so priporniki — pogrebci odvezali talce in jih odvlekli na kup na levi strani

strelišča. Zaradi izčrpanosti mrtvih niso mogli nositi, marveč so jih vlačili po tleh. Potem se je streljanje nadaljevalo, dokler niso pokončali vseh šestintridesetih talcev. Toda še pred tem je spet pridrvel neki avtomobil; iz njega so na pol zmetali, na pol zrinili še šest pripornikov, ki so morali gledati smrt svojih tovarišev. Nato so jih dvakrat zapovrstjo postavili h kolom, a so jih spet — kakor da bi se premislili — nagnali kopat nove jame, ker je bilo že izkopanih premalo.

Med krvniki je bil najhujši nekdanji pripornik Zupan — izdajalec. Sam je streljal talce in jih mrtve onečlašal z divjanjem in nesramnimi orgijami.

Noge so se mi tresle, ko sem po odhodu Nemcev prišla na strelišče. Strahoten pogled je bil: vsepovsod kri, koščki zaradi strelav iztrgane obleke, deli možganov in lasje. Z gnevom v srcu sem pobirala poslednje ostanke mučencev in jih zakopavala v sveže zasute grobove. Še dolgo so bile pred menoj luže krvi, ki je zemlja ni mogla sproti popiti. O sveta zemlja, prepojena s krvjo...

Soba št. 3

Soba številka 3 v prvem nadstropju begunjske jetnišnice je bila prava mučilnica zavednih Gorenincev. Tamkaj je jeseniški gestapovec Druschke s svojimi pomočniki mučil svoje žrtve. Tisti, ki so tačili zvezo s partizani, so z verigo zvezali roke na hrbtu in jih obešene na kavlju potegnili kvišku, da so obviseli za ped od tal. To mučenje je trajalo ure in ure in če še niso hoteli priznati, so jih izmučene položili na mizo ali stol in jih pretepali z gumijevko od kolen proti križu. Mučenju so sledili dnevi lakote v bunkerju, kjer je bila navadno zadnja postaja pred ustrelitvijo. Stene bunkerjev so bile popisane z imeni ljudi, ki jih ne najdemo na lepakih talcev in katerih konec je neznan. Mnogim se je v sobi številka 3 začela pot na morišče. Premnogih pa po aretaciji niso niti zasliševali in jih brez zasliševanja poslali v smrt.

Na smrt obsojene so vklenili po dva in dva skupaj. Pred odhodom na morišče so jih policisti surovo porivali v avtomobile in le močnejšim je uspelo, da so se povzpeli nanje s prvim zacetom; vozila so bila brez stopnic. Tisti, ki jim je mučenje pred obsodbo izpilo vse moči in se niso mogli sami povzpeti v avtomobil smrti, so udarjali z glavami ob pod in ob stene avtomobila. Policisti jim niso pomagali; zverinsko so jih suvali in pehali, zraven pa zasmehovali. Pri tem opravilu so bili najbolj okrutni jeseniški in kamniški gestapovci, radovliški gestapovec Laske in Meziner z Bleda, najhujši pa so bili domači izdajalci, med njimi še najbolj Zupan iz Kranja, ki je jetnikom s svojim hinavskim obrazom povzročil največ gorja. Bil je kurjač v kopalnici in je nove jetnike »sočutno« povpraševal, zakaj so jih zaprli. Marsikateri jetnik je ob Zupanovem satanskem sočutju izpovedal tisto, za kar so se gestapovci na zasliševanjih zaman prizadevali. Niti slutili niso, da so si z izpovedjo temu izdajalcu podpisali svojo smrtno obsodbo in se je zato njihova pot končala na morišču.

Ivan Jan-Srečko

Aktivist Lovro Ažman

Aktivist Lovro Ažman je bil blagajnik Okrožnega odbora OF Jesenice. Osvobodilna fronta je zaradi dobro organizirane organizacije takrat na Jesenicah dobivala precej denarja, nekateri trgovci so razen perila dajali tudi po tisoč RM mesečno.

Decembra 1941 so Nemci aretirali precej ljudi. Med njimi je bil tudi Lovro Ažman, ki je vedel za večino podpornikov Osvobodilne fronte, zlasti za tiste, ki so dajali večje vsote. Vedel pa je tudi za javke in za kraj, kjer se zbira Okrožni odbor in še za marsikaj drugega.

Gestapovci so sumili, da Lovro Ažman mnogo ve, vendar niso iz njega izvlekli niti besedice. Neprestano so ga zasliševali, ga nečloveško mučili, toda Ažman ni povedal ničesar. Po desetih dnevih je zaradi posledic nečloveškega mučenja umrl.

KARL KOZAR-ROMI

Srečno naključje

Leta 1941 sem bil zadolžen za delo na terenu. Organiziral sem frontne organizacije, razen tega pa sodeloval tudi pri tiskanju in tajnem razširjanju partizanskega tiska in drugega propagandnega materiala. Julija meseca sem izdeloval prve partizanske zvezde po modelu, ki ga je izdelal tov. Mišič. Jeseni 1941 pa sem prevzel partizansko tehniko in z ženo sva postala »tiskarja«. Tiste dni — bilo je decembra 1941 — sva tiskala precejšnje število izvodov Slovenskega poročevalca in letakov, razen tega pa zbrala tudi mnogo obleke, perila in drugih potrebščin. Vse to sva morala prepeljati na Javornik. Ne bilo bi tako težko in nevarno, da niso prav tiste dni Nemci postali zaradi partizanskih akcij v Selški in Poljski dolini, med katerimi je bila tudi bitka v Rovtah pod Malim vrhom in v kateri so partizani uničili močno nemško kolono skoro do zadnjega moža, silno previdni po vsej Gorenjski in so stražili vsak mostič, med njimi tudi Hermanov most na Jesenicah.

Zaradi poostrenih nemških ukrepov sem si belil glavo, kako naj Slovenskega poročevalca, letake in drug material spravim do Javornika, ne da bi Nemci kaj zasumili. Naposled sem se domislil, da bom »prepovedani material« prepeljal s samotežnimi sankami in ga prikril med zeljnate glave. Tako sva z ženo tudi storila. Da pa bi bile sanke za nemškega stra-

žarja na Hermanovem mostu nesumljive, sva naprosila ženo mater, da bi sanke zapeljala čez most mimo stražarja. Rekla sva ji, da peljeva ribat zelje onstran mostu. Ženica pa se je samo nasmehnila, ne da bi midva utegnila povedati, kam peljeva »ribat zelje«; prej-kome je slutila, da je med zeljem še kaj drugega, saj ji najino delo ni bilo prikrito.

Mati se je res vpregla v sanke in zapeljala proti mostu. Midva z ženo pa sva bila že onstran in jo tam pričakovala. Sanke so bile težko naložene in mati je morala napeti vse moči, da jih je lahko peljala. Nemški stražar jo je trenutek opazoval, nato pa stopil k njej, da mi je v trenutku kljub decembrskemu mrazu postalo vroče. Mislil sem, zdaj zdaj bo začel pregledovati, s čim so sanke naložene. Zaradi teh »zeljnatih glav«, sem pomislil, bomo zdaj prej ko ne vsi trije ob glavo. Toda prav v tem hipu, ko me je hladnokrvnost zapuščala, se je zgodilo, česar nisem pričakoval. Nemški stražar se je uprl v sanke in jih pomagal materi prepeljati čez most.

Tako se je zgodilo, da je bil nemški stražar prvi Nmec, ki je »pomagal« prevažati partizansko literaturo in drug, za partizane namenjeni material. Zaslužil je, da smo se mu zahvalili, saj sva potem lahko midva z ženo nemoteno opravila svojo nalogo.

MIHA KLINAR

O pozni jeseni

Zarja med golim vejevjem
kakor tančica visi,
ilnata steza med drevjem
spolzka v dolino drži.

Sonce ne more več greti,
mrzlo v mrak se tali.

V pozno jesen smo ujeti,
obsedeno od krvi.

Le vkup, le vkup, uboga gmajna . . .

Dne 15. decembra 1941 je bila jasna, mrzla zimska nedelja. V dolini je bilo snega skoro do kolen, v hribih pa neprimerno več. Ljudje so najraje ostajali doma in po poteh na Pokljuki in Jelovici so bile speljane le samotne gazi.

Dva dni pred tem je prišel pod Pokljuko kurir iz Bohinja. Kmalu po njegovem prihodu so v dolini od hiše do hiše hodili aktivisti in se skrivaj pogovorili s tem in onim.

»Pripravite orožje in čakajte nadaljnjih navodil,« se je glasilo naročilo, ki ga je prinesel kurir od Staneta Žagarja mlajšega, Staneta Bokala in Tomaža Godca. V marsikateri hiši so na skrivaj privlekli na dan star pihalnik, risanico ali revolver. Moški so jih skrbno pregledovali in čistili.

V nedeljo zjutraj se je spet pojavil kurir. Po njegovem prihodu je šlo od ust do ust navodilo, naj se zberejo vsi zvečer na določenem mestu in naj prinesejo s seboj orožje.

Proti večeru je mraz še bolj pritisnil. Mehek sneg se je škripaje udajal pod nogami. Zdaj od te, zdaj od one hiše se je odlepila senca in krenila proti glavni gazi. Na določenem mestu se je zbralo precej moških. Prišli so skoraj vsi, na katere so računali. Nekaj jih je bilo iz Zasipa, nekaj iz Gorij in sosesčine, nekaj pa celo z Bleda. Nekaterim so na rokah visele karabinke, drugi je imel »raubšicarsko« puško, tretji dvocevko ali risanico. Kdor pa ni premogel niti tega niti onega, je iz drvarnice vzel sekiro ali cepin.

Dolga kolona se je pomaknila v noč. Na čelo je stopilo nekaj takih, ki so dobro poznali vsako stezo. Kdor bi le od daleč opazoval to skupino ljudi, bi moral misliti, da gredo v gozd drvarji. Spremljalo jih je škripanje zmrzlega snega in za njimi je ostajala sveže steptana gaz.

Skupina je krenila proti Križam nad Bohinjsko Belo. Malo vznemirjeni, a vendar odločno so stopali proti dogovorjenemu mestu, ko je nenadoma kakor iz tal zrastle pred njimi več postav. Ko so prišli bliže, so si s prišleci začeli prisrčno stiskati roke. Bili so organizatorji vstaje Stane Bokal, Stanko Kocjančič-Marjan, Franc Beniger-Gabrin in še nekateri. — Poključki bajtarji in gozdarji so se že prej večkrat srečali z »gošarji«. Med novodošlimi pa je bilo tudi precej takih, ki so zdaj prvič videli partizane od blizu. Okoli njih se je spletel živ klobučič in uprašanj kar ni hotelo biti konca.

Oglasila se je pesem. (Harmonik takrat gorenjski partizani še niso imeli!) Začuli so se ubrani moški glasovi. Partizani so zapeli »Nabrusimo kose«. Večina je pesem slišala prvič.

V tiho noč so odmevali glasovi, ko se je na veliko skalo povzpел komandant Stane Bokal. V vojaški obleki, z belim zimskim ogrinjalom, je napravil na vse mogočen vtis. Ko je dal znak, da bi rad govoril, je beseda utihnila.

»Naša vojska,« je Bokal začel preprosto, »se povesod tolče s sovražnikom. Zlasti hude bitke so v Srbiji, kjer Nemci pritiskajo z vso silo. Proti hitlerizmu vre povesod, v vseh deželah, ki so jih Nemci zasedli. Tudi v svojih vrstah imajo Nemci nasprotnike.«

Njegove besede so na poslušalce napravile mogočen vtis. »Ne bom pripovedoval,« je nadaljeval, »kaj vse počenjajo Nemci pri nas, saj to sami čutite. Okupator še vedno pripravlja selitev prebivalstva. Ljudje spoznavajo, da ne kaže nič drugega, kot udariti se z zavojevalcem. Ker okupator v našem kotu zdaj nima mnogo vojaštva, je kljub zimi zdaj najugodnejši trenutek, da se kakor en mož upremo. — Tudi v drugih krajih ne bodo držali križem rok.«

Bokal je govoril ljudem od srca.

»Tudi mi se strinjamo s tem,« se jih je oglasilo več hkrati, njim pa so drugi pritrjevali: »Tako je! Konec mora biti nemške tiranije!«

»Vidim, da se strinjate,« je ugotovil Bokal. »Vsi, kar vas je nocoj prišlo sem, ste gotovo za to, da z uporom ne čakamo. Mi, kar nas je tukaj, bi tvorili Prešernov bataljon. Prešernov zato, ker je bil France Prešeren že zdavnaj pevec naše svobode in boja.«

Za trenutek je premolknil, nato pa nadaljeval:

»Nismo sami! Nocoj se bodo dvignili tudi nad Jesenicami in okoli Dovjega, v Poljanski dolini pa so se že. Mi bomo osvobodili Bohinjsko dolino. Takoj pojdemo na pot. — Čez Pokljuko bomo krenili do Gorjuš in do Koprivnika. Tam nas bodo počakali drugi in skupno bomo nato odšli nad Nomenj. Ustavili bomo jutranji delavski vlak, ki vozi na Jesenice,

zaprl Bohinjsko dolino in nato šli dalje. Če bo jutranji vlak iz Bohinja prišel na Jesenice z zamudo, bo to znak, da je vstaja uspela. Tudi Bohinjci se pripravljajo. Počilo bo kar na več straneh hkrati. Zdaj pa, če se strinjate, na pot! Do jutra je le še osem ur!«

Njegove zadnje besede je spet preglušila pesem. Bokalova pojava in njegove navdušujoče besede so vse ohrabile. Še tisti, ki so se bolj zaradi drugih kot zaradi svoje hrabrosti pridružili koloni, so krepkeje stisnili sekiro, cepin ali risanico in si mislili: »Ni hudič, da ne bi uspelo!«

Tako je bil prvi partizanski miting v teh krajih končan. Vsa Pokljuka je bila na debelo pokrita z belo odejo. Veter je vrtinčil suh sneg in ga odlagal v visoke zamete. Skoraj stoglavni mladi bataljon je zagazil v zametene poključke poti. Do kolen, ponekod celo do pasu so se ugrezali ob vsakem koraku. Včasih je temu ali onemu spodrsnilo, da se je zvalil v sneg, zdaj je ta ali oni zahukal v prste. Najteže je bilo prvim v koloni, drugi so laže stopali po njihovih stopinjah. Tu in tam je kdo povedal kak posrečen dovtip, a je smeh kmalu zamrl. Mraz in napeta vznemirjenost sta možem zapirala usta.

Kolona se je kot dolga kača priplazila do Mrzlega studenca. Tu je nekaj planinskih bajt. Marsikoga je vabila misel na prijetno toploto zakurjene sobe, a ni bilo dosti časa. Priti prepozno bi pomenilo pokvariti ves načrt.

Okrog polnoči se je živa kača razpotegnila z Mrzlega studenca proti Koprivniku. Med škripajoče stopinje se je zdaj pomešalo hropenje živali. Prešernov bataljon je bil zdaj večji za trideset voznikov, ki so z rtiči vozili les od Mrzlega studenca. Njihove sani so bile bataljonska »motorizacija«. Zdaj je bilo laže, čeprav so se tudi sani vdirale v globoki sneg. Nekateri so raje hodili peš. Tako so se vsaj greli. Mraz je nezadržno naraščal.

Razsvetljena okna koprivniških hiš so mežikala v noč in vabila. Čeprav je bila že davno polnoč, je bilo v vasi živahno kot sredi dneva. Oboroženi moški so hodili od hiše do hiše. Nekaj pred drugo uro so prišli z orodjem oboroženi Gorjušci, malo za njimi pa je zavila med prve hiše kolona Prešernovega bataljona, ki je prišla čez Pokljuko. Bataljon je naraščal.

Nad tri sto mož je bilo že pripravljenih, da kakor plaz uderejo proti Nomenju. Nekaj kratkih povelij in posamezne gruče so se začele spuščati proti dolini. Zdaj tu, zdaj tam, se je oglasilo pridušeno veselo govorjenje in smeh. Pogum je rasel. Kdo bi dvomil, da akcija ne bo uspela.

Že davno prej se je med hišami pognala nizko sklonjena postava izdajalskega koprivniškega kovača in izginila po bližnjicah proti dolini . . .

Tudi Nomenj ponoči ni spal. Najprej tu, potem tam, je skozi slabo zastrta okna pritipal ozek pramen svetlobe. Na vasi so večkrat zaškripale duri in skozi pridverje se je pomaknila senca moža, oboroženega s sekiro ali cepinom, za hip postala na oglu, potem pa izginila v temi.

Ob mostu čez Savo na robu vasi so pele žage. Nekaj desetim metrov dalje so se oglašali udarci sekir. Z oglušujočim trščem se je podrla na cesto več smrek.

Skoraj neslišno je prišla skupina s Koprivnika. Kar po glavni cesti so krenili na vzhodni obronek vasi. Na oknih so se pajavljale skuštrane glave, ponekod se je glava hitro umaknila za zaveso, zatem pa so se odprla vežna vrata in nov upornik se je pridružil glavni koloni. Sredi vasi je nekdo, ogrnjen v temno pelerino, s širokokrajnim klobukom na glavi, motril mimoidoče in štel, koliko pušk imajo. Bil je Stane Žagar mlajši, pokrajinski sekretar SKOJ in organizator vstaje v tej dolini. Z nekaterimi prišleci se je prisrčno pozdravil. Če je kolona za hipec zastala, jih je spodbujajoče opomnil: »Hitreje, hitreje, ne utegnemo.«

Ogorel hrust, košatih brk, je razporejal trideset tovarišev s puškami v dve vrsti na robu nad cesto. Ta partizanski komandir je bil Tomaž Godec, mnogim znani smučarski prvakec. Zadnje dni je prehodil vse bohinjske vasi. Še prejšnjega dne popoldne je imel v Šturnovi gostilni na Bistrici sestanek zaupnikov. Zadovoljen je poslušal njihova pripovedovanja, da so ljudje povesod pripravljani. Godec jim je dal navodila in še isti večer je v vsaki vasi čakalo na znak dvajset do trideset

prostovoljcev, kdaj naj začnejo napadati občine, žandarje in prodirati naprej. Tomaž Godec je odšel zvečer v Nomnj, da bi tudi tu pripravil vse potrebno za vstajo.

Bil je prepričan, da akcija ne more spodleteti. Ko je razporejal skupino oborožencev, jim je vneto pripovedoval, da so Bohinjci pripravljeni in da si bodo kmalu podali roke. Ni pa vedel, da je Pristavčev Rajko iz Kamnja pod večer napregel sani in dirjal od zaupnika do zaupnika, češ, da mu je Tomaž naročil, da ne bo vstaje in da naj se razidejo.

Komandirji so razporejali borce. Pri mostu so še vedno pele žage. Stanko Žagar je hodil od skupine do skupine in jim dajal navodila. — Nenadoma se je na zahodni strani nekaj zabliskalo. Kot da se je pojavil svetleč meteor in hitro spet ugasnil.

Spet se je pobliskalo, zdaj nekoliko močneje.

Avtomobili! Čigavi? Naši? Vse to se je motalo po glavah organizatorjev.

»Švabski kamioni? Saj vendar ni mogoče! Samo če ni... vmes izdaja...« je pomislil Tomaž Godec.

Vsi so bili silno presenečeni. Dve črni pošasti z nemirnimi tipalkami svetlobnih stožcev, uperjenimi naravnost v Nomenj, sta se sedaj bližali.

Pok! Še eden. To je bila puška Stanka Kocjančiča-Marjana. V odgovor so se iz dveh nemških oklopnjakov oglasile strojnice. Med uporniki je nastala kratkotrajna zmeda. Tisti, ki so doživljali svoj ognjeni krst, so se pognali v strmino nad Nomenj. Marjanu se je potem pridružilo streljanje iz vseh vrst partizanskih pušk.

Nekako eno uro je trajalo srdito streljanje. Partizanski bataljon se je umikal vse više.

Nenadoma se je oglasil brlzig lokomotive. Železna kača je neovirano zapeljala pred nomenjsko postajo in nato dalje proti Jesenicam. Tudi Bohinjci iz Spodnje in Zgornje doline niso začeli. Tam je vse pokvaril Pristavčev Rajko, čeprav so bili ljudje pripravljeni in so nestrpno pričakovali začetka.

Ko se je zdanilo, so v Nomnju od hiše do hiše hodile nemške patrulje. Ljudje so prestrašeno pričakovali, kaj se bo zgodilo, naduti Nemci pa so vdiral v stanovanja, brskali za partizani in aretirali ljudi. S puškinimi kopiti so spravljali ljudi v vrsto, potem pa zažgali pet hiš. Druga skupina Nemcev je vdrla na Koprivnik, tam polovila nekaj ljudi, med njimi tudi Sednekarjeva fanta. Ta dva so Nemci odveli s seboj in ju v Nomnju živa vrgli v gorečo hišo ter jima streljali v hrbet. Pet ljudi je ta dan za vedno obležalo na nomenjskih tleh. Nemci so jih ustrelili v strah ostalim.

Tako se je končal bohinjski upor, ki sicer zaradi izdajstva in slabih pogojev ni uspel, je pa silno dvignil samozavest ljudi.

CIRIL TRILER-ČIRO

Bitka na Stolu

Bilo je med 20. in 25. februarjem 1942. V tistem času smo opravili prehranjevalno akcijo pri nekem bogatem kmetu kot kazensko sankcijo, ker nas je izdajal. Potem smo štirje minirali progo med Žirovnico in Lescami, nekoliko više pa je druga skupina, v kateri je bil — kakor se spominjam — Karl Kozar, uničila telefonski vod, nato pa smo se premaknili na Zabreznško planino v neko kočo. Tri dni po tej akciji pa so našo četo hoteli uničiti Nemci.

Nemške hajke v tistih dneh so bile zelo pogoste in so trajale brez prestanka že od dražgoške bitke sem po vsej Gorenjski. Cankarjev bataljon, ki se je po dražgoški bitki razdelil na tri čete, je v teh bojih utrpel že nekaj težkih izgub na Jelovici in na Pokljuki, kjer sta v januarski hajki v stenah nad dolino Krme nesrečno končala jeseniška prvoborca Stane Bokal in Franci Kravs. Nemci so v tem času hajkali z močnimi enotami, ki so jih že v drugi polovici decembra pripeljali na Gorenjsko toliko, da so se skoro vse šole spremenile v nemške vojašnice. Tudi na nas se je tri dni po akcijah, ki sem jih v začetku omenil, podala zelo močna in številna sovražnikova enota, ki jo je kot vodič vodil jeseniški župan Luckmann; bil je lovec in je kot tak poznal vse koticke v planinah v jeseniškem območju.

Zaradi več kot stokratne nemške premoči nismo Nemcev čakali na položajih okrog koč, marveč smo se odločili za umik. Zagazili smo v globoki sneg, ki ga je bilo okrog tri metre. Zato je bil naš vzpon proti vrhu Stola izredno težaven in smo se prebijali skozi sneg celih pet ur, dokler nismo prišli na vrh. Skuhali smo si nekoliko čaja, potem pa nam ni kazalo

drugega, kakor da smo zasedli položaje in čakali na sovražnika, če bi se povzpeli za nami.

Dan se je že nagnil proti četrti popoldan, ko smo zapazili Nemce, ki so se nam v polkrogu približevali. Kmalu so Nemci napadli z močnim ognjem, ki so se mu zoperstavile naše puške in ena sama zbrojevka, ki smo jo imeli. Z njo je upravljal tovariš Benigar in kril ves naš položaj. Bitka, ki se je razbesnela in v kateri smo morali varčevati z municijo, je trajala vse do trde teme. Sovražnikov pritisk je postajal vse močnejši, nam pa je pohajala municija, ki je nismo nikoli imeli preveč. Zato je bilo treba misliti na umik.

Odločiti se za umik je bilo težko. Sneg, mraz, tema, glad, premočeni in prezebli hkrati se zaradi pomanjkanja municije nismo več mogli dolgo držati in pretilo nam je uničenje. Zato sta komandant in komisar poklicala Jožeta Čufarja, Staneta Sekardija, Štepslja in mene, naj gremo v izvidnico in pregledamo, če bi se lahko umaknili na koroško stran Stola.

Odšli smo. Po nahrbtnikih smo se kakor s sankami zapeljali po okrog tri sto metrov dolgem plazu navzdol in srečno pristali na koroški strani. Poti naprej v nižino pa nikakor nismo mogli najti. Počakati smo morali na tovariše, da so se spustili za nami. Nemci so nas še nekaj časa zasledovali, vendar pa se jim je noč zdela prenevarna, da bi se spustili po strminah, po katerih smo se mi.

Noč po bitki se nam je zdela neznansko tiha. Čeprav smo se izmaknili Nemcem le z izgubo tovariša Jožeta Kodra, ki smo ga sredi bitke pokopali, nismo vedeli, kaj nas čaka naslednje jutro. Tišina se nam je zdela zlovešča in sumljiva. Toda misliti na kaj drugega, kakor kako se bomo povzpeli na naše področje, nismo utegnili. Mnogo naporov nas je stalo, da smo bili v jutranjih urah pri louskih kočah v Završnici. Po revnem zajtrku smo nadaljevali pot. Vodila nas je preko Potočkov na Cimpkov rovt, kjer smo se po dveh dneh zopet spopadli z Nemci in jih taktično izigrali, da so zgubili za nami sled. Premaknili smo se na Jelenkamen. Tu pa se je četa razdelila na tri desetine. Jaz s svojo desetino sem krenil v pobočje Karavank nad Podkorensko dolino. Posledica te razdelitve je bila pozitivna, saj so se kmalu iz šibkih desetih razvile tri nove partizanske čete, iz katerih je nastal bataljon, nov Cankarjev bataljon pod Stolom.

Komandir slovenske čete v Srbiji

Albin Pibernik, ki ga je okupacija doletela v Zemunu v Srbiji z ženo Julko prav tako komunistko, je začel takoj sodelovati z osvobodilnim gibanjem v Srbiji. Oba sta kmalu potem vstopila v partizane. Do oktobra 1941 sta se borila v Užičkem odredu.

Oktobra 1941 je bila v osvobojenem Užicu na pobudo in pod neposrednim vodstvom Edvarda Kardelja konferenca slovenskih izgnancev v Srbiji. Tovariš Kardelj je v svojem govoru orisal razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji ter pozval prisotne, naj aktivno sodelujejo v narodnoosvobodilnem gibanju v Srbiji. Na tej konferenci so sprejeli Kardeljev predlog, da se osnuje slovenska partizanska četa v okviru srbskih partizanskih enot in da se objavi proglašenje na vse izgnane Slovence, ki ga je objavila »Borba« dne 21. oktobra 1941 pod naslovom »Slovenci, domovina kliče«.

V »Borbi« objavljeni proglašenje med drugim pravi: »Enotni kakor malokdaj v svoji zgodovini so Slovenci prijeli za orožje in se dvignili proti tlačiteljem. Kakor drugod se je tudi v Slo-

veniji ustanovila Narodnoosvobodilna fronta. Ta fronta je namah zajela vse sloje naroda. Brez ozira na politično pripravljenost sodeluje sedaj v tej fronti štirinajst političnih skupin, prežetih z eno samo mislijo svobode. Na čelu te fronte stoji Slovenski narodnoosvobodilni odbor.

Slovenska narodnoosvobodilna fronta je organizirala in formirala slovenske partizanske odrede, ki zdaj že z mnogimi velikimi uspehi vodijo borbo z okupatorji, tako nemškimi kakor italijanskimi na vsem ozemlju zasužnjene Slovenije. Slovenske partizanske oddelke vodi partizanski štab, postavljen od Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora. Glavni štab slovenskih partizanskih oddelkov pa se je podredil Vrhovnemu štabu narodnoosvobodilnih odredov Jugoslavije in ima v tem štabu tudi svojega zastopnika.

Pri tej akciji, ki ima za zgodovino Slovencev odločilen pomen, je treba predvsem poudariti razveseljivo dejstvo, da se z orožjem v rokah bore na slovenskem ozemlju samo slovenski partizani. Drugih oboroženih

skupin tam ni, kajti slovenski partizani so bili organizirani v bratški slogi vseh slovenskih političnih skupin.

V trenutku, ko nam akcije slovenskih partizanov vračajo upanje v skorajšnjo vrnitev v Slovenijo, se moramo v Srbijo preganjeni Slovenci vprašati, kaj je sedaj naša naloga. Ali smemo še nadalje čakati, da nam slovenski partizani sami in z lastno krvjo, boreč se pod najtežjimi pogoji, odprejo vrata za povratek v domovino? Ne!

Naša sveta dolžnost je, da se vsi sposobni moški začnemo takoj prijavljati v slovensko partizansko četo, ki se snuje na osvobojenem ozemlju Srbije. Čim več nas bo in čim prej se bomo prijavili, prej bomo lahko pohiteli na pomoč bratom v domovino.

Moški, ki za borbo niste sposobni, slovenske žene in dekleta širom po Srbiji, pomagajte! Agitirajte za vstop v slovensko partizansko četo, stavljajte se vsak po svoji sposobnosti na razpolago partizanskemu gibanju!

Nihče ne sme zanemarjati svoje zgodovinske dolžnosti. Čas oklevanja in kakršne koli bojazni je za nami. Po naših delih nas bo sodila zgodovina slovenskega naroda.

Slovenci v Srbiji, odzovite se klicu svoje zaslužjene domovine!

Slovenska četa v Srbiji se je na pobudo Edvarda Kardelja in Ivana Mačka-Matije formirala takoj po konferenci v Užicu. Pridružili so se ji predvsem delavci in intelektualci. Pri organiziranju čete so bili najbolj aktivni Albin Pibernik in njegova žena Julka, Milenko Šober, Pavle Žavcar, Oskar Šavli in drugi.

Prvi sestanek čete je bil 5. novembra 1941 ob prisotnosti Edvarda Kardelja in Ivana Mačka-Matije v osvobojenem Užicu. Na tem sestanku so postavili za komandirja znanega predvojnega jeseniškega borca za delavske pravice in komuniste, Albina Pibernika, za političnega komisarja pa Pavleta Žavcarja. Četa je kmalu štela 58 borcev, med katerimi je bila tudi Julka Pibernik. Prvo borbo je sprejela ob spopadu s četniki, ki so zahrbtno napadli Užice in se tako postavili v osvobodilnem boju jugoslovanskih narodov kot izdajalci svojega ljudstva in krvi na okupatorjevo stran. V bojih pri Karanu je četa ujela štiri četnike in zaplenila lahko strojnico. Naslednji dan je četa sodelovala pri preganjanju četnikov med Kosjerićem in Pranjanim. V prvi nemški ofenzivi proti osvobojenemu srbskemu ozemlju je četa spremljala prevoz materiala iz Užica do Čajetine. Naslednji dan je izne-

nadila četo motorizirana sovražnikova kolona in jo delno razbila. Ko se je slovenska partizanska četa spet zbrala, je odšla v Dragljico, kjer so jo ponovno napadle močne nemške enote. Med nemško ofenzivo je bila četa ponovno razbita. Preživeli borci so se umaknili v Bosno, kjer so bili vključeni v 5. šumadijski bataljon I. proletarske brigade. V drugi sovražnikovi ofenzivi so sodelovali v borbah pri Han Pijesku na Pločah pri Vlasenici in pri Pjenovcu, kjer so utrpeli težke izgube. Od petnajstih Slovencev samo trije niso bili ranjeni.

Preživeli slovenski borci so se umikali s I. proletarsko brigado iz sovražnikovega obroča čez Sarajevsko polje in Igman planino v smeri Foče. Bilo je 27. januarja 1942. Strahotno mrzla zimska noč. Dvaintrideset stopinj pod ničlo. V tem strahotnem mrazu se je pod vodstvom komandanta I. Proletarske brigade Koče Popoviča prebijala skozi mraz in sneg mimo gosto posejanih nemških postojank kolona z sedem stotimi ljudmi, med njimi petdeset ranjencev in bolnih. Večina je bila slabo oblečenih in obutih. Čevlje so imeli le redki. Večina je bila v opankah. Izčrpani od sovražnikove ofenzive, od probajev skozi obroče, so se prebijali preko železniške proge Zenica—Sarajevo in nato preko Sarajevskega polja in Igman planine v smeri Foče. Na tem pohodu je nekaj tovarišev zmrznilo, drugi pa so dobili ozeblino in zmrzline. Med njimi je bila tudi Julka Pibernik. Bila je med najhujše ozeblimi tovariši in tovarišicami, med tistimi, ki so jim morali zaradi zmrzlin amputirati noge. Zdravniki so bili brez pravih instrumentov. Narkotičnih sredstev je bilo premalo, da bi bila za vse. Moški so se jim odpovedali, da bi bila za tovarišice. Namesto narkoze so se napili žganja. Zdravniki so amputirali zmrzle ude z navadnimi žagami. Le redki so preživeli take amputacije. Med umrlimi je bila tudi Julka. Pokopali so jo skupaj z drugimi in pogreba se je udeležil tudi tovariš Tito z vrhovnim štabom.

Tako je končala prvoborka Julka Pibernik, rojena 1. 1904, v partijo sprejeta leta 1935, zavedna in razgledana komunistka, ki so jo zaradi tega poslali tudi na šolanje v Sovjetsko zvezo. Ko se je vrnila iz Sovjetske zveze, je opravljala odgovorne politične funkcije. Njeno izgubo sta objokovala mož in sin. Pa tudi mož Albin ni dočakal svobode. Ko je tovariš Tito prisostvoval reorganizaciji bataljona I. Proletarske brigade, v katerem so bili Slovenci, se je zanimal za njihovo usodo in se zadržal dalj časa

v pogovoru z njimi. Še isti dan so bili dodeljeni spremni četi Vrhovnega štaba. Vsega skupaj jih je bilo še osem, ki so preživeli boje od osnovanja Slovenske partizanske čete »Ivana Cankarja« do Foče. Med preživelimimi je bil tudi Albin Pibernik, ki je postal politični

komisar Zaščitne čete Vrhovnega štaba partizanskih odredov Jugoslavije. To dolžnost je opravljal vse do julija 1942, ko je Vrhovni štab poslal njega in ostale Slovence h Glavnemu poveljstvu Slovenije. Kmalu po prihodu v Slovenijo pa je podel v boju s fašisti.

IVAN BERTONCELJ-JOHAN

Bitka na Rovtu pri Planici nad Žabnico

Po ogorčenih borbah v Dražgošah je štab Cankarjevega bataljona 13. januarja 1942 reorganiziral svoje borbene enote. Iz prejsnjih dveh čet so bile organizirane tri. Ena od teh je bila poslana na področje Jesenic z namenom, da se združi s tamkajšnjimi borci. Drugi je bilo odrejeno maneversko področje Selske doline. Tretja je bila poslana v Poljansko dolino, da tam razvije svojo borbena dejavnost. Ta reorganizacija je bila izvršena zaradi tega, ker je zapadel zelo debel sneg in je bilo večjim enotam, kot je bil Cankarjev bataljon, težko manevrirati in se izmikati sovražniku. Štab pa se je stalno nahajal na maneverskem področju Selske čete, ki je dobila to ime zaradi tega, ker se je nahajala v glavnem v Selški dolini.

Borba 21. marca 1942 je bila najhujša, kar jih je doživela četa od svojega obstoja. — Cez zimo se je dosti uspešno prebijala skozi težave in ostala vse do tega spopada z Nemci krepko organizirana. Nemcem je prizadejala precejšnje udarce, čeprav je bila huda zima. Borci te čete so tudi igrali važno politično vlogo, ker so pojasnjevali delovnim ljudem tega kraja cilje nase borbe. Zaradi tega so ljudje četo vsestransko podpirali. Skozi vso zimo je dobivala stalno nove borce. Kljub temu pa jo je neugodna zima zreducirala za več kot na polovico od tistih 56 borcev, kolikor jih je štela, ko je bila formirana.

Sredi meseca februarja je četa zaradi velikega nemškega pritiska na desni strani Selske doline morala zapustiti teren in se preseliti v močno zasneženi Hrastnik, kjer se je zadrževala skoro mesec dni v neki lovski koči nedaleč od Skojje Loke. V drugi polovici marca istega leta pa je začela iskati bolj sončne strani, kjer so se iz debelega snega začele kazati kopne lise, ki so onemogočale okupatorju, da bi po snežnih sledovih zasledil partizane. Poveljstvo čete je napravilo načrt, da se umakne zaradi tega proti Mohorju. 26. marca zgodaj zjutraj so krenili borci te čete skupno s štabom bataljona in tovarisem Žagarjem po robovih Hrastnika čez Lavtarski vrh proti Planici in se ustavili na Rovtu pri Planici, ki je bil na vzhodni strani že skoraj popolnoma kopen. Za silo smo si uredili taborišče, saj smo se nameravali tu zadržati samo en dan. Prepričani smo bili, da nas ne more nič iznenaditi.

Popoldne okoli 15. ure, ta dan je zaustavila straža nekega moškega v železničarski uniformi in ga pripeljala naravnost v partizansko taborišče. Na vprašanje po kakšnih opravkih prihaja v ta kraj, se je izgovarjal, da nabira suhljad za butare. Že smo se odločili, da ga do naslednjega dne zadržimo v taborišču, kot smo navadno napravili, če nismo dobro poznali človeka in njegove zanesljivosti. V tem trenutku pa je ravno prispel iz patrole naš partizan Jeruc, študent iz Žabnice, ki je pravil, da ga sicer pozna, da o njem ne more reči nič slabega, ne ve pa kakšen je sedaj po okupaciji Gorenjske. — Pridržani človek nam je vsestransko dokazoval, da sodeluje v organizaciji OF in da mu z našim nezaupanjem delamo krivico. Predvsem se je skliceval na partizana Jeruca, da ga vendar pozna in s svojim dokazovanjem kočno uspel, da smo ga izpustili. Ta pa, kot so nam kasneje ljudje povedali, je na povratku v dolino povedal mežnarju iz Crngroba, kaj je videl, mežnar pa je takoj javil nemški žandarmeriji in tako so se Nemci za napad za naslednji dan lahko temeljito pripravili.

Četa je takrat štela 32 mož. Od tistih 56, kolikor jih je štela ob formiranju, se je zmanjšala več kot na polovico, če odštejemo tiste tovariše, ki so za tem stopili v partizane. Mnogi so v borbah z Nemci padli. Bilo je nekaj primerov, da so si vzeli življenje sami, ker bi drugače v debelem snegu morali

pasti sovražniku v roke. Mrtve so Nemci običajno vrgli v zažgano hišo, kjer so jih našli. Nekateri od tovarišev pa so tako ozebli, da so jim prsti na nogah odpadali in niso mogli dalje ter so se zadrževali po raznih bunkerjih pri zavednih ljudeh, ki so podpirali NOB.

Švabi so temeljito pripravili napad na našo četo. Do 9. ure 27. marca nismo opazili nič sumljivega. Jutranje patrole so se vrnile kot običajno vsak dan in niso vedele povedati nič novega. Prepričani smo bili, da bomo srečno preživeli ta dan, zvečer se pa itak umaknemo v določeni smeri. Toda ob tej uri nas je iznenadil strel iz smeri Žabnice. Nato drugi strel iz smeri Jošta in Čepulj, za tem od Križne gore in nato še strel iz Bukovščice in Knapov. Takoj smo vedeli, da so to znaki, ki jih dajejo Nemci v svojem načrtnem obkoljevanju naše čete. Prvotno smo mislili na premik in istočasno poslali tri patrole v smeri, od koder so padli streli. Toda patrole so se vrnile že po desetih minutah in sporočile, da prihajajo proti našemu taborišču Nemci po vseh robovih in jarkih v manjših kolonah. Bili smo obkoljeni že v širokem loku in nam ni preostalo nič drugega, kot da sprejmemo borbo in se nanjo krepko pripravimo.

V taborišču je bilo takoj vse pripravljeno in vsak izmed nas, predvsem pa mitraljezci, je pregledoval orožje, da bo brezhibno delovalo, ko se približajo Nemci našemu položaju. Tudi borbeno razpoloženje je bilo dobro hot vedno v naši četi in tudi prej v Cankarjevem bataljonu, ko smo bili še vsi skupaj. Oboroženi smo bili dobro, saj je na vsakih deset mož prišel en mitraljez. Poleg pušk smo imeli več brzostrelk, bomb in drugega. Komandir čete je bil španski borec Matija Udvañc s partizanskim imenom »Vajs«. V pripravi za obrambo sta ves čas pomagala poveljstvu čete tudi tovariša Stane Žagar in Jože Gregorčič.

Švabi so se približali našim položajem že na kakih 400 do 500 metrov, ko so z vseh strani začeli obsipovati naš položaj z belimi raketami in s tem kazali smer za lažje obkoljevanje. Sistematično so stiskali obroč, mi pa smo pripravljene čakali na položaju. Okupatorja smo vsi sovražili in bili prepričani, da nam ostane samo dvoje: odločna borba in zmaga nad okupatorjevo premočjo ali smrt. Do 10. ure so se Nemci že močno približali našim položajem, tako da je ravno okoli te ure padel naš prvi strel. Ustrelil je Ravnikov Janko, partizan s Križne gore in zadel v trebuh nekega Nemca, ki je začel močno tuliti. — Njegov komandir je takoj zavpil: »Saniteta!«. Ob tem strelu so zaregljale nemške strojnice in brzostrelke od vseh strani. Bilo jih je več kot deset. Takoj smo videli, da se nahajamo v zelo resnem položaju. Poveljstvo čete je glede na to opozarjalo borce, da ne bi po nepotrebnem trošili municije, predvsem naj na to pazijo mitraljezci. Nato se je vnela silna borba. Švabi so začenjali dolge rafale tudi iz težkih mitraljezov, ki so jih postavili pod Planico in na grebenu proti Čupulam. Ti izstrelki so lomili veje s smrek in nas obsipali s smrečjem. Nemci so skušali ta trenutek izkoristiti za zoževanje obroča okoli nas. Od vseh strani so z njihovih položajev padale ročne bombe »štilarce«, kot smo jih takrat imenovali. Borba je bila že v neposredni bližini. Okrog 11.30 smo imeli 4 mrtve in 5 ranjenih. — Ranjeni so še vedno na položaju in že zmerom, kolikor so mogli, pomagali odbijati nemški pritisk. Tudi Nemci so imeli že precej mrtvih in ranjenih. Da bi nas laže prisilili k predaji, kar je bil njihova glavni namen, ali pa nas dobili žive, k čemur so nas že tudi pozivali, ko so zažgali del gozda. Ogenj se je vedno bolj približeval našim položajem. Na ostalih delih bojišča se je borba odvijala celo na tri do štiri metre blizu in je bilo tudi več takih primerov, da so naši borci nemške bombe, s katerimi so nas zasipali, vračali na njihove položaje. Gregorčič in Žagar, kakor tudi četno poveljstvo, so stalno hrabril borce, da je za vsako ceno treba zdržati do kraja. — Vsi borci so ostali disciplinirani in vztrajni do konca borbe.

Nemci so pripravljali juriš. Od nemške strani smo zaslišali komando, naj njihovi vojaki-policisti za trenutek prenehajo streljati. Nemški poveljniki so se naglas sporazumevali, kako bodo izvedli juriš. Dogodki so se razvijali tako hitro, da bi človek rekel, da je še sekunda dolga in da igrata odločilno vlogo hitrost in spretnost. Gregorčič je poveljeval: »Prebiti je treba obroč v smeri Žabnica in v to smer vreči vse še razpoložljive bombe.« Takoj, ko je ukazal je bilo njegovo povelje izvršeno. Ob grozovitem pokanju bomb smo se dvignili v juriš in se v nekaj sekundah prebili skozi nemški obroč. Med jurišem smo se spopadli z Nemci iz neposredne bližine in celo z rokami. Ob prebijanju obroča je padlo morda vsega 20 do 30 strelcev tako z naše kakor tudi z nemške strani in bili smo izven obkoljenega območja.

Ogenj, ki so ga Nemci zanetili, se je vedno bolj približeval vrhu griča, dim pa je do malega že prepravljaj cel hrib. — Nemci so zavzeli naše položaje, vendar živega partizana ne niso našli. V tej hudi borbi so ostali na položaju le štirje tovariši, 11 pa jih je padlo v jurišu pri prebijanju nemškega obroča. Med padlimi je bil tudi narodni heroj Stanko Žagar in komandir čete Matija Udvañc-Vajs. Ta borba kakor tudi njen končni izid dokazuje, da so bili to junaški borci, ki se držali načela »zmaga ali smrt«. Niso poznali kolebanja in tudi ne predaje Švabom — osnovni cilj je bil — SVOBODA.

Od 32 tovarišev jih je torej padlo 15 in prav gotovo tudi toliko Nemcev. Ljudje so sicer takrat govorili, da so Nemci imeli 19 mrtvih. Partizanov pa, ki so se prebili iz nemškega obroča, je bilo 17 in še od tega je bilo 10 več ali manj ranjenih, le 7 tovarišev se je prebilo iz obroča brez večjih prask, čeprav so tudi ti imeli povečini okrvavljen obraz in roke od manjših drobcev bomb, s katerimi bi lahko rekli, da so nas kar obsipali.

Tako se je končala ena od zelo hudih borb v mesecu marcu 1942 na Gorenjskem. Po junaštvu in hrabrosti, kakor po doslednosti in žrtvah je bilo le malo takih. Mrtvi so nam ostali v spominu kot primer hrabrosti, vztrajnosti in junaštva, kako se je treba boriti za svobodo. Ranjeni so spet ozdraveli in so nadaljevali borbo, toda le malo jih je dočakalo svobodo. Od 56, kolikor nas je bilo pri formiranju naše čete, ki je bila v sestavi Cankarjevega bataljona, smo ostali živi, če se prav spominjam: Stane Kersnik-Jelovčan z Blejske Dobrave, Franc Drobič z Javornika in jaz.

MILOŠ BAČAR

Streli na ulici

Kavarna je prazna. Kazalec na uri se pomika proti drugi. Angela je sama. —

Da bi pregnala težke misli in čas, sledi počasnemu drsenju velikega kazalca na stenski uri. Ko se naveliča, se zazre spet na ulico. Vsa ulica je skoro prazna; ni je še zalila reka delavcev. Redki ljudje hodijo leno in počasi, kakor da bi se jim nikamor ne mudilo. Zato ji pade v oči moška postava, ki naglo huščne mimo. Obraza ni videla. Samo obnošen vetrni jopič in roke, ki jih je moški tiščal v hlačnih žepih, so ji ostale v spominu. Tako naglo je moški stopal po cesti in se za ovinkom pri hotelu »Triglav« zgubil v kratko ulico, ki vodi v podvoz pod železniško postajo.

Na postajnih tirih se premika kompozicija vlaka. Pred strojem je oklopni vagon, robato izdelan v jeseniški tovarni. — Skozi gibljivo čelno kupolno lino zeva težka strojnica.

V tovarni zatuli dve. Cesta postaja živahnejša. Angela se pomakne tesno k oknu. Obraz se ji skoro dotika šip. Hotel »Triglav« onstran ceste meče senco na okna. Stopnicam se bliža gestapovec Druschke; v hotelu je na hrani. Od daleč ga z iztegnjeno desnico pozdravlja župan Luckman in se hlapčevsko vdano smehlja. — Druschke toliko da mu odzdravi in izgine v hotel. — Županov obraz se zopet oholo zresni. Ob njegovi levi gre policist. V varstvo mu je na poti do doma. Na vhodnem vogalu hotela, kjer zavijejo stopnice v cestni podvoz pod postajo in

skrajšajo ovinek mimo hotela, ustavi župana neka žena. — Njena glava je preseče sklonjena. Župan Luckmann naveličamo in holo gleda preko nje.

— Tinka je, — jo spozna Angela. Moža so ji pred dnevi zaprli. Najbrž prosi župana, da bi posredoval. Župan jo odslomi v kretnjo. Nato s policistom zavijeta na stopnice in izgineeta za vogalom.

Po cesti se s kolesi pripeljejo iz tovarne prvi delavci. Cesta oživi, kakor da bi jo zalila črna reka. Kmalu za kolesarji prihajajo pešci. Utrujeni so in sajasti v obraz. Mnogi med njimi so še pred meseci tajno sodelovali v Osvobodilni fronti. Sedaj pa je sodelavec tudi med delavci malo; januarske aretacije so jih ustrahovale.

— Delaj! Organiziraj! Povezuj razbito! — zaskeli Angelo spomin na Poldetov ukaz.

Angela dobro ve, kje bi morala začeti. Delavcem bi bilo treba znova potrkati na zavest. Saj se partizanski boj bije predvsem zanje. To večina med njimi prav dobro ve. Tudi v mislih je na partizanski strani. Le delati za partizane se zadnje čase boje. Tako zelo plašni so postali...

— Morda pa sem bojazljiva in preplašena tudi jaz, da ne grem mednje? — se nenadoma oglasi v njej.

Da. Tudi ona je preplašena. Tudi njo muči strah, si priznava. Pred Poldetom na zvezi pa ga opravičuje s strahom drugih.

— Več poguma, več poguma! ji ob spoznanju lastnega strahu razbija v sencih.

— Več poguma, več poguma! — se ji zdi, da šumijo delavski koraki z ulice.

— Več poguma, več poguma! — si zdaj dopoveduje sama.

Najprej bo treba ozdraviti sebe strahu, razmišlja ko iznenada nekje z ulice odjeknejo strelji. Angeli se zde neresnični. Samo v sebi jih je slišala. — Plod njenega razmišljanja so, si pravi.

Toda ne!

Na ulici je neko čudno vrvenje. Vse nekam beži, se umika. Tik mimo okna, tik mimo nje huščne človek v obnošenem vetrnem jopiču. Tako znan se ji zdi. Nekje ga je že videla...

— A kje?

Ne spomni se, da ga je videla malo pred drugo, ko je zavil naglo mimo kavarne in se izgubil za ovinkom pod hotelom Triglav. Ne spomni se, samo vidi, kako naglo je pravkar šinil proti stopnicam, vodečim skozi ozek prehod med kavarno in sosednjo hišo v breg, neurejeno posejan z redkimi hišami, v breg, ki se nad hišami izgublja v gozd.

— Partizan? — jo zajame slutnja in strmi za človekom, ki je bliskovito šinil proti stopnicam in ki ga ni več.

— Was ist los? — jo zmoti prestrašena gospodarica Jeta.

Angela zmaje z rameni.

— Ne vem, — reče... — Vse nekam beži...

Z Jetinega polnega obraza seva strah. Vsa rdečica je splahnela z njega. Močno poudarjene prsi se ji dvigajo in padajo. Težko diha. Njena visoka in jedra postava trepetava.

— Was ist los? — nenehno ponavlja.

— Was ist los? — se kakor odmev začuje z one strani ceste. Na stopnicah hotela stoji gestapovec Druschke z naperjenim revolverjem v roki. Za vratom ima zataknen servisni prtič; pozabil si ga je sneti.

— Was ist los?! — kriči in opazuje ulico, ki se je že popolnoma spraznila.

Niti človeka ni na njej. Kdo ve, kam se je tako naglo odtekla siva reka ljudi; kakor da bi sahnila.

Tudi Angela in Jeta strmita v nerazumljivo prazno ulico. Ne moreta razumeti, zakaj se je do zadnjega človeka tako naglo izpraznila. Zaradi treh strelcov, ki so odjeknili in zamrlji, se prav gotovo ni. Ali pa se je morda prav zaradi teh treh strelcov? Kdo ve? Sivi tlak molči kakor dno usahle reke.

Nekaj trenutkov, dolgih, kakor da se je ustavil čas, je ulica mrtva in nabita z negotovo tišino. Potem pa se izza vogala hotela »Triglav« opoteče na ulico okrvaljena postava v policijski uniformi. Druschke se instinktivno umakne v ho-

tel, nato pa znova stopi na stopnice.

— Was ist los? — se obrne k ranjenemu policistu.

— Herr Karl Luckmann, Herr Oberbürgermeister ist tot! — zakriči z nečloveškim glasom in se drži za prsi; med prsti mu teče kri.

— Luckmann? — krikne Jeta. Strah v njenih očeh se stopnjuje v grozo.

— Luckmann je mrtev, — misli z zadoščenjem Angela... — Ubit sredi Jesenic. Sredi največjega vrvenja. Sredi dneva. To je pogum! To je pogum! — jo napolnjuje občudovanje do neznanca, ki je kaznoval tega nekdanjega petokolonca in izdajalca. Odmakne se korak od okna, pa se pri tem zadene v gospodaričinega moža.

Jetin mož, precej nižji kakor gospodarica, oblečen v irharice, se nemočen naslanja na mizo. Strah mu zija s širokega, kakor lopata za premog ploščatega obraza. Mrzle znojne kapljice se mu nabirajo na čelu in med redkimi, nekoliko valovitimi, po nemški modi pristrizhenimi lasmi. — Ojevsko ukrivljene in dlakaste noge v hitlerjevskih belih dokolenkah se mu šibe...

Angela skoro z vidnim zadovoljstvom opazuje gospodarjev strah. Prav mu je! Nekoč je bil socialist, zdaj pa je postal hitlerjevec. In njegova žena Jeta, ki je imela in ima pri hiši prvo besedo, tudi! Kdo bi si mislil takrat pred leti, ko je ob štrajku skupaj z drugimi delavskimi ženami stražila vhod v tovarno in se kakor druge raje pustila pretepati žandarjem, kakor da bi zapustila svoje mesto pred tovarno; kdo je mislil takrat, da bo Jeta postala dobrih pet let kasneje zagrizena hitlerjevka, da bo pozabila na delavstvo, na delavski boj, da bo zatajila preteklost, svoje delavsko in slovensko poreklo in postala sovražnica...

— Kdo bi si mislil takrat? — razmišlja Angela.

Ulica ni več prazna. Kakor suho strugo ob nenadnem silovitem nalivu jo je zalila zelena reka nemških policistov. Ta reka za trenutek obstane. Obrazi se obrnejo proti postajnemu poslopju, proti vhodu. — Od tam prihaja neko povelje. Potem se obrazi zopet zganejo in se osredotočijo v prehod med kavarno in sosednjo stavbo.

Angela vztrepeta. — Srce ji utripa hitreje. Zboji se za človeka, ki je pred minutami izginil v tem prehodu. Zdaj je prepričana, da je bil tisti človek, oblečen v obnošen vetrni jopič, partizan. Opaziti so ga morali, ko je tekkel čez travnik nad hišami. Zdaj se bodo poglani za njim.

Zelena reka se je zganila. Zapodila se je proti prehodu, ki jo zdaj golta. Potem odjeknejo prvi strelji. Vedno bolj pogosti so, dokler se ne razdivjajo nado dolino kakor v najhujši bitki.

— Na čistini so ga morali videti, — sklepa Angela in trepeta za neznančevu usodo. Iz host nad dolino se nosi lajanje bitke.

— Niso ga še ujeli. Še beži. Niso ga še ubili. Če bi ga, bi streljanje že ponehalo, — upa Angela in želi neznanemu partizanu vso srečo, da bi ušel.

Ni še v sebi izrekla želje, da bi bila partizanu sreča mila, ko streljanje nenadoma utihne. Nenadna tišina se ji zdi kakor molk okrog mrliča.

— Ujeli so ga. Ubili so ga, — zaskrbi Angelo.

Policisti se vračajo. Zelena reka zopet zalije prazno ulico. Zasopli so in prepoteni; hudo so se morali upehati. Kolona se zbira na cesti. Angela čaka s strahom, kdaj bo zagledala ujetnika. Zadnji policisti so se vsuli na ulico; ujetnika ni bilo...

— Torej so ga ubili — jo zaskeli bolečina.

Policijski komandir vstopi z nekaterimi podoficirji v kavar-

no. Pijače zahtevajo. Angeli se tresejo roke, ko toči pivo.

— Ste mašli bandita? Ste ga pobili? — vprašuje Jeta.

— Že smo ga skoro imeli, potem pa, kakor da bi se vdrl v zemljo, — pripoveduje komandir.

Angeli se odvali kamen s srca...

Nemci besne. Čez štiri dni naznanjajo lepaki ustrelitev petdesetih talcev. Med njimi je tudi petinšestdesetletni Tomaž Volf z Javornika.

— Tako je končal Volf, — se ga spominja Angela. Koli kokrat ga je pred vojno obvestila, da bo treba popeljati komuniste, namenjene v tujino, čez mejo. Volf jih je peljal. Nikoli ni odrekel. Kakor da ga vidi še danes, ji je pred očmi dobrodušni starčevski obraz. Živahne sive oči mu sijejo izpod čela.

— Čez Karavanke še pridem. Bom pa peljal sodruge, — zveni ob spominu v Angeli Volfov glas in vidi ga, kako si je pri tem pogladil kratko pristrizhene srebrnosive lase.

Zdaj Volfa ni več. Stari komunist je kot žrtev nasilja končal svojo pot. Končal kakor mnogi...

MILOŠ BAČAR

Poslednje pismo

Pognal se je na tramvajski voz, ko je sprevodnica potegnila za zvonec in so kolesa škripaje zdrseli po tračnicah. Oprijel se je koščene ročaja, zakaj — vsi sedeži so bili zasedeni... Stal je visok in slok (vsiokega je delala koščena postava) in razmišljeno ogledoval potnike. Znoj na njegovem čelu in na ozkih koščeni prsi, ki jih je razgaljala pod obnošenim suknjičem skoro do pasu razpeta srajca, je pričal, da je sloki moški z ne preveč gostimi temno kostanjevimi lasmi, z bledkastim obrazom in nekoliko poudarjenim adamovim jabolkom, na tramvaj pritekkel in se nanj pognal v poslednjem trenutku, kakor da ga ne sme za nobeno ceno zamuditi. To njegovo nujo je izdajalo tudi naglo dihanje, ki mu je širilo in ožilo koščene, z redko rjavo dlako porasle ptičje prsi.

Neznani moški bi ne vzbudil tolikšne pozornosti, da se ni prodorno zagledal vanj srednje velik človek z močno namazljenimi, vranje črnimi polizanimi lasmi in z obrazom, na katerem je bilo nekaj pasjega; take, s popadljivim pasjim izrazom zaznamovanje obraze imajo le tajni policisti... In res

se je ta človek zrinil k visokoraslemu moškemu in zahteval od njega osebno izkaznico.

Koščeni moški je z malomarno kretljivo segel v notranji žep obnošenega suknjiča in izvlekel listino. Popolnoma mirno jo je odprl, vzela iz nje legitimacijo in jo pomolil policijskemu agentu, rekoč po italijansko: »Prego«.

Policijski agent je nekoliko dlje kakor navadno ogledoval legitimacijo in nato primerjal sliko z legitimirančevim obrazom. Opazoval ga je s sumničanjem, z lastnostjo, značilno za vse policiste, pse čuva vse oblasti, vsiljenih z nasiljem. Sloki človek pa je ostal miren, niti trznil ni z obrazom ne trenil z rjavimi, nekoliko zamišljeno sanjavimi očmi. Njegov nemir je izdajala le roka, ki se je tesneje oprijela koščene ročaja pod stropom in ga stisnila, da so se napele žile nad zapestjem, česar pa fašistični tajni policist ni opazil.

»Karl Štrukelj, mesarski pomočnik,« je agent polglasno prebral ime in nato legitimiranču vrnil izkaznico. Pogledal ga je še enkrat s sebi lastno nezaupljivostjo, kajti koščeni

in vitki človek z bledikastim obrazom bi bil prej podoben natakarnjem kakor mesarjem.

Tramvaj se je ustavil. Na vogalu ulice, ki zavije proti glavni postaji, je neznaní moški izstopil in se izgubil med vrvežem.

— — —

Ko je odprla vrata, se ni začudila, kakor je pričakoval. Pri Bernardovi, v ulici onstran železniške proge, ki vodi proti športnemu stadionu, ga že nekaj mesecev ni bilo. Prijazne oči starejše, srednje velike ženske so ga nemo povabile v kuhinjo, visoki, šloki človek pred vrati je bil že njen star znanec. Poznala ga je še z Jesenic. V zadnjem desetletju pred vojno, ko so Bernardovi stanovali v Kranju, se je nekajkrat oglasil pri njih, zlasti leta 1934 in 1935, ko je pomagal pri delu ilegalnim partijskim organizacijam v okolici. Potem so se preselili v Ljubljano in oglasil se je pri njej, ko se je vračal z robije v Sremski Mitrovici. Kmalu nato je zvedela, da se je preselil v Maribor, odkoder je pred dobrim letom, ko je izbruhnila vojna, pribežal v Ljubljano, kjer je, kakor ona, že od vsega začetka delal za Osvobodilno fronto. Skrival se je pod različnimi imeni in večkrat prenočeval tudi pri njih.

»Na tramvaju so me legitimirali,« je povedal, ko je zaklenila vrata in ga povabila k mizi.

»In?« je vprašala.

»Nekam dolgo se je policist ukvarjal z menoj, kakor da bi se mu zdel sumljiv...«

»Nič čudnega, ker se izdajaš za mesarskega pomočnika, a s svojo koščnostjo in bledico nisi mesarjem prav nič podoben,« je rekla in se nasmehnila.

»Imaš prav!« se je zasmeljal... »Vendar ne bom dolgo mesarski pomočnik. Čez dva meseca se umaknem na Dolenjsko ali pa na Gorenjsko, kamor me bodo pač poslali, ker bom z delom v Ljubljani skoro gotov.«

»In potem boš dokončal roman V kleti.«

»Ah,« je vzdihnil, saj ga je že tako žejalo, da bi zopet pisal, a zaradi aktivističnega dela ni utegnil... »Roman? Kaj bi zdaj s tem romanom? Za naš čas ni več aktualen. Morda ga bom dokončal po vojni kot spomin na nekdanje dni. Zdaj pa bi moral pisati kaj drugega, kaj takega kakor Bor, a ne utegnem. Jaz sem garač in delam zelo počasi...« je rekel in da bi odvrnil misli od pisanja, nadaljeval: »To veš, da mi je prvega maja padel brat na Mežaklji, starše in sestro pa

so Nemci izselili v Wernfels, v Nemčijo...«

»Slišala sem,« je rekla in vzdihnila: »Hudo je. Morda bo še huje? Tudi našega Nika so na Jesenicah aretirali...«

»Nika?« se je začudil; včasih, kako daleč se mu zdaj zdi že to, se je Nika posluževal kot kurirja, da je obveščal komuniste v vaseh v okolici Kranja, kdaj bo prišel. Bil je prikupen mlad fant, ki se je kasneje zaposlil na Jesenicah v železarni.

»Da,« je rekla... »Zaprli so ga in odpeljali v Mauthausen. Kdo ve, če bo, telesno šibak, kakor je, zdržal trpljenje do konca?« jo je skrbelo in žalost se ji je zalesketala v očeh.

»Hudi časi so,« je rekel, ker ni našel nobene besede v tolažbo.

»Hudi časi,« je tiho ponovila za njim.

»Hudi in usodni,« je povzel... »Zato moramo v viharju vzdržati. Milijoni bodo izginiti v njem, med Slovenci tisoči. Morda bomo tudi mi med njimi... Morda, čeprav bi ostal rad živ, da bi pisal o teh časih, kakršnih še nismo doživljali, o časih, ko obračunavamo v nas samih s tisočletnim hlapčevstvom in se preizkušamo, ali smo dovolj močni, dovolj vzdržljivi in ponosni, da bomo nekoč smeli svobodno in ustvarjalno zaživeti... Veš, o teh časih bi rad pisal in med drugim o materah iz teh časov, o materah, takih, kakor si ti, stara revolucionarka, pa tudi o takih, kakor je moja, majhna in drobna, tiha in pohlevna, ki z dobrohotno vdanostjo jemlje vse, kar daje življenje, in je s to vdanostjo vzela na svoja ramena tudi ta križ, ki smo ga ji naložili otroci.

Zamislil se je in njegove oči so zasijale v čudnem ognju.

»To veš, da si doma nismo bili vselej dobri... Oče se je jezil, ko sem pustil delo v tovarni in s tistimi dolarji, s tistim honorarjem, ki sem ga dobil od slovenskih delavskih listov iz Amerike, začel poklicno pisateljsko pot kljub temu, da so mi kritiki stalno metali polena pod noge... Marsikomu, tudi svojim tovarišem sem se zdel smešen, da si kaj takega upam — delavec, mizar — ko pa so pisatelji lahko samo šolani, izobraženi ljudje, ki so se svoje modrosti naučili v univerzitetnih predavalnicah, medtem ko sem jaz poznal samo življenje, življenje, kakršno je na dnu te krivične družbe... Nekateri so me celo obsojali, me imeli za lenuha, za izgubljenca, jaz pa sem videl svojo pot in hotel izpričati življenje na dnu, razvneti ga za boj proti vsakdanjim krivicam, kot komunist in pisatelj razvneti za ta boj delavstvo, obremenjeno s preteklostjo,

Bilo je v prvih dneh septembra 1942. leta. Jelovška četa si je po zadnji avgustovski ofenzivi, v kateri je padlo devet tovarišev, komaj dodobra odpočila. Sovražnik pa ji ni dal miru. Nenehno je zasledoval njene akcije in premike. — Letalci so že nekaj časa opazovali vse območje Jelovice od Bohinja do Kroke.

Naše taborišče je bilo takrat globoko v planini pri tako imenovani »ta veliki bajti« za Psom. V Soteski smo v tistih dneh požgali veliko žago, Poključka četa pa je obračunala z denuncianti v Nomnju.

6. septembra proti večeru smo se premaknili v novo taborišče na Ratitovcu. Tam smo se sešli s Škofjeloško in Poključko četo. Naslednji dan smo se odpravili v Zgornje Danje po hrano. Bili smo izdani in Nemci so nas pričakovali skriti po hišah. Komaj se je četa prikazala v vasi, je že začelo grmeti izpod streh. Akcija je kljub temu uspela in še tisto noč smo se vrnili na Ratitovec.

Da nas ne bi odkrili, so se naše čete tedaj razšle. Škofjeloška je na Sori mimogrede požgala dva mostova. Poključka pa je napravila akcijo v Bohinju. Jelovška četa, s štabom prve grupe odredov, se je tudi premaknila in si uredila taborišče na Pašnem vrhu, v bližini vojaške ceste, ki pelje na Ratitovec. Nameravano akcijo v Selško dolino so nam preprečili Nemci. 8. septembra proti večeru je privozilo po vojaški cesti do Jesenovca kakih 70 kamionov nemške policije. Sprva smo mislili, da so prišli po drva. Komendant Gregorčič in komisar Štefan sta takoj odšla na ogled in ugotovila, da se pripravlja nova hajka. Večerje tisto noč nismo kuhali, ker bi ogenj utegnil odkriti naše položaje. Četa je dobila ukaz, da v zgodnjih jutranjih urah neopazno zapusti taborišče. Okoli treh smo v največji tišini ob šepetu podirali šotore, pospravili svojo prtljago, pokrili z vejami ognjišče in odšli.

Pot nas je vodila preko Potstana v dražgoško grapo in čez Dražgoško goro na Jelovico. Ko smo prečkali pot iz Dražgoš na Rovtarico, je na začetju kolone nenadoma zapel mitraljez in ranil mitraljezca Staneta. Spoznali smo, da so Nemci zasedli vse važnejše poti. Cilj našega pohoda je bil, da se prebijemo nekam za Radovljico in se na ta način izognemo nepotrebnim žrtvam. Sovražnik je bil mnogo močnejši od nas. Šli smo pod Visokim vrhom, skozi Graben do Partizanskega vrha, med potjo pa so nas neprestano spremljali bolj ali manj oddaljeni glasovi Nemcev. — Enkrat smo jim postavili celo zasedo. Na Partizanskem vrhu je četa dobila ukaz za počitek. Odšel sem pomagat ranjenemu mitraljezcu Stanetu, ker sem še kot pastir dobro poznal vso Jelovico. — Staneta, Čedota in Čirota, ki sta ga podpirala, sem našel kakih tisoč metrov za nami pri majhnem potočku. Tam smo ranjenca umili in previli. Ob našem prihodu je bila četa že pripravljena za pohod.

Ko smo se začeli spuščati na sedlo med Partizanskim vrhom in Turnom, smo zaslišali dva strela iz brzostrelke. — Pozneje sem zvedel, da to niso bili Nemci, ampak nas je le Vinko Hafner hotel opozoriti, naj bomo previdni. Pot, ki je bila partizanom kaj dobro znana pred hajko, smo nadaljevali v največji tišini. Nenadoma se nam je vsula v hrbet toča krogel iz brzostrelk. Stekli smo naprej. Nemci so nas s tem rafalom prisilili k umiku v smeri njihove močne zasede. Prevara jim je uspela. Znašli smo se v obroču. Poskušali smo se prebiti skozi Kravji potok, pa nas je odbil močan sovražni ogenj z grebena Mošenjske planine. Odločili smo se, da prebijemo obroč v smeri Lipniške planine. Pri tem poskusu je padlo največ naših. Partizan Skala iz Podnarta je bil zadet v glavo in še drugi so obležali smrtno ranjeni. Tu je padel tudi naš tehnik

razgaljati pred delavstvom lažniške, kakršni so bili Jeram, konzumarji in podobni lažni in oportunistični borci za pravice delavstva...«

»Naj je bilo kakorkoli že,« je nadaljeval... »jaz sem delal po svoji vesti, in še bom delal, še bom pisal, ko bo prišel čas...« in kakor da bi se kritično ozrl na svoje dosedanje pisateljsko delo, je rekel:

»Moje pisanje, res, vselej ni bilo najboljšo, saj sem se v začetku moral boriti za vsak stavek, da sem ga pravilno zapisal, zavedam pa se, da sem zadnja leta pred vojno napravil velik korak naprej... Moje stvari so v zadnjih letih postale zrelejše, našel sem se in vem, da bom pisal še dobre stvari, take stvari, ki jih pri nas drugi še niso pisali, kajti

ova smrt

Fedor. Nekoliko dalje sem videl, kako komandir Polde in mitraljezec Tonček pomagata težko ranjenemu Gregorčiču. Tudi sam sem se jima pridružil. Gregorčiča smo dobro maskirali in ga poskušali skriti v vodni jarek. Nemci so bili oddaljeni komaj 50 metrov. Jaz sem ostal najdlje pri Jožetu, zato mi je rekel: »Mali, dobro je, sedaj pa pojdi, da vsaj ti ostaneš živ.«

Hitro sem se umaknil na majhen grič, kjer sem našel Poldeta, komisarja Štefana, starega partizana Maksa in še enega tovariša. Ostali del čete se je umaknil v drugo smer. Ostali smo torej le še štirje. Zraven mene je kemalu padel komandir Polde s Križne gore. Ko je to videl Štefan, je ukazal, naj vsi ležemo in si poiščemo primerne zaklone, kjer nam Nemci do zadnjega ne bodo mogli blizu. Štefan mi je po tej ofenzivi dejal, da je imel pripravljen za Nemce že zadnji rafal in naboj za sebe. To misel je hitro opustil. Bil mu je šele 17 let in zaželel je življenja. Dejal sem mu, da odlično poznam Jelovico in da grem naprej za vodiča. K sreči smo izbrali pravilno smer in se prebili do Dražgoške gore. Še enkrat smo prišli v stik z Nemci. To pot smo se srečali v trimeterski razdalji. Rešil nas je samo močno zaraščen smrekov gozd, v katerem smo se lahko poskrili. Štefan je bil utrujen, zato mi je dejal, naj si ogledam teren. Odšel sem in se nenadoma znašel tik pred sovražnim vojakom. — Obadva sva bila iznenadena in obadva sva se umaknila. On k svojim, jaz k svojim. Srečno smo obšli zasedo in se spustili v Dražgoško goro. Pri Lipniški planini so še vedno grmele strojnice.

V tem področju smo se počutili bolj varne. Pot nas je vodila preko Pavelnovega previsa, Jazbenika in Zapučelja. Tu nas je dohitela noč. — Noč po strašnem dnevu, ki ga ne bom nikoli pozabil. Sredi jelovških gozdov je tisti dan padlo 25 naših tovarišev, 8 ujetih pa je bilo prav tako zapisanih smrti. Nad Zapučeljem smo poslušali Nemce, ki so delali bunker iz kamenja. Bilo jih je strah, kajti partizani so tiho prihajali in prav tako tiho odhajali. Bili so na pragu Dražgoš, kjer je našel grob marsikateri sovražni vojak. To zasedo smo neopazno obšli in se pri Markovem vrhu spustili v grapo. Ker so Nemci grapo stalno nadzorovali, smo morali ostati tam dva dni.

Opazili smo, da ni več toliko patrol, zato sva se s Štefanom odpravila v Podlonk k zlati rezervi. Tako smo takrat imenovali Brsničarja. Imela sva namen poiskati zvezo z ostalimi partizani in vzeti nekaj hrane za ranjenega Gregorčiča.

Mislil, da je bila nedelja, ko sem se z dvema tovarišema odpravil na Jelovico iskat Gregorčiča. Šli smo v smeri Lipniške planine. Poti so bile zelo shojene, po čemer smo sklepali, da je bilo tam veliko vojske. V gozdovih je bilo tiho in vsepovsod smo se srečevali s sledovi strašne ofenzive. Ko smo prišli do mesta, kjer je ležal ranjeni Gregorčič, smo našli tam samo nekaj krvi. Partizani smo ljubili junaškega komandanta.

Padlim so sovražniki zažgali obleko in njene ostanke smo opazili pri ognjišču. Poleg njega je ležala na pol izgoreta pipa za tobak. Spoznal sem jo. Bila je last Poldeta, komandirja naše čete. Nekoliko vstran sem zagledal naš radioaparatus — ves razbit. Čeprav je bila mrtva tišina, kakor pred hajko, mi je v ušesih še vedno odmevalo grmenje min in žvižg krogel.

Nenadoma je spet zapela brzostrelka. Nemci, oblečeni v kratke hlače in rjave srajce »Hitlerjugend uniform«, so nas prevarili. Ubili so Pesjakovega iz Kranja, ki je menil, da so naši. Ostali smo se umaknili preko Lipniške planine. Na livadi je še vedno ležalo 24 padlih partizanov. Še enkrat so nas napadalci poskušali prestreči, vendar nam je uspelo srečno prebiti se preko Jelovice do Vodiške planine.

v rovih, o človeku med talilnimi pečmi in stroji, o človeku, ki zna stavkati, ki se zna upirati krivici, o človeku, ki sluti nova pota ne samo zase, marveč za vse človeštvo, ki vidi ta pota jasno načrtana pred seboj, o človeku s plamenico v prsih, s prometejevskim ognjem v prsih, z ognjem, ki ga hrani za vse ljudi, da se bodo lahko ogreli, ko jih bo od krivic zazeblo, kakor na primer v teh časih pri nas, ko se izpolnjuje tisti Cankarjev rek o delavcu-proletarcu, na čigar ramenih bo slonela narodova usoda... In tega delavca, delavca, ki nosi usodo slovenskega naroda, naši sodobni pisatelji, kakor da niso videli...«

Pustila ga je govoriti; rada ga je poslušala, kadar se je razvnel.

»In kdo ve, če ga bodo videli poslej, in če ga bodo, ali ga bodo videli prav, ali ga bodo razumeli prav... Vidiš, zato bi ostal rad živ. Jaz sem sam delavec, moje življenje, čeprav mi ni še polnih sedemintrideset let, je bilo in je povezano z delavskim bojem... jaz bom znal izpričati delavca, tistega delavca, ki v teh usodnih dneh vodi boj za osvoboditev, za revolucijo, ki je krona delavskega boja...«

»Veš,« je rekel po kratkem premolku... »že več let nosim v sebi ciklus romanov o jeseniškem delavstvu, romanov, ki naj bi pokazali podobo jeseniškega delavstva v zadnjih sedemdesetih letih, od takrat, ko se je začel v naši dolini porajati pravi industrijski proletariat, še neosveščen in obremenjen z bremenom miselnosti, ki mu ga je naložila preteklost, s hlapčevstvom, ki so mu ga nenehno vcepljali gospodarji in cerkev... Pokazal bi rad usodo delavca, ki je bil konec prejšnjega stoletja med tistimi, ki so na ukaz gospodarjev in prižnice sami razbili prvi socialistični shod, delavca, ki ga je potem obdelovalo življenje s svojimi udarci, dokler ga ni preoblikovalo v socialisto... Moj bog, koliko takšnih usod pozna jeseniška delavska preteklost... Med socialiste bi ga prignala krivica, bi ga prignali udarci, ko v prvi svetovni vojni vliva iz zvonov topove in ob tem delu podvomi v božje usmiljenje in pravičnost, ko mu fronta jemlje in ubija sina za sinom, ko mu smrt zaradi vedno večjega gladu pokosi ženo in mu ostane le še najmlajši sin, ko začne razmišljati o vzrokih gorja in se jih zave, ko nezadovoljstvo, splošno nezadovoljstvo delavstva v tovarni naraste do vrhunca prav v času, ko pretresa svet odmev oktobrske revolucije, ko delavci ustavijo stroje in gredo na ulico demonstri-

rat... in takrat stopi mednje tudi on, v prvi vrsti gre in kakor drugi zahteva kruha, mir in konec nesmiselne vojne, in nazadnje pod kroglami pade za stvar, ki jo je dojel tik pred svojim koncem...«

Naštevati je zunanje dogodke in jih razvrščati, kakor da bi oblikoval kalup, kamor bo vlij svojo povest. Bleda lica so mu od pripovedovanja rahlo rdela.

»Samo dva od sedmih sinov ostaneta živa,« je pripovedoval, »najstarejši in najmlajši. Najstarejši se vrne po vojni kot revolucionar iz Rusije, najmlajši pa je še otrok. Najstarejšega bi popeljal skozi delavsko življenje in boje pred sedanjo vojno, najmlajši pa bi prav tako rasel v revolucionarja in njega bi postavil v sedanje dni in ga popeljal skozi današnje boje in trpljenje, skozi partizanstvo do zmage... Vse te usode bi prepletel z usodami drugih delavcev in njihovih družin, žena, otrok, mater, očetov... Vse to bi rad popisal, vse to bi rad zapustil napisano zanamcem, da bodo vedeli za svoje korenine... Da, samo to bi rad; in to je veliko! Potem bi rekel, da nisem živel zaman...«

»Toda,« je rekel otožno, zavedajoč se svojih sanj... »To so samo načrti... Prvi roman te delavske epopeje bi začel pisati, ko bi dokončal roman V kleti in opilil Pod kladivom in ju spravil v tisk...«

Premolknil je, nato pa nadaljeval kakor človek, ki se je moral zaradi drugega, še bolj važnega in pomembnega dela, sprijazniti s stvarnostjo: »Zdaj seveda ni časa za take načrte. Vojna je in boj je prvo. Boj za svobodo je pomembnejši od pisanja, saj se vendar bijemo za svoj obstanek in je predpogoj vsega, kar si želi posameznik. Brez boja, brez svobode bi ne bila ustvarljiva nobena velika želja, nobeno veliko hrepenenje; saj bi nas kot narod izbrisali z obličja zemlje. Zato bom moral svoj veliki načrt odložiti za povojni čas, za čas po zmagi, če jo bom seveda dočakal... In če bi je ne, če mi ne bo dano izpričati tega, kar bi rad zapisal, bodo to storili drugi... Danes je prvo boj in svoboda je mnogo več vredna kakor največja umetnina na svetu. Če bi moral pasti zanjo, bi si prav tako rekel, da nisem živel zaman...«

»Ne misli na smrt, Tone,« ga je imenovala s pravim imenom in ga bodrila: »Oboje boš storil, dal boš svoj delež v boju in ustvaril boš svoje zamisli...«

»Upam, da bom,« je rekel in se nasmehnil... Moje življenje je bilo le redkokdaj malodušno. Bilo je eno samo nenehno upanje v boljše in lepše, prava sončna vera v življenje, vredno

naša književnost je še vedno kmečka in malomeščanska, delavca, pravega industrijskega delavca pa še ne pozna. Pozna kmeta in malomeščana, delavca pa pozna samo v socialni liriki — in še te tako imenovani čisti umetniki, ti svečeniki lepote, kakor se radi imenujejo, ne priznavajo za umetnost, zlasti še, če jo piše delavec in ne intelektualec. V prozi pa

industrijskega delavca sploh še nimamo, vsaj takega še ne, da bi ob njem zaživel delavski boj, delavsko hotenje, njegova zavest... Pisateljem in kritikom pa kakor da se delavec zdi nezanimiv, presiv, preenočičen, človek z obrazom sive množice, ker ga ne poznajo, ker ne poznajo njegovih bojev ne njegovega hotenja; boje se pisati o njem, pisati o človeku

človeka. No, da...» je rekel sramežljivo, kakor da je preveč govoril o sebi, morda celo nekoliko bahavo, kar mu je bilo vselej tuje in kar je sovražil. Zato je rekel: »Sicer pa, oprostite, da sem te mučil s svojimi načrti...«

»Ne, ne,« mu je segla v besedo, saj ga je rada poslušala in je verovala vanj, verovala, da njegovi načrti niso samo besede, marveč da jih bo tudi ustvaril, ko bo imel zanje čas, ki ga zdaj nima, in če mu bo življenje tako dobro, da jih bo mogel, tako dobro, da se mu ne bo treba z raznim drobnim pisanjem ubijati za košček kruha, saj je delo, ki ga je nosil v sebi, zahtevalo dolga leta trdega dela, a človeško življenje je tako neusmiljeno in tako kratko...

»Z majhno prošnjo, z majhno skromno željo sem prišel k tebi,« je pojasnjeval svoj prihod... »Materi bi rad pisal. Jožetova smrt jo je hudo potrla, od mene pa tudi nima že nekaj mesecev nobene vesti. Skrbi jo, revico...«

Začudeno ga je pogledala; njegovo mamo so vendar izgnali v Nemčijo, v taborišče, kjer pošto cenzurirajo...

»Ne boj se,« je opazil njeno vznemirjeno začudenje... — »Na Jesenicah so bolj iznajdljivi, kakor bi mislili! Pošta bo šla ilegalno in brez nemškega vmešavanja bodo pismo dobili moji; tako sem zvedel.«

»Potem piši, Tone,« je rekla. »Mama bo vesela tvojega pisma. Kako vesela bi bila jaz Nikovega,« se ji je stožilo, da ji je glas prešel v jok.

Mir je v kuhinji; Bernardova je že legla, mlajšega sina, Srečka, pa še ni domov; skovejec je in nekdo med tistimi, ki povzročajo s sabotажami in napadi na policijske agente, oficirje in ovađuhe italijanskim okupacijskim oblastem v Ljubljani toliko preglavic.

On pa, ki je proti večeru prišel, sedi nekoliko sklonjen za mizo. Pred njim je razgrnjen bel list papirja. Pero je bil pomočil v črnilnik, se sklonil nad papir in zapisal:

Dragi, ljubljeni!

Vem, da ste daleč...

Vzdihnil je. Pero se je ustavilo. V prsih ga je stisnila bolečina, ko je pomislil na svoje, ko so jih izselili, izgnali z doma samo zato, ker so imeli v družini partizana in njega, starega komunista.

— Ubogi moji, — se je med vzdihom izvilo iz njega.

Mislil je na mamo, majhno drobno staro ženico; na njen ozki obraz, ki ga je neogibna črna ruta, zavezana pod koščeno brado, delala še ožjega; na njene dobre rjave oči, ki so gledale tako vdano življenju v

obraz in bile tako dobre kakor dobrota sama, da so znale odpuščati vse, celo krivico, kakor da bi upale, da jo bo nekoč odplavilo življenje samo, in zato tudi v najtežjih dneh niso poznale obupa in so verovale, da bo nekoč življenje lepše, mnogo bolj lepo kakor sedaj... Ali nima on te sončne vere v življenje? Ali ni ta vera v njem od nje? Ga ni prav ta vera v zadnjih sedmih letih, ko je pustil delo v tovarni in se odločil za pisateljski poklic, ohranjevala, da ni v najtežjih dneh obupal, marveč je, kakor je tako rad poudarjal, tudi takrat, ko mu je bilo najbolj hudo, vselej veroval v svojo sončno vero v življenje... Da ta vera v njem je bila kri njegove matere in se je razlikovala od nje samo v tem, v spoznanju zavesti, da življenje samo od sebe in brez človeškega hotenja ne bo odplavilo krivic, da jih ne bo, če jih ne bomo odpravili ljudje sami, če ne bomo napravili z odločnostjo konec družbenim nasprotjem in razlikam med ljudmi, če ne bomo izruvali iz nas sami poslednje kali krivične družbe, ki deli ljudi na bogate, na take, ki imajo vsega dovolj in preveč, in na tiste, ki razen svojega dela ničesar nimajo... Zato je postal revolucionar, borec proti krivični družbi, zato je postal komunist. Mati je vedela, da je, in ni mu branila, čeprav je bil oče nacionalist. Pa tudi ta mu ni branil, saj je bil delavec in se za politični nacionalizem ni menil. Nihče mu ni branil, čeprav morata zdaj na stara leta oba zaradi njega trpeti...

Tako misli na mamo in misli na očeta, visokega in tršatega človeka, ki je bil ponosen na svoje delo, na hišico, ki jo je prigaral in pristradal za svoje otroke, na hišico, ki jo je postavil nad Savo onstran tovarne v večni senci Mežaklje, ali — kakor na Jesenicah pravijo — pod Mežakljo, kamor v zimskih mesecih sonce nikoli ne prisije in kjer je bil zato svet mnogo cenejši kakor na prisojni strani jeseniške doline, čeprav tudi tam sije sonce vedno nekaj ur manj kot na deželi, kakor imenujejo stari Jeseničani kraje pod Stolom, kjer se dolina odpre kakor bogata dlan v prečudovit sončni svet, obrobljen z vencem gora... In prav tedaj, ko je oče postavil hišo, ki naj bi jo pomagali plačati tudi otroci, je on, najstarejši, pustil delo v tovarni in se začel ukvarjati s stvarmi, ki so bile po očetovem mišljenju samo za šolane in brezdne ljudi.

— Brezdelnež bi bil rad in se ukvarjal s stvarmi, ki niso zate. Zate je oblič in rezkalni stroj, ne pa knjige in pero. Tvoj cilj naj bo, da postaneš

Iz goste jesenske megle je že lep čas neprestano rosilo. Gore so bile zavite v oblake in noči so bile hladne. Dobro se je bilo treba zaviti v odejo, da mraz ni prilezel do kosti, v odejo, ki je bila premočena in je segreta izpuhtevala zjutraj kadečo se vlago.

Bataljon Gorenjskega odreda, sestavljen iz dveh čet, se je takrat premaknil izpod Stola daleč pod Golico. Bližala se je zima in treba je bilo poskrbeti za novo obutev. Nekateri so si že nekako pomagali pri sorodnikih in znancih, toda velika večina te možnosti ni imela.

Mnogi smo hodili v čevljih, ki so že zdavnaj izgubili vsako obliko obuvala; cveteli so in bili zvezani z žico. Velik revež je bil zlasti Žane, ki ni mogel nikjer dobiti čevljev za svoje nesrečne noge. Niti v trgovini ni bilo številke 43.

Končno se nam je nasmehnila sreča. Prišlo je sporočilo, da ima čevljar Anton Zupan na Jesenicah pripravljeno zalogo čevljev za nemško vojsko.

Mitraljezec Tomaž — korenjak, da malo takih — je potrepljal svoj mitraljez in glasno izrazil svoje veselje: »Ta nam bo pomogel do čevljev!« Tudi Lipe, ki se ni ustrašil niti pred nemško patrolo in je na njeno vprašanje »Wer ist da?« odgovoril s »Feuer« in udaril po Švabih, da o njih

odličen modelni mizar, ne pa da kracaš tiste verze in štorije, ki jih nihče ne bere. Zato pa, kakor hočeš, ali boš poslušal mene, ali pa boš šel svojo pot. Vrata so ti odprta...

Zaradi tega prepira se je kljub mamini prošnji, naj ne hodi, umaknil v Ljubljano, a že čez tri leta se je moral zaradi pomanjkanja vrniti na Jesenice; edini vir za skromno življenje, honorarje, ki jih je dobival za svoje prispevke od izseljenkih delavskih listov iz Amerike, so mu s pomočjo konzumarja K. izpodjedli slovenski socialnodemokratski voditelji, užaljeni do pobsenosti zaradi njegove drame »Polom«, ki jih je tako neprizanesljivo razgalila pred delavstvom.

Ni šel domov, ko se je vrnil na Jesenice. Ni jim hotel biti v breme in poslušati očetovih očitkov. Spal je in jedel pri Federlovih — Federlova mati ga je imela rada kakor svojega sina — ali pri Stražišarjevih ali pri kakem tovari-

ni bilo več sledu. Ni čudno, saj sta mu bila Gams in Leopard dobra pomočnika.

Še mnogi so biti, ki so se razveselili akcije na čevlje. Niso mogli skriti radosti nad tem, da si bodo zopet od blizu ogledali Jesenice. To so bili Mikec, Čebin, Mičo, Šeri, Boris, Taras, Čiro, Štepsel, Jože in še drugi bivši delavci iz jeseniških plavžev.

In res. Izidor — Albin Žemva, tedanji komandant bataljona, in Moto — narodni heroj Matija Verdnik, sta se odločila, da gre ves bataljon na Jesenice. — Zaupala sta junaškim borcem in nista se ustrašila te predrzne misli, saj so vse dotedanje akcije potrjevale, da bo tudi ta uspela.

Dne 1. oktobra zvečer sta se obe četi pripravili za odhod proti Jesenicam. Treba je bilo priti do trgovine na Stari Savi v bližini Hermanovega mostu. Od Plavškega Rovta, kjer je bataljon čakal že pripravljen, do Jesenic ni bilo preveč daleč, vendar po temi in blatu ni bilo lahko priti. Predhodnica je že zavila mimo Čufarjeve žage, ki je samotna stala v grapi pod Plavškim rovtom, prisluškovala in tipala, če ni kje v bližini sovražne zasede.

Noč je bila k sreči mirna. To noč ne sme biti nobenega presenečenja, kajti to je pogoj za uspešno akcijo. Načrt je bil dobro pripravljen in vsak

šu, če so ga povabili. Toda samo dan ali dva, potem pa jim je odrekel; ni jim hotel biti v nadlego in jih izkoriščati. Prenočeval je raje na odru v Delavskem domu in se hranil pri lekarnarju Koželju, s katerim sta postala prijatelja; Koželj je bil zelo kulturn človek, razgledan po vseh umetnostih, in odkril mu je marsikaj, kar bi brez njega komaj da odkril.

Domačim se je izogibal, a nekega dne (bil je že dva tedna na Jesenicah) se ni mogel izogniti Albinu, sestri, temu dobremu, a bolehnemu jetičnemu dekletu, ki ga je imela od vseh treh bratov najraje; bila je dobra kakor mati in edina poleg matere verjela v njegovo pisateljstvo... Ustavila ga je in mu očitala, zakaj ne pride domov. Že štirinajst dni je na Jesenicah in šele včeraj so zvedeli, da je prišel! In še to od nekega tujca, ki ga je iskal, ker ga v Ljubljani ni našel. Zato ga išče že ves dan. Mati bi rada, da bi prišel domov. In tudi oče bi rad videl. Ni več jezen nanj! Tisti tujec, neki Go-

n tobak

je imel določeno nalogo. Ni šlo samo za čevlje, ampak tudi za dokaz partizanske moči. Na Jesenicah je bilo tedaj precej nemške vojske in če jih bodo opeharili, bo o tem govorila vsa Gorenjska.

Komandant Izidor je dal še zadnja navodila, dal znake za razpoznavanje, določil zborna mesto čez cesto na Koprivniku in že se je začel bataljon spuščati proti progi. Streha nove bolnišnice se je rahlo svetlikala na levi strani, drugače je bilo temno kot v rogu. — Treba je bilo pohiteti, kajti ura se je polagoma bližala enajsti. Manjša skupina, ki jo je vodil Tomo, je šla po svoji poti, da poskrbi za tobak — že nekaj časa so se namreč morali borci zadovoljevati z bukovim listjem.

Ura na upravnem poslopiju jeseniške Železarne je udarila enajst, ko je nekdo potrkal pri čevljarju Zupanu. Ta je hitro naročil ženi Karlini, naj odpre kuhinjska vrata, kajti oseba, ki ga kliče, govori slovensko. Karlina niti ni utegnila pogledati, kdo prihaja, ko so bili partizani že v kuhinji. Nad izrednim nenapovedanim obiskom niso mogli skriti začudenja. Toda kmalu so bili nahrbtniki in šotorska krila polna čevljev. Tedajci pa je prišlo presenečenje. Iz okna, kjer je stanoval nemški wohnung Walis, je padel strel in Džim, mlad hraber bo-

ran Kovačić je očeta včeraj potolažil. In prav ta tujec, zelo dober in prijazen fant, ga zdaj pričakuje doma. Če že zaradi domačih ne, naj gre vsaj zaradi njega, tistega prijaznega tujca, domov!

Šel je, ne samo zaradi Gorana, tudi zaradi domačih; in predvsem zaradi njih. Mama ga je objela in poljubila. Oče pa, ki ni rad izražal mehkoobe in dobrote, je samo zagodrnjal in rekel, da ni prav, ker se potepa kot kakšen romar od hiše do hiše, da ima vendar dom, je rekel ponosno, in da je ta dom, čeprav skromen, dovolj velik, da bo lahko v podstrešni sobici prebival in pisal, če se mu že drugega ne ljubi delati; menda tudi kaj zasluži s tem svojim pisanjem, saj ga vendar tu in tam tiskajo... Tako je ostal doma, dokler ga zaradi ilegalnega komunističnega delovanja niso zaprli...

Rahla otožnost se ga je lotila ob teh spominih. Zdaj v njihovem domu ni nobenega domačega več. Jože je pal na Mežakliji kot partizan, pred dobrim

rec, je obležal v krvi na tleh. Partizani ga niso mogli odnesti s seboj. Mrtev je ostal kot nema priča partizanskega napada.

Po osvoboditvi sta Čebinova iz Ljubljane zaman čakala svojega sina Džima, ki je že tako mlad vedel, kje je njegovo mesto. Zapustil je gimnazijo in odšel v partizane, odkoder se ni več vrnil...

Mitraljezec Tomaž ni ostal dolžan, zaropotal je po oknu, da so trske okenskega okvirja letele daleč na cesto. Zdaj je bilo treba pohiteti, umakniti se po isti poti, kakor so prišli. — Narahlo se je že daniilo, ko se je bataljon sestel na planoti pod Španovim vrhom. Dež je medtem ponehal in utrujeni borci so plegli. Nekateri so s slastjo vlekli tobakov dim — Tomovi skupini se je akcija posrečila. Nekateri so izbirali čevlje. Tudi Žane je dobil svojo številko.

Nadutim Nemcem je bila ta akcija strela z jasnega. — Še isto noč so jo udarili za nami, a partizani so jim kmalu pokazali pot nazaj. Tudi časopisi so pisali o kazenski ekspediciji in si ta dogodek po svoje tolmačili. — Eno pa nedvomno drži: ob tem napadu so dobili Jeseničani novo moralno oporo in nič več ni bilo treba pojasnjevati, kdo so partizani.

mesecem je pal, prav na pravega maja. In že štirinajst dni poprej so izselili domače: mamo, očeta, Albino in brata, ki je bil pred vojno pilot, a so ga že takrat zaradi neke poškodbe odpustili iz vojske. Odgnali so jih od doma nekam v Nemčijo, v neki Wernfels, ki bi zanj nikoli ne slišal, če bi sedaj ne bil povezan z usodo njegovih najbližjih. Ni vedel natanko, kje je ta kraj, zdel se mu je samo daleč, daleč...

»Vem, da ste daleč,« je ponovil napisano in se zopet sklonil nad papir. Pero je zaškripalo:

Mnogo sem mislil na Vas in Vašo usodo v starih letih...

»In kakšna bo moja usoda?« se je nehote vprašal. Morda bo njega požela vojna vihra, kakor je Jožeta in že toliko drugih. Kdo ve? Kdo more uganiti svojo usodo, namenjeno mu v teh viharjih časih? Vojni vihari še ni videti konca. Še mnogo jih bo popadalo. In morda bo med njimi tudi on? Kako naj potolaži svoje, če bodo morali nekega dne zvedeti

za njegovo smrt. Kako naj izpove svojo sončno vero v življenje, zaradi katere bi umrl.

»Umr!« je zašepetal.

Ne bo sam, ki bi umrl za to veliko vero v življenje. Ali tega ni nekoč že izpovedal? Izpovedal v neki davni pesmi, ki jo je napisal v času Živkovićeve diktature. Spomnil se je neke kitice:

Mnogo popada jih v mrzle

grobove,

na tisoče mladih izkrvavi,

a nas je milijone

in kakor granit so naše moči;

nič ne raztrga sile plamteče,

kvišku se pnemo, soncu

v objeme,

iz dna hrepenimo, v jasnost

stremimo

in pričamo z ognjem razpaljenih

src,

da je v nas samih sončna

vedrina,

da smo mi seme lepših svetov,

mi, proletarska mladina...

so mu šli verzi skozi srce, stari verzi, ki jih je nekoč napisal, a so danes, v tej vojni vihari, mnogo bolj pretresljivi, mnogo bolj resnični kakor takrat. Kri je v njih in vera je v njih...

»Umr!«

Nel Ne bo umrl brezploden, kakor ne umrje danes nihče, ki se bije za obstoj tega malega narodiča, danes velikega po trpljenju in junaštvu, in za obstoj vseh tistih milijonov, ki imajo v sebi vero, sončno vedrino sredi pobesnelega sovražstva, vero v lepši svet prihodnosti, v svet, ki zanj padajo v smrt.

»Smrt?«

Ne smrt! Smrt je odmretje življenja, ko le-to izhira. Toda smrt v boju, v boju za svobodo in za vse tisto lepo, kar človek sanja že od nekdanj, ni smrt, ni odmiranje izhiranega življenja, ta smrt je seme, seme lepših svetov... In taka bo tudi njegova, če ga požanje vihar.

»Umr!«

Upirala se mu je ta misel. Zakaj neki bi mislil o svojem koncu, če se je doslej srečno izognil vsaki nevarnosti. A sreča je opoteča, se je spomnil ljudskega reka. Že jutri ga lahko zapusti...

Kljub temu, da je odvrčal misel na morebitno smrt, se ga je oklepala vse močnejše, dokler ga ni premagala in prisilila, da jo je izpovedal v pismu svojim domačim. Pisal je:

...Če sprejmete ta list, pa ne vidite več svojega sina - romarja, potem vedite, da se Vas je toplo spominjal in bil z Vami v mislih do zadnjega. Ako nam je sojena ločitev, tedaj Vas najlepše pozdravljam. Ne bom Vas prosil za običajno oproščenje. Z mano ste imeli

dokaj skrbi, vendar vem, da ste me ljubili bolj, kakor sem zaslužil, in da ste razumeli, zakaj sem hodil svoja pota. Imel sem vedno najboljše namene.

Za vse sem Vam hvaležen. Za življenje in vso skrb v vseh časih. V najtežjih je bil vedno dom tisti, ki me je sprejel...

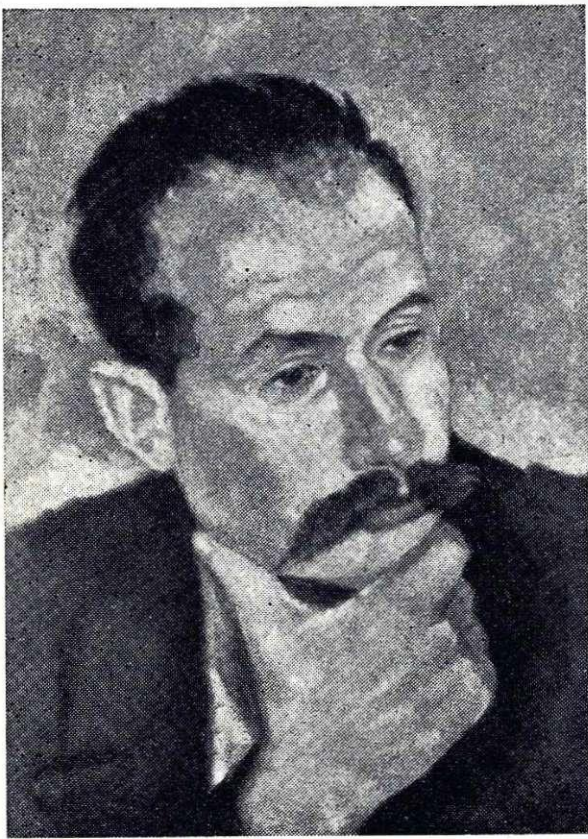
In spet se je zamislil v tiste čase pred sedmimi leti: Drama »Polom«, ki je jeseniškemu pa tudi slovenskemu delavstvu razgalila lažnost nekaterih delavskih voditeljev in mu pokazala revolucionarno pot; štrajk na Jesenicah leto dni kasneje je bil potrdilo misli in dejanj iz njegove drame; sam je sodeloval pri pripravah zanj, sodeloval med štrajkom in z obojim — z dramo »Polom« in s štrajkom — prišel na listo komunističnih osumljencev pri jeseniški policiji, ki ga je sedem mesecev po štrajku aretirala; policijski zapor na Jesenicah in v Ljubljani; sodni zapor na Miklošičevi cesti, kjer je napisal grotesko »Mali Babilon«, groteskno podobo jeseniškega malomeščanstva... in potem zapor v Beogradu in robija v Sremski Mitrovici... potem Maribor, kamor se je preselil, in v Mariboru ljubezen do Silvire Tomasini, do Silvire, profesorice, ki so jo leto pred vojno zaradi politike kazensko premestili na jug, v Kosovsko Mitrovico, in ki jo je vojna zatekla nekje tam doli. Zdaj o njej nima nobenih vesti, prepričan pa je, da dela v gibanju kakor on, in ve, da še vedno misli nanj, kakor misli on nanjo, na to po duhu tako čudovito ženo in revolucionar-

ko, ki jo je z njim povežalo ilegalno delo in ki ju je združila tudi ljubezen. Zdaj jo družijo z njim samo delo, ki je morda prav tako, kakor ga zdaj opravlja on... Kako rad bi pisal svojim o njej in o svojem delu, saj bi jim imel toliko povedati, a ne sme. Kdo ve, misli z rahlo nezaupljivostjo, če bo pismo res prišlo do njegovih in če ne bo morda postalo nemški plen?

Ne, nič o delu! Nič o sebi! Pomočil je pero v črnilnik in nadaljeval:

Pišem v naglici. Mnogo bi povedal, ali kaj, ko je težko... Ko ne utegnem! Pozdravljam Vas iz srca!

Že je hotel zaključiti pismo, a se mu je zdelo, da je prekratko, da ni povedal tistega, kar je hotel: potolažiti svoje in jim vlititi moči, da bodo vztrajali v trpljenju, v teh letih strahote, še nikoli tako strahotnih, ko moramo biti pripravljene na vse, na najtežje žrtve, pa če bi bile še tako težke in strašne. Še to je moral povedati, še to je moral napisati, pre-

Tone
Čufar

den bo šlo pismo na tajno, nje-
mu neznanu pot. Pisal je:

Živimo v časih, ko morajo
biti naše matere močne, ko
morajo prenesti več, kakor
kdaj koli poprej. In možje,
stari in mladi, morajo biti res
možje...

In njegova mati je bila taka
mati in njegov oče je bil tak
mož, pravi mož...

... Za Vaju, ljuba mama in
dragi oče, sem prepričan, da
sta med njimi. Saj morata biti.
Ne gre drugače. Treba je no-
siti križ, ki nam je naložen.
Treba je mirno vztrajati v tem
viharju...

Vztrajati je treba, boriti se,
pa če je ta vihar še tako stra-
hovit in pogubonosan...

Pod plazom, ki ga je vihar v
teh letih sprožil, bodo zasuti
milijoni, od Slovencev tisoči.
Vendar, narod bo ostal in
končno vendar enkrat zadihal
in zaživel tako, kakor zasluži.
Želim le, da bi vidva užila ne-
kaj let tega življenja. Če ka-
terega nas ne bo — Joža men-
da že ni — vedita, da nismo
živeli zaman. Da smo bili tam,
kjer mora biti sin dobre, trpe-
če slovenske matere in vedno
zavednega slovenskega očeta.
To naj Vaju pomiri. Vem, tež-
ko je, toda prijetna je zavest,
da je človek sam nekaj dal za
lepšo bodočnost: svojo lastno
kri...

In kakor da bi občutil slast
te krvi, ga je misel zasanjala
v čas, ko bo konec vsega gor-
ja in se bo človeku, ki tako
bridko doživlja sedanje dni,
zdela preteklost samo še kot kr-
vava pravljica in bo živila sa-
mo še v strahotnih, skoro ne-
verjetnih, a zaradi pretreslji-
vosti človeških usod zanimivih
pripovedih, preteklost, ki bo te-

daj zaživela pod njegovim pe-
resóm, krona dolge predvojne
preteklosti, opisane v povestih
in v romanih, ki jih je že in
jih bo še napisal... Potem pa
se je zdrznil, kakor da je še
prezgodaj misliti tako daleč,
saj niti sedanosti, tej bridki, a
zaradi boja, zaradi junaških ve-
likih ljudi, veličastni krvavi
resničnosti, še ni videti konca.
In vendar se je namenil zapi-
sati to misel tudi v pismu do-
mačim, samo skromneje, ka-
kor je mislil... In tako je tudi
prav! Kdo ve, če tudi ta
skromnost ne bo ostala samo
sen, kdo ve, če plaz, ki ga je
sprožil vihar, ne bo pokopal tu-
di njega, kdo ve, če ne bo za
tisto lepo bodočnost žrtvovana
tudi njegova kri, če ne bo v
tisti krvavi pravljici, kakor se
bo morda zdela prihodnosti se-
danost, ostal žrtev sam in ne
ustvarjalec, ki bi jo rad, napi-
sano, ohranil zanamcem... Naj
bo kakor koli že; moral je za-
pisati oboje hkrati, ne toliko
zaradi sebe, kakor zaradi svo-
jih, zaradi tolažbe, ki bi jim
jo rad dal v teh težkih surovih
časih, ko krvava pravljica ni
pravljica, marveč resnica, kr-
vava resnica, težki križ, nalo-
žen tudi starcem, kakršna sta
njegova ljubljena mana in nje-
gov dragi oče... Pero je zdr-
selo po papirju:

Kmalu bo svet gledal nazaj
na vse kakor na grozotno
pravljico, ki se jim ne bo zde-
la mogoča. In vendar je vse
krvava resnica, kar se dogaja.
Rad bi o tej pravljici napisal
nekaj pričevanj: o materah, ki
so morale imeti nad vse močna
srca; o očetih, ki so morali biti
res jekleni možje; o vsem, kar
se dogaja... Če mi ne bo da-
no, bodo to storili drugi...

In če bi se zares zgodilo, da
ga ne bo več, je pomislil. Po-
tem...

Vzemita Vidva vse za prav-
ljico in lažje Vama bo. Imela
sta otroke, a ni več vseh. Za-
jel jih je vihar. Pa se bo vihar
polegel, zasmejal se bo son-
ce, ki daje novo moč in
ozdravlja rane. Pod tem son-
cem bo končno vstal nov člo-
vek in z njim nova doba, nova
podoba sveta...

Zajel ga je zanos kakor vse-
lej, kadar je razmišljal o no-
vem človeku, svobodnem člo-
veku, osvobojenem vseh pred-
sodkov, osvobojenem strahu,
kajti strah je začetek maličnja
človeške podobe, začetek hi-
navščine, klečeplazenja, prili-
zovanja, hlapčevstva in drugih
grdih lastnosti, ki pačijo iskre-
no in čisto podobo človeka in
delajo iz njega človeški spaček,
pohlepno leno žival, ki misli
samo nase... In novi svobodni
človek se bo moral otresti za-
to predsodka strahu, predvsem
predsodka strahu, da bo v
resnici notranje velik in močan
v iskrenosti in nesebičnosti,
postati bo moral res nov, če bo
hotel preoblikovati svet po
svoji podobi, svet, ki bo velik
v ljubezni, svet, kjer ne bo
izkoriščanja, sebičnosti, bede
in drugega zla, tisti svet, ki se
ga je v svojem notranjem vi-
denju tako močno oklepala nje-
gova sončna vera v življenje in
v človeka. O ta svet! Kako rad
bi vstopil vanj!

Kako rad... Pa saj ta svet ni
več daleč. Ne more več biti
daleč; boj in trpljenje nam ga
odpirata, odpira ga človek, ki
se je osvobodil strahu in z njim
vseh lastnosti, izvirajočih iz
strahu, človek-borec za svobo-
do, pravico, bratstvo in ena-
kost vseh ljudi, človek-borec,
ki je vsak hip pripravljen žrt-
vovati se za tisti svet, ki bo,
nesebični človek, začetek no-
vega človeka, novega sveta in
nove dobe človeštva. In...

— V to dobo že vstopamo;
še malo, pa bo tu. Možno je,
da se vidimo in je to pismo
odveč...

In vendar! V zanos je kanila
temna slutnja, ki jo je vselej
zavračal. Čas je neusmiljen,
smrt je slepa, ne izbira žrtev,
vsevprek kosi, ne vprašuje za
tvoje načrte, za hrepenenje, ki
bi rad, da bi se izpolnilo, ne
vprašuje, če si mlad ali star...
in v tem spoznanju se mu iz-
lije na papir stavek, tesno
zlepljen k prejšnjemu:

— ... Prav lahko pa z Vami
vred ne bom videl novega son-
ca...

Ogleduje ta stavek; pa se
mu zdi, da ni dober in da ni
prav, ker ga je napisal. Že ga
je hotel prečrtati, tako drobno
prečrtati, da bi ga njegovi ne
mogli razbrati, ko je v vratih
zaškrtal ključ...

Vrata so se odprla in se na-
glo zaprla. Vstopil je Srečko,
najmlajši Bernardovih. Ni se
začudil, ko je pri mizi zagledal
njega. Velik, močan, valovitih
črnih las in izrazitih odločnih
črnih oči, pravo nasprotje
drobnemu bratu Niku, mu je
pokimal v pozdrav.

»Zdravo, Čufar!« je rekel...
»Pišeš?«

»Samo pismo,« mu je odgo-
voril in se nasmehnil.

Srečko ga ni motil, saj je
zapisal samo še nekaj vrstic:

— Želim samo eno: Ne žalo-
sti in tarnanja, temveč ponos!
Objemam vse in Vas pozdrav-
ljam — Vaš Tone.

S sapo je posušil črnilo, zga-
nil pismo, ga vtaknil v kuverto
in ga zapečatil.

»In ti?« je potem nagovoril
Srečka.

»Daneš smo imeli smolo,« je
rekel mračno... »Nekega iz-
dajalca smo hoteli likvidirati,
pa nam je pred nosom ušel...«

Nato sta začela drug razgo-
vor in se pogovarjala pozno v
noč...

Pozno avgustovsko sonce je
tonilo v valovito ravnino, ka-
kor da bi se na zahodu nad
požetimi polji razplamtel po-
žar. Opečnata, rjavkastordeča
streha starega gradu, ki so ga
Nemci preuredili v začasno
razseljeniško taborišče, je po-
stajala še bolj temna; dan pa
še ni ugasnil samo bledel je,
dokler ni začel rahlo krvaveti.

Utrujena je sedela na klopci
iz surove deske, ki so jo že
pomladi napravili taboriščniki,
kmalu potem, ko so jih sem
pripeljali Nemci, da jih bodo
kasneje razselili po širnih pla-
njavah osvojene Rusije. V ro-
kah je držala pismo, ki je po
čudnih poteh prišlo do nje, ne
da bi Nemci vedeli, in ki ji
je pomenilo svetinjo. Vsak dan
ga je prebirala in ga znala že
na pamet. Vselej ga je imela
pri sebi, saj ga ji je pisal sin,
njen najljubši sin...

Zrla je predse. Mož Anton
se bo kmalu vrnil z dela, hči
Albina pa bo prišla šele pozno
zvečer; delala je na neki od-
daljeni kmetiji. Tu bo počakala
na moža. Pismo, ki ga je malo
prej bogve katerikrat že pre-
brala, je zdaj ponavljala na
pamet in njene ustnice so se
rahlo premikale, kakor da
moli. — Potem pa se je njen
drobni obraz, ki se je zdel v
črni, pod brado zavezani ruti,
še bolj droben, z dobrimi rja-
vimi očmi zagledal v desetlet-
nega plavolasega fantiča, kako
je nekaj risal na zavijalni pa-
pir in jo včasih pogledoval, ka-
kor da bi jo skrivaj napeto
opazoval. Potem je fant nena-

Prve dni januarja 1943 je Stražišarjev bataljon taboril na Pokljubi, štab pa je bil na Gaberju. V tem času smo se v glavnem ukvarjali z mobilizacijo novih partizanov in z manjšimi diverzantskimi akcijami. Za uspešno izvajanje prve naloge je bil zadolžen takratni terenec Janez Hribar, ki nam je redno tedensko prinašal radijska poročila o stanju na bojiščih in kot obveščevalec poročal, kje in koliko naših fantov vstopa, oziroma je pripravljeno vstopiti v našo vojsko. — Z njim smo se vselej dogovorili za točen čas in kraj, kjer naj bi nas mladinci pričakali. Toda že po prvem takem dogovoru smo se zaman napotili ponje; mladincev ni bilo in četa, ki je bila odšla mobilizirati, se je vrnila brez novih tovarišev. Drugič, ko smo po Hribarjevem sporočilu ponovno pričakovali isto skupino, smo padli v dobro pripravljeno zasedo v bližini restavracije »Triglavl« na Bledu. Na srečo ni bilo hudega, ker smo pravočasno ugotovili položaj.

Po teh neuspelih mobilizacijskih akcijah smo morali nekaj ukreniti. Sklicali smo sestanek, ki se ga je udeležil tudi terenski delavec Hribar, in sklenili, da grem jaz kot politični komisar sam na Bled in se prepričam, kaj je krivo, da mobilizacija novih borcev ne poteka tako, kakor bi morala. Na sestanku smo se pogovorili o vsem in določili tudi datum in uro mojega odhoda. Hribarju, kakor sem na sestanku opazil, sprejeti sklep ni bil všeč, — Posumil sem vanj, da je morda prav on kriv ponesrečenih mobilizacij. — Terenec Hribar (kasneje se je res izkazalo, da je bil izdajalec) je imel v tem času svojo postojanko v Gorjah, kar se nam je zazdelo sumljivo, ker bi jo lahko — po vseh okoliščinah sodeč —

KARL KOZAR

Dobra, stara pištola

okupator brez težave izsledil. Žal nismo imeli trenutno časa, da bi svoja sumničenja v Hribarja preverili in se prepričali o njihovi upravičenosti ali neupravičenosti. Pred nami so bile namreč naloge, ki smo jih morali kar najhitreje opraviti in so morali vsi naši dvomi in sumničenja v terenskega sodelavca Hribarja odpasti.

Na določeni dan, dne 13. januarja 1943 sem v naglici zbral nekaj propagandnega gradiva, da bi ga ponesel v dolino. — Kurir Lado, ki naj bi šel z menoj, mi je le nerad posodil svojo pištolo.

»Čisto nova je, še strela nisem oddal z njo,« mi je rekel, vendar mi jo je kljub vsemu izročil, sam pa si je, ne da bi jaz vedel, sposodil neko staro pištolo na boben od nekoga drugega. Tudi on ni hotel iti neoborožen v dolino.

Med potjo, ko sva že odhajala v dolino, pa me je nenadoma spreletela skrb zaradi nepreizkušene pištole in me začela navdajati z negotovostjo. Zelo nepreviden sem bil, da je nisem preizkusil. Sicer pa, sem odganjal negotovost, so pištolo morali vendar preizkusiti že tam, kjer so jo naredili. Nobeno orožje ne gre nepreizkušeno iz tovarn. Tako sem se pomiril in začel razmišljati o opravkih, ki me čakajo v dolini, ne da bi jih razmislil do kraja, ker sva morala hiteti, če sva hotela priti pravočasno.

Ko sva prišla na dogovorjeno mesto, sta naju na zvezi že čakali požrtvovalni aktivisti Mara in Cilka Golc z Rečice. Nismo se še domenili, ko je nenadoma zašumelo okrog nas in je kakor iz tal zrasla za nami v polkrogu skupina nem-

skih žandarjev. Nekdo je naglo posvetil meni v obraz, z drugo roko pa začel otipavati najprej levi, potem pa desni žep, dokler ni prišel do usodnega žepa, v katerem sem krčevito stiskal pištolo, pripravljeno na strel.

Moje dopovedovanje, da sem doma onkraj proge, ni zaleglo. Zato nisem smel več oklevati. Bliskovito sem potegnil pištolo iz žepa in sprožil. Toda groza: pištola ni delovala. V drobci sekunde sem jo instinktivno zgrabil za cev, jo močno zavihtel skozi zrak in z vso silo udaril orožnika, ki mi je otipaval žepa, po glavi, da se je v trenutku sesedel.

— Pass auf! Handgranattel! — je nekdo zakričal in v istem trenutku so se orožniki prilepili k zemlji kakor omrtveli. Mislili so, da sem vrgel ročno bombo. To njihovo omrtvelost smo izrabili in se razbežali.

Orožniška omrtvelost pa je trajala le nekaj sekund, nato pa so začeli streljati za nami. Že ob prvem strelu me je ostro zasklelo v roko; krogla mi jo je bila prebila nad zapetjem. Toda rane, kakor da nisem čutil. Med množico svičenk sem tekel najprej naravnost, nato pa se pognal čez železniški nasip, stekel po potočku, da bi zabrisal sled in se nato ustavil pred neko hišo na Rečici.

»Le not, le not!« sem zaslišal neko žensko. Mislil sem, da kliče mene.

»Grem,« sem se ustavil pred njo. »Samo, če ste za partizane. Če ste pa proti, raje povejte, da tečem dalje. Ranjen sem!«

Žena me je začudeno pogledala, ker ni klicala mene, marveč sina, ki ga zaradi streljanja, ki se je še vedno nosilo od ceste, rada priklicala

domov. Ko sem v temi tekel proti hiši, je mislila, da je sin. Kljub temu pa mi je naglo rekla, naj stopim v hišo, saj so partizanski.

Rana mi je močno krvavela. Naglo sem jo obvezal s kosom perila, ki je viselo pod streho. Kmalu pa sem zaslišal avtomobil, ki se je ustavil nedaleč od hiše, in takoj nato hrupno nemško govoricu.

— Sem šel na limance — sem pomislil, repetiral pištolo, misleč, da je bil na cesti kriv naboj, da mi delala, in se stisnil k vratom. Sklenil sem, da bom streljal, čim se bo na stopnicah pojavil prvi Nemec. — Njega in morda še koga bi ubil, potem pa, če bi bila nevarnost, da bi me obvladali, s poslednjim nabojem ubil še sebe, zakaj izhoda iz pasti, ki sem se vanjo ujel (vsaj tako sem mislil), ni bilo. Toda na Nemce sem zaman čakal. Šli so nedaleč odtod popivat k nekemu domačemu izdajalcu, kakor mi je zaupala gospodinja. Kljub temu pa nisem mogel biti miren. Skrbelo me je, kaj je s kurirjem in z aktivistkama Maro in Cilko. Pomiril sem se šele, ko je okrog dveh ponoči prišel kurir in me s pomočjo Golčevih deklet, ki sta prav tako srečno ušli in ki sta poznali vse zaupne ljudi v vasi, spravil na varno.

Zadovoljen sem bil, da se je tako izteklo. Pa tudi kurir Lado je bil zadovoljen. Če bi obdržal svojo pištolo in si ne sposodil tiste na boben, bi bil mrtev. Ko je pobegnil v smer proti Bohinjski Beli, se je srečal z nemško patroljo, ki ga je hotela ustaviti. Streljal je na Nemce, dva ubil, enega pa težko ranil. Tako se mu je posrečilo uiti smrti.

»Dobra stara pištola,« je ponavljal.

Še isto noč sva dobila zvezo s terencem Božom in opravila svojo nalogo.

doma prenehal risati in jo pogledal z zadovoljnimi, veselimi očmi.

— Ubožec, ne zaveda se še, da so ga pregnali z doma, — je z grekobo v srcu pomislila.

Nasmehnila se mu je s starčevskimi brezzobimi usti, kakor da bi ga hotela tolažiti. Njen nasmeh pa so bolj kakor ustnice izražale oči, dobre materinske oči, in privabile fantiča, da je vstal s kamna in se ji približal.

»Narisal sem vas,« je rekel pristno po jeseniško.

»Narisal?« se je dobrohotno začudila.

Fant je ponosno pokimal.

»Pokaži,« je rekla, da bi ga razveselila.

Fantič ji je dal risbo. Zdaj se je dobrohotno začudenje na njenem drobnem obrazu umaknilo resničnemu začudenju. — Risba ni bila prav nič otroška. V njej je prepoznala sebe, kako sedi na klopci in prebira sinovo pismo.

»Kje si se naučil tako lepo risati?« je vprašala.

»Nikjer,« je ponosno odgovoril. »To pride v roko kar samo od sebe. Videl sem, da ste žalostni, pa tako lepo ste sedeli, pa tale vaša ruta in pod njo tako droben obraz... no, to sem videl in si rekel: Jaka, tole ženico pa moraš narisati.«

Govoril je živahno in jo pogovoril tako spominjal na Toneta, ko je bil že majhen. — Tudi on je kot otrok zelo rad

risal. Pa je bila tudi takrat vojna, doma ni bilo kruha, lakota je bila, pa so ga dali za pastirčka — najprej k stricu na Slamnike, potem pa v Rateče h kmetu Dolinarju, dokler ga nekaj let po vojni niso dali v uk za mizarja. Takrat ni več toliko risal, marveč je začel pisati pesmi. Skrival jih je pred njo, kakor da bi se jih sramoval. Ona pa jih je kljub temu vselej prebrala in marsikatera ji je bila všeč, zraven pa spoznala, da fant ni rojen za poklic, ki so mu ga izbrali. Ona bi ga rada dala v šole, a kaj, ko ni bilo denarja, pa tudi mož ni odnehal in hotel, da se Tone izučij obrti in gre potem delat v tovarno... Nekega dne pa je pustil kruh in tovarno in

začel pot, posuto z bedo in trpljenjem, s še večjo bedo kakor takrat, ko je bil otrok... In komunist je postal... In zdaj je nekje v Ljubljani in bo prejkone kmalu odšel v gozdove, tako kakor je lani šel Jože... Jože, ki ga ni več, ki je padel... Te misli so bile krive, da je pozabila na otroka, ki je stal pred njo in še vedno živahno govoril.

»Vam ni všeč?« jo je pocukal za rokav, ko jo je videl zamišljeno.

»O, da!« je rekla, ko je zopet zagledala otroka pred seboj in se zavedla, kaj ji hoče... — Zelo všeč mi je, zelo všeč!« je hvalila risbo in vprašala, čigav je.

»Torkarjev z Javornika,« ji je odgovoril.

»Torkarjev?« se je začudila.

»Da, Torkarjev!«

Otrokovo mamo pozna. In tudi otrokovega očeta je poznala. — Že kmalu po nemški okupaciji je pobegnul v Ljubljano, od tam pa odšel v partizane. Ni še dolgo od tega, ko so zvedeli, da je padel nekje na Dolenjskem. Otrok pa tega seveda ne ve... Tudi ona mu tega ne bo povedala, raje je napeljala pogovor na risanje, na risbo, o kateri bi prav gotovo podvomila, da jo je narisal desetleten deček, če bi ga sama ne videla. Ta deček bo prav gotovo slikar, ko bo velik, če bodo seveda Nemci poraženi. In to bodo, prav gotovo bodo, je v srcu verovala, čeprav so na jugu prodrli že tako globoko v Rusijo in čeprav še prodirajo...

»In ti boš prav gotovo slikar, ko boš velik,« je rekla dečku naposled.

»O, ne!« je odkimal in rekel: »Jaz bom bandit kakor moj očka!«

Beseda bandit jo je zbolela.

»Tvoj očka vendar ni bandit,« je rekla.

»Tako pravi lagerfirer,« je vztrajal, da bo tudi on bandit. »Vrnil se bom, odkoder so nas privlekli... In v gozdove bom šel in pokazal lagerfirerju in vsem Nemcem, kaj smo banditje...«

Jakec! Jakec!« se je oglasilo od stopnišča z deškim glasom.

Na stopnicah je zagledala majhnega, a mišičastega fantiča. Jakec pa ga je spoznal že po glasu. Bil je Dušan, čokat enajstletni fantič, ki so ga klicali Sila zaradi njegovih izrednih mišic in moči. Zadnjič je na cesti do krvi pretepel tri mlade hitlerjevce, ki so jih hoteli napasti, ko so se vračali iz grofovih nasadov, kamor jih je poslal lagerfirer krast jagode, potem ko jim je zabijal, da jih pri tem ne sme nihče videti. Celo košaro so jih nabrali in še najedli so se jih do sitega. Ko pa so se vračali v taborišče, so jih na cesti napadli trije uniformirani mladi hitlerjevci, zmerjajoč jih z banditi. Dušan se jih je takoj lotil, čeprav so bili večji od njega. Zgrabil je kamen in jih tolkel z njim; pobil bi jih, da se jim ni posrečilo pobegniti. Joj, kako so tekli! Naslednji dan pa so prišli v taborišče župan in nekateri odrasli v uniformah SA skupaj z nekim dečkom od onih treh; mladi hitlerjevec je imel obvezano glavo. Napravili so preskavo, a lagerfirer, ki se je čutil krivega in bil zaskrbljen zaradi nakradenih jagod, je Dušana, Jaka in Tončka, to triperesno deteljico, skrtil v grajski stolp, visoko gori v njegovo pod-

strešje, kamor si lahko prišel samo po lestvi. Tako jih niso našli... In zdaj ga je klical Sila.

»Takoj!« je zaklical, se obrnil k ženici, ki jo je prej narisal, in rekel: »Tu imate sliko!«

»Hvala, hvala,« je rekla in gledala za njim, dokler ni izginil v stopnišču.

Zarja je ugašala. Nebo je vedno bolj temnelo in prižigalo zvezde. Ona pa je še sedela na klopici in njene misli so bile zopet pri Tonetu; kakor molitev je ponavljala šepetaje njegovo pismo. Vedela je, da ji do konca vojne ne bo več pisal. Saj je pismo zvenelo kakor slovo. Slovo za zelo dolgo, morda celo za vselej.

— Ne, ne za vselej, je odganjala temno misel. Naj mu usoda ne bo pretežka! Naj ga sredi smrti spremlja sreča, da bi se še kdaj videli...

V takih mislih sta jo zmotila Anton, njen mož, in Marija Volfova z Javornika, vdova Tomaža Volfa, ki so ga, petinšestdesetletnega, aprila, dan poprej, preden so jih selili, ustrelili Nemci kot talca. Prestrašila bi se moža, da njegovega obraza, ki je bil ves prepaden in bled, ni skrival večer.

»Si utrujen?« mu je rekla, ko je videla, da se komaj drži na nogah.

Ob njenih besedah so se mu noge čudno zašibile, potem pa se je pred njo zgrudil na kolena in ji zaihtel v dlani.

»Mati, mati...« je ihtel in ni mogel do besede.

Še nikoli ga ni videla jokati.

»Se je kaj zgodilo?« so se ji zganile ustnice.

Odgovoril ji je molk.

»Tone? Se mu je kaj pripetilo?« jo je zajela temna slutnja in čakala je, da jo bo kdo zanimal.

»Da, Tone,« je žalostno rekla Volfova.

»Mrtev?« je vprašala z glasom, ki se ji je zazdel, kakor da ni njen.

»Mrtev!« jo je kakor udarec udarila beseda.

Mrtev! Stisnilo jo je pri srcu in bilo ji je, kakor da bo ta hip umrla od bolečine. Ni slišala Volfove, ko je pripovedovala, kar so zvedeli: Toneta so konec junija aretirali v Ljubljani in ga odpeljali nekam v Italijo. Ne bi ga prepoznali, saj se je skrival pod drugim imenom, a ga je nekdo izdal. Potem so ga Italijani hoteli izročiti Nemcem, on pa je na meji pri Šentvidu skočil z zvezanimi rokami s tovornjaka in jim skušal pobegniti. Ni mu uspelo. Poželi so ga streljati... Ničesar ni slišala. Kakor da se je večer spremenil v ogromno črno skalo in se je ta skala zvalila nanjo, na drobno in šibko, in jo bo pravkar zdrobila, ji je bilo...

Ko jo je mož videl vedro kakor še nikoli, je zbral svoje poslednje moči in nehal ihteti. Dvignil jo je in si jo položil na roke ter jo odnesel po stopnišču v dolgo in veliko obokano sobo, natrpano s surovo zbitimi pogradi, in jo položil na ležišče. Božal jo je po drobnem izmučenem obrazu kakor že leta in leta ne.

»Ne joči, ljuba moja, ne joči...« je ljubeče ponavljal besede, ki jih že izza fantovskih let ni nikoli več rabil. — Zdaj jih je šepetal in jo božal, božal...

MARJAN ČERNE

Srečanje v snegu

Progovni delavec tovariš Grom, aktivist in organizator OF med slovenskimi železničarji v Celovcu, ji je prinesel sporočilo, da jo kliče na zvezo Mirko. Ob tem imenu ni mogla prikriti sreče, ki jo je napolnila.

Siv januarski dan je bil, ko se je odpravila na pot. Rosita (to ime ji je dal Mirko) pa ni čutila ne sivine ne mraza. — Gvalo jo je hrepenenje in v srcu ji je bilo toplo in svetlo.

Videla ga bo...

Stisnil ji bo roko.

Ob stisku njegove močne roke bo čutila, da jo ljubi, dasi ne bo govoril o tem.

Morda pa bo?

Morda jo bo celo poljubil?

Še nikoli je ni, ona pa je hrepenela po njegovih ustnicah, želela si je njegovega objema. Samo za hip bi se rada skrila v njem. — Bila je lepo osemnajstletno dekle, a ljubezni, ki jo skriva objem, še ni poznala.

Samo kratek objem, da bi čutila Mirka tesno ob sebi! — Več ne bi hotela. Pa tudi časa bi ne bilo ne za ljubimkanje, ne za nežne besede, ki jih snujejo čustva. Vojna je bila in on in ona, vsak je imel svoje dolžnosti. Zato ob srečanju ne bo časa za besede, ki bi jima tako rade privrele iz src. Zatretej jih bosta morala in govorila bosta samo o nemških premikih, o moči in morali nemških enot v Celovcu... Samo o tem in podobnem bosta govorila, vse drugo, po čemer sta kot zaljubljenca hrepenela, bo moral povedati samo stisk roke, bodo govorile oči, božajoče s pogledi drug drugega...

Nič zato! Ko bo svoboda, si bosta povedala vse. Takrat bo vse lepše in najbolj lepi bodo ti spomini. Iz njih se bo razcvetela mladost, ki se zdaj ne more razcvetiti. Lep svetel dom bosta imela, dvoje ljubkih otrok in družinico bo ogrevala lju-

Med ihtenjem je z bolečino v srcu proti jutru zaspala.

Zjutraj pa je vstala in bila taka, kakor je bila, le njen obraz je bil bolj naguban, drugače pa je bila drobna, tiha in mirna. Bolečine, ki jo je skrivala v sebi, ni nihče opazil. Kadar je hotela izbruhniti iz nje, je kakor molitev ponavljala besede iz sinovega poslednjega pisma: »Želim samo eno: Ne žalosti in tarnanja, temveč ponos. — Vaš Tone... Tone... Tone...«

bezen, porojena v teh težkih dneh.

Tako je sanjarija Rosita vse od Celovca sem, dokler ni izstopila na postajici pod Karavankami. Megla je ovijala Stol in se naslanjala globoko nad gozdove na njegovem severnem pobočju. Rositino sanjarjenje se je umaknilo opreznosti.

Stopala je počasi proti vaši, oddaljeni dobrih sto metrov od postaje. Na rami so ji počivale smuči. Njena hoja je bila lahkotna. Lepo oblikovane noge in boki v skrbno zlikanih in napetih smučarskih hlačah bi vzbujali poželenje vsakega moškega. Veterni jopič, nabran v pasu, je še bolj poudarjal dekliško ljubkost njene postave. — Izpod svetle, rjavkasto-rdeče in s črnimi črtami karirasto obrobijene kapuce so silili kodri zlatih las in obsevali nežno in pravilno oblikovan dekliški obraz. — Rdeče ustnice pod ljubkim nosom so se črtale v rahel, komaj zaznaven nasmeh. Kakor avgustovo nebo globoko sinje oči so izza dolgih, negovanih trepalnic motrile januarsko pokrajino in oprezale, če morda niso v vasi Nemci.

Do sestanka z Mirkom ima še dve uri časa, do dogovorjenega mesta pa je le uro daleč.

Dolga bo ta ura, je vedela. Zato bo počakala v gostilni. Gostilniška okna gledajo proti gozdu, kamor je namenjena, in lahko bo premotrila položaj.

Vstopila je. Ob zakurjeni kmečki peči so sedeli stari očanči in se pogovarjali po slovensko. Njen prihod je zmedel njihov pogovor.

— ...ne puste pokopati, — so bile zadnje besede, ki jih je ujela. Povedale pa ji niso ničesar.

Očanči so se v zadregi odkašljevali, kakor da bi bili nadušni. Nato pa so po nemško začeli tožiti o vremenu in revmatiz-

mu, izpili vsak svojo merico mošta in odšli.

Rosita je naročila čaj. Priletna gospodinja jo je potregla in jo zvedavo motrila.

Gospodinjinu motrenje je Rosito vznemirjalo. Neprijetno ji je bilo in obžalovala je, da je prišla v gostilno. Okna so bila pokrita z ledenimi rožami, sem pa je prišla samo zato, da bi skožnja opazovala pot do gozda.

V gostilni ni več strpela. — Popila je čaj, plačala in odšla.

Pogledala je uro na zvoniku.

Kako počasi minevajo minute! Smučala bo, je sklenila. Tako bo hitreje minilo teh pol ure, potem pa se bo neopazeno izmuznila v gozd.

Začelo je rahlo snežiti. Cesta je bila skoro prazna. Le redki otroci so se sankali po bregu. Zaverovani v svojo veselje, je niso ogledovali. Ne da bi vzbujala pozornost, je prišla do pokopališča na robu vasi. — Nedaleč od pokopališnega zidu, onkraj zasneženega pašnika, se je začel gozd, sprva redek, da se je videlo globoko med drevje, nato pa se je vedno bolj gost vzpenjal v pobočje.

Nataknila je smuči, da bi presmučala čas, ki jo še loči do poti k Mirku. Ob misli nanj pa jo je minila volja do smučanja. Samo do poti je zapeljala in se ozrla. Nikogar ni opazila. Od vasi jo je skrivala cerkev s pokopališkim zidom.

Snela si je smuči. Pot je vodila navkreber in laže je bilo hoditi brez smučk. Gozd se ji je bližal. Hrepenenje je znova prebujalo sanje:

Lep dom si bosta uredila. Dvoje ljubkih otročkov bosta imela. Fantka in punčko. Fantku bo ime Mirko. Punčka bo Rosita. V spomin na te dni bosta nosila njuni ilegalni imeni.

V sivi januarski dan so sanje čarale pomlad. Rahlo naletavajoče snežinke so češnjevi cveti. Rositine misli se sprehajajo po sončnem vrtu med cvetočimi češnjami. Sredi takega vrta bo moral biti njun dom, udobna hišica, v kateri se bo živelo kakor v pravljici. Z otročkoma se bo lovila po belih prodnatih stezah. Uživala bo ob otroškem kriku in smehu. In užival bo Mirko, ko jih bo gledal srečne, smehljaje se s praga. Roke bo tiščal v žepih in zadovoljstvo mu bo sijalo z zdravega možkega obraza. Tako bo stal in jih gledal in ko bodo pritekli do njega, bo razširil roke v objem in objel vse tri. Potem bodo sedli k mizici na verandi. — Ona bo oblekla predpasnik in pripravila malico. Bele, z mašlom namažane in s šunko obložene kruhke in kavo, ki bo opojno dišala. Zavrisnili bodo, ko jim bo prinesla na mizo. Odložila bo predpasnik, sedla k njim,

Mirko jo bo odobravojoče pobožal in...

Spodtaknila se je. Skoro bi padla.

— Veja, — je pomislila in se hotela nasmehnuti sanjam, ki jih je ta pripetljaj pretrgal. — Nasmeh pa ji je takoj ugasnil in se spremenil v grozo. Odskočila je...

Kraj poti je ležal mrlič.

Bos.

Polnag.

Na prsih sledovi strjene krvi...

Ko je prva groza splahnela, se je zagledala v njegov obraz.

Temni lasje.

Široko razprte oči.

Polodprte ustnice.

Tako znan obraz...

Meglilo se ji je pred očmi.

— Ne... ne... ne... — se je trgalo iz nje.

Ob poti je ležal mrlič

Bil je Mirko.

Solze so ji navrele na lica in se utrinjale na mrtvečeve prsi.

— ... ne pustijo pokopati, — so se kakor odmev budile v njenem srcu besede, ki jih v gostilni ni mogla razumeti. Zdaj so se razodele; Mirka so ubili Nemci in ga ne puste pokopati. Naj bi bil v svarilo drugim. V svarilo domačinom!

Omotična kakor v težkih sanjnih je stala ob mrtvem fantu. Čutila se je nemočno in osamljeno. Ni se mogla sprijazniti z resnico.

— Samo sanje so, samo sanje...

Kriknila bo in se v grozi prebudila. Potem ji bo odleglo.

Ni mogla krikniti. — Ni se mogla prebuditi.

Megla je legla še niže. Iz nje so se trgali kosmi snega. Vedno večji. Vedno bolj gosti. Snežinke so legale na Mirkove široko razprte oči, na ustnice, na obraz, na okrvavljene prsi. Legale so in tam obstale. Niso se talile.

— Niso sanje. Mrtev je. Mrtev, — se je trgalo iz nje.

Obupana je gledala snežinke, ki so padale na njegove oči, na tiste oči, ki so ji še pred meseci govorile s svetlo nemo govoricu ljubezni. Gledala je na polodprte ustnice, po katerih je še danes hrepenela, da bi jo poljubile. Zdaj so jih poljubljale snežinke, brezčutne in ledene kakor smrt.

— O, ko bi mogla umreti...

Najraje bi se zrušila v sneg poleg Mirka in umrla. Življenje brez njega se ji zdi nesmiselno. Vsega je konec in tako iz srca se je veselila današnjega srečanja z njim. Vse te dni je mislila samo na ta sestanek, samo na to zvezo...

— Sestanek? Na zvezo bi morala! — se draml nekje globoko na dnu njenega obupa.

— Zakaj? Čemu? H komu? — ji odgovarja obup... Nikogar

MIHA KLINAR

Tvoja pesem

*Bele breze nad gomilo tvojo
v mojo dušo rahlo šepetajo*

*Čelo, oblito s krvjó,
s krvjo oškropljeni lasjé.
Smrt ima ledeno rokó,
ustavila mi je srcé.*

*Biló je, dragi, težkó.
Zdaj je dobro vse.
Zemlje pomladni sok
skozi srcé mi vre.*

*Prisloni k zemlji uho:
kot školjka zemlja šumi,
kot hrepenenje zemlja drhti
in veže vas, ki ste še,
z nami, ki nas več ni.*

*Hrepenenje nas veže vse,
hrepenenje, ki v zemlji zveni,
pesem, skrita v kali,
dokler iz nas ne vzkali,
dokler se iz nas ne odpre
rdeči cvet za ljudi.*

ne bo. Mirko je mrtev. Z mrtvim obveščevalcem, z mrtvim ljubim se je srečala v snegu.

Vedno bolj sneži. Sneženje se spreminja v metež. Sneg zabrisuje Mirkove poteze, pokriva ga z belo odejo, pokopava ga, ker ga ne smejo ljudje.

— Čakajo te! — se oglašava v njej in zdi se se ji, da prihaja ta glas izpod snežne odeje.

— Čakajo te! — se oglašava v njej vedno glasneje kakor zapoved, ki jo mora izvršiti.

— Nisi samo moja, Rosita, kakor tudi jaz nisem bil samo tvoj. Boj te kliče, Rosita. Domovina te kliče. Pojdi, Rosita! Ne game se.

— Kaj je boj brez tebe? Kaj domovina? Kaj svoboda brez

ljubezni? Ti si mi pomenil domovino. Ti si bil zame svoboda...

— Ne greši, Rosita! Nisva sama, nisi sama, ki te drobi trpljenje. Pojdi! Boj je! In boj ne pozna ne solz in usmiljenja.

— Vem, boj ne pozna usmiljenja. Slepo izbira žrtve. Ne pozna ljubezni, ne mladosti, ne bolečine. Samo zapoved pozna.

— Samo zapoved: biti zvest do smrti, biti zvest domovini, ki je največja ljubezen, — sliši v sebi glas, kakor da bi prihajal izpod snežne odeje, ki je prekrila ljubega.

— Mirko, moj Mirko, — jo stresa ihtenje.

— Pojdi Rosita! Čakajo te. Šla je Pričakoval jo je Tomaž.

Izgubljena titovka

Mesto je bilo dolgo in ozko. Raztezalo se je po dolini, podobni globokemu koritu, kakor dolga črna žalostna vas, ki je v času, odmerjenem Tatjani, nisi prehodil. Zato se ji je mudilo, da čimprej pride iz tega koritastega, z dimom plavžev in jeklarne napolnjenega mesta. Ne bi ji bilo težko priti iz nje, da je ni Ivanka opozorila na nevarnost pred zasedami na severnem pobočju nad mestom. Zaradi Ivankinega svarila se je odločila da gre po glavni ulici in jo zapusti šele pri šoli in zavije po gornji ulici čez hudournik Ukovo skozi novo v zadnjih desetih letih pred vojno zgrajeno naselje do ozkega, za tujca neznanega prehoda nad Čopovo hišo in se od tam po ulici za železniško progo ne nameri proti Javorniku, kjer bo nekje za Špornom blizu Straže zavila v gozd in se skozenj vzpela do domenjenega mesta nad razpotjem, če se ne bo že med potjo srečala s četo, ki je nameravala opraviti prehranjevalno akcijo na Javorniku.

Tak načrt se je porodil v Tatjani, ko se je bližala po glavni ulici mimo kvadraste stavbe občinskega urada, kjer je stražil zaspan vojak, ne da bi se zmenil zanjo proti hotelu »Triglavu«. Tudi Tatjana, zaptopljena v svoj načrt, ga ni opazila. Šele muzika in pijano kričanje jo je nekaj deset metrov daleč od hotela spomnilo na Druschkejevo godovanje. Njen nagli korak je postal počasnejši in postala je previdnejša. Pogled ji je tipaje ulico zdrsel po cesti. Prazna je bila in motril jo je le mesec, ki se je dvignil že visoko na nebo in brezbržno motril nehanje pod seboj. To jo je pomirilo in napolnilo s sladko samozavestjo, da bo pravkar šla mimo hotela, kjer se zabavajo gestapovci in niti ne slutijo, da gre pravkar mimo partizanka. Žal ji je bilo samo to, da je bila sama in oborožena le z majhno srebrno igračko. Če bi ne bila sama in če bi bila z njo vsaj skupinica dobro oboroženih partizanov, bi zdaj lahko iznenada vstopili v hotel pred pijano gestapovsko družino in jo postrelili.

— To bi bila akcija! — je veselo, a hkrati z obžalovanjem pomislila. O, ko bi bili z njo vošovci, kakršen je Petko! Že čez trenutek bi se pognali v hotel! Presenečeni gestapovci bi obsedeli! Potem bi zaropotalo...

Iz daljave so se ta hip zakrohotali rafali in se v odmevih podesetorili. V razmišljanju, ki je vzdražilo njeno fantazijo, se

nenadnega streljanja nekje na vzhodu ni niti zavedala. Prepričana je bila, da je rafale slišala samo ona, da niso v resnici presekali ozračja nad dolino, marveč da so samo plod njene razgrete domišljije, plod njenega pravkaršnjega razmišljanja... Rafali pa so se ponovili in ozračje je pretresalo vedno močnejše regljanje strojnica in puškarjenje in se spreminjalo v pravo lajanje bitke.

Obstala je, ko se je tega zavedala in za hip pozabila, kje stoji. Šele čez čas so njene oči ujele hotelska vrata nad kamenitimi stopnicami, pred katerimi je stala. Muzika je nenadoma utihnila. Pretrgani zvoki sredi vesele poskočnice so jo opozorili na nevarnost. Hotela se je naglo oddaljiti. Prepozno! Skozi večna vrata se je rinila debela postava v gestapovski uniformi. Nekdo jo je odrinil v stran in za njim se je pognala na cesto gruča gestapovcev in policijskih oficirjev.

— Was ist's los? Was ist's los? — so kričali.

— Schiesserei, — je gotal pijano debeli gestapovec.

Vse se je godilo v hipu. Visok gestapovec je s stopnišča planil naravnost v Tatjano, ki se je znašla v grozi sredi te gruče in zaman stiskala svoj ponikljani revolver, tako majhen in meznaten, da ga v splošni razburjenosti ni nihče opazil. Sprožila je v gestapovca, ki se je zadel ob njo in se ujel za njen vetrni jopič. Počilo pa ni; naboj je bil nenabit. Samo udarna igla je škrtnila istočasno, ko se je gestapovec ujel za Tatjanino vetrno jopico.

Tatjana se je zgrozila. Obstala je kakor vkopana na mestu; samo noge so se ji zašibile.

— Verzeihung, Fräulein! — se je opravičeval visokorastl temnolaši gestapovec. Bil je Druschke. Njegovo opravičilo je Tatjani vrnilo moč. Izmotala se je iz gneče, se naglo umaknila na drugo stran ceste in izginila za trikotnim vogalom pred kavarno. Niti opazila ni, da ji je Druschke, ko je planil iz hotela in se z vso silo zaletel vanjo, široko strgal vetrni jopič. Slišala je samo, da nekaj kriči za njo, a ni razumela. Stekla je po stopnicah za vogalom. Gestapovec je še vedno klical:

— Fräulein, Sie haben etwas verloren! Izgubili ste nekaj! — in s hitrimi koraki, kolikor je pač opit mogel, stopil do vogala onstran ceste za njo.

Ni je več bilo.

— Wohin... kam je izginila, kam je izginila... — je pijano ponavljal... — Kakor da se je vdrla v cesto... In taka lepa blodinka... Echte nordische Rasse!

— Aber, Clemens, grlica se te je zbala. Preveč nasilno si planil nanjo. Kavalir res nisi, mein lieber! Toda... se je gestapovec Linke s podolgovatim pruskim obrazom zastrmel v predmet, ki ga je držal Druschke v rokah in vprašal: — Was hast du da? — in vzel iz Druschkejevih rok titovko, ki je padla Tatjani iz za raztrgane-ga vetrnega jopiča.

— Beim Teufel! — je zaklel. — Das ist ja eine Banditenmütze. To je vendar banditska čepica!

— Was? — se je streznil Druschke in prebledel... — Sie war eine Banditin?! — ni mogel verjeti.

Praznovanja je bilo konec. V hotelu niso strpeli več. Prepričani so bili, da je bila banditka v hotelu, da je tjakaj postavila tempirano bombo in jo zamaskirala.

Vso noč so stikali za peklenjskim strojem za to določeni policisti.

Zapiski z mladinske konference na Gorjušah

Zadnje mesece leta 1944 je bilo na Gorenjskem več konferenc. Tako so zborovali aktivisti v Bohinju pri Zlatorogu (tega zborovanja se je udeležil tudi Miha Marinko) in v Radovni. Mimogrede naj omenim, da so 20. septembra 1944 Radovno požgali Nemci, ljudi, ki so jih našli v vasi, pa postrelili. Konec decembra 1944 pa je bila konferenca mladine jeseniškega okrožja v prostorih osnovne šole na Gorjušah, ki so se je udeležili poleg okrog 120 delegatov tudi član Pokrajinskega odbora OF za Gorenjsko tovariš Perovšek, tovarišica Stana, komandant Jeseniško-bohinjskega odreda tovariš Golob in politični komisar tovariš Miha ter še vrsta drugih-gostov. Konferenco je začela tovarišica Veljka, sekretarka LMS jeseniškega okrožja. Na konferenci je o zunanji in notranji politiki poročal tovariš Perovšek, o organizacijskih nalogah pred II. kongresom Zveze slovenske mladine pa je spregovorila tovarišica Stana. Nato so delegatje, med katerimi so bila skoro sama dekleta, izvolili svoje zastopnike za II. kongres ZSM, ki se je imel vršiti v začetku leta 1945. Najbolj zanimiva pa so bila pripovedovanja tovarišic s terena, ki ga je kontroliral okupator. Ta pripovedovanja so bila živa pričevanja o pogumnih dejanjih mladih aktivistk.

Tovarišica Zmaga iz okraja Radovljica je pripovedovala o mnogih svojih doživetjih. Neko tako doživetje, ki bi se kmalu tragično končalo, je bilo tudi naslednje:

V Zmagino vas so vdrla belogardisti. Prav tedaj pa se je v bližini vasi nahajala manjša skupina partizanov. Belogardisti so jih opazili prav v trenutku, ko je Zmaga obveščala partizane o nevarnosti. Opazili so tudi njo. V oči jim je padlo

rdeče krilo, ki je bila Zmaga vanj oblečena. Ko je Zmaga pritekla domov, je že med potjo zvedela, da belogardisti iščejo po vasi in stikajo za dekletom v rdečem krilu. Takoj se je preoblekla, rdeče krilo, ki ga je tako rada nosila, pa je vrgla v ogenj. V trenutku, ko je ogenj použival njeno najljubše krilo, so vstopili belogardisti in zahtevali od Zmagine mame, naj pove, kje je hčerka. Zmaga je stopila v vežo. Belogardisti so jo zgrabili in jo postavili pred zid. Nekdo je naperil vanjo brzostrelko in trdil, da sem bila jaz tista, ki sem obvestila partizane, da so se jim pred nosom umaknili. Mama je medtem v strahu za hčerko belogardiste rotila, naj jo puste pri miru, toda neki belogardist jo je namesto odgovora surovo brcnil in jo nahrulil s »prekletu staro babo« in z drugimi najbolj ostudnimi psovkami. Zmaga pa je seveda zamikala, da ona nima ničesar v zvezi s tistim dekletom v rdečem krilu, ki jo iščejo, pa tudi s partizani ne. Lahko preiščejo vso hišo, prebrskajo vse omare, vendar rdečega krila pri njih ne bodo našli. Belogardisti pa se za njene besede niso zmenili. Odvlekli so jo s seboj in jo zaprli. Zaslisevali so jo in pretepali, a o partizanih od nje niso zvedeli ničesar. Po nekaj dneh so jo izpustili.

Drugo Zmagino srečanje z belogardisti je bilo prav tako nevarno, vendar se je brez nevarnih zapletljajev srečno izteklo. Zmaga se je pravkar vračala z zveze in je imela pri sebi dvoje pisem, eno od Ok. K. SKOJ in Ok. GK, ko se je nenadoma znašla pred belogardisti, ki so jo obstopili in začeli vpiti nad njo, da je sekretarka SKOJ in podobno. Zmaga pa se je napravila popolnoma nevedno in jih vprašala, kaj to pomeni sekretarka

in SKOJ. Tedaj pa je stopil k njej neki belogardist in jo ogovoril s pravim imenom: »Se me spominjaš, Marica, ko sem zahajal k vam še kot bandit.« Spoznala je nekega partizanskega dezerterja, sedaj belogardista, a se je še vedno delala nevedno. »Prav nič te ne poznam,« je govorila. »Le spomni se, le spomni se!« ji je vedno bolj preteče ponavljal belogardist. Potem pa se je spomnila, da ga je videla že zadnjič med belogardisti, ki so po vaši kradli kolesa. »Saj res!« je rekla. »Zdaj se te dobro spominjam. Saj si bil zadnjič pri nas s tistimi iz Lesc in nam ukradel kolo. «Belogardist je zardel. »Ne, ne, jaz nisem bil tisti. Mi nismo iz Lesc, mi smo iz Kranja. Pa tudi nikoli te še nisem videl,« je jecljaje končal in spustili so jo naprej, ne da bi jo preiskali.

Pa še neko svoje doživetje je Zmaga povedala na konferenci. »V bližini vasi,« je pripovedovala, »so se spopadli partizani in Nemci. Opazila sem nekega partizana, ki se je ranjen plazil proti naši hiši. Takoj sem mu pomagala, ga odpeljala v hišo in skrila. Obvezala sem ga in, ko so Nemci odšli, smo mu postlali posteljo. Naslednji dan smo šli vsi delat na polje. V hiši je ostal ranjeni partizan sam. Nismo dolgo delali, ko sem zagledala od daleč Nemce, ki so se bližali vasi. Takoj sem tekla domov, s težavo spravila ranjenca na senik, mu v senu pripravila ležišče in ga nato s senom pokrila. Ranjencu je začela znova krvaveti rana in na moji roki se je lepila njegova kri, ki je nisem opazila. Ko sem se vračala s skednja, sem že naletela na Nemce. Tedaj sem opazila, da imam krvavo roko. Na vso srečo mi je takrat priletel na roko komar in še večja sreča je bila, da sem ga lahko ubila in razmazala po roki tudi njegovo kri. Nemci pa so že kričali nadme, zakaj imam krvavo roko in trdili, da mora biti nekje v bližini neki ranjeni bandit. Rekla sem jim, da imam krvavo roko, ker sem pravkar ubila debelega komarja in ga jim tudi pokazala, saj je ležal zmrcvarjen še na moji roki, za ranjenca pa ne vem; včeraj so se res topli blizu vasi, a da bi videla kakega ranjenca in da bi vedela zanj, pa prav zares ne vem. Nemci pa mi niso verjeli in so napravili preiskavo najprej v hiši. Najbolj sem trepetala, ko sem zagledala nepospravljeno posteljo. Toda Nemci se zanjo niso menili. Mogoče zato, ker je bila prazna. Potem pa se me je lotil še večji strah, ko so odšli na skedenj in začeli stikati po senu. Bila sem prepričana, da bodo zdaj ranjenega

partizana našli. Toda niso ga, dasi bi jim bilo treba odgrebsti le še nekaj sena. Ko so zapuščali skedenj, se mi je kamen odvalil s srca.«

Tako je na konferenci pripovedovala tovarišica Zmaga (ilegalno ime), delegatka Okrajnega odbora ZSM Radovljica. Delegatka Ivanka s Planine pod Golico, delegatka Okrajnega odbora ZSM Jesenice, pa je pripovedovala o svojem doživetju, ko so Nemci napadli kurirsko karavlo blizu vasi. »Bil je zelo vroč poletni dan,« je pripovedovala... »Sušili smo seno, ko je tišino pretrgal mitraljez. Kmalu nato smo opazili dim, ki se je valil iz bližnjega gozda. Vedeli smo, da je tam kurirska karavla. Med kurirji je bil tudi moj brat. Bitka ni bila dolga. Nemci so kmalu odšli, mi pa smo opustili delo in šli pogledat, kaj se je zgodilo. Nedaleč od požganega kurirskega bunkerja smo zagledali mrtvega partizana. Iskali smo še naprej in res smo našli ranjenca, skritega pod dračjem. Bil je moj brat. Nudili smo mu pomoč, ga obvezali in odnesli na varno. Preživelim kurirjem pa smo pomagali, da so si čimprej zgradili novo bivališče in jih oskrbeli s hrano, da niso bili lačni.«

Tovarišica Krista pa je pripovedovala veselo zgodbo, ki bi bila lahko usodna, da se ni tako srečno končala. V vas je prišla nemška patrolja, dva Nemca, in vstopila v hišo, kjer je mladina pravkar imela sestanek. Na sestanku sta bila tudi dva partizana. Kristinina sestra je prihitela v kuhinjo, kjer so bili zbrani, in jim povedala, kdo je prišel. Krista je naglo stopila v vežo. Bila je prestrašena, saj ni vedela, kako bi rešila partizana, ki sta bila v kuhinji, pa se je kmalu pomirila. Nemca sta bila pijana in partizanov nista iskala. Zahtevala sta le jedi in pijače. Krista ju je peljala v hišo in jima natočila žganja ter dala malo, samo da bi partizana srečno in neopazno odšla iz hiše. Nemca sta jedla in pila. Potem sta začela pijana peti, nato pa sta se pijano pogovarjala in se korajžila. Začela sta kar v hiši streljati z brzostrelkama. Brž ko ne pa sta morala piti že prej, ker je za njima prišla nova patrolja in ju verjetno iskala. Našla ju je in ju razorožila, nato pa odvlekla iz hiše. Ko je bil v hiši zopet mir, se Krista ni menila za škodo, ki sta jo Nemca napravila. Na tleh je zagledala naboje za brzostrelko. In teh nabojev, ki sta jih pijana Nemca izgubila, se je razveselila. Še isti dan jih je izročila partizanom.

Delegatka z Bleda, tovarišica Vida, pa je pripovedovala o svojem obveščevalnem delu.

Del
Jeseniško-
bohinjskega
odreda

»Bila je noč, ko so me obvestili, naj naslednji dan do sedmih zvečer pregledam ves teren, ker so partizani pripravljali akcijo na hotel »Evropo«. Na dan nameravane akcije sem odšla na določeno mesto, da bi obvestila partizane o opravljenem poslu, ko v bližini, kjer bi se morala sestati s partizani, zaslišim nemško govorico, takoj nato pa zagledam močno nemško zasedo. Šla sem naprej in se čez čas vrnila, da bi opazovala, če so Nemci že odšli. Bili so še tam. Nekajkrat sem ponovila to svoje opazovanje zasede in križarila po terenu, odkoder, vsaj tako sem menila, da bodo prišli partizani. Hotela sem jih obvestiti o zasedi. Ko sem se po nekajkratnem križarjenju spel približala mestu, kjer so bili Nemci, jih ni bilo več. Od takrat, ko sem naletela na Nemce, sta potekali že dve uri. Končno so partizani le prišli. Povedala sem jim, da je dohod do Evrope varen, obvestila pa sem jih tudi o zasedi, na katero sem naletela in ki je maloprej odšla. Zato sem šla sama naprej in sproti pregledovala te-

ren, če je varno, nato pa se vračala in vodila s seboj partizane. Tako je šlo vse do hotela »Evrope«. Nemcev ni bilo in partizanska akcija je stoodstotno uspela.«

Zanimivo je bilo tudi poročanje tovarišice Rosite, delegatke iz okolice Bleda, ki je bila v službi v Celovcu in je imela zveze s koroškimi in zgorenjskimi partizani. V Celovcu je delovala med ujetniki in marsikateri angleški ujetnik se ima zahvaliti njej, da je prišel do partizanov in po partizanskih poteh do osvobodjenega ozemlja na Dolenjsko, kjer je bilo letališče in odkoder se je lahko vrnil k svojim.

Takih in podobnih pripovedovanj bi bilo na konferenci še več, da delegatov ni priganjal čas. Šlo je že proti jutru, ko so izvolili delegate, ki naj bi zastopali mladino jeseniškega okrožja na II. kongresu ZSM. Izvolili so same tovarišice in sicer tovarišico Veljko, tajnico Okrožnega odbora ZSM Jesenice, tovarišico Vlasto, ki je zastopala Okrajni odbor ZSM Bled - Bohinj - Ribno, in tovarišico Zdenko, članico Okr. odbora ZSM Jesenice.

PETER LEVEC

Bele noči

*Noč je ogrnjena v bel pajčolan,
mesec primrznil na jasnem je nebu.
Voda umolknila v skalnem je žlebu,
v snegu pred mano gre brat - partizan.*

*Niti srebrne nevidno nocoj
so od bitja do bitja razpete.
Zvezdni utrinek s sijajem rakete
padel je v morje blestečih se hoj.*

*Tiho v premeško belino snega
vgreza se naša sproščena stopinja. —
Vse se v svetlobo in luči spreminja!
Smrti nocoj naš utrip ne pozna!*

*V eno nam zčila sta dan se in noč!
V velikem dnevu jasnine žarijo.
Z nami prozorne daljave gorijo —
pota polnočna nam razsvetljujejoč.*

Dušan ne bo nikoli pozabil pretresljive fotografije, ki so jo našli pri ubitem gestapovcu. Našli so jih več, bolj groznih in obtožujočih kakor ta, in vendar ga je ta med vsemi najbolj pretresla; fotografija z datumom 4. julija 1941.

Bela domačija med jablanami v julijskem soncu. Belina marjetic v travi, obsijana od vsele luči. Lepota kakor praznik, če bi je ne umazal gestapovski cinizem in če bi vanjo ne jokala žalost šestih otročkov, z mamom izgnanih z doma na ukaz brezbriznega tujca s smrtno glavo na kapi, stoječega pred vrati in oholo zročega za pregnanci.

Mati in šest otročkov gredo mimo drugega, v sadovnjaku stoječega policista z opičje usločenim hrbtom in s škodoželjnim nasmehom, ozko in prezirljivo se režečim z obraza, ki ga riše profil naprej štrleče glave z rahlo upognjenim, a napetim tilnikom, kakor da bo pravkar izpsovala vse tiste psovke, s katerimi so Hitlerjevi vojaki opljuvali bogato zakladnico Goethejevega jezika in ki so bile kakor nalašč pripravljene za psovanje podjarmljenih.

Mimo te opičje postave s puško v roki, razodevajoče poklicnega zločincega, gre kmečka družinica, pregnana s svojega doma in zemlje:

mati v ruti in z veliko culo v rokah,

pet punčk, oblečenih, kakor da ni poletje, v plaščkih in s kapcami na glavah, zato da plaščki in kapce ne jemljejo prostora v culah, povezanih v naglici na nemško zapoved in ob nemškem priganjanju,

in fantek s pastirskim klobučkom, kakršne tako radi nosijo gorenjski kmečki fantiči...

Taka je ta podoba... Večje punčke nosijo cule (največji dve, morda jima je deset in devet let, nosita le malo manjši culi kakor mati), le fantek in najmanjša punčka, ki ima morda komaj tri leta, ne nosita ničesar. In vendar so te cule samo zunanost, žalostni okvir notranjega doživljanja pregnane družine, odsevajočega na obrazih, na vsakem obrazu na svoj poseben način.

Obrazi... Dušan jih ne bo nikoli pozabil:

materin obraz... vanj se črta skrb za neznan usod njenih božcev; a kakor da to skrb hoče prepiti ponos pred sovražnikom, ki jih je pregnal z doma, ponos, prežet s sovraštvom do zločincega s puško, ki hoče s posmehljivim pogledom raniti ženo na tej, zanjo neznan, strašni poti v negotovost. Zaman se trudi gestapovec, da bi se srečal z njenim pogledom; žena ga niti ne pogleda;

MILOŠ BAČAR

Zaplenjena fotografija

s ponosnim, predse uprtim pogledom, stopa mimo njega. Gestapovec je prizadet pred njo in pred kopico otrok, prizadet od nemih izrazov obrazov, ki jih ni pričakoval, ko je naročil svojemu pajdašu, naj ga ujame s to skupino v fotografski aparat. Ni več solz na obrazih, ki bi jih morda rad videl na fotografiji, s katero bi v letih po zmagoviti nemški vojni lahko dokazal, s kakšno vneto se je boril in kako trd je moral biti v boju, da je ta košček zemlje postal nemški za vselej. Na fotografiji ni bilo solz, ne pri materi, ne pri njenih otrocih, zapuščajočih domačijo v dveh vrstah po tri in tri:

mati zadaj ob strani sama, pred njo fantek, gledajoč predse resno kakor gospodar, ki mu je toča pobila žetev; prav tak izraz je na obrazu tega, morda štiriletnega fantiča: pogled, ki izraža suho žalost, a ne misli na obup, marveč na to, kako se bo prebil do prihodnje žetve. Morda je kdaj videl očeta, ko so ga trle skrbi... očeta, ki ga v tej skupini ni, ali so ga zaprli Nemci ali pa je pred njimi ubežal v hribe, da bi branil domačijo pred nasiljem in očeval dom ženi in otrokom, ko bo tujec pregnan in ko se bodo lahko njegovi najdražji zopet vrnili...

najstarejša deklica je podobna materi; z ročicami stiska k sebi veliko culo, obraz pa je okrenila v stran... v stran od sovražnika; noče ga pogledati, kakor da bi vedela, da ga lahko rani samo še z prezirom... Med tantkom in najstarejšo, ki ima v zaskrbljenem obrazu že nekaj materinskega na sebi, je

deklica v baretki, izpod katere se vsipajo plavi lasje; predse gleda, kakor da bi se poslavljala od domačih marjetic, ki tako lepo cveto v sadovnjaku pred hišo in pijejo sonce; a solz niti v njenih očeh, čeprav so morda še malo prej bile, kakor pripoveduje

obraz večje deklice v prvi vrsti; toda tudi ta ne joče več; le ustnice, nabrane v pretresljivo žalost, govore, da je jokala. Zdaj pa je dvignila glavo in gre mimo človeka s puško, gre kakor vsa družinica, držeč v levi culo in težko, preganjeno odejo, skoro tako veliko, kakor je ona. Težko je to breme za otroške roke, a ga nosi, da ne bo na neznan žalostni poti zeblo najmlajših:

najmlajše deklice v preveliki baretki, v naglici najdeni in v naglici pokriti. Glavica se ji

izgublja v baretko skoro do oči, ki jih je očitajoče, edina med vsemi, srepo uprla v človeka s puško, kakor da bi vedela, da je ta človek slab in hudoben, tako hudoben, da ne zasluži prijaznega nedolžnega pogleda... In prav tako gleda v tujca, le da opira svoj pogled v tujčevo puško, tudi

deklica, morda tretja po starosti v tej družini, ki mora z doma, ker je tako ukazal človek, katerega govorice ne razumejo, le to čutijo, da je podobna lajanju, ne pa človeški

govorici. lajanju, ki vpije nad njimi in jih priganja, naj hitreje stopijo.

Tako se zdi Dušanu, ko gleda zaplenjeno fotografijo pri tisti zločinski ubiti opici. Gleda in razmišlja in ne vidi, da za njim zre v fotografijo Tone, star partizan. Šele ko mu vzame fotografijo iz rok, ga je Dušan zagledal. Toda Tonetov obraz je drugačen, kakršnega so vajeni partizani. Njegove oči so vlažne in solze mu drse čez, od vetra in sonca ožgana lica. Dušan ga začudeno gleda, ko Tone poljublja sliko in ponavlja:

— Vrnili se boste, vrnili! Samo da bi bili še živi...

Žena in otroci na zaplenjeni fotografiji so bili Tonetovi.

Pot jeseniške delegatke Viktorije na konferenco AFŽ v Cerkljo

Februarja 1945 je bila konferenca AFŽ na osvobojenem ozemlju v Cerklju na Primorskem. Kot delegatko na to konferenco so iz jeseniškega okraja poslali tovarišico Kati Bregantovo-Viktorijo, aktivistko od leta 1941, ki je morala, ko so zanjo zvedeli Nemci, jeseni leta 1944 skupaj s svojim možem v ilegalo, otroke pa prepustiti nekompromitiranim aktivistom v oskerbo.

Viktorija se je odpravila na pot. Ker bi si rada prihranila dolgo pot čez Mežakljo, čez dolino Radovne in čez visoko planoto Pokljuke, je sklenila, da se odpelje do Bohinja z vlakom. S pomočjo svoje hčerke Darinke, ki je bila najstarejša, ji je uspelo, da se je v Bohinj pripeljala, ne da bi naletela na gestapovsko kontrolo. Zvečer je bila že na Vogarju nad Bohinjskim jezerom, kjer je bil takrat štab Jeseniško-bohinjskega odreda. To pot bi si lahko prihranila in počakala v dolini pri Stari Fužini, kajti prav ta večer so borci skupaj z novimi mobiliziranci vodili čez Jelovico transport goveje živine za oskerbo enot IX. korpusa na Primorskem. Tako je morala z njimi tudi Viktorija, ki je pravkar prišla na strmi Vogar.

V Stari fužini je bil neki bataljon Jeseniško-bohinjskega odreda. Večer je že bil, po vasi pa je mukalo govedo in se skupaj z borci uvrščalo v dolgo kolono. Več kakor petdeset glav živine, namenjene za oskerbo edinic na Primorskem, je bilo. Z borci vred se je uvrščala v kolono, ki je krenila čez most pri Janezu ob Bohinjskem jezeru in se čez Ribičev laz napotila na Jelovico.

Dokler je kolona šla po izhojeni gozdni poti, je šlo. Potem pa je zagazila na partizansko stezo in živali so večkrat obstale v snegu. Tudi Viktorija je pomagala goniti živino in ni zastajala, četudi je bila pot naporna tudi za močnejšega moškega.

V Železnikih je stopila že na osvobojeno ozemlje, ki se je tamkaj začinjalo. Enota Škofjeloškega odreda je bila tam in branila dohod v Železnike. V Farjem potoku se je srečala s tovarišicami, namenjenimi na isto pot. Od tu so nadaljevali pot čez Novake v Cerkljo, kjer je bila konferenca AFŽ. Na tej konferenci je prejela Viktorija odlikovanje — Red za hrabrost.

Pot s konference je bila prav tako naporna. Šla je skoro po isti poti nazaj. Ko je prišla v Bohinj je bila zelo utrujena. Čakala pa jo je še pot čez Zgornjo Bohinjsko dolino na Koprivnik in Pokljuko, dolino Radovne ter Mežakljo čez nevarni ozki pas Jesenic znova pod Karavanke. To pot pa bi si rada prihranila. Opogumljala jo je misel na vožnjo z Jesenic do Bohinja na njeni poti na konferenco AFŽ. Zato se je tudi zdaj odločila, da se popelje do Jesenic z vlakom; na Kočni bo izstopila, šla čez brv na Javornik in od tam do Okrajnega komiteja Jesenice pod Golico. Tak načrt je napravila in se res napotila v Bohinjsko Bistrico, kjer je sedla na vlak. Tokrat pa ni šlo tako po sreči kakor prvič. Na vlaku je bila gesta-

povska kontrola. Ni se mogla več umakniti, ko je v vagon stopil gestapovec in zahteval osebne izkaznice. Pokazala je svojo. Zdelo se ji je, da jo gestapovec nekam dolgo ogleduje. Z največjim naporom volje je ohranila svoj mirni videz. Tedaj je neki moški v šali nagovoril gestapovca, če pri svojih pregledih na vlakih naleti kdaj na kakega bandita. Gestapovec je moškega ostro pogledal, nato pa posmehljivo in zajedljivo rekel, kako da ne, saj so tukaj zdaj prav vsi ljudje banditi,

istočasno pa vrnil Viktoriji izkaznico, ne da bi jo pogledal. Moral je biti eden tistih Nemcev, ki so zaradi stalnih nemških porazov na frontah že obupali in apatično pričakovali konca. Tako se je Viktorija vrnila nemoteno na svoj teren, kjer jo je čakalo mnogo dela v organizaciji AFŽ in pri pripravljanju volitev v narodnoosvobodilne odbore v dolini, kjer jih še ni bilo. S tem delom so morali hiteti, kajti svoboda je bila že na pragu.

MIHA KLINAR

Mati

Zvečer je zvedela, da so prišli. Matijevčevo dekle ji je prinesla novico. Ni je vprašala, če je Milan med njimi. Zdelo se ji je samo po sebi razumljivo, da je s Petrovim, ki je bil komandant, prišel tudi njen sin. Čudilo jo je le, zakaj ni takoj pritekel domov.

— Ni lepo od njega, da ne pride najprej k mami, — jo je za trenutek obšlo, a ga je takoj opravičevala: — Presenetiti me hoče, nagajivec! Ve, da bo moje veselje še večje, čim bolj bo podžigal mojo nestrpnost...

Odkar je pred mesecem padel Ivan, njen najstarejši sin, se je z vso ljubeznijo oklenila svojega srednjega sina. Že prej ga je ljubila med vsemi tremi sinovi najbolj. Morda zato, ker ji je bil srednji sin tako zelo podoben. Imel je poteze njene obraza, nežne ženske poteze. Kar bala se je, da mu bodo prešle, ko mu bodo pogrnali brki. Takrat, ko ga je nosila pod srcem, si je želela, da bi bil punčka. Pravzaprav sta si tega želela oba: ona in mož, ki je bil gozdar in lovec.

— Da. Gozdar in lovec, — se je rahlo nasmejnila, kakor nečemu, kar je že zdavnaj minilo in se le kdaj pa kdaj prebudi v človeku kakor spomin.

Janez že tri leta ni opravljal tega posla. Tudi na lov je poradkoma šel. In še takrat s partizani. Odkar pa so na Gorjušah izvolili partizansko oblast, je le naprej tičal pri Torkarjevih, kjer so imeli krajevni narodnoosvobodilni odbor. Tudi zdaj ga ni bilo doma. Bil je na Zgornjih Gorjušah, kjer so imeli sestanke. Včasih, ko je bila zvečer tako sama doma, se ji je zdelo, da je teh sestankov skoro preveč. Toliko govore o gospodarstvu, o stvareh, ki jih bo treba urediti, a nimajo z ničemer gospodariti. Razumela bi, ko bi govorili samo o prehrani in obleki ter o drugih rečeh, ki jih potrebujejo partizani. Toda govorili so tudi, kako bo potem, ko bo vojne konec in ko bo svoboda.

— Morda je Milana zadržal on? — je pomislila. Petrov komandant prav gotovo ni šel mimo Torkarjevih.

Da bi se vsaj Janez kmalu vrnil! In da bi Milan prišel z njim! Še enkrat bi se pred njim razjokala za Ivanom (ubogi nesrečni fant!), potem bi pa objela Milana in lažje bi ji bilo pri srcu.

— Samo da mi tebe niso ubili! — bi ga poljubljala in božala po svetlikajočih se vranječrnih kakor svila mehkih laseh. In potem bi ga dolgo gledala v temno rjave oči, da bi še iz njih razbrala, kaj je njen fant doživel v teh mesecih, ko je bil partizan.

— Partizan... — je zašepetala ljubeče. Dasi mu je takrat branila, ko je odhajal, je bila vseeno ponosna nanj. Bil je vendar najmlajši med fanti, ki so odšli z Gorjuš v partizane.

— Samo pazi, — mu je naročala, ko je odhajal. In še Petrovemu je naročila, naj pazi na njenega fanta.

— Bom. Bodite brez skrbi, Prežljeva! Vrne se z menoj, ko bo svoboda!

Tako ji je rekel Petrov, komandant Dušan, kakor so ga klicali. In ona mu je verjela. Verjela kakor vsaka mati, ko se poslavlja od sina, odhajajočega v partizane. Kaj neki bi se moglo Milanu pripetiti? Skoro otrok je še in smrt ne izbira med otroki, je slepo verjela.

Toda... Ali ni mislila prav tako, ko je odhajal Ivan. Tudi takrat je verjela, da je njen najstarejši neranljiv. Verjela je in vendar je Ivan padel.

— Ni še mesec tega... — je bridko pomislila in zahtela. Bolečina, ki ji je zmrcvarila dušo skoro do otopelosti, se je znova oglasila.

Bilo je tisti večer, ko je dopletla jopico zanj, da bi ga mezeblo. Slišala je kurirje, ko so odhajali v dolino. Vsi so šli. In kadar so šli vsi, je vedela, da se v dolini nekaj pripravlja. Tisto noč je jeseniško-bohinjski odred (v njem je bil tudi Ivan) napadel Bohinjsko Bistrico, da bi se oskrbel z živili. Odred je bil velik in močan kakor brigada.

Dolgo v noč je tisti večer slonela nad jopičem in ga božala, kakor da bi božala sina. Rahlo se je zdrznila, ko se je

iz doline začulo streljanje.

— Ne more biti huđega, — si je rekla, ko je streljanje kmalu utihnilo. Le nekajkrat so se strojnice zakrohotalo v temo in komaj slišno so se odmevi rafalov nosili iz doline.

Potem je zadremala nad jopičem. V polsnu je slišala korake. Dobro jih je poznala. Bil so kurirski. Čudno se ji je zdelo, da se niso ustavili pred hišo in da kurirji niso vstopili kakor navadno. Šli so mimo. Zaman je čakala, da bodo potrkali.

— Utrujeni so, — je pomislila, — in zaspani. Drugače bi ne šli mimo. Če drugi ne, Vinko ali Ruševac bi se gotovo oglasila.

Šla je spat. Zjutraj pa je ponesla jopič v kurirsko karavlo, skrito v gozdičku, nedaleč za Žvebovo hišo. Nič huđega sluteč je odgrnila šotorsko krilo, ki je služilo za vrata. Fantje so še ležali.

— Na noge, zaspanci, — je prešerno vzkliknila, a ji je bilo takoj žal, ko je videla, da so vsi nekam pobiti.

— Trudni so, — je pomislila. Ni prav, da je prišla tako zgodaj. Niti zdanilo se še ni. Lahko bi vedela, da so fantje šele pozno ponoči prišli iz doline.

— Kar spite, — se je opravičevala. — Nič posebnega ni. Le nov jopič za Ivana sem prinesla, da bi mu ga ponesli...

Še se vidi, kakor da bi gledala drugo bitje, kako drži v rokah jopič za Ivana. Obrazi kurirjev topo strme vanjo. Ni vedela, da je bila ta topost žalost, ki jih je dušila. Obrazi so kakor okameneli strmeli drug v drugega in čakali, kdo bo imel toliko poguma, da ji bo povedal strahotno resnico.

Odreveneli molki, ki se je razrasel v zlovesčo tišino, jo je začudil. Pogled ji je drsel od obraza do obraza, dokler se ni ustavil na Vinku, Ivanovem prijatelju; zadržane solze so bile v Vinkovih očeh. Te solze so jo zresnile. Srce se ji je dotaknila temna slutnja, da je vztrepetala kot ob električnem sunku.

— Kaj se je zgodilo? — je vprašala.

— Sedite, mati, — je rekel Vinko, potem pa mu je beseda zastala.

— Se je kaj zgodilo? — je ponovila in skrb, porojena v bojazni za Ivana, ji je zasijala v temnorjavih očeh.

— Mati...

Čakala je, da bi Vinko nadaljeval. Ni mogel. Komaj izgovorjena beseda je okamenela na njegovih ustnicah. Zaman je skušala razbrati to okamenelost, tišina pa je poglobljala njeno slutnjo, da se je z Ivanom zgodilo nekaj huđega. Grlo ji je napolnila grenkoba zatajevanih solz. V misel so ji pljusnili rafali, ki jih je slišala ponoči, preden so se kurirji vrnili.

— Je Ivan ranjen? — je izdabila iz sebe.

Vinkove ustnice so se zganičale, a zopet bolešno otrdele, dokler ni zahropel in so mu čez lica zadržale solze. Besed pa ni bilo.

— Mrtev? — je zamolklo vprašala, ko je videla v Vinkovih očeh solze. Ni jih videla drseti čez lica. Že ob misli, da bi bil Ivan mrtev, se ji je stemnilo pred očmi. Samo megleno je videla partizane, sence, ki so ji nemo prihrdile. Potem jo je spreletelo, kakor da bi jo zadel močan udarec. Udarec, ki ga je že prej slutila in čutila, da se ji bližja s strašno naglico iz nerazločne črne megle, ki se je v tem hipu razrasla čez ves svet in ga zatemnila.

— Nel Nel Nel... — se je trgalo v joku iz nje. Ni mogla verjeti, da bi bil Ivan, da bi bil njen sin mrtev... Toliko partizanov je! Vsi so živi. In prav njen sin je moral pasti. Njen sin!

Bolečina jo je neusmiljeno orala. Zastokala je kakor zemlja, ko se vanjo zajeda lemež. Lemež, ki neobčutljiv, reže in trga do konca, dokler ni ledina preorana. Šele potem, ko se zemlja sesede, utihne jok grude, težeče k prvotni obliki. Toda svoje prvotnosti ne doseže več. Sesede se, brazde pa, ki jih je začrtala ostrina pluga, ostanejo kakor gube na čelu človeka, ki ga je preorala bolečina...

Še pred mesecem, dokler ni zvedela za Ivanovo smrt, je bil njen obraz brez gub. Zdaj pa so se črtale vanj globoke brazde. A bolečina je še ni preorala do konca. Spomin na prvega sina je bil še presvež, ranjena duša še nezaceljena. Zato si je v tem trenutku toliko bolj želela Milana.

— Da je vsaj on še živ! Samo da še živi! — je šepetala in se ga v bolečini, ki se je znova prebujala zaradi Ivana, še bolj oklepala.

Zadnjič ga je na Belci zaman čakala, čeprav sta bila dogovorjena, da bo prišel na zvezo. Ni ga bilo. Morala se je vrniti domov. Zdaj pa je sam prišel, ko se ga je najmanj nadejala. Prišel je! S Petrovim in njegovimi partizani! On, Janez ga je najbrž zadržal pri Torkarjevih, da ga še ni.

Ura je tiktakala. Njeno tiktakanje se ji je zdelo prepočasno. Pričakovanje jo je žgalo. Ni mogla več strpeti.

— Šla bom k Petrovim, — je zašepetala. Ančka je prav gotovo doma.

Preden si je ogrnila pled, je pogledala k najmlajšemu. Spal je. Mir, odsevajoč z otroškega obraza, jo je toplo pobožal. Nehote se ji je med žalostne poteze začrtal ljubeznjiv nasmeh. Prvič po hudih tednih. Spomnila se je, ko ji je zadnjič rekel: — Mama, zdaj bom pa moral v partizane.

— Kaj boš ti v partizanih? Šele osem let ti je. Imeti jih boš moral še najmanj osem, da te bodo hoteli.

— Potem bom šel čez osem let, — je zatrjeval.

— Čez osem let ne bo več partizanov. Takrat bo vojne že zdavnaj konec!

Začudeno jo je pogledal, kakor da ji ne verjame, in rekel:

— Kaj neki bodo potem počeli moški, če ne bo več partizanov?

— Živelijo bodo v miru in ljudje bomo srečni...

— Ali zdaj ni miru, mama? — jo je prekinil.

— Ne. Vojna je, — je odgovorila.

— In kakšen je potem mir? — je bil radoveden.

— No, mir je takrat, ko ni vojne, — ni vedela, kako bi odgovorila.

— Ko ni vojne? In kaj bi delali potem moški brez vojne? Dolgčas nam bo...

Ni je razumel. Pred tremi leti in pol, ko je izbruhnila vojna, je bil še premlad, da bi se zavedal življenja. Zato miru ni poznal.

— Ubogi otroci! — je vzdihnila in ga pobožala. Nasmehnil se ji je v spanju, kakor da bi čutil njeno ljubezen. Nato je ugasnila karbidko, misli pa so ji pohitele zopet k Milanu.

— Morda je že pri Petrovih, — je pomislila, zaprla vrata in stopila v gaz. V snegu je odsevala mesečina.

Pri Petrovih ji je povedala Ančka, da Milana ni.

Ni mogla verjeti.

Tedaj je vstopil Dušan in obstal kakor okamenel, ko jo je zagledal.

— Kajne, — je hitela Dušanova mama... — Milan je odšel s komisarjem na Koroški odred.

— Torej je ostal na Koroškem? — je vprašala.

Dušan ni prenesel njenega pogleda. Tudi govoriti ni mogel. Samo pokimal je, ko jo je videl oblečeno v črno zaradi Ivanove smrti in ji dal roko v pozdrav. Roka pa mu je trepetala. Čeprav jo je Dušan razočaral, je rekla:

— Samo, da je še živ!... Ivana pa ni več! — je žopet zajokala.

Ihtela je.

Ko se je umirila, je vprašala, če je njen najljubši fant zdrav. Dušan je prikimal.

— Samo, da je zdrav in živ! — je ponavljala.

Dušana je zbolela laž. Ni več zdržal. Resnice pa, da je Milan padel, si ni upal povedati, dasi je bila to v tistih časih čisto vsakdanja smrt. Toda bal se je, da bi ji prizadel novo bolečino, ko se še prva ni poglela. Ne, ta hip ji tega ni mogel povedati. Šel je iz hiše z izgovorom, da mora poskrbeti za tovariše, ki jih je bil nastanil pri Žvebovih. Šel pa ni k njim. Ko je bil zunaj in se je oddaljil od hiše, je zajokal, bolela ga je laž. Bilo mu je, kakor da je s to lažjo napravil velik greh nad tovarišem, ki je ležal visoko gori pod Kopo mrtev in sam, zagreben s kamenjem in snegom. Dolgo v noč je blodil po gazez med globoko zasneženimi gorjuškimi travniki in pašniki. Ko se je vrnil domov, je bil kakor bolan.

— Kaj ti je, — ga je mama zaskrbljeno vprašala.

Ni vedel, ali bi odgovoril ali ne. Naposled pa ji je le povedal resnico o Milanovi smrti. Padel je v zasedo prav tisti dan, ko je hotel k mami na Belco. Dober teden za Ivanom.

— Moj bog, — se je izvil vzdih iz Dušanove mame, nato pa je v sobo legla tišina.

Naslednji dan (bilo je pri Žvebovih) je prišla Milanova mama in poklicala Dušana. Vso noč je prejkala. Dušanova mati ji je bila povedala resnico. Bilo ji je, kakor da ji bo počilo srce in da jutra ne bo več pričakala živa. Zdaj pa se je zbrala in kakor izklesana stala pred Dušanom; okamenela črna bolečina, vklesana v njen obraz in postavo, ki se je zdela, da je vzrasla preko smrek in hri-

bov v jekleno sinje zimsko nebo.

— Zakaj mi nisi povedal, da je Milan padel, — je rekla. Njene oči so bile suhe. Dušanu pa so se vllile solze. Kakor otrok je jokal v njene dlani. Rahlo ga je odrinila.

— Vem, hudo ti je bilo zaradi moje bolečine. Toda, ali ne veš, da sem partizanska mati in da me bolečina ne sme stresti. Moja sinova sta mrtva. Mrtva oba. Bila sta fanta! Saj veš, kako je zapisal Kajuh...

Samo to je rekla. Potem je šla. Bolečina se je znova z vso ostrino zarezala vanjo in mislila je, da ji bo vsak hip zmrcvarila srce. Partizanom pa je ni hotela pokazati.

Ko jo je Dušan popoldan našel doma, je ni našel. Šla je v dolino in se odpeljala. V Mojstrani je izstopila. Ni se menila za Nemce, ne za sneg, ko se je z Belce vzpenjala proti Kepi. Blizu ovinka, kjer pot ostro zavije, je našla kup kamenja; burja je razpihala sneg. Razgrebla je ostro ledeno kamenje in pod njim našla sina. Zgrudila se je na njegovo truplo in poljubljala sinove ugasle oči, ustnice in rano na njegovem čelu, kakor da bi ga hotela iztrgati iz objema smrti in mu znova vdahniti življenje. Drobnost trupla njenega fanta pa je bilo mrzlo. Bolečina, ki je v njej odprla vse jezove, ga ni mogla obuditi. Jokala je, da bi izjokala obup, ki jo je davil. Tu ji ni bilo treba dajati junaškega vzgleda. Tu je bila samo mati, taka kot vsaka, ki joče nad mrtvim otrokom, ki ji je pomenil vse. Jokala je in njene solze so umivale kri z Milanovega obraza. Piramidasta Kepa je nemo strmela nanjo kakor nagrobni spomenik. Le po-

tok ob poti je divje in trgajoče hrumel v dolino. Potem je sina zopet pokrila s kamenjem, ljubeče, kakor da bi ga pokrila z odejo. Še hip je postala ob kameniti gomili, da bi si zapomnila mesto, kjer bo počival Milan do svobode.

Čez dva dni se je vrnila na Gorjuše. Vzela je najmlajšega v naročje in ga stisnila k sebi. Otrok se je oklenil njenega vratu.

— Zdaj imam samo še tebe, — je šepetala in ga poljubljala... Ti ne boš umrl. Ti boš živel. Užival boš svobodo, ki sta zanjo umrla Ivan in Milan.

— Kakšna pa bo svoboda? — jo je prekinil najmlajši, edini od njenih fantov, ki ji je še ostal.

Svoboda? Na to še nikoli ni pomislila. Vendar je odgovorila:

— Svoboda... Veš, takrat bo lepo. Lepo, kakor še nikoli ni bilo na svetu. Ljudem ne bo manjkalo kruha. Vsak dan ga bomo imeli. V praznikih celo belega. In še tisoč drugih lepih stvari bo takrat. Še sonce bo lepše sijalo kakor sedaj...

Koraki v veži so jo prekinili. Odprla so se vrata in vstopili so partizani.

— Kje ste bili, mati? — je vprašal Dušan.

— Pod Kepo. Pri Milanu, — je odgovorila. — Pokopali ste ga res...

— Ali mi odpustite, mati? — je rekel Dušan. — Nisem mogel...

Zmanjkalo mu je glasu. Mali, ki mu ni bilo všeč, da so partizani prekinili mamino pripovedovanje o svobodi, pa je rekel:

— Mama, nadaljujte pravljico...

Železar — glasilo delovnega kolektiva Železarne Jesenice, november, december, leto VIII. Izdaja tovarniškega odbora sindikalne podružnice Železarne Jesenice. Odgovorni urednik Edo Žagar, Jesenice, Potoška pot 5. Člani uredniškega odbora za slavnostno številko: Nemeč Štefan, Milan Polak, Ludvik Kejžar, Miha Klinar, Ivan Vovk, Ivan Saksida, Tone Pintar, Franc Gašperin, Albin Polk. Naslov uredništva: »Uredništvo Železarja«, tehniški muzej Železarne Jesenice, telefon št. 271. Dopise in fotografije pošljite na naslov Uredništva Železarja. Rokopisi se ne vračajo. Tiskala tiskarna Gorenjski tisk v Kranju. Klišeje izdelala klišarna Gorenjskega tiska v Kranju. Naslovna stran je delo akademskega slikarja prof. Pavla Piriha, fotosestavek na notranjih straneh ovitka »Od delavca proletarca — do delavca upravljavca« pa je delo Slavka Smoleja.

Slavko Pengov: Socialistična graditev v Jugoslaviji

OTON ZUPANČIČ

Osvoboditeljem.

*Slišali smo, da na iskrem vrancu jaha,
da konja in jezdeca jadrna nese perot,
in kadar nasprotnik se najbolj z zmagami baha,
zahteva skoz vrste njegove svobodno pot. —*

*Deželo svojé si Nemci in Talijani,
razudijo zemljo kakor pobitega vola:
on stoji na Mežaklji, in z njim njegovi zbrani,
ni puške ga strah ne prokletega v Bégunjah kola.*

*Goré odpro mu svoje zelene hrame,
on brani pred tujcem njih hoi šumečo rast,
zaseka prehode, preplavi premogove jame,
za razbojnika krščen čuva narodu last.*

*O brezupno dolgo deževje v jesenski žalostni čas!
In v mesečini po snegu begotni sledovi!
Lisičji lajež in škripajoči mraz,
da pod srhko osržeženo dlako tresó se volkovi.*

*O naši sinovi in bratje in očetje!
»Kaj boš razcapani ušivec z životom pretrganim, bos!«
kanalja kriči. On izpelje jih v mladostletje,
njegova vera vsem zoprnostim je kos.*

*Zavzame otoke, primorje, Trst in Gorico,
čvrstó mejnike stare v tla zagozdi,
v Ljubljano prinese na zlati vagi pravico,
zasopel še, nespočit na sever odhiti.*

*Razločene brate v eni meji strne,
svobodo zavrženo znova ustoliči.
Pred nami preprogo bodočnosti razgrne:
planine sijó, razgibani v soncu rajajo griči,*

*med radostno delo ubrano se petje uglašá,
iz podrtin domovi rasto med gostimi vrti,
plavži buče, živine tare se pašá,
pšenica kozolce šibi, kot mački so grozdi na trti. —*

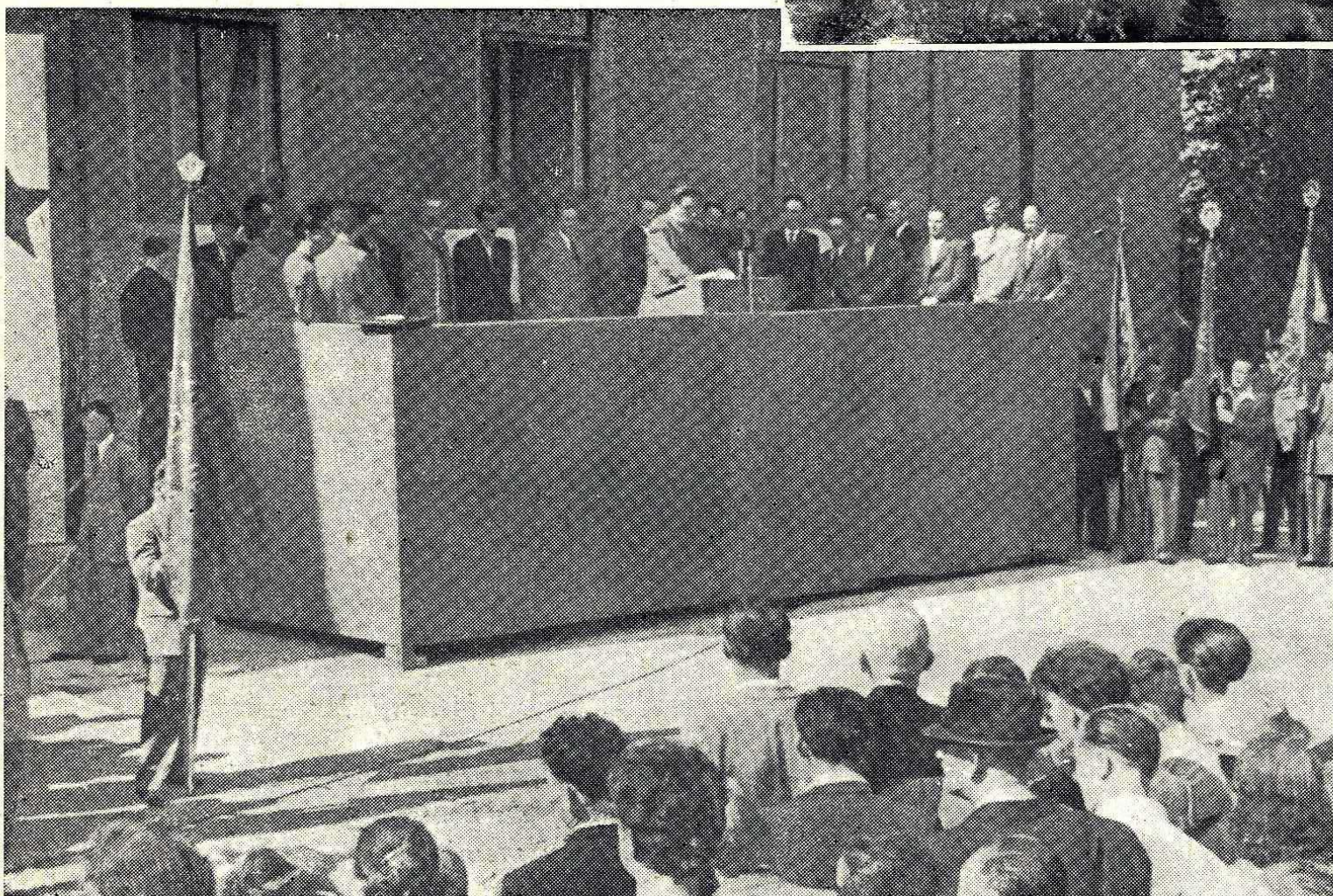
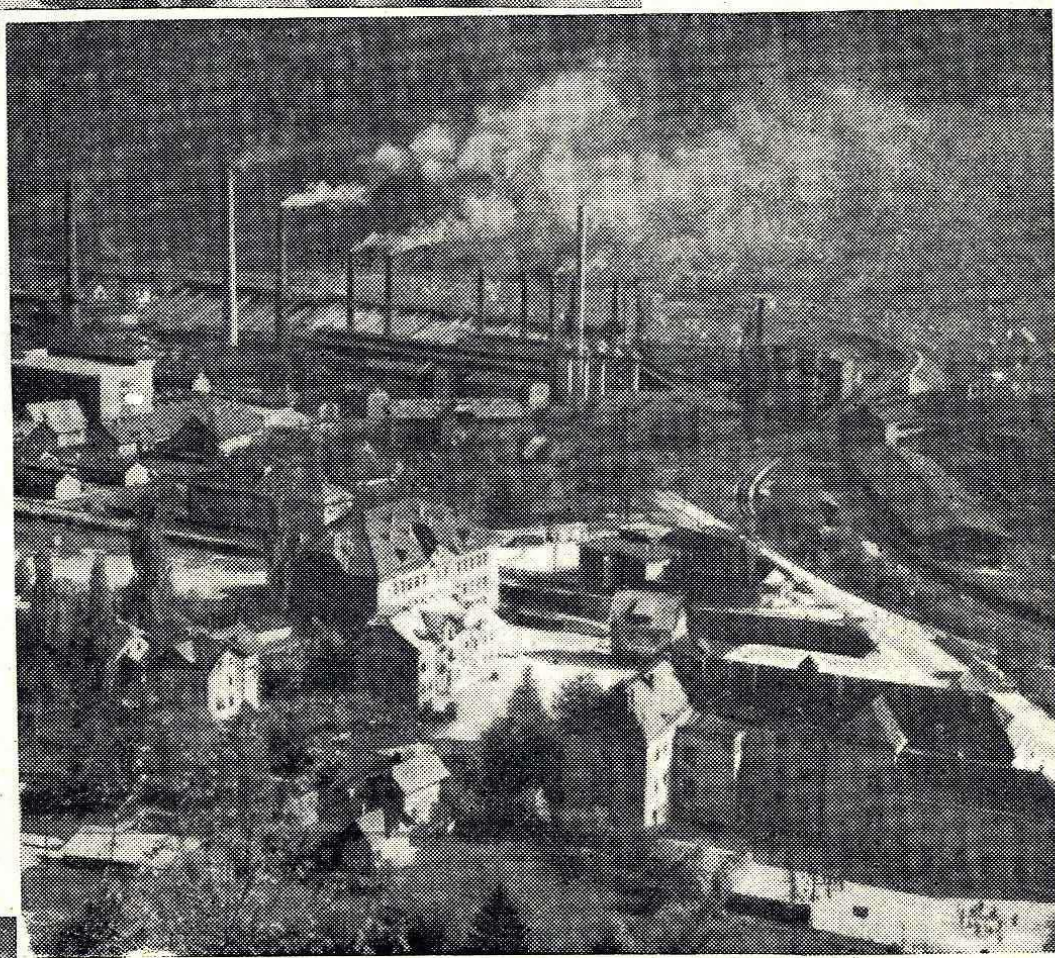
*Glavé so se dvignile, jasno je sleberno lice,
s krvniki ogabnimi boj izbojevan,
na stežaj odpirajo se zatohle temnice,
vesel sprevod se snuje v jutrišnji dan. —*

*Zdaj pa prelij se mi pesem v rahel, prerahel dih
čez gomile zaplavaj, da komaj zgane se travica pomladanja,
in s tiho solzó orósi spomin vseh njih,
ki duša pod tiho rušo v svobódo jim sanja.*

Maršal Tito leta 1946
med nami

Tu si kujemo srečo

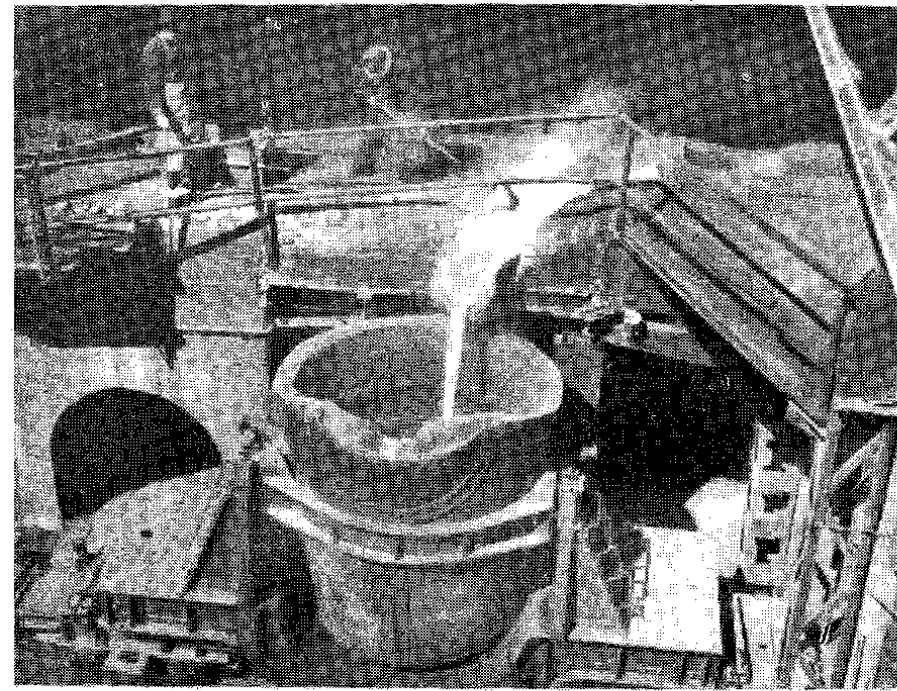
Franc Leskošek -
Luka
nam je v imenu
oblasti leta 1950
izročil tovarno
v upravljanje

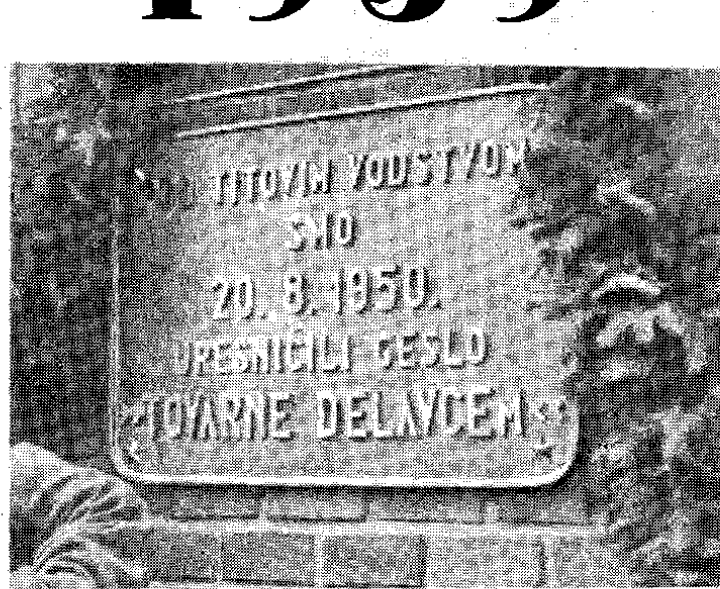
Pričela je obnova porušene domovine

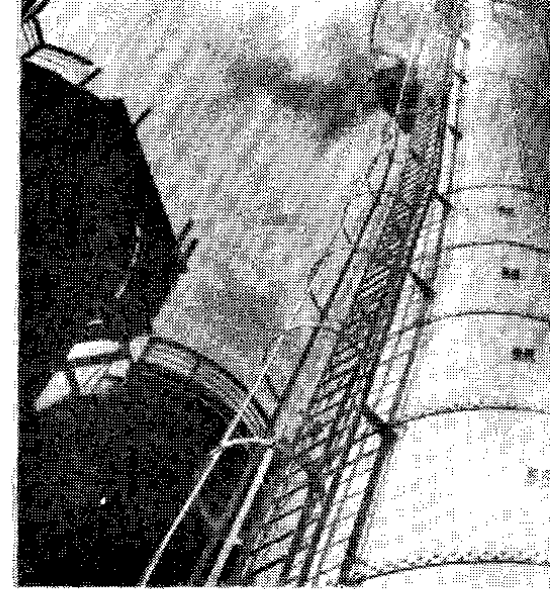
Slovesno smo prižgali plavže (1946)

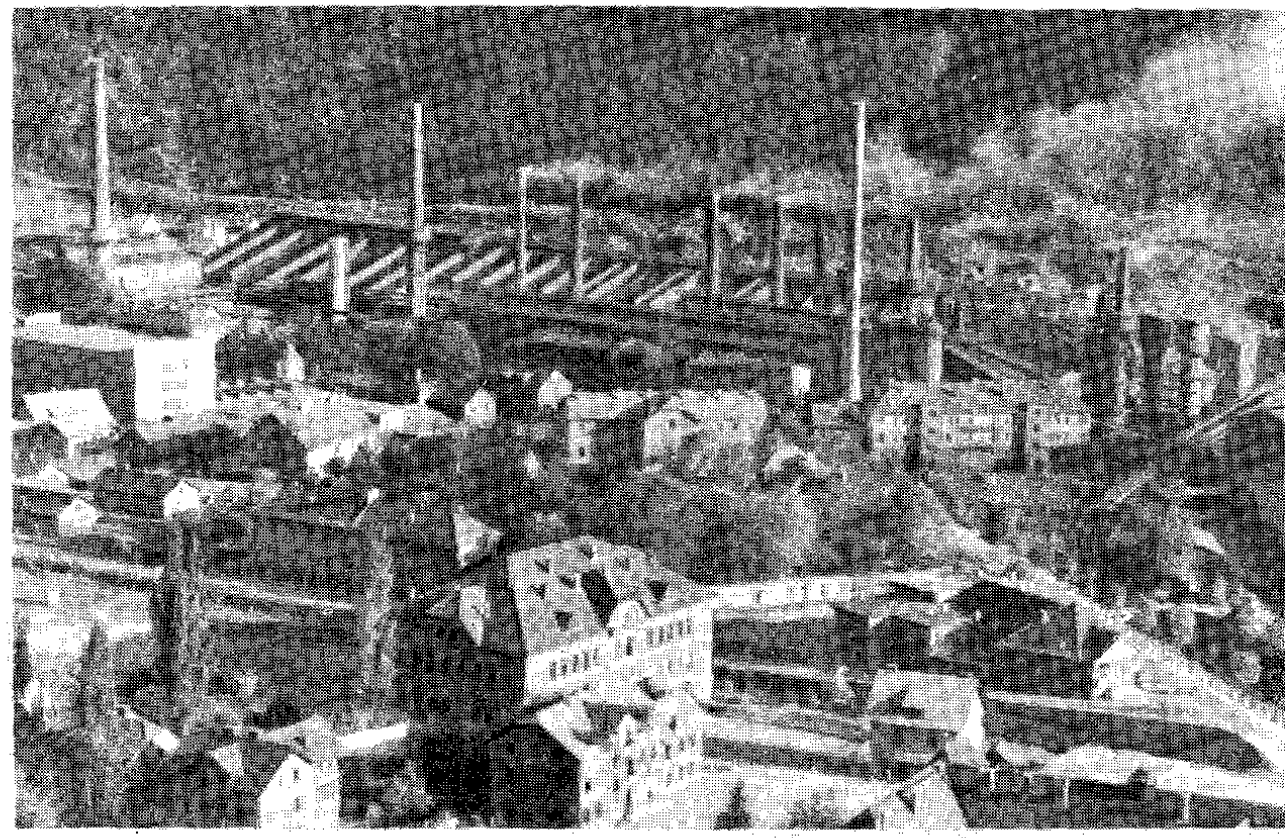
Prvi šarži... za socializem

20. 8. 1950 smo začeli sami upravljati

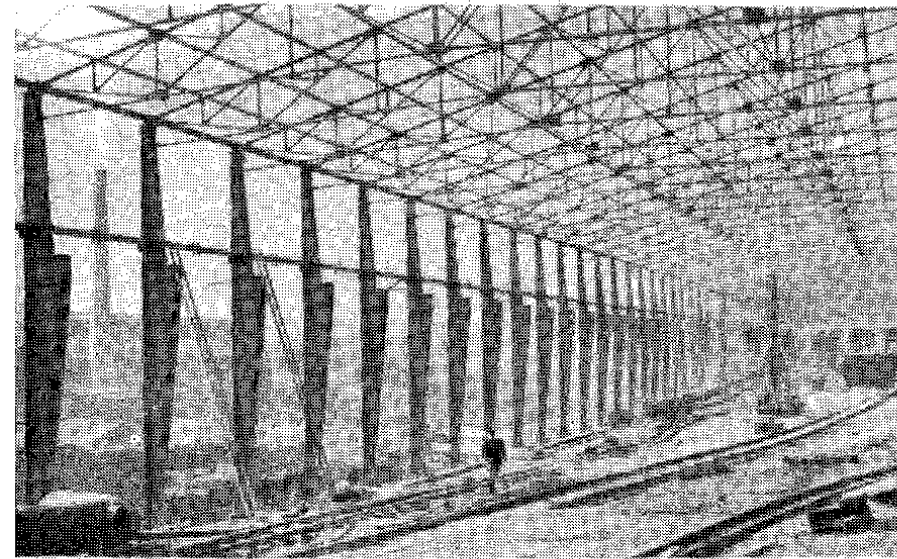

Modernizirali smo plavžarske c...

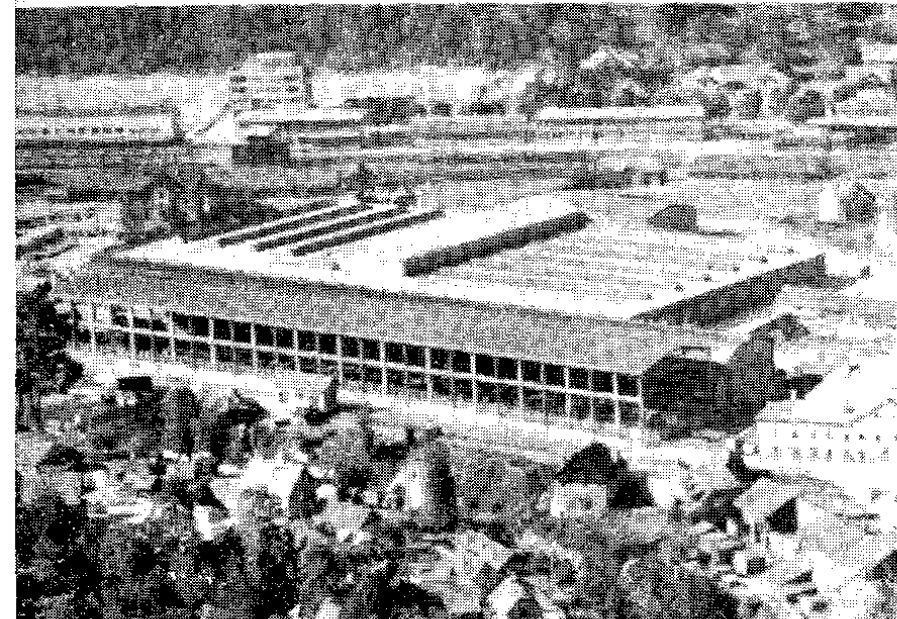

Naša železarna danes

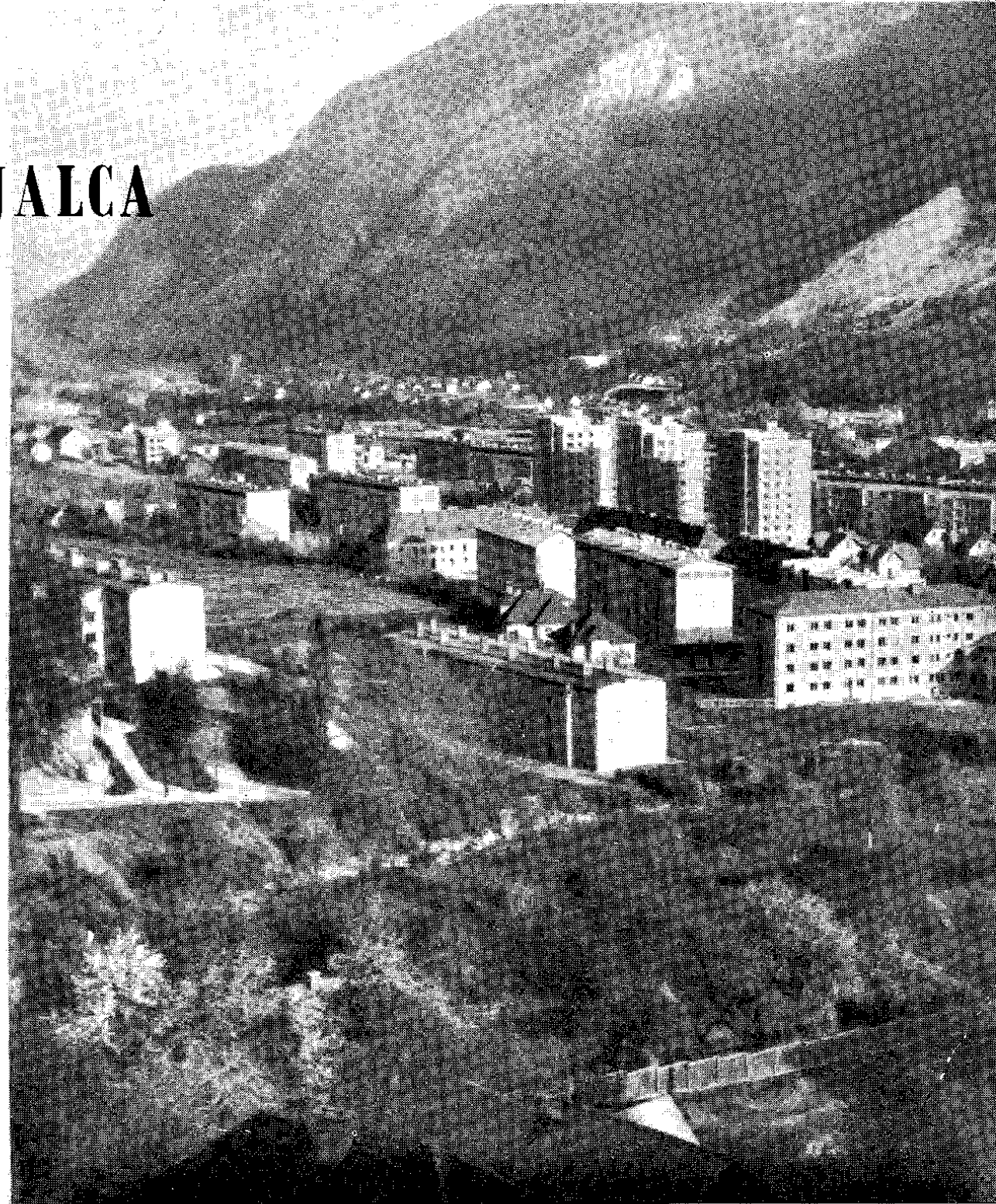
DO DELAVCA – UPRAVLJALCA

Začeli smo načrtno graditi (Javornik)

Hrenovica se je umaknila novim obratom

Jesenice so spremenile svojo podobo

S. Smo

Foto: Slavko Smolej

Jeseniškim železarjem!

*Pri izpolnjevanju petletnega načrta Vam v letu 1960 želimo
novih delovnih zmag in uspehov*

**DELAJSKI SVET, UPRAVNI ODBOR,
SINDIKALNA PODRUŽNICA,
TOVARNIŠKI KOMITE ZKS.**